UDK 321.01:351.74

DEFENDOLOGIJA MNE

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI, ODBRANE, OBRAZOVANJA, SOCIOLOGIJE, KRIMINALISTIKE I KRIMINOLOGIJE

GODINA MMVI, BROJ 1, 2016.

NIKŠIĆ
2016.

Izdavač
Centar za bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja "Defendologija" – Nikšić, Crna Gora

Za izdavača
mr sci Slavko Milić

Glavni i odgovorni urednik
mr sci Slavko Milić

Urednik
mr sci Slavko Milić

Redakcija časopisa
Prof.dr Duško Vejnović, red. prof. Univerziteta RS, predsjednik EDC Banja Luka;
Mr. Slavko Milić, Fakultet za državne i evropske studije u Podgorici,
Predsjednik Defendologija centra Crne Gore;
doc.dr Aleksandar Ivanović, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet u Podgorici,
Forenzički centar Crne Gore;
dr.sci Velibor Lalić, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
dr.sci Darko Matijašević, član Upravnog odbora Evropskog defendologija centra u Banjoj Luci;
Prof.dr Vladimir Stojanović, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof.dr Vaso Bojanić, član redakcije časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
prof. dr Braco Kovačević, red. prof. Univerziteta Republike Srpske,
član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
dr. sci Dragan Radišić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
mr. Predrag Obrenović, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
dr. sci Stevan Dakić, član Savjeta časopisa "Defendologija" u Banjoj Luci;
Prof. dr Đorđije Blažić, dekan Fakulteta za državne i evropske studije u Podgorici;

Savjet časopisa
prof.dr Duško Vejnović (RS), prof.dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof. dr. Veselin Drašković (Crna Gora), doc.dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr Mirjana Popović (Crna Gora), doc. dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof. dr Braco Kovačević (RS), prof. dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora)

Recenzentski odbor
prof.dr Duško Vejnović (RS), prof.dr Mihajlo Mijanović (Crna Gora), prof. dr. Veselin Drašković (Crna Gora), doc.dr Mimo Drašković (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar Ivanović (Crna Gora), doc.dr. Aleksandar R Ivanović (Srbija), mr Mirjana Popović (Crna Gora), doc. dr Veselin Mićanović (Crna Gora), prof. dr Braco Kovačević (RS), prof. dr Đorđije Blažić (Crna Gora), dr sci Tatjana Vujović (Crna Gora)

Štampa
IVPE Cetinje
www.ivpe.me

Za štampariju
Irena Kaluđerović

Uredništvo i administracija
Baja Pivljanina 7a, 81400 Nikšić, Crna Gora
Telefon/faks: +382 (40) 282-888
Web stranica: https://casopisdefendologijamne.wordpress.com
e-mail: casopis.defendologijamne@gmail.com
Žiro račun: 550-13604-11

Grafičko oblikovanje i pripreme
IVPE Cetinje

Lektori
Jelena Milić
Bojan Jakić
Sandra Đukanović
Slavica Milić

Korektor
Nadica Knežević

Prevod
Aleksandra Radoman

Tiraž
300 primjeraka

Godišnja pretplata za pravna lica 20 eura
za fizička lica 10 eura

Rješenjem Ministarstva kulture broj 775 od 04. marta 2016. godine, upisan je štampani medij teorijsko-stručni časopis «Defendologija MNE» u Evidenciju medija rješenjem broj 05-1021/2
UDK 321.01:351.74
ISSN 2337-0920
COBISS.CG-ID 30483472

PREDGOVOR:

Poštovani čitaoci,

Pred Vama stoji prvi broj časopisa „Defe**n**dologija MNE“ kao rezultat stručne aktivnosti Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija“. Dolazi upravo onda kada se u zemljama našeg okruženja Defendologija konstitiše kao nauka o bezbjednosnim studijama, zaštiti bezbjednosti i odbrani. Od 2012. godine do danas prošle su četiri godine, koje su obilježile put prema stručnoj i naučnoj mreži nacionalnog, evropskog i svjetskog znanja. Danas sa ponosom možemo reći da je crnogorski defendologija centar opravdao svoje postojanje i da gazi čvrstim koracima prema stazama koje konstituišu nauku. U ovom broju autori su obrađivali aktuelne teme iz oblasti kriminologije, bezbjednosti, javne uprave, prava, defendologije i drugih oblasti struke i nauke. Ovim je otvoren put za nove originalne, pregledne i druge stručne i naučne radove stvorene u vrijednim glavama autora/ki koji predano rade na stvaranju ideja u interesu napretka ljudskih znanja. Kritički stvaraoci, a u današnje vrijeme to nije lako biti, trpe velike poraze i žrtve ali ipak opstaju... Jedino tako se može pripadati savezu kritičkih intelektualaca. I zato, pravi intelektualac traži istinu o onima koji pokopavaju istinu na način koji je nevidljiv za obične ljude. Mnogima nedostatak znanja i opšte kulture ne smeta da javno osude i ostave na stubu srama one kojima nijesu dorasli, a svoju zlobu cijede iz sebe dajući im uzvišene kritike. Često se svađaju oko jezika... kulture...nauke i novca. Zbog toga je ovaj časopis pisan na jeziku pomirenja na svim jezicima naših prostora crnogorskom, srpskom, bosanskom, hrvatskom a biće po eventualnom pristižanju radova pisan i štampan na engleskom i ruskom jeziku, kako bi svi narodi mogli da ga čitaju i u njemu pronađu neku od tema koja ih zanima a koja pripada teorijskim opredjeljenjima i strukturi časopisa.

Organizaciji i pripremi časopisa pomogao je Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja iz Republike Srpske i naš uvaženi predsjednik prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta kao i svi drugi dragi prijatelji koji su kao odabrani autori pomogli njegovo rođenje. Časopis „Defendologija MNE“ rođen je u godini kada se u Crnoj Gori posebno u oblasti bezbjednosti događaju snažne promjene, dileme i nedoumice. U godini kada Crna Gora obilježava 10. godina svoje nezavisnosti i 1000 godina svoje državnosti. Nek je vječna naša domovina.

Glavni i odgovorni urednik
mr sci Slavko Milić, predsjednik
Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka
istraživanja Crne Gore „Defendologfija“ – Nikšić

SADRŽAJ

Prof dr Dragan Jovašević
RAD U JAVNOM INTERESU U REPUBLICI SRBIJI 9

Prof dr sc Srdjan Vukadinović
FUNKCIONISANJE DRUŠTVA U SOCIO-KULTUROLOŠKIM RAZLIKAMA 25

Prof dr Mile Matijević
AKTUELNOST kriminalističkog učenja prof. dr Vladimira Vodinelića 33

Prof dr Aleksandar B. Ivanović
Doc dr Aleksandar R. Ivanović
O POJMU VJEROVATNOĆE U FORENZIČKIM ISTRAŽIVANJIMA 55

Prof dr Mihajlo Mijanović
Milenko Vojvodić
KAUZALNOST GOVORA MRŽNJE I NASILJA NA SPORTSKIM TERENIMA 67

Dr sc Tatjana Vujović
STRUKTURALNA OBILJEŽJA PSIHOPATOLOGIJE
RODITELJA U PORODICAMA MALOLJETNIH DELIKVENATA 83

Prof dr Đorđe Blažić
REFORMA UPRAVNO PROCESNOG ZAKONODAVSTVA CRNE GORE 99

Doc dr Aleksandar R. Ivanović
Prof dr Aleksandar B. Ivanović
KRIMINALISTIČKO STRATEGIJSKI PRISTUP KAO SAVREMENI
KONCEPT ORGANIZACIJE I REALIZACIJE KRIMINALISTIČKE DJELATNOSTI 129

Dr sc Miroslav Knežević
MEDIJACIJA KAO INSTRUMENT POMIRENJA 153

Prof dr Duško Vejnović
Mr Stefan Vukojević
DEFENDOLOGIJA U REPUBLICI SRPSKOJ KONSTITUISANA KAO
NAUKA O BEZBJEDNOSNIM STUDIJAMA, ZAŠTITI, BEZBJEDNOSTI I ODBRANI..... 163

Mr Slavko Milić
KRIVIČNOPRAVNI POLOŽAJ MLAĐIH PUNOLJETNIH LICA U
SRBIJI I CRNOJ GORI DO RASPADA SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE..... 185

Mr Monja Kasalović
Prof dr Radomir Nešković
BEZBJEDNOSNA DIMENZIJA AGENCIJA
EVROPSKE UNIJE U DOMENU PRAVOSUĐA I UNUTRAŠNJIH POSLOVA 201

Dr Nedeljko Debeljak
Mr Velimir Zekić
DOMETI TRANZICIJE U BOSNI I HERCEGOVINI 221

Мr Иван Д. Милић
Doc dr Дарко Т. Димовски
UPUĆIVANJE PREKRŠAJNO KAŽNJENIH LICA NA IZDRŽAVANJE ZATVORSKE KAZNE ... 237

Prof. dr Dragan Jovašević,
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

UDK 343.3(497.11) **Pregledni rad**

RAD U JAVNOM INTERESU U REPUBLICI SRBIJI
- teorija, praksa, zakonodavstvo -

COMMUNITY SERVICE IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- theory, practice, law –

Apstrakt: Sva savremena krivična zakonodavstva na bazi prihvaćenih međunarodnih standarda u sistemu krivičnih sankcija, pored i umesto kazne zatvora (kao najznačajnije krivične sankcije koja je propisana u posebnom delu za najveći broj krivičnih dela samostalno ili alternativno sa drugim kaznama), poznaju jednu ili više alternativnih (intermedijalnih) sankcija ili supstituta kazne. To su različite mere društvene reakcije koje sud primenjuje prema učiniocima lakših krivičnih dela, kada zavisno od karakteristika njihove ličnosti nije neophodno prema njima izreći (ili izvršiti kaznu zatvora). Kao alternativne krivične sankcije smatraju se : novčana kazna, uslovna osuda, sudska opomena, a u poslednje vreme se poseban značaj pridaje društveno korisnom radu, radu u javnom interesu ili radu za opšte dobro na slobodi. Upravo o pojmu, sadržini, karakteristikama i uslovima primene rada u javnom interesu kao alternativne krivične

Apstract: Based upon accepted international standards for the systems of criminal sanctions, all contemporary criminal legislations are familiar with one or more alternative (intermediary) sanctions or substitutes for traditional punishments, which are prescribed alongside with and instead of imprisonment (as the most significant criminal sanction that is prescribed for the majority of criminal offences in special parts of criminal codes, either independently or alternatively i.e. together with other punishments). Alternative sanctions comprise a variety of measures of social reaction, which the court imposes on the perpetrators of less serious criminal offences when their personal characteristics indicate that imposing and executing prison sentence against them is not necessary. Criminal sanctions such as fine, conditional sentence and judicial caution (reprimand) are generally considered as alternative and special attention has lately been drawn to community service, i.e. service

sankcije u pravu Republike Srbije, ali i u drugim uporednopravnim sistemima govori ovaj rad.

Ključne reči: krivično pravo, kazna zatvora, alternativne mere, rad u javnom interesu, sud, odgovornost

in public interest. The term, definition, contents, characteristics and preconditions for the application of community service as one of alternative sanctions in the legal system of the Republic of Serbia, as well as in other, foreign legal systems, are discussed in this paper.

Key words : criminal law, prison, alternative measures, community service, court, responsibility

UVOD

Osnovna funkcija (cilj ili svrha) krivičnog prava jeste ostvarenje zaštitne (garantivne) funkcije, odnosno zaštita najznačajnijih društvenih dobara i vrednosti od kriminaliteta (Jovašević, 2010). Ta funkcija treba da osigura postojanje društva, ali i da omogući njegov dalji razvoj. Ta se zaštita ostvaruje na dva načina i to: 1) propisivanjem koja se ljudska ponašanja smatraju krivičnim delima i 2) propisivanjem krivičnih sankcija i uslova za njihovu primenu prema učiniocima krivičnih dela. To je opšta i zajednička funkcija svakog krivičnog prava, bez obzira na konkretno društvo, odnosno državu kojoj služi kao sredstvo zaštite. Istovremeno tu leži i osnovna razlika između krivičnog prava raznih država. Krivično pravo je instrument za zaštitu određenog društvenog i ekonomskog uređenja jedne države na određenom stepenu razvoja i kao takvo ono je specifično jer poseduje niz karakteristika po kojima se upravo i razlikuje od krivičnog prava drugih zemalja (Bačić, 1978).

Dakle, krivično pravo ima za cilj ostvarenje dve funkcije. To je prvo, zaštita i osiguranje najznačajnijih društvenih dobara i vrednosti od njihovog povređivanja ili ugrožavanja vršenjem krivičnih dela od strane pojedinaca ili grupa, dakle očuvanje postojećih odnosa što predstavlja njegovu statičku funkciju. Ali krivično pravo prati dinamiku i razvoj društvenih odnosa i učestvuje u njihovom menjanju i unapređivanju. To je dinamička funkcija krivičnog prava. Pri tome treba imati na umu da zaštitna funkcija krivičnog prava nije sveobuhvatna, već je ona delimična i parcijalna. Naime, krivično pravo ne štiti sva dobra i vrednosti u jednom društvu, već samo ona koja su najvažnija za pojedinca kao čoveka i građanina i društvo kao zajednicu ljudi. Drugim rečima, štite se dobra i vrednosti bez kojih ne bi bilo moguće postojanje i razvoj ni čoveka, niti određenog društva kao posebne ljudske zajednice.

Iako se krivičnopravna zaštita društvenih vrednosti ostvaruje uglavnom kroz kaznu kao najvažniju krivičnu sankciju usled čega joj se daje represivni, retributivni karakter, ona se ne ostvaruje samo kroz retribuciju i odmazdu, već isto tako i kroz prevenciju kriminaliteta putem resocijalizacije i popravljanja učinilaca krivičnih dela. Šta više, cilj krivičnog prava je da vaspitno utiče na ponašanje ljudi kako bi se oni uzdržali od kršenja propisa i ponašanja koja su društveno opasna i u zakonu određena kao krivična dela. To ukazuje da primarni cilj krivičnog prava nije primena krivičnih sankcija, a posebno kazne – dakle represija. Tako je kao funkcija krivičnog prava Republike Srbije (Petrović, Jovašević, 2005) određena zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti (član 3. KZ RS)[1]. To znači da su dva osnovna objekta zaštite: 1) čovek (njegove lične ili individualne slobode i prava) i 2) društvo, odnosno država (osnovne društvene vrednosti zajemčene i zaštićene Ustavom Republike Srbije i međunarodnim pravom, odnosno individualne i opšte vrednosti koje ustanovljava i garantuje pravni poredak).

1 Krivični zakonik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

Ovako određena zaštitna uloga krivičnog prava prema članu 3. KZ RS ostvaruje se određivanjem koja dela predstavljaju krivična dela, propisivanjem kazni i drugih krivičnih sankcija za ta dela, te izricanjem sankcija učiniocima krivičnih dela u zakonom utvrđenom postupku. A propisivanje krivičnih dela i sankcija za njihove učinioce se zasniva na neophodnosti primene krivičnopravne prinude i njenoj srazmernosti – meri u kojoj je to nužno za suzbijanje takvih dela. Zaštita navedenih vrednosti ostvaruje se na taj način što se određuju društveno opasna ponašanja koja predstavljaju krivična dela i što se za takva ponašanja propisuju krivične sankcije prema njihovim učiniocima u cilju suzbijanja kriminaliteta. Dakle, krivičnopravna zaštita ostvaruje se post factum, onda kada je zaštićeno dobro već oštećeno ili ugroženo. Zbog te činjenice izgleda da zaštitna funkcija, koja se najčešće ostvaruje primenom kazne, ima čisto represivni karakter. Kroz kaznu se, pored represije, ostvaruje i prevencija i to kako individualna, tako i generalna.

POJAM I VRSTE KRIVIČNIH SANKCIJA

Krivične sankcije (Petrović, Jovašević, Ferhatović, 2016) su zakonom određene mere društvenog reagovanja protiv učinioca krivičnog dela koje primenjuju državni organi u cilju zaštite društva, odnosno najznačajnijih društvenih dobara i vrednosti od svih oblika i vidova kriminaliteta. Od najstarijih vremena društvo pokušava da se zaštiti od različitih oblika i vidova kriminaliteta pojedinaca i grupa različitim merama. Među njima se posebno ističu kazne koje su dugo vremena, sve do 19. veka predstavljale jedine vrste krivičnih sankcija (monistički sistem sankcija). Krivične sankcije se javljaju kao prinudne mere koje primenjuje država kao predstavnik društva prema učiniocu krivičnog dela i predstavljaju reakciju protiv učinioca upravo zbog izvršenja krivičnog dela kojim se nanosi šteta društvu.

Takva reakcija ima za cilj da spreči ovog učinioca da ubuduće nastavi sa vršenjem krivičnih dela, kao i da utiče na druge potencijalne učinioce da se uzdržavaju od činjenja takvih akata (Bavcon, 1961). Tako je prema članu 4. stav 2. Krivičnog zakonika određeno da je opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. Pri tome je zakonik kod svake pojedine vrste krivičnih sankcija odredio i posebne svrhe upravo tih sankcija, koje se naravno moraju kretati u okvirima ovako odredjene opšte svrhe (cilja) svih krivičnih sankcija koje poznaje naše krivično zakonodavstvo.

Iako se vršenjem krivičnih dela nanosi šteta i društvu i pojedincu, jer se njime povređuju i ugrožavaju ne samo dobra koja pripadaju društvu, već i dobra koja pripadaju pojedincu, primena krivičnih sankcija ne zavisi od volje oštećenih pojedinaca. One se ne primenjuju u ime i u interesu pojedinaca, već u ime i u interesu društva kao zajednice. Štiteći interese zajednice primenom krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih dela, država istovremeno štiti i interese pojedinaca kao članova zajednice. Prema tome, krivične sankcije predstavljaju represivnu reakciju koju preduzima država kao predstavnik određenog društva u cilju njegove zaštite i zaštite pojedinaca od štetnih posledica koje im se nanose vršenjem krivičnih

dela. To su sredstva za ostvarivanje zaštitne (garantivne) funkcije krivičnog prava (Jovašević, Ikanović, 2012). To znači da je krivična sankcija prinudna mera za zaštitu društva od kriminaliteta, koju izriče sud učiniocu krivičnog dela, u postupku i pod uslovima i na način koji su određeni zakonom, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju slobode i prava ili upozorenju učiniocu da će mu sloboda ili prava biti oduzeti ili ograničeni ako ponovo učini krivično delo (Jovašević, 2011). Osnov i granica za propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu se zasniva na neophodnosti primene krivičnopravne prinude i njenoj srazmernosti jačini opasnosti za lične slobode i prava čoveka, te druge osnovne vrednosti.

Savremeno krivično pravo poznaje više vrsta krivičnih sankcija koje su različite po sadržini, prirodi i karakteru dejstva. Svaka krivična sankcija predstavlja posebnu meru društvene reakcije za borbu protiv kriminaliteta, dok sve zajedno, one čine sistem krivičnih sankcija. Prema tome, sistem krivičnih sankcija je skup svih prinudnih mera predviđenih u krivičnom zakonodavstvu jedne zemlje koje se primjenjuju prema učiniocima krivičnih dela pod uslovima i na način kako je zakonom određeno. Kakav će biti sistem krivičnih sankcija, tj. koje i kakve će sve sankcije postojati u jednom društvu, zavisi od brojnih faktora, a naročito od odnosa koji vladaju u određenom društvu, od obima, dinamike i strukture kriminaliteta, kriminalne politike, stepena demokratskog razvoja i demokratskih tradicija itd. Pošto sistem krivičnih sankcija zavisi od strukture i dinamike kriminaliteta, odnosno društvenih potreba, podložan je čestim promjenama, pa se on smatra najdinamičnijom oblasti krivičnog prava. Krivični zakonik Republike Srbije u članu 4. predvidja sledeće vrste krivičnih sankcija i to: kazne, mere upozorenja, mere bezebdnosti i vaspitne mere.

SISTEM KAZNI U REPUBLICI SRBIJI

Osnovna i najznačajnijija vrsta krivične sankcije, dugo vremena jedina sankcija koja je i danas propisana u posebnom delu krivičnih zakona (zakonika) za najveći broj krivičnih dela jeste kazna. Ona daje pečat celokupnom krivičnom pravu, a često mu daje i naziv – kazneno pravo. Kazna kao prinudna mera predstavlja zlo koje se nanosi učiniocu zbog izvršenja (ili pokušaja) krivičnog dela[2]. Ona se primenjuje protiv i mimo volje učinioca krivičnog dela kao odgovor društva na njegovu protivpravnu delatnost. Sastoji se u oduzimanju ili ograničavanju njegovih sloboda ili prava. Prinudni, retributivni karakter kazne proizilazi iz sledećih njenih karakteristika (Horvatić, 2003) : a) temelj kazne je učinjeno krivično delo, b) kažnjava se učinilac koji je skrivio krivično delo, c) kazna mora biti srazmerna težini učinjenog krivičnog dela, d) kazna mora biti srazmerna krivici učinioca, e) učinilac krivičnog dela ima pravo da bude ka-

2 Kaznu određuje legalitet, ali i legitimitet njene primene. Ali primena kazne ne znači potpunu arbitrernost organa koji je izriču. Legitimnost kazne upravno zahteva da se primena ovih mera svede na one slučajeve i na onu meru koja je nužna za ostvarenje opšte svrhe primene krivičnih sankcija. Ako se pak taj cilj može ostvariti primenom neke druge krivične sankcije kod koje je prinudni (retributivni) karakter zastupljen u manjoj meri, tada kažnjavanje gubi svoj legitimitet i pretvara se u odmazdu prema učiniocu zbog izvršenog krivičnog dela.

žnjen kao pripadnik društvene zajednice na osnovu njegove dužnosti učestvovanja u uspostavljanju krivičnim delom narušenog pravnog poretka, f) kazna je negacija poremećenog stanja koje je izazvano krivičnom delom i g) kazna je vezana za učinjeno krivično delo i primenjuje se upravo jer je takvo delo učinjeno, pa ima opominjuće i zastrašujuće delovanje, jer zlo sadržano u kazni stiže svakog ko je zlo učinio svojim krivičnim delom.

Krivični zakonik Republike Srbije u članu 43. predviđa sledeće vrste kazni koje se mogu izreći fizičkim licima (Babić, Marković, 2008). To su: 1) kazna zatvora, 2) novčana kazna, 3) rad u javnom interesu i 4) oduzimanje vozačke dozvole. Kazna zatvora se može izreći samo kao glavna kazna, dok se ostale kazne mogu izreći i kao glavne i kao sporedne kazne. Svaka od navedenih kazni ima određenu svrhu (Vidović, 1980) koja je određena u članu 42. KZ RS na sledeći način kao: a) sprečavanje učinoca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela, b) uticanje na druge da ne čine krivična dela i c) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (Vešović, 1987).

Kazna lišenja slobode (kazna zatvora)[3] je osnovna vrsta kazne koju sud u krivičnom postupku može izreći punoletnom učiniocu krivičnog dela. Ona se sastoji u oduzimanju slobode kretanja učiniocu krivičnog dela za, u sudskoj presudi, određeno vreme i njegovom smeštaju u odredjenu zavodsku ustanovu. Najveći broj krivičnih dela u Krivičnom zakoniku je zaprećen upravo ovom vrstom kazne jer ona pruža najviše mogućnosti da se ostvari svrha kažnjavanja, koja se sastoji u prevaspitanju i resocijalizaciji osuđenog i njegovom ponovnom uključivanju u normalan društveni život. Kazna zatvora može se izreći kao glavna kazna, i to samo onda kada je zakonom propisana za određeno delo. Pri tome ona ne može biti kraća od trideset dana, niti duža od dvadeset godina (član 45. KZ RS). Za najteža krivična dela i najteže oblike teških krivičnih dela može se zakonom propisati i kazna zatvora od trideset do četrdeset godina (kazna dugotrajnog zatvora). Kazna dugotrajnog zatvora se ne može propisati kao jedina glavna kazna za pojedino krivično delo već u alternaciji sa kaznom zatvora, s tim što je zakonom isključena mogućnost njenog izricanja mlađem punoletnom licu (licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 21. godinu života).

Novelom Krivičnog zakonika iz septembra 2009. godine uneta je mogućnost da osuđenom licu kome je izrečena kazna zatvora u trajanju do jedne godine, sud može odrediti da se ova kazna izvrši na taj način što osuđeni ne sme da napušta prostorije u kojima stanuje, osim u slučajevima koji su propisani zakonom iz oblasti izvršnog krivičnog prava[4]. To znači da se na ovaj način uvodi mogućnost primene "kućnog zatvora"[5], što ne predstavlja posebnu vrstu kazne ili krivičnopravne mere , već samo

3 U pravnoj teoriji ima shvatanja prema kojima postoje zapravo tri modaliteta oduzimanja slobode prilikom krivičnopravne prinude : kazna zatvora, kazna dugotrajnog zatvora i kazna maloletničkog zatvora. Prva dva modaliteta nisu različite vrste kazni zatvora već se razlikuju samo po dužini trajanja. Prvi modalitet ima redovnu primenu, a drugi je izuzetak. Treći modalitet je posebnog karaktera zbog lica prema kome se može izreći.

4 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera su objavljeni u Službenom glasniku Republike Srbije broj 55/2014.

5 Ova mogućnost je isključena u slučaju osude za krivično delo protiv braka i porodice kada osudjeni i oštećeni žive u istom porodičnom domaćinstvu.

način (oblik ili formu) izvršenja već izrečene kratkotrajne kazne zatvora. U slučaju da se kazna kratkotrajnog zatvora izvršava "u kućnim uslovima", propisana je mogućnost njenog opozivanja, kada se osudjeni upućuje da ostatak izrečene kazne zatvora izvršava u ustanovama zavodskog karaktera u sistemu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, pod uslovom da je jednom u trajanju do 12 časova ili dva puta u trajanju do šest časova samovoljno (i bez opravdanog razloga) napustio prostorije u kojima stanuje.

PRIMJENA ALTERNATIVNIH (PARAPENALNIH) SANKCIJA

U savremenom krivičnom pravu prisutna je tendencija za širokom primenom različitih alternativnih, intermedijalnih, nekustodijalnih ili parapenalnih mera, mera retributivne pravde, krivičnih sankcija koje su alternativa ili supstituti kazne zatvora uopšte, a posebno kazne zatvora u kratkom trajanju. Kao alternativne ili parapenalne mere u uporednom krivičnom pravu smatraju se: 1) naknada štete, 2) ambulantni tretman ili upućivanje na obuku, 3) društveno koristan rad, 4) rad u korist društvene zajednice, 5) vikend zatvaranje, 6) kućni zatvor, 7) elektronski nadzor i sl. Mnoga savremena krivična zakonodavstva poznaju jednu ili više parapenalnih mjera. Njihovo uvođenje u pravni sistem predstavlja rezultat implementacije u nacionalno zakonodavstvo niza međunarodnih pravnih akata koji su imali za cilj da ublaže ili umanje retributivni karakter kazni. Ti međunarodno pravni akti jesu: 1) Evropska konvencija o nadzoru nad uslovno osuđenim ili iz zatvora uslovno puštenim osuđenicima iz 1964. godine, 2) Rezolucija Saveta Evrope broj 1. o uslovnoj osudi, probaciji i drugim alternativama zatvora iz 1965. godine, 3) Rezolucija Saveta Evrope broj 10. o nekim penalnim merama alternativnim zatvoru iz 1976. godine te 4) Preporuka Saveta Evrope broj 16. o društvenim sankcijama i merama iz 1992. godine[6].

U odnosu na kazne, alternativne ili parapenalne mere[7] imaju niz prednosti koje se mogu svesti na sledeće: humani karakter, manji stepen represivnosti, uspostavljena saradnja sa okrivljenim i njegov aktivni odnos u izvršenju mere, postizanje reparacije (naknade) štete oštećenom, učešće društvene zajednice u izvršenju ovih mera i sl. čime se lakše i brže postižu efekti resocijalizacije. I pored navedenih prednosti primena alternativnih mera još uvijek nailazi na niz protivnika (Šurbanovski, 1989). Tako se protiv ovih mera ističu sledeći nedostaci: one mogu da predstavljaju pojačano sredstvo represije (i to sredstvo "suptilne" represije), na ovaj način okrivljeni može da izbegne krivični postupak (kod poravnanja okrivljenog i oštećenog), dovode do nejednakosti učinilaca krivičnih dela zavisno od njihovog imovinskog stanja, primena ovih mera poskupljuje i produžava postupak izricanja i izvršenja krivičnih sankcija, njihova česta primena slabi poverenje građana u pravdu i prav-

6 Ova Preporuka u pravilu broj 3. izričito odredjuje da će se alternativne mere primenjivati samo u slučaju kada sud stekne uverenje da kod učinioca krivičnog dela postoji spremnost na : a) saradnju i b) ispunjavanje obaveza koje iz takve "alternativne" mere proizilaze.

7 U teoriji se primena alternativnih mera svrstava u "sekundarni mehanizam" društvene reakcije prema učiniocima krivičnih dela koji zamenjuje primenu "primarnih mera"- krivičnih sankcija, drugim vrstama mera.

nu državu i na kraju primena ovih mera zahteva pribavljanje niza podataka o okrivljenom i njegovom okruženju što produžava i poskupljuje krivični postupak.

RAD U JAVNOM INTERESU

I konačno, kao posebno značajna alternativna krivična sankcija koju, na osnovu Preporuke R (99) 16. Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama u zajednici, uvodi novo krivično zakonodavstvo u Republici Srbiji počev od 1. januara 2006. godine jeste kazna pod nazivom : rad u javnom interesu. Ova je kazna inače poznata u uporednom zakonodavstvu kao alternativna mera i to pod raznim nazivima kao što su : rad za opšte dobro na slobodi, rad u korist društvene zajednice, društveno koristan rad i sl. Iako se radi o meri koja predstavlja vrstu kazne, ona služi kao supstitut izrečene kazne zatvora u kratkom trajanju.

Društveno koristan rad kao parapenalna mera prvi put je uveden 1972. godine u Velikoj Britaniji odakle se proširio po evropskim zakonodavstvima. Ovom se merom zamenjuje kazna zatvora do šest meseci pri čemu se osuđeni obavezuje da određeni broj sati određeni broj dana provede u društveno korisnom radu, radu u korist javne (društvene) zajednice. Radna obaveza obično iznosi između 40 i 240 časova i može da traje najduže godinu dana (Velika Britanija) ili do 18 meseci (Francuska). Mera se izriče uz saglasnost osuđenog koji presudom određeno vreme provodi u obavljanju određenog rada u korist cele zajednice i to u slobodnom vremenu za koji ne dobija naknadu. Primenu ove mere opravdavaju sledeći razlozi : a) osuđeni ne prekida društveni život i društvene kontakte, b) osuđeni za vreme trajanja ove mere nastavlja da obavlja svoje zanimanje (profesiju), c) ne prekida se bračni i porodični život sudjenog, d) manji su troškovi izvršenja ove mere, e) nema mogućnosti za širenje ''kriminalne zaraze'' i sl.

POJAM I SADRŽINA RADA U JAVNOM INTERESU

Rad u javnom interesu je u krivičnom pravu Republike Srbije predvidjen kao vrsta kazne. Zapravo, radi se o alternativi kazni zatvora[8] koja se može izreći u kratkom trajanju, u situacijama kada se radi o učiniocu krivičnog dela koji nije ispoljio veći stepen težine i opasnosti, niti su prouzrokovane teže posledice dela (Novoselec, 2004).

Rad u javnom interesu kao vrstu kazne određuju sledeći elementi :

1. *Društveno koristan rad.*

U praksi se kao faktičko pitanje javlja utvrđivanje koji se rad smatra ''društveno korisnim radom''. Naime, svaki ljudski rad bi trebao da bude društveno koristan, dakle,

8 Kao papenalna mera rad za opšte dobro na slobodi (rad u javnom interesu i sl) uveden je u Velikoj Britajniji 1972. godine pod nazivom '' community service order'' kao način da se osuđenom pruži prilika da da koristan doprinos društvenom životu i tako ispuni moralni dug prema društvu. Osuđeni ne napušta svoje radno mesto niti menja životnu sredinu, a kazna se svodi na gubitak slobodnog vremena osuđenog budući da on za to vreme ona obavlja društevno koristan rad.

produktivan, te da se njime stvaraju nova društvena dobra (materijalne ili duhovne sadržine) ili nove vrednosti. To dalje znači da ovako određeni rad ne sme biti svrha sam sebi, tako da se njegovom primenom samo ''besciljno troši čovekova energija i vreme'' bez stvaranja novih dobara. Takav rad ne sme da bude besmislen i besciljan, bezsvrsishodan i ponižavajući. Naime, ovako odredjen rad ima karakter kompenzacije društvu za štetu koja mu je prouzrokovana izvršenjem krivičnog dela. Radi se, zapravo, o osudi uz simboličku reparaciju za učinjeno krivično delo uz očekivanje da je to od koristi i za pojedinca i za društvo,

2. *Rad kojim se ne vređa ljudsko dostojanstvo.*

To znači da se svaki društveno koristan rad javlja kao rad koji je dostojan čoveka i njegove ličnosti. No, ta ''dostojnost'' se ipak u svakom konkretnom slučaju utvrđuje zavisno od vrste konkretnog rada i radnog mesta, te uslova rada kao i od određenih karakteristika ličnosti osuđenog i sl,

3. *Rad koji je besplatan, dakle, koji se ne vrši u cilju sticanja dobiti.*

To je rad kojim osuđeni stiče osećaj da svojim radom i pozitivnim odnosom prema društvu u celini može da kompenzuje zlo koje je učinjeno vršenjem krivičnog dela i

4. *Rad koji se vrši po pristanku učinioca dela.*

To je dobrovoljan i besplatan rad osudjenog u korist države ili odredjenih javnih ustanova ili organizacija (društvenih, dobrotvornih ili verskih) sa ciljem pružanja usluga i pomoći starim, bolesnim, nezbrinutim ili hendikepiranim licima.

USLOVI ZA PRIMENU RADA U JAVNOM INTERESU

Dva su uslova za primenu kazne rada u javnom interesu u krivičnom pravu Republike Srbije. To su :

1. *formalni uslov* – da je sud u krivičnom postupku utvrdio da je punoletno lice izvršilo krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna[9], alternativno ili kumulativno (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004). Ovaj uslov upućuje na primenu alternativne sankcije samo u pogledu izvršenja lakšeg krivičnog dela, i to premalicu koje ima određene psihološke karakteristike (kada se radi o nedelikventnoj, nekriminogenoj, nenasilnoj ličnosti). Dakle, težina izvršenog krivičnog dela je determinirajući faktor za izricanje kazne rada u javnom interesu, ali njegova sadržina i dužina trajanja u prvom redu zavise od ličnosti učinioca dela. To zapravo predstavlja i garanciju da se svrha kažnjavanja može po-

9 Iz ovakvog zakonskog rešenja neki autori izvlače zaključak da se ovde ipak ne radi o samostalnoj, posebnoj krivičnoj sankciji.

stići upravo primenom ove mere tj. boravkom osuđenog lica na slobodi i ispunjavanjem radnih obaveza u slobodno vreme i

2. *materijalni uslov* – da je osuđeno lice dalo pristanak (saglasnost) da se u zakonu propisana kazna zatvora zameni kaznom rada u javnom interesu. Pristanak osuđenog predstavlja poseban oblik dobrovoljnosti što ovoj krivičnoj sankciji daje specifičan karakter. To je jedina sankcija (kazna) koja se osudjenom licu može izreći samo uz njegovu saglasnost (pristanak) za razliku od svih drugih sankcija. Ovaj uslov proizilazi iz činjenice da je prinudni rad danas zabranjen. Svoj pristanak osuđeni treba da da na glavnom pretresu, najkasnije u završnoj reči, pre nego što je sudsko veće odmerilo na osnovu svih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti i izreklo kaznu. Naime, tada sud upoznaje optuženog sa mogućnošću da mu se u konkretnom slučaju izrekne umesto propisane kazne, kazna rada u javnom interesu, objašnjava mu prirodu i sadržinu ove kazne, kao i način njenog izvršenja.

Prilikom izricanja ove kazne, sud će imajući u vidu svrhu kažnjavanja, uzeti u obzir sledeće okolnosti : a) vrstu učinjenog krivičnog dela, b) ličnost učinioca i c) njegovu spremnost da obavlja rad u javnom interesu. Dakle, pri donošenju ove odluke sud je dužan da imajući u vidu sve okolnosti koje određuju vrstu i raspon kazne, oceni da izvršenje u zakonu propisane kazne zatvora nije neophodno za ostvarenje svrhe kažnjavanja, a da istovremeno ne bi bilo opravdano ni izreći uslovnu osudu. U obrazloženju presude sud ne određuje ustanovu u kojoj će se ova mera izvršiti, ali je dužan da navede razloge kojima se rukovodio da propisanu kaznu zatvora zameni kaznom rada u javnom interesu, zašto ju je izrekao u određenom trajanju i na određeni broj časova, te da li je, kada i na koji način pribavljen pristanak osuđenog lica (Radulović, 2008).

Određivanje trajanja rada u javnom interesu je zapravo izvršeno na tri načina i to : a) kroz opšti vremenski raspon ove kazne – ova kazna može ukupno da traje od 60 do 360 časova, b) kroz maksimalno vreme trajanja ove kazne u toku jednog kalendarskog meseca – do 60 časova i c) kroz minimalno i maksimalno trajanje rada u mesecima – od jednog do šest meseci (Vranja, 2005). Pri odmeravanju trajanja rada u javnom interesu kao i roka za izvršenje ovog rada, sud uzima u obzir propisanu kaznu zatvora koja se zamjenjuje na ovaj način, kao i mogućnosti učinioca u pogledu njegove lične situacije i zaposlenja. Raspoređivanje na rad u javnom interesu u smislu vrste i radnog mesta vrši poverenik vodeći računa o sposobnostima i znanjima osuđenog. To znači da izvršenje ove kazne sprovodi služba poverenika u okviru Odeljenja za tretman i alternativne sankcije Uprave za izvršenje zavodskih sankcija Ministarstva pravde.

Ako osuđeni ne obavi deo ili sve časove izrečene kazne rada u javnom interesu, sud obavezno ovu kaznu zamenuje kaznom zatvora (supletorni zatvor), tako što će za svakih započetih osam časova rada u javnom interesu odrediti jedan dan zatvora. Na taj način, ova kazna rada koja treba da bude supstitut (ili alternativna(kazni

zatvora se opet pretvara u kratkotrajni zatvor čiju primenu je trebalo da otkloni u konkretnom slučaju. Stoga se sa razlogom u teoriji postavlja i pitanje da li je u ovakvom slučaju uopšte i trebalo izricati kaznu rada u javnom interesu, kada njen aprimena nije bila efikasna.

No, ako osuđeni u potpunosti ispunjava sve postavljene obaveze koje su vezane za izvršenje kazne rada u javnom interesu, tada je sud ovlašćen da u svakom konkretnom slučaju dužinu izrečene kazne rada umanji za jednu četvrtinu. Ovo predstavlja poseban, specijalni oblik "uslovnog otpusta" od izvršenja kazne rada u javnom interesu (Lažetić Bužarovska, 2006).

PRAVNA PRIRODA RADA U JAVNOM INTERESU

Iako je mera rada u javnom interesu ili društveno korisnog rada uvedena u savremeno krivično zakonodavstvo još sedamdesetih godina prošlog veka, u pogledu njene pravne prirode u teoriji i praksi još uvek nema jedinstvenog shvatanja.

Tako je u Republici Srbiji rad u javnom interesu posebna vrsta kazne (član 52.KZ RS), iako je očigledno da se radi o alternativnoj meri po svojoj sadržini, prirodi i karakteru dejstva. Slično tome i zakonodavstvo Republike Austrije ovu meru predvidja kao posebnu vrstu krivične sankcije bez bližeg odredjenja u koje vrste sankcija spada. Slično rešenje je prihvaćeno i u Republici Francuskoj koja predvidja rad u korist zajednice kao vrstu kazne i to u dva oblika : a) kao glavnu kaznu kojom se zamenjuje kazna zatvora ili uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom i b) kao sporednu kaznu, ali samo za saobraćajna krivična dela (član 131-6. KZ RF).I u Ruskoj federaciji, popravni rad je vrsta kazne (član 44. KZ RF).

U nekim drugim zakonodavstvima, ova se mera društveno korisnog rada (ili rada za opšte dobro na slobodi) javlja kao zamena za izrečenu kaznu zatvora u trajanju do 6 meseci. U Kraljevini Danskoj ili Republici Finskoj društveno koristan rad je zamena za kaznu zatvora, ali samo u slučaju izvršenja odredjenih vrsta krivičnih dela (imovinskih krivičnih dela, pri čemu je isključena njegova primena za nasilnička krivična dela). Ovakvo rešenje poznaje novo krivično pravo Republike Slovenije (član 86. KZ RS) koje rad za opštu korist određuje kao alternativnu meru koja služi za zamenu izrečene kazne zatvora. Slično rešenje poznaje i novo krivično pravo Bosne i Hercegovine gde se rad u javnom interesu javlja kao zamena za izrečenu kaznu zatvora u trajanju do šest meseci (član 43. KZ BIH, član 44. KZ FBIH, član 44. KZ BD BIH i član 34. KZ RS).

U drugim pak zakonodavstvima (Republika Makedonija) društveno koristan rad se javlja kao zamena za novčanu kaznu (član 58 b. i 59 b.KZ RM). No, u pravnoj teoriji se mogu naći i takva shvatanja da je društveno koristan rad zapravo samo prikrivena novčana kazna koja se isplaćuje u obrocima (ratama) svojim doprinosom, radom, angažovanjem i znanjem, a ne plaćanjem efektivnih novčanih iznosa. I konačno, u zakonodavstvu Savezne Republike Nemačke društveno koristan rad se javlja dopunski uslov za izricanje neke druge krivične sankcije npr. uslovne osude. No, u pravnoj teoriji se može naći i shvatanje da se ovde ipak radi o posebnoj meri sui generis kojom se osuđenom licu nameću određene obaveze za određeno vreme (Mrvić Petrović, Đorđević, 1992). U svakom slučaju radi se o meri koja se po prirodi i sadržini nalazi između uslovne osude i kazne zatvora (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007).

IZVRŠENJE RADA U JAVNOM INTERESU

Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera iz maja 2014. godine u odredbama čl. 38-43. određuje način i postupak izvršenja ove vrste kazne. Prvostepeni sud koji je ovu kaznu i izrekao izvršnu odluku sa podacima o ličnosti osuđenog lica dostavlja Poverilačkoj službi u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija u sastavu Ministarstva pravde Republike Srbije u roku od tri dana. Ovako određeni rad ne sme da ugrožava zdravlje i bezbednost osuđenog lica. Zato se on obavlja kod pravnog lica koje se bavi poslovima od javnog interesa, a naročito humanitarnim, zdravstvenim, ekološkim ili komunalnim delatnostima. Sa ovim pravnim licem se zaključuje ugovor o obavljanju rada u javnom interesu. Ovim ugovorm se određuju međusobni odnosi Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, poslodavca i osuđenog lica u vezi sa obavljanjem rada u javnom interesu. Osuđeno lice se kod ovog pravnog lica upućuje na osnovu odluke Poverilačke službe koja istovremeno određuje poslodavca, vrstu posla i program rada osuđenog lica. Poverenik obaveštava ovu službu o početku i završetku izvršenja ove kazne, kao šo joj dostavlja i izveštaj o svim okolnostima koje su od značaja na realizaciju programa rada.

Osuđeni je dužan da obavi rad u predviđenom roku na način koji je određen programom rada. Ako je on iz opravdanih razloga sprečen da ispuni sve postavljene obaveze, dužan je da o tome obavesti poverenika i poslodavca najkasnije u roku od 24 časa od nastanka razloga ove sprečenosti. Ako poverenik utvrdi da osuđeni ispunjava sve obaveze iz kazne rada u javnom interesu blagovremeno sudu predlaže da trajanje izrečene kazne umanji za jednu četvrtinu. No, ako poverenik ustanovi na osnovu obaveštenja od strane poslodavca da osuđeno lice tokom sprovođenja programa rada grubo zanemaruje svoje radne obaveze, obavlja prvo razgovor sa osuđenim licem, daje mu potrebne savete, ali ga i upozorava na posledice takvog njegovog postupanja. Ako osuđeni i posle ovakvog upozorenja poverenika nastavi sa grubim zanemarivanjem svojih radnih obaveza, poverenik bez odlaganja o tome obaveštava Poverilačku službu, ali i sud navodeći pri tome sve relevantne činjenice, okolnosti razloge.

ZAKLJUČAK

Sva savremena krivična zakonodavstva u sistemu krivičnih sankcija, pored i umesto kazne zatvora (kao najznačajnije krivične sankcije koja je propisana u posebnom delu za najveći broj krivičnih dela samostalno ili alternativno sa drugim kaznama), poznaju jednu ili više alternativnih (intermedijalnih, parapenalnih ili nekustodijalnih) sankcija ili supstituta kazne. To su različite mere društvene reakcije koje sud primenjuje prema učiniocima lakših krivičnih dela kada zavisno od karakteristika njihove ličnosti nije neophodno prema njima izreći (ili izvršiti kaznu zatvora). Kao alternativne krivične sankcije smatraju se : novčana kazna, uslovna osuda, sudska opomena, a u

poslednje vreme se poseban značaj pridaje društveno korisnom radu, radu u javnom interesu ili radu za opšte dobro na slobodi.

Pored njih pojedina krivična zakonodavstva poznaju i sledeće alternativne mere : 1) naknada štete, 2) ambulantni tretman ili upućivanje na obuku, 3) vikend zatvaranje, 4) kućni zatvor, 5) elektronski nadzor i sl.

Uvođenje alternativnih mera, a posebno rada u javnom interesu u krivičnopravni sistem velikog broja savremenih država jeste posledica donošenja niza međunarodno pravnih akata koji su imali za cilj da ublaže ili umanje retributivni karakter kazni. Ti međunarodno pravni akti jesu: 1) Evropska konvencija o nadzoru nad uslovno osuđenim ili iz zatvora uslovno puštenim osuđenicima iz 1964. godine, 2) Rezolucija Saveta Evrope broj 1. o uslovnoj osudi, probaciji i drugim alternativama zatvora iz 1965. godine, 3) Rezolucija Saveta Evrope broj 10. o nekim penalnim merama alternativnim zatvoru iz 1976. godine, te 4) Preporuka Saveta Evrope broj 16. o društvenim sankcijama i merama iz 1992. godine.

U savremenom krivičnom pravu prisutna je tendencija za širokom primenom različitih alternativnih ili parapenalnih mjera, krivičnih sankcija koje su alternativa ili supstituti kazne zatvora, posebno u kratkom trajanju. U odnosu na kazne, parapenalne mjere imaju niz prednosti koje se mogu svesti na sledeće: humani karakter, manji stepen represivnosti, uspostavljena saradnja sa okrivljenim i njegov aktivni odnos u izvršenju mere, postizanje reparacije (naknade) oštećenom, učešće društvene zajednice u izvršenju ovih mera čime se lakše postižu efekti resocijalizacije. I pored navedenih prednosti primena parapenalnih mjera još uvek nailazi na niz protivnika.

Po svom značaju, sadržini i prirodi se među alternativnim merama posebno izdvaja kazna rada u javnom interesu (ova je mera poznata pod raznim nazivima, ali su njihova sadržina, priroda, karakter i dejstvo identični). Iako se radi o meri čija je pravna priroda još uvek sporna u pravnoj teoriji, ova mera u krivičnom pravu Republike Srbije predstavlja supstitut za u zakonu propisanu kaznu zatvora do tri godine koja se izriče uz pristanak osuđenog. To je kazna koja se sastoji u društveno korisnom radu kojim se ne vređa ljudsko dostojanstvo i koji se ne vrši u cilju sticanja dobiti, već da bi na taj način osuđeni svojim aktivnim odnosom, radom, predanošću pokazao da se iskupio pred društvom zbog učinjenog krivičnog dela pri čemu su negativne, štetne posledice njegovog "kažnjavanja" svedene na minimum.

LITERATURA

Babić, M., Marković, I. (2008). *Krivično pravo. Opšti dio*. Banja Luka : Pravni fakultet.

Bačić, F. (1978). *Krivično pravo. Opći dio*. Zagreb : Pravni fakultet.

Bavcon, Lj. (1961). Družbena funkcija kazenskih sankcij, *Pravnik*, 9, 253-262.

Horvatić, Ž. (2003). *Kazneno pravo. Opći dio*. Zagreb : Pravni fakultet.

Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd : Nomos.

Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*. Beograd : Službeni glasnik.

Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske. Opšti dio*. Banja Luka : Panevropski univerzitet Apeiron.

Krivični zakonik (Službeni glasnik Republike Srbije broj : 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014).

Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje : Obod.

Lažetić Bužarovska, G. (2006). Alternativnite merki vo makedonskoto kazneno zakonodavstvo, *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologiju*, 2, 222-226.

Mrvić Petrović, N., Đorđević, Đ. (1992). Alternative kazni zatvora, *Pravni život*, 7-8, 1133-1138.

Novoselec, N. (2004). *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb : Pravni fakultet.

Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb : Narodne novine.

Petrović, B., Jovašević, D., (2005). *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine. Opći dio*. Sarajevo : Pravni fakultet.

Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo 2 (Saučesništvo, Krivične sankcije, Posebni dio)*. Sarajevo : Pravni fakultet.

Radulović, D. (2008). Rad u javnom interesu kao alternativa kratkotrajnoj kazni zatvora, *Pravna riječ*, 17, 105-117.

Šurbanovski, N. (1989). Supstitucija kratkih kazni zatvora, *Pravna misao*, 5-6, 61-63.

Vešović, M. (1987). Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu, *Pravna misao*, 5-6, 99-107.

Vidović, V. (1980). Evolucija koncepcije o svrsi kažnjavanja s posebnim osvrtom na kaznu lišenja slobode. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci*, 4, 149-167.

Vranj, V. (2005). Rad za opće dobro na slobodi u Federaciji Bosne i Hercegovine, stanje u krivičnom zakonodavstvu de lege lata i njegovo izvršenje de lege ferenda, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 50, 531-563.
Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (Službeni glasnik Republike Srbije broj 55/2014)
Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera (Službeni glasnik Republike Srbije broj 55/2014

Prof. dr. sc. Srdjan Vukadinović
Redovni profesor Univerziteta

UDK 316.34

Prethodno saopštenje

FUNKCIONISANJE DRUŠTVA U SOCIO-KULTUROLOŠKIM RAZLIKAMA

FUNCTION SOCIETY IN SOCIAL-CULTURAL DIFFERENCES

Sažetak: Dva suprotna pojma, odjeljka ili koncepta kao što su univerzalizam i pripadanje u modernom svijetu dobijaju posebno značenje u jedinstvu raznolikosti. Iako su univerzalizam i pripadanje s filozofskog stanovišta dva sasvim oprečna pojma oni se s aspekta modernog političkog mišljenja pretpostavljaju kao središnji pojmovi. Univerzalizam se odnosi na opštu zamisao čovječanstva po kojoj su ljudi prirodno jednaki te dijele iste vrednote i prava. Pripadanje se odnosi na egzistiranje različitih kultura, grupa ili zajednica zbog čega su posebne vrednote i tvore se ukorijenjenje u razlikama načina i kvaliteta života. U modernom društvu univerzalizam se protivi hijerarhiji različitosti i djeluje protiv nje. Ne može se pripadati hijerarhijski nadredjenoj ili podredjenoj bilo kojoj skupini samo zato što se različito po nekim identitetskim svojstvima. Moderna društva do 9o-ih godina XX vijeka karakteriše model multikulturalizma, dok su poslednje godine drugog i prve decenije trećeg milenijuma peri-

Sumary: Universalism of multicultural or intercultural society do not determine simple sum of different cultures, nations, religions in one area but also integrity and not assimilation within bigger constitutive differences. Division of sociable ambient on conditionally our and conditionally their reality points that is not multiculturalism, or interculturalism. In such circumstances of differences it is about practiceof simulation of permeation. Intercultural communication in Montenegro society in period of millennium boundary offers possibilities for development of plurality of identity. Identity differences are stimulated by non violence and cultural communication. In that communication different cultural identities pass it inter-influence from one on another. Than it is made condition of cultural coexistence of different group which give good example for other societies in the region. Integrative movement, based on difference in Montenegro, points to which grade is possible to go, not in

od konstituisanja interkulturalizma kao modela egzistiranja različitosti na uzajamnim interaktivnostima. Globalizacija i modernizacija na svjetsku pozornicu sve više izvode različitosti i sučeljavaju ih. Razumijevanje i tumačenje različitosti pojedinca, grupe, društva i svijeta artikuluše se u mnogostrukim značenjima i simbolima. U multikulturalnom društvu to je predstavljalo različitosti lišene interakcije. Crnogorsko društvo kao sastavni dio društava Jugoistočne Evrope ambijent je u kojemu se u tranzicijskom razdoblju preispituje relacija univerzalizma i pripadanja u duhu preovladjujućeg shvatanja jedinstva razlika i interkulturalne komunikacije u modernom svijetu.

Ključne riječi: Društvo, razlike, univerzalizam, pripadanje, multikulturalizam, interkulturalizam

to unification but in harmonization with broader sociable realities, while in same time is not suppose to lose specific individuality.

Key words: Society, Differences, Universalism, Belonging, Multicultural Society, Intercultural Society

UNIVERZALIZAM I PRIPADANJE U VREMENU

Progres koji se odvija u vremenu povezan je sa konstituisanjem neke fundamentalne vrijednosti društva. Postoji više objektivnih pokazatelja u kojima se izražava progres u različitim sferama društvenog bitisanja. Na prvi pogled bi moglo izgledati da je utvrdjivanje progresa po pojedinim društveno strukturnim segmentima relativno jednostavna stvar i da isključivo zavisi od konstatovanja objektivnih pokazatelja društvenog napretka. Medjutim, procjena odredjenog kretanja u društvu kao progresivnog, a koje se uvijek odvija u vremenu, uključuje i odredjeno šire društveno gledanje koje će u svojoj procjeni osim objektivnih konkretnih pokazatelja tretirati i kvalitet gledišta s kojeg se odredjena pojavnost odredjuje kao progres. Relativnost procjene progresa naročito je prisutna u zbivanjima i društvenim fenomenima koji su u odredjenom, konkretnom vremenu u opasnosti da se lociraju u sferu politike ili bar blizu nje. Ako se odredjeni vitalni društveni fenomen smjesti u sferu političkoga,onda je to jedan od načina da u njegovu procjenu progresivnoga učešće uzmu vanvrijednosni društveni parametri. Zapravo, takvi pokazatelji imaju u svojoj biti, jedino, vrijednosnu procjenu koja služi ne kao mjera opšte progresivnosti, već kao indikator „napretka društva“ za odredjenog pojedinca ili skupinu, političkog lidera ili političko – partijsku grupaciju. Fundamentalne vrijednosti medjuetničke pomirljivosti i tolerancije koje se manifestuju u crnogorskom društvu na razmedju dva milenijuma, s jedne strane, mogu se odrediti kao pozitivno smisaone ili progresivne, a s druge, s obzirom na subjektivne dimenzije tumačenja društvenog razvitka moguće ih je politizovati što vodi smjeru promjena u više pravaca. Upravo u drugom segmentu tumačenja leži opasnost da u slučaju kada nema progresa u istom smjeru postavlja se pitanje: Koliki je taj hod progresa uopšte? Raznolikosti kao segmenti progresa u ovoj društvenoj pojavnosti imaju samo jedan društveni smjer, a to je njihovo jedinstvo.

Univerzalizam i pripadanje ili jedinstvo i raznolikost svojim medjusobnim proižimanjem konstituišu dinamičku društvenu cjelinu (Cavarero, 2002:68). Takva cjelina kao opoštost uzima jedinstvo koje je nadredjujuće svemu pojedinačnom i posebnom ili raznolikom. Različitost se po svome postanku, razvoju i djelovanju može razumjeti samo iz prostora jedinstvenosti. Raznoliko kao odvojivo od univerzalizma nema svoju samosvojnu opstojnost.

Posebno dostignuće razvojnosti jedinstva i raznolikosti, odnosno univerzalnog i pripadajućeg predstavlja multikulturalizam. Multikulturalni model jedinstva različitosti u svome društvenom biću sadrži i multietničnost i multirasnost. U njegovoj generičkoj suštini prisutno je egzistiranje različitosti naroda, kultura i vjera. Narodi živeći jedni pored drugih, kulture trajući jedna pored druge, a vjere prakticirajući se jedna pored druge, tvorile su univerzalizam različitosti. Nijesu trpjeli ni narodi, ni kulture, ni vjere. Nijesu se ni mijenjale ni transformisale na štetu jednih, drugih ili trećih. Jedinstvo različitosti ispoljeno u multikulturalizmu, multietničnosti, multirasnosti i

multireligioznosti ne sužava ni jednu dimenziju univerzalizma. Naprotiv omogućava stalnu artikulaciju i afirmaciju kulturnih vrijednosti i elemenata kvaliteta života. Društveni ambijent egzistiranja univerzalizma i pripadanja kao jedinstva i raznovrsnosti pruža istovjetne mogućnosti za razvoj svima posebnostima .

JEDINSTVO I RAZNOLIKOSTI U POSTMODERNI

Univerzalizam i pripadanje u svakom vremenu su u krizi, a vrhunac krize dogadja se u postmoderni. Ovaj fenomen može se objasniti stavovima dvojice autora Frensisa Fukujame i Semjuela Hantingtona budući da oba autora svoje koncepcije grade na pojmovima univerzalizam (prvi) i multikulturalizam (drugi).

U svom djelu „Kraj istorije i poslednji čovjek" Fukujama pokazuje da je univerzalno u istoriji, odnosno u vremenu kratkog i dugog trajanja moguće. Zapravo, Fukujama uvidja dileme koje se javljaju izmedju racionalnog i iracionalnog. Racionalno je ono što se dogadja na univerzalnoj i jednakoj osnovi, a ta univerzalna i jednaka osnova je individualni identitet ljudskih bića. Zadnje godine drugog milenijuma dovele su do urušavanja totalitarnih režima koji su isticali kolektivno ispred individualnog. Racionalno je ono što se odnosi na slobodnog pojedinca, odnosno priznanje ljudskog dostojanstva na jednak način, dok je iracionalno ono što se odnosi na članove odredjene grupe. Poznat je primjer da neke države za svoje gradjane priznaju samo članove odredjene nacionalne grupe. Takvo priznanje je iracionalno.

Medjutim, racionalno i iracionalno je važno u konstituisanju društvenih momenata i vrijednosti na razmedju dva milenijuma. Kultura razlika koju Fukujama naziva kulturni relativizam u novom milenijumu je sve važnija. Ono što je bila karakteristika prve polovine XX stoljeća, a to je da se kulturne razlike ispoljene u kulturnom relativizmu protive homogenizaciji čovjeka, tj. univerzalnoj istoriji čovjeka, na početku trećeg milenijuma se uskladjuje. Univerzalizam koji je glavna značajka moderne ne uskladjuje se, odnosno ne protivi se kulturnom relativizmu kao glavnoj značajki postmoderne .(Babić, 2002:18-19).

Iracionalno priznanje, kolektivni identitet i kulturni relativizam mogu se uskladiti s racionalnim priznanjem, individualnim identitetom i s univerzalizmom u ambijentu jednog drugog modela društva koje nije multikulturalno već interkulturalno.

S druge strane za razliku od Fukujame, Hantington koji zastupa zapadni univerzalizam po kome je zapadna civilizacija jedina univerzalna (što je stajalište moderne), zastupa multikulturalizam po kome je svaka civilizacija različita i koja se (civilizacije) integrišu u jedinstvu razlika, zapravo zastupa stanovište postmoderne.

Univerzalizam i multikulturalizam imaju egzistenciju u jedinstvu razlika, a te različitosti promovišu fundamentalne vrijednosti istog smjera.

OKVIR FUNKCIONISANJA DRUŠTVA U JEDINSTVU I RAZLIČITOSTIMA

Jedan od osnovnih teorijskih i empirijskih problema u sociologiji tokom njenog razvoja je problem odredjenja i utvrdjivanja definicijskog okvira društva. Nije to problem samo sociologije već je to čvorno pitanje i drugih društvenih nauka. Veliki je broj autora koji su na različite načine i utvrdjujući različite polazne i granične principe prilazili definicijskom odredjenju organizovane zajednice ljudi kakvo je društvo i njihovoj medjusobnoj povezanosti. Takav „poduhvat" je naročito teško napraviti u razdoblju koje karakterišu veoma dinamična društvena zbivanja, a koja su preticala moguća predvidjanja dogadjaja. Poslednjih desetak godina XX vijeka, a naročito prva decenija trećeg milenijuma su upravo takav period.

Elemente, njihove veze i odnose u društvima Jugoistočne Evrope u pomenutom razdoblju bitno determinišu različite nacionalne i etničke grupe. Vrijednosne razlike medju njima čine jedinstvo društva. Sklad u društvenim odnosima moguće je ostvariti medjusobnim upoznavanjem i razmjenom različitih obilježja kvaliteta života grupacija koje egzistiraju u odredjenom prostornom realitetu. Mnogi autori razmatrajući ova obilježja govore o multikulturalnom modelu društva. Uzimajući u obzir i crnogorsko društvo, kao i druga društva u okruženju, može se reći da multikulturalizam nije oblik egzistiranja društva koji obilježava početak trećeg milenijuma, već je to interkulturalni model.

U prvoj deceniji trećeg milenijuma u crnogorskom društvu egzistira veliki broj nacionalnih i etničkih grupa. Ovakva činjenica sama po sebi ukazuje da je riječ o multikulturalnom društvu u kome medjusobno žive i djeluju jedan pored drugog tri religiozna i kulturna tipa. Multikulturalni momenti u crnogorskom društvu ukazuju da različite nacionalne i etničke grupe žive jedna pored druge i da ih većinska populacija toleriše. Medjutim, u takvom društvenom modelu nema interakcije izmedju grupa. Nema razmjene životnog iskustva, stila života i vrijednosti. Samim činom egzistiranja više nacionalnih i etničkih grupa nije sporno i da je bivše jugoslovensko društvo bilo multikulturalno. A upravo u tome multikulturalnom društvu učinjeni su i veliki zločini prema manjinskim narodima. Nije bilo interakcije medju različitim grupama i zato je ovo društvo puklo po nacionalnim šavovima. Razlike medju grupama se moraju razvijati kao vrhunske vrijednosti koje čine jedinstvo jednog društva, u ovom slučaju crnogorskog. Činjenica je da nacionalno homogena društva u kojima nacionalne i etničke manjine nemaju značajnijeg udjela u populacionoj strukturi lakše rješavaju brojna pitanja koja su u vezi sa očuvanjem nacionalnog i etničkog identiteta manjinskih naroda. Nasuprot tome društva u kojima ove grupacije značajnije učestvuju u ukupnoj demografskoj strukturi, a Crna Gora je takvo društvo, mnogo teže rješavaju probleme nacionalnog i etničkog identiteta, koji u pojedinim slučajevima prevazilaze okvire regulative medjunarodnim konvencijama, a i sopstvenim iskustvom. Mnoge

od ovih grupacija ne zaboravljaju u svojoj nacionalnoj i etničkoj svijesti da su se tudji geostrategijski interesi na Balkanu prelamali na njihovu štetu. Aveti prošlosti na kraju XX, i početkom XXI vijeka „ponovo lebde nad Balkanom" i zbog toga multikulturalni model predstavlja slikovito rečeno „bjelosvjetsku iluziju" budući da pojam „bijeli svijet" u nekima od južnoslovenskih jezika posjeduje jedno specifično značenje (čežnja za boljim – L.Veljak) . Pokazalo se da su tendencije ka multikulturalnom društvu na kraju XX vijeka predstavljale „samo simptom jedne nadolazeće krize, bolnog prilagodjavanja, i to ne bez otpora, jednom mnogo drugačijem i pluralističkom društvu" (Semprini, 1999:124) .

Radi toga je interkulturalizam kao teorijski i praktični model različit od multikulturalizma mnogo prijemčiviji za egzistiranje manjinskih naroda, kao i nacionalnih i etničkih grupacija u crnogorskom društvu. Njegovim se zaživljavanjem teži kvalitetnijoj zajednici u kojoj manjinske grupacije neće biti ni potpuno integrisane niti potpuno asimilovane. Svaka će zadržati svoje specifičnosti i svoju samosvjesnost. U takvom društvenom modelu postojaće interakcija medju većinskim narodom, manjinskim narodima, nacionalnim i etničkim grupacijama za razliku od multikulturalnog društva, pri čemu će se medjusobno razmjenjivati različite vrijednosti. Multikulturalni model društva je egzistirao do početka devedesetih godina, da bi u poslednjoj deceniji drugog milenijuma bio prevazidjen interkulturalnim modelom.

UMJESTO ZAKLJUČKA – PREVAZILAŽENJE PODJELA

Interkulturalnim modelom se prevazilaze podjele. Jer svaka podjela na osnovu razlika predstavljala bi zločin prema jedinstvenosti, odnosno prema univerzalizmu. Formula bogatstva razlikama je model za podijeljena društva. Različite kulture, različiti pojedinci i različite grupe ne treba da žive jedni pored drugih, već jedni sa drugima. Interkulturalizam prihvata uticaje i prožimanja. U takvom procesu i modelu društva svi dobijaju. Kada jedna kultura utiče na drugu čini je bogatijom, a ne asimilira je. To je put egzistencije u crnogorskom društvu na razmedju dva milenijuma, i put života u Jugoistočnoj Evropi. To je put kojim ne mogu ići raznolikost bez jedinstva, niti jedinstvo bez razlika. To je put kojim se prevazilaze i pogibljeni haos, kao i pogibljena tiranija. Kroz model multikulturalnog, odnosno interkulturalnog društva iznova se preispituju i raspravljaju univerzalizam i raznolikosti (Vukadinović, 2002:42).

Pojava univerzalizacije različitosti u modernom svijetu se na početku trećeg milenijuma odvija kroz dva uporedna procesa. Na jednoj strani je proces globalizacije i evropskih integracija u kojima se Njemačka odrekla marke, a Francuzi se odriču suvereniteta koji se preselio u Brisel.. Paralelno sa ovim teču i procesi regionalizacije. Razvijanje inicijativa regionalne saradnje vodi u pretvaranju nacionalnih, vjerskih, kulturnih i drugih razlika u komparativne prednosti regije zasnovane na preduzetništvu i biznisu. Različitosti u crnogorskom društvu i njihova univerzalizacija predstavljaju simbol jugoistočno – evropske saradnje. Kvalitet društvenog ambijenta mijenjaće se

stepenom integracije u jedno šire društvo regionalnih dimenzija. Univerzalizam multikulturalnog, odnosno interkulturalnog društva ne determiniše prosti zbir različitih kultura, nacija i religija u jednom prostoru nego integracija, a ne asimilacija u sklopu većih konstituirajućih raznolikosti. Podjela društvenog ambijenta na uslovno „naš"i uslovno „njihov" realitet pokazuje da takav ambijent nema multikulturalna, odnosno interkulturalna svojstva. U takvim okolnostima različitosti riječ je o praksi simulacije prožimanja.

Interkulturalna komunikacija u crnogorskom društvu na razmedju milenijuma pruža mogućnosti za razvoj pluraliteta identiteta. Identitetske različitosti podstiču se putem nenasilne i kulturne komunikacije. U toj komunikaciji različiti kulturni identiteti prenose svoj medjuuticaj jedni na druge. Stvara se stanje kulturne koegzistencije različitih grupacija koje je dobar primjer za druga društva u regionu. Integrativna kretanja, upravo, na primjeru različitosti u Crnoj Gori pokazuju do kojeg stepena se može ići, ne u unifikaciju, nego harmonizaciju sa širim društvenim realitetima, a da se pri tome ne izgube specifične individualnosti. Kroz različite kulturne identitete moguće je i funkcionisanje u sinergijskom skladu i svih društvenih pitanja, kao što su pored ostalih i pitanja: zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, društvenih institucija, kriminologije i kriminalistike. Eventualni traumatizam kroz pomenute društvene sfere moguće je neutralizovati međusobnim univerzalizom i pripadanjem.

LITERATURA:

1) Babić, Mile: Kriza univerzalizma u postmoderni, „Forum Bosne“ , Sarajevo, 2002,16.

2) Cavarero, Adriana :Universality and affiliation, „Forum Bosne“ , Sarajevo, 2002, 16.

3) Golubović, Zagorka: Ja i Drugi, „Republika“ , Beograd, 1999.

4) Fukujama, Frensis: Kraj istorije i posledni čovjek, C I D, Podgorica, 1997.

5) Huntington, Semjuel: Sukob civilizacija i mpreoblikovanje svjetskog poretka, C I D, Podgorica, 1998.

6) Semprini, Andrea: Multiukulturalizam, „C l i o“, Beograd, 1999.

7) Vukadinović, Srdjan: Jedinstvo raznolikosti, „Revija slobodne misli“ , Sarajevo, 2002, VIII, 35

Prof. dr Mile Matijević,
Internacionalni centar za kriminalistička i kriminološka istraživanja, Banja Luka

UDK 343.9:929 Vodinelić V. **Prethodno saopštenje**

AKTUELNOST
kriminalističkog učenja prof. dr Vladimira Vodinelića

ACTUALITY
crime learning proff. Dr Vladimir Vodinelić

Apstrakt: Kriminalistika u svom razvoju prolazi kroz različite periode, u kojima se pojavljuju, djeluju, odlaze njeni inicijatori, sledbenici, kritičari. Jedan od ljudi koji je na prostorima Balkana, a i šire, zasigurno označio vrijeme javljanja, ustanovljenja, afirmacije, pa i kritike kriminalističke misli i prakse jeste prof. dr V. Vodinelić.

U slavu i zahvalnost profesoru i njegovim kriminalističkom djelu, koje i nakon 20 godina od njegovog „odlaska“ i dalje sija u mislima, srcima kriminalista, u kriminalističkoj profesiji čast je prezentovati i stalno obnavljati znanja iz izvornih kriminalističkih djela. Ovaj rad će pokušati prezentirati i podsjetiti kriminaliste i širu javnost na jedan „epohalni“ segment sveukupne profesorove kriminalističke misli i djela. „Dvotomna“ kriminalisitika, kako je sam i autor nazvao -„Kriminalistika otkrivanje i dokažuvanje“, je u kriminalističkoj javnosti prisutna tri decenije, i danas sigurno predstavlja vrhunac kriminalističke misli, koju je profesor posvetio svojim studentima – magistrantima,

Abstact: Mystery in its development goes through different periods, in which it's initiator s, followers and critics appear, act, disappear. One of the men who was in the Balkans and beyond, surely marked the time of reporting, establishment, affirmations, as well as criticism of criminal thinking and practice is V. Vodinelić, PhD.

In honor and appreciation to Professor and his criminal science act, which after 20 years of his "departure" still shines in the minds and hearts, criminalists, crime in the profession is presented to honor and perpetuate the knowledge of the source of criminal offenses. This paper will attempt to present and remind criminologists and the general public on an "epochal" segment of the overall professor's thoughts and actions. "The two-volume" criminalistics book, as called by the author, - "Mystery Of revealing and the proving" presents three decades of work, and today is certainly a highlight of the criminalistic mind, which is devo-

doktorantima, kriminalistima, ali i svim onima kojima je do toga. Kako je i sam rekao, dvotomna kriminalistika predstavlja „pokušaj stvaranja „Sistema kriminalistike“, koja predstavlja organsku cjelinu i nadgradnju osnovnih udžbenika.

Danas, u vrijeme kada se još nije iskristalisao jasan odnos kriminalistike i krivičnog procesnog prava u sferi otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnog djela i učinioca, dvotomna kriminalistika predstavlja najbolje štivo za konačno usvajanje integralnog shvatanja teorije i prakse dokaza i dokazivanja. Zbog toga, i mnogo čega drugoga u radu će se dati kraća prezentacije ovog dela, sa izvjesnim komentarima, ocjenom aktuelnosti u današnjem vremenu, pa i mogućim kritičkim osvrtima. Sve to se čini u cilju zahvalnog podsjećanja na velike misli autora, našeg profesora, sa željom da i ovim putem još nešto saznamo, naučimo, da nezaboravimo.

Ključne riječi: Profesor dr. Vladimir Vodinelić, kriminalistika, kriminalista, nauka, praksa, otkrivanje, dokazivanje

ted teacher to his students - MA and Ph.D. candidates, criminalists, but also to all those who do it. As he himself said, the two-volume criminology is an “attempt to create a System of Criminal Investigation”, “which represents an organic whole and upgrading of basic textbooks.

Today, at a time when it has not yet been crystallized a clear relationship of criminology and criminal procedural law in the sphere of discovery, clarification and proof of the offense and the offender, two-volume criminology represents the best reading for final adoption of an integral understanding of the theory and practice of dock and proof. Therefore, many of which the second shall be given to shorter presentation of this part, with some comments, rating news in today’s time, including possible critical comments. All this is done in order grateful reminder of the great thoughts of the author, and with a desire to learn something more, to learn, to-oblivion.

Key words: Professor Vladimir Vodinelić, criminology, criminalists, science, practice, detection, the proving

UVOD

O okviru bogate biografske djelatnost profesora dr. Vladimira Vodinelića, sigurno je da se izdvaja dvotomna Kriminalistika - otkrivanje, dokažuvanje, koja je ugledala svijetlo dana podavne 1985 god. u okviru postidiplomskih kriminalističkih studija[10]. Upravo je tada prof. svoja višedecenijska naučna, stručna djelovanja sintetizovao u svojevrsnoj kriminalističkoj studiji, koju je podario uglavnom postidiplomcima Fakulteta bezbednosti i DSZ. U čemu se nalazi posebnost, izuzetnost, kvalitet ovog djela teško je istaći kroz par rečenica, kroz konstataciju bez detaljnijeg elaboriranja profesorovih sadržaja, učenja.

Zbog toga autor ovog rada se opredjelilio prezentirati neka učenja kroz ove dvije vrhunske kriminalističke knjige, uz davanje „makar i stidljivih komentara, mogućih preporuka, novih inicijativa“, čime mislimo da ćemo čitaocima približiti sadržaj, kvalitet, i aktuelnost učenja prof. V. Vodinelića i u današnjem vremenu. Smatramo da bi svaki kriminalista, koji se ozbiljno bavi teorijom i praksom kriminalistike morao imati u posjedu ovo dvotomno djelo, i povremeno učeći, ponavaljajući naučeno, podsjećati se na izvorna tumačenja ključnih kriminalističkih instituta od strane poznatih svjetskih kriminalista, u čiju porodicu sigurno ulazi i prof.dr Vladimir Vodinelić.

10 Autor je pohađao i završio magistarske studije kriminalistike u generaciji 1985 god, kojom je rukovodio prof. dr Vladimir Vodinelić.

KRIMINALISTIKA – OTKRIVANJE I DOKAZIVANJE -TOM 1

O KRIMINALISTICI[11]

Učenje o kriminalistici u sistemu nauka predstvlja veoma značajno i uvodno tumačenje kriminalistike od strane vodećih svjetskih kriminalista. Dovoljno je istaći da se u ovom odjeljku prezentira oko 100 definicija kriminalitisike, koje su svaka na svoj način verifikovane, validne, ali negdje i suprostavljene u dijelovima sadržaja. Međutim, one odražavaju tadašnje mišljenje, tumačenje aktuelnih kriminalista, teoretičara određenog vremena i prostora[12]. Profesor na kraju daje svoje mišljenje, i shvatanje, uvažavajući mišljenja velikog broja autora. U ovom odjeljku posebno je značajno učenje o „sistemu kriminalistike" koje se teško može naći na drugim mjestima i u drugim vremenima, te predstavlja stalnu inspiraciju, ali i obavezu u tumačenju kriminalistike. Na kraju profesor definiše i objašnjava kriminalistiku kao višedimenzionalnu nauku (sudska nauka, vezu sa državnom bezbjednošću, krivičnim procesnim pravom, kriminologijom[13], uz polemisanje o kriminalistici kao pomoćnoj nauci, koja je primjenjena, samostalna, dokazna nauka, teorija i praksa.

Markisističko shvatanje kriminalistike predstavlja u današnjim – vremenima veoma interesantno, intrigantno pitanje, konstatacije, koja može zainteresovati posebno mlade, savremene kriminalističke teoretičare, praktičare, da na bazi profesorovog učenja, daju detaljnije komentare, konstatacije i eventualne kritike. Autori ovog rada stoje na stanovištu o velikoj prihvatljivosti marksističkog shvatanja[14] koje je profesor aktuelizirao i znalački ugrađivao u kriminalistiku i njene institute. Na kraju profesor Vodinelić se zalaže za prevazilaženje raskola između tzv. marksističkog i stručnog shvatanja, što ostavlja „u amanet" mladjim generacijama. Razmislimo koliko smo u tome uspjeli.

Učenje o sistemu i strukturi kao filozofskim tvorevinama, a onda o njihovoj primjenjivosti u kriminalističkoj teoriji i praksi na mnoge autore je ostavila snažan, kako teorijski, tako i praktični utisak. Kao dugogodišnji praktičari[15], u konkretnim aktivnostima otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih djela i učinilaca uočena je stalna prisutnost i primjenjivost shvatanja o teoriji sistema, podsistema, njihovoj međusobnoj uvezanosti. Posebno je interesantna i nažalost još nedovoljna istražena „teorije strukturnosti krivičnog djela, učinioca, i potreba uvezivanja nepobitnih elemenata cjelovitosti – sistema[16].

O KRIMINALISTIČKOM UČENJU O FIKSIRANJU DOKAZNE INFORAMCIJE[17]

Teorija informacije u kriminalistici, predstavlja jedno od esencijalnih pitanja, koje je u cjelokupnom kriminalističkom štivu dominantno i time stručnom čitaocu daje inspiraciju da ovlada istim, radi mogućnosti daljeg teorijskog, ali i praktičnog primjenjivanja suštine ovog učenja. Otkrivanje krivičnog djela, učinioca, kroz shvatanje „kodirane informacije" koju je neophodno „dekodirati", primjenom svih relevantih kriminalističkih metoda i sredstava. Trajni je značaj profesorove napomene o neophodnosti stalnog kontinuiteta pribavljanja novih inforamacija[18]. Poseban praktični značaj ovo učenje ima u domenu transformacije operativne informaciju u dokaznu informaciju tj. u dokaz[19], što predstavlja srž procesa dokazivanja[20].

Na osnovu prethodnog učenja o suštini, značaju i praktičnoj upotrebljivosti dokazne informacije, u ovoj lekciji se „akcentira" problem odlaganja izvođenja određenih radnji dokazivanja, kroz prizmu „gubljenja" dokazne vrednosti, tj. entropiju dokaznog sadržaja. Stalno je aktuelna i poučna profesorova pouka o promjeni sadržaja dokaza i opasnostima od odlaganja[21]. Autor daje značaj radnjama koje na mjestu kriminalnog

11 Kriminalistika u sistemu nauka; Zastupljenost marksizma u nauci kriminalistike; Sistemsko strukturni pristup u krivičnom postupku i kriminalsitici (5-53)

12 U čevrtom izdanju svog udžbenika (1904)H. Gross shvaća kriminologiju kao vrhnovni pojam, ukupno učenje o zločinu, koje tvore kriminalna antropologija, kriminalna sociologiija i posebno učenje o pojavnosti zločina, koje sačinjavaju kriminalistika i subjektivna kriminalistička psihologija.

13 Posebna zasluga profesora Vodinelića je u tome što je uspio ojačati integritet kriminalistike u odnosu na kriminolgiju, koja nam se stalno spočitava kao širi okvir kriminalistike.

14 Prof. u svojoj raspravi o navedenoj temi između ostalog zaključuje: Naši naugledniji krivično procesni teoretičari stvaraju udžbenike i pišu članke koji po kvalitetu stručnosti ne ozaostaju za krivično porcesnoom naukom na Zapadu. Naoružani marksističkom metodologiom oni bi se nesumnivo, vinuli u sam vrh nauke, a krivično procesna nauka bi uspostavila krajnje poremeće odnos između opšteg i posebnog.

15 Koautori su proveli u policijskoj i kriminalističkoj profesiji od 10-20 godina što im daje mogućnost autentičnog uvezivanja teorijsko shvatanja i praktične djelatnosti.

16 Savremena analiza krivičnog dela i krivičnog kao i predkrivičnog postupak ne može biti uspešna bez korišćenja instrumentarija toliko fundamentalnih pojmova sistemsko – strukturnog istraživanja kao što su: sistem, element (podsistem9, organizacija,struktura, funkcija.

17 Kriminalističko učenje o fiksiranju dokazne informacije; Dokazna informacija i „opasnost od odlaganja"; (53-76)

18 Kriminalista stoji i pada sa organizovanošću (ne)sistematičnošću, (ne)doslednošću,, pribavljanja novih informacija (str. 54).

19 Dokaz u krivičnom postupku nije ništa drugo nego takva promena u krivičnom događaju i njegovim reliktima tragovima i predmetima krivičnog postupka), koja se pokazuje kao krivično pravno relevantna, te zbog toga je neophodno da se krivično procesno fiksira baš ta promena, a ne neka kasnija (pocrtao V.V), str. 62.

20 Vodinelić V, Šta je to otkrivanje, šta razjašnjavanje i razotrivanje krivičnog djela i učinioca, Studija, Ministarstvo unutarnjih poslova R Hrvatske, 1990.

21 Za krivični postupak i kriminalistiku od bitnog je značenja saznanje F.Engelsa da je „Svako tijelo izloženo neprestanim mehaničkim, fizikalnim i hemijskim uticajima, koji ga stalno menjaju, modificiraju njegov identitet" (Dijalektika prirode) str. 168.

događaja fiksiraju dokaznu informaciju, kao i o mogućnostima „gubljenja", izmena[22] dokaza, kroz primjenu određenih radnji dokazivanja, kao što je npr. svjedočenje. Na kraju profesor saopštava da je dokazano da se „dokazna inforamcija mora procesno oformiti" prema načelu operativnosti (brzine, kvalitativnosti, i efikasnosti postupka, jer se dokazi stalno mijenjaju, preobražavaju, dekomponiraju i isčezavaju, bez obzira na to da li su u pitanju personalni ili materijalni dokazi. Ova konstatacija je u stalnoj aktuelnosti kriminalističko istražne i dokazne prakse, što svaki praktičar izvrsno osjeća u svakodnevnom postupanju u procesu otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnog djela i učinioca.

O OSNOVAMA – OSNOVANOJ SUMNJI U NAUCI KRIVIČNOPROCESNOG PRAVA I KRIMINALISTICI[23]

Sumnjanje se u životu, kao i u nauci javlja kao nužan metodski princip spoznaje, koji u suštini ima uglavnom pozitivnu ulogu[24]. Tek osamdesetih godina možemo u relevantnoj kriminalističkoj literaturi naći detaljnije pojmovno tumačenje, analiziranje, problematizovanje „po svim kvalitetno informisanim, edukovanim kriminalističkim teoretičarima i praktičarima, ovih ključnih krivično procesnih i kriminalističkih instituta, koji se u praksi moraju „misaono, intelektualno" razumjeti, situirati i primjenjivati. U radu o pitanjima osnova i osnovane sumnje profesor je obradio nekoliko poglavlja, kao što su:

- Pravno filozofski aspekt sumnjanja[25]
- Neka zakonodavstva i teoretičari o osnovama sumnje i osnovanoj sumnji[26],
- Što je to sumnja u krivičnom postupku?
- Sumnja i verzije[27]
- Verovatnoća – kvalitet , izvjesnost – sistem dokaza u krivičnom postupku[28]

22 Razvoj je borba suprotnosti. Jedinstvo (podudaranje, identitet, poklapanje, suprotnosti je uslovno, privremeno, prolazno,relativno. Borba suprotnosti koja se uzajamno iskključuje je apsolutna, kao što je apsolutan razvoj, kretnje (pocrtao V.V).

23 O osnovama – osnovanoj sumnji u nauci krivičnoprocesnog prava i kriminalistici (76-98). Vodinelič V. Kriminalistika – otkrivanje, dokažuvanje, Fakultet bezbednosti i DSZ, skopje, 1985." Osnovi sumnje i osnovana sumnja spadaju među krivično procesne probleme koji su u svetskoj nauci krivičnog procesnog prava, koliko je nama poznato vrlo zaposlestavljeni i malo obrađivani, a u nas je ovaj rad prvo sistemsko istraživanje ove tematike".

24 Sumnjanje je sastavni deo materijalističke dijalektike - ono se razvija po zakonu razrešenja protivurečnosti (str. 77).

25 Tko ne sumja nije čovjek –(H. Lndner)

26 Moguće je verovati bez svake osnovanosti, ali se ne sme sumjati bez osnovi (A. France)

27 Od deset nagađanja devet je pogrešno (M.Gorki)

28 Činjenica je uvek gola makar bila počešljana po najnovijoj modi (Lec).

U cjelokupnoj raspravi o pitanjima i problemima osnova i osnovane sumnje u predočenom radu daju se ključne karakteristike ovih, u našoj kriminalsitičkoj i krivično procesnoj teoriji i praksi veoma značajnih instituta. Kako krivično procesno zakonodavstvo poznaje i definiše osnov sumnje i osnovanu sumnju, neophodno je iste operacionalizirati u kriminalističkom postupanju otkrivanja, razjašnjavanja krivičnog djela i učinioca. U tom kontekstu u proteklom periodu vode i određene kako teorijske, tako i praktične rasprave iskusnih kriminalista, procesualista o raznim aspektima saržaja i primjene osnova – osnovane sumnje[29]. Posebno se to odnosi na situacije, kada se konkretan kriminalni čin, komentariše u kontekstu preduzimanja, ili pak nepreduzimanja određenih istražnih, dokaznih mejera i radnji (istraga, primjena posebnih mera i metoda, optuženje, presuda). Sa stanovišta praktične primjenjljivosti značaj shvatanja instituta osnova i osnovane sumnje, autori konstatujtu da se u dugogodišnjom praksi veoma često javlja, nažalost neshvatanje, neznanje, suštine naučnog učenja ovih instituta[30].

U praktičnoj djelatnosti i postupku otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnog djela i učinioca ovi pravno kriminalistički termini imaju veliki značaj u utvđivanju postojanja legitimnosti preduzimanja određenih otkrivačkih i drugih mjera i radnji, u zavisnosti u kojoj fazi predistražnog ili istražnog postupka se nalaze organi otkrivanja, gonjenja[31].

O INDICIJAMA, FINGIRANJU KRIVIČNIH DJELA I NEGATIVNIM ČINJENICAMA[32]

Ključna važnost postupanja na mjestu zločina predstavlja postupak pronalaženja, fiksiranja relevantnih tragova, činjenica, na kojima se može zasnovati dalja istraga[33]. U radu se daje prikaz informativne vrednosti tragova, kroz prizmu devet zlatnih pitanja[34] kriminalistike, koji daju odgovor na postavljena pitanja[35]. U ovoj temi profesor povezuje

29 Nažalost i danas je ovo pitanje površno shvaćeno u kriminalističkom, pa i krivično procesnom postupanje, gdje se javlja česti nesklad poimanja od strane policije i tužilaštva.

30 Prema ZKP Republike Srpske istraga se naređuje kada postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično djelo, dok se optužnica podiže kada se utvrdi postojanje osnovane sumnje o licu kao učiniocu krivičnog djela.

31 Kako se radi o krivično procesnim terminima neopodno je zadovoljavanje sadržaja i forme u pojedinim fazama u skladu sa utvrđenim konstituensima osnova – osnovane sumnje.

32 Informativna vrednost indicija koja se stvara pomoću identifikacionih tragova; Fingiranje krivičnih dela kao vid antikriminalističke aktivnosti; Negativne činjenice (98-126)

33 Utvrđivanje istine u krivičnom postupku pretpostavlja da su priupljeni svi elementi informacije u dijalektičkom jedinstvu kvalntitete i kvalitete. (V.V. str. 97.)

34 Učenje o zlatnim pitanjima kriminalistike je nezaobilazna tema, sadržine u svim fazama kriminalističke percepcije, kao krivično procesne i dokazne djelatnosti

35 Mesne (lokalne), vremenske, temporalne, modalne, kako, subjektivne , objektivne, instrumentalne, motivacione.

i identifikuje indicije u okviru identifikacionih tragova koji se pronalaze na mjestu zločina, koje će se kasnije „procesno obući" i dobiti kapacitet dokaznih informacija, dokaza.

Problem fingiranih (simuliranih) krivičnih djela u svim vremenima, predstavlja kriminalističku enigmu, koja je za neuke tzv. kvazi kriminaliste[36] i nevidiljiva, nebitna, pa često prolazi i ostavlja utisak da se radi zaista o krivičnom djelu „ koje je na sceni", a ne o sasvim drugačijoj kriminalnoj konstrukciji. U radu se razmatraju neka i sporna pitanja u vezi sa navedenom temom, kao što je sličnost i razlika između fingiranih krivičnih djela i lažno prijavljenih, kroz identifikaciju i analizu tragova na mjestu izvršenja, učiniocu. Ovdje se navodi mišljenje poznatog ruskog kriminaliste generala Belkina, koji razlikuje: prećutkivanje, uništavanje, maskiranje i krivotvorenje tragova krivičnog dela i učinioca. Ovo učenje je stalno aktuelno, a danas u vrijeme kada se razvojem raznih oblika i metoda simuliranja i prikrivanja zločina „neukim" kriminalistima može „podvaliti" izmišljeni model, ima značaj i potrebu stalnog podsjećanja i obnavaljanja naučenog.

Veliki značaj ovog rada je u prezentaciji filozofskog, metodološkog, krivično procesnog, kriminalističkog shvatanja pojma „činjenica". Polazeći od profesorovog prihvatanja marksističkkog shvatanja pojama činjenica, u radu se daje više definicija, shvatanja poznatih svjetskih teoretičara ovog pojama. Na kraju, čak se razmatra i postojanje „negativne činjenice[37]", a posebno mogućnost njihovog dokazivanja u konkretnom slučaju. U drugom dijelu rada profesor razmatra vezu negativih činjenica i teorije informacije, u smislu njihove praktične primjenjljivosti i dokazne vrednosti, uz isticanje jasnih zaključaka. U kasnijim radovima aktuelnih kriminalista[38] ovo interesantno pitanje je dalje razrađivano, problematizovano, i stalno potvrđivano kao bitna kriminalistička realnost u procesu otkrivanja, razjašnjavanja, dokazivanja krivičnih djela i učinilaca. Neposredna kriminalistička djelatnost u otkrivanju i razjašnjavanju krivičnih djela i učinilaca se vodi „crvenom niti", koja će na najbolji način locirati materijalne i idealne „nelogičnosti" prepoznajući postojanje negativnih činjenica, a time i eventualno fingiranje krivičnog djela, učinioca.

O DOKAZIVANJU KAO JEDINOM PUTU UTVRĐIVANJA SPORNIH ČINJENICA U KRIV. POSTUPKU [39]

Teoriju i praksu dokazivanja profesor tumači, analizira kroz komparativno prikazivanje „razmišljanja" svjetskih procesualista koji ovaj pojam definišu više u kontekstu krivično procesne vrijednosti. U radu se takođe razmatra suština neposrednog[40] i posrednog zapažanja dokaza, dokaznih činjenica, kao i pitanje cjelokupnosti dokaza. U

36 Matijević M, „Kriminalistika u teoriji i praksi",Naučna konferencija, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, 2005.

37 Odsustvo, nepostojanje nečega (tradicionalno shvatanje), ali i prisustvo nečega što nebi smjelo postojati.

38 Bošković M, Kriminalistika – metodika, Policijska akademija, Beograd, 1997.

39 Istina jeste spoznata suština

40 Savić P.J. „Sudija bi najbolje događaj saznao onda kada bi bio prisutan samome događaju u momentu kada se ovaj zbio" (str. 126).

radu profesor insistira na neophodnosti „dijalektičkog" dokazivanja, jer se „ u krivičnom postupku ne operira samo sa mislima, nego i pre svega sa činjenicama". Stoga je dokazivanje proces utvrđivanja spornih (neizvesnih) činjenica, putem drugih (poznatih, izvesnih. činjenica)[41].

Nakon obimne rasprave o ovom veoma bitnom, interesantnom, ali i intrigantnom procesnom pitanju, u sadržaju se konstatuje da su dokazi u krivičnom postupku mogu biti samo one konkretne činjenice objektivne stvarnosti koje su u pogledu glavne činjenice (predmeta dokazivanja) krivičnopravno relevantne (nalaze se s njom u vezi koja je značajna za rešenje krivične stvari). Na kraju, profesor ukazuje na izvjestan problem, ostatka tzv. relikta događaja, tj. prošlog dogadjaja, jer činjenice u totalitetu ne postoje, ali su ostali njihovi signali, kao nosioci informacija o njima. Ovo isticanje profesora je stalno aktuelno, posebno praktičarima, koji se „ponekad" zadovoljaju „viđenim" stanjem lica mjesta, ne shvatajući da je to upravo, samo „relikt", koji tek djelimično liči na autetični događaj.

O NEDOVOLJNO ISTRAŽENIM KRIMINALISTIČKIM POJMOVIMA[42]

U ovom radu profesor predstavlja neke, manje poznate[43], afirmisane kriminalsitičke pojmove, koji imaju ne samo teorijski, već i praktični značaj. Tako se govori: o kriminalističko - taktičkom načinu[44], koji predstavlja najracionalniji i najefikasniji način obavljanje operativne taktičke djelatnosti. Taktička kombinacija- taktička operacija, podrazumjeva sjedinjavanje više taktičkih načina ili više operativno takičkih radnji. Taktičko rješenje je izbor sistema operativno takitičkih, istražnih, rasprvnih radnji, koje funkconišu u jedinstvu, kao najoptimalnije za otkrivanje istine u konkretnoj krivičnoj stvari. Operativna – istražna situacija je celokupnost uslova pod kojima se u datom trenutku vrši kriminalistička kontrola, obrada, istraga, glavni pretes. To je dinamički sistem objektivno subjektivnih činilaca. U drugom dijelu rada, profesor razmatra taktički način i krivično procesno pravo, gdje se uspostavlja funkcionalna veza između kriminalističkih karakteristika i krivično procesne određenosti ovih instituta. Tako se posebno razmatra, opstojnost kriminalističkog identiteta nekih instituta, kada dobiju krivično procesnu formu, o čemu se prezentira mišljenje i pozantih svjetskih krimina-

41 O dokazivanju kao jedinom putu utvrđivanja spornih činjenica u krivičnom postupku (126-155)To je jedan logičan proces, koji se prevashodno odvija u svjesti krivičara, kriminaliste.(pocrtao V.V)

42 Nedovoljno istraženi kriminalistički pojmovi; Taktički način i krivično procesno pravo, Kriminalističko prognoziranje (155.-168)

43 Ove institute preuzimaju najčešće profesorovi učenici (B. Simonović, O. Krstić, M. Angeleski, M. Matijević, N. Korajlić, i još neki).

44 Taktički način predstavlja najracionalniji i najefikasniji način preduzimanja operativno taktičkih mjera i radnji koje su po ocjeni onog koji ih bira najprihvatljivije za konkretan slučaj, i koje su u skladu sa konkretnom taktičkom ili taktičko procesnom situacijom. (str. 157)

lista i procesualista[45]. Ovdje se akcentira mišljenje S.P. Mitričeva, koji ističe da taktičke preporuke nisu zakonske norme, i da kao takvi nisu ni obavezni, a uvođenjem u krivično procesnu formu isti dobijaju „novo svojstvo", koje se kvalitativno preobražava. Interesantno je profesorovo isticanje nekih zakonodavnih shvatanja, taktičkih načina, bez i znanja razloga takvog rješenja[46].

Značaj i aktuelnost „novih" termina u kriminalistici sledbenici profesorovog učenja shvataju prevashodno kao postojanost i „specifičnih" kriminalističkih originalnosti, izraza, koje će na najbolji način identifikovati kriminalističku bit, suštinu[47]. Kriminalsitičko prognoziranje je sastavni dio kriminalističke taktike. Predviđanje, prognoziranje u kriminalistici i kriminalističkoj praksi ima veliki operativno preventivni, ali i represivni značaj. U tom kontekstu ovo pitanje je značajna inicijativa profesorovog učenja, koja se kasnije razvija, dobijajući i značaj uvođenja u kriminalsitičku edukaciju kao nastavni predmet (Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, Policijska akademija Beograd, i dr). Na temeljima ovog učenja stvorila se i teorija o prognostičkim verzijama, koje se povezuju sa kriminalističko taktičkom diferencijacijom dijagnozom, kriminalističkom prognozom i krimnalističkom profilaksom.

O VERZIJAMA U KRIMINALISTIČKOJ NAUCI[48]

Sa posebnim interesovanjem i praktičnim shvatanjem upotrebljivosti učenja o verzijama u svakodnevnom operativnom, istražnom radu, svakog učenog kriminaliste, prvi koautor se opredjelio za izradu magistarskkog rada u vezi sa kriminalističkim verzijama[49]. Sa zadovojstvom se može istaći da je profesor ovom značajnom kriminanlističko metodološkom institutu u dvotomnoj kriminalistici posvetio preko 100 stranica, dovoljno govori, o njegovom shvatanju značaja i upotrebne vrijednosti ove izrazito vanprocesnog kriminalističkog instituta[50]. U radu se prezentiraju pojmovna tumačenja ovog kriminalsitičkog instituta, kroz navođenje shvatanja na desetine svjetskih kriminalista. U okviru analize suštine verzija, obrađuje se sadržaj verzija, kroz tumačenje „pluraliteta" kao oznake mnogoznačnosti, višeznačnosti, problemtičnosti, i na kraju verovatnog znanja.

45 Mitričev, Šalamov, Belkin, Vasiljev, Kolesničenko, i dr.

46 Pravilo pretresanja s leva u desno (medicinska zakonomernost).

47 Angeleski M, Krstić O su detaljnije prezeli, analizirali i dograđivali izvorne termine savremene kriminalistike.

48 Određivanje suštine pojma „verzija" u kriminalističkoj nauci; Pluralitet verzija; Logičke forme verzija; Prognozne verzije; Dokazi i verzije u krivičnom postupku; Postavljanje verzija u procesu operativne delatnosti i istrage; Postavljanje posebnih (specijalnih) verzija; Proveravanje verzija; Planiranje operativne delatnosti i istrage pojedinih krivičnih stvari; Otkrivanje krivičnih dela i učinilaca (str.169 -273).

49 Matijević M, Operativne verzije u radu OUP u Republici Srpskoj – Bosni i Hercegovini (Magistarski rad, Fakultet bezbednosti i DSZ, Skopje, 2000.)

50 Nesporna je i istražna, tužilačko sudska vrijednost poznavanja instituta verzija, kako u cilju kvalitetnijeg procesuiranja konkretnog krivičnog djela, tako i zbog boljeg razumevanja suštine kriminalističke djelatnosti.

Ovo pitanje se obrađuje u okviru razmatranja pluraliteta kao karakteristike u svojstvu operativnih, istražnih, i sudskih verzija, koje prolazeći kroz različite faze svog opstajanja – nestajanja, dobijaju određene karakteristike, i dokazne vrijednosti. Logičnost verzija je takođe detaljno obrađena kroz potpuno apsorbovanje logičkog mišljenja kao jednog od osnova cjelokupne kriminalističke djelatnosti[51]. U radu se instituti logičkog mišljenja izvrsno integrišu kroz konkretne slučajeve, primjere otkrivačke, istražne, sudske prakse pokazujući neopodnost „logiciranje" u svakoj fazi krimianalističko, krivično procesnog postupanja. I u ovom radu profesor ne zaobilazu tzv. klasifikaciju verzija, koju posmatra kroz prizmu kriminalističke i krivičnoprocesne sadržine, sa posebnim osvrtom na prognozne verzije. Poseban odjeljak ovog rada čini rasprava o verzijama i dokazima u krivčnom postupku, gdje se aktuelizira značaj primjene verzija u cilju dolaska do dokaza u svim fazama krivičnog postupka. U vezi sa time, obrađuje se postupak planiranja i provjeravanja verzija[52], kao neophodan metodološki postupak[53], koji ima i naučno praktični karakter i sadržaj.[54] U odjeljku rada o planiranju operativne djelatnosti i istrage problemu planiranja se posvećuje potrebna pažnja, kroz svojevrsno definisanje neophodnih metodoloških postupaka, čijom primjenom se šupljine i neznanja o krivičnom događaju popunjavaju, gdje se kriminalisti, krivičaru pomaže u „ukidanju višeznačnosti u interpertaciji dokaza".

O SLUŽBI JAVNE BEZBJEDNOSTI U SUZBIJANJU KRIMINALITETA[55]

Značajan broj radova profesor je posvetio pitanjima organizacije, funkcionisanja organa i službi za suzbijanje kriminaliteta na prostorima regiona, u kontekstu savre-

51 Veština ispitivanja – istraživanja činjenica u predkrivinom i krivčnom postupku se sastoji u tome da pravilno zaključujemo od posledica uzroku.

52 Autor magistarskog rada na temu „Planiranja i provjeravanja kriminalitikih verzija u operativnom radu, stvorio je svojevrsni„ šablon" – tabelu„Plana kriminalističke obrade", po modelu Vodinelićevog učenja o planiranju kriminalističke djelatnosti, a uvažavajući institute planiranja i provjeravanja kriminalističkih verzija .

53 U izradi magistarskog rada prvi koautor rada je izvršio obimno istraživanje u operativnoj praksi OUP u Republici Srpskoj. (Prof. dr M. Angeleski u svojoj Kriminalistici – taktika, Skopje, 2010.) navodi da je nepoznato istraživanje takve vrste na prostorima Makedonije, što: „za pomladite ljubopitni kriminalistički istražuvači toa e široko pole za proverka na poznatite teorretski postavki za kriminalističko planiranje vo rabotenje na policijata vo naša zemja".(str. 10).

54 Detaljnije u magistarskom radu, koji se astoji i od obimnog empirijskog istraživanja na predmetnu temu.

55 Organizacija Službe javne bezbeednsoti; Problem centralizacije – decentralizacije, Potreba naučnog istraživanja SJB, Organizacioni oblici Službe javne bezbednosti, Određivanje potrebnog broja radnika u organizacionim jedinicama SJB, Pretpostavke za povećanje uspeh SJB, Organizacija službe za suzbijanje kriminaliteta, Neophodnost integriranog (centralnog) suzbijanja kriminaliteta, Saradnja operativnog radnika i kriminalističkog tehničara, Centralizacija - decentralizacija službe za suzbijanje kriminaliteta, Novi institut specijaliste u krivičnom postupku, Vremenski raspored rada SJB, Model operativnog predemeta, Kriminaliteta.integrisano suzb. Kriminalistička centralizacija međuanrodnog suzbijanja kriminaliteta, Internacionalna kriminalistička saradnja, Potražna djelatnost, Opservacija, (273-320)

menog shvatanja za efikasnijim suzbijanjem kriminaliteta. Profesor je posmatrao cjelokupan menahizam SJB[56] u kontekstu poslova suzbijanja kriminaliteta, uvažavajući nespornu činjenicu da samo jedinstvena služba javne bezbjednosti može postići cjelovit uspjeh.

U svojim temama profesor je obrađivao potrebu naučnog israživanja savremene i efikasne organizacije SJB[57]. Posebno se interesovao i pisao o integrisanom suzbijanju kriminaliteta u vidu centralizacije poslova na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kroz saradnju sa Interpolom. Interesantno i značajno je istaći da je profesor još davne 1985 godine posveti jedan tekst o „novom institutu specijaliste u istrazi po ZKP". Šta je ustvari profesor želio reći: Vjerovatno, kako je u vrijeme i njegovog policijsko - naučnog iskustva imao priliku da vidi, nažalost, i danas prisustnu pojavu da se „drznu" da istragu zločina rade „svi i svako".[58] Specijalista prema viđenju profesora je posebno stručno, ekspertski obrazovano lice, koje nije vještak, kako po svojoj krivično procesnoj poziciji, tako i po znanju. Specijalista predstavlja pomoćnika istražnog sudije (sada tužioca), koji bi trebao da posebno pomogne u toku istrage svojim specijalističkim znanjem[59]. Iz navedenog proizilazi da i danas nakon 20 godina od „odlaska" profesora njegova djela su i dalje aktuelna, inspirativna i vrijedna stalne pažnje i podsjećanja, u cilju unapređenja metoda i sredstava efikasnijeg suzbijanja kriminaliteta.

O PREVENCIJI KRIMINALITETA, KRIMINALISTIČKO GEOGRAFSKOM PRISTUPU, TAMNOM POJASU KRIMINALITETA I KRIMINALISTIČKOJ ANALIZI

U ovom sadržaju učenja profesora centralno pitanje u okviru izučavanja problema suzbijanja kriminaliteta ne predstavlja učinilac, nego prostor[60] . Ovo pitanje je profesor faktički u vremenu pisanja knjiga tek inicirao kao veoma interesantno i kriminalitički relevantno, da bi se mnogo kasnije, u nekim kriminalistikama[61] istom problemu dao potreban značaj. Kako je u razvijenom svijetu metoda geo-

56 Služba javne bezbednosti predstavlja operativni dio Ministarstva unutrašnjih poslova (uniformisana i kriminalstika policija), koja je nadležna za poslove sprečavanja i otrkivanja krivičnih djela i učinilaca.

57 Tendencije jačanje efikasnosti kriminalitičke službe vidi u njenoj specijalizaciji,kako u organizacionom smislu, tako i kadrovskim kvalifikacijama. Nažalost i danas se događa da istragu krvnih delikata „vode" tzv. krim. Inspektori – profesori fiskulture, menadžeri, i dr, što je neshvatljivo i neprihvatljivo.

58 Nisu rijetki slučajevi i danas da se u kriminalsitičkim službama nalaze lica bez ikakvog kriminalsitičkog obrazovanja, zauzimajući čak i rukovodne pozicije, što je neshvatljivo i neprihvatljivo.

59 ZKP Hrvatske je uveo institut „istražioca", kao svojevrsno specijalistički obrazovanog stručnjaka iz određene oblasti poslova, specijalizacije, koji može biti iz policijskih redova, ali i iz drugih službi, radi učešće u teškim krivičnim istragama, da pruža potrebnu pomoć tužiocu.

60 Matijević M, Otkrivanje imovinskih krivičnih djela na osnovu tragova, primjenom geografskog profilisanja i kriminalističkog modeliranja (Doktorska disertacija), Pravni fakultet Univerziteta Kragujevac, 2005.

61 Angeleski M, Simonović B, Kriminalistika (među prvim sledbenicima profesorove ideje detaljnije obrađuju ovu temu).

grafskog profilisanja dobila i konkretnu upotrebnu vrednost, na našim prostorima se „pojedini" kriminalistički teoretičari bave ovom temom. Međutim, i danas je u praksi policijskih istraga veoma rijetko, a skoro nikako primjenjen naučni pristup analize geografske distribucije kriminalitet i primjene metodologije geografskog profilisanja.

U cjelokupnoj problematici učenja o kriminalističko istražnim mjerama, radnjam u suzbijanju kriminaliteta, značajno je učenje o tamnom pojasu kriminaliteta i kriminalističkoj analizi U ovom radu profesor daje suštinske napomene kriminoloških dimenzija tamnog pojasa kriminaliteta, u kontekstu suzbijanja tih „skrivenih" krivičnih djela, koje kriminalistika statistika „vješto" kompenzira u zbiru poznatih krivičnih djela i učinilaca. Ova problematika je i danas veoma aktuelna, i nažalost i dalje nedovoljno izučena, i neprofesionalno shvaćena. Naime, stalno se insistira na prostom zbiru pojedinačnih kriminalnih slučajeva, kroz stvaranje „statističkih" prosjeka, koje na prvi pogled daju drugačiju sliku stanja i kretanja kriminaliteta. Problemu nepoznatog kriminaliteta i kriminalistikoj analizi mora se dati i naučni značaj kroz otvaranje i realizaciju kvalitetnih naučno istraživačkih projekata[62].

O MODUSU OPERANDIJU

Davnih godina „otac kriminalistike[63]" opisuje način izvršenja krivičnog djela, nazivajući ga „modus furandijem[64]". Način izvršenja krivičnog djela predstavlja najsloženiji, često i nerazjašnjen dio cjelokupnog sistema krivičnog djela i učinioca. Tradicionalna kriminalistička misao način izvršenja identifikuje i izjednačuje sa zločinačkom perseverancom, što označava naviknuto djelovanja učinioca, koji prelaze u kriminalne profesionalce, specijaliste.

U ovom radu profesor široko analizira sve aspekte modus operandija, prezentirajući shvatanje brojnih kriminalista, a onda dajući i svoj sud o ovom pitanju, uključujući i ocjenu dokazne vrijednosti istoga. U prilog razumjevanju tumačenja modus operandija, u radu se prezentiraju brojni primjeri iz prakse, što obogaćuje materiju, i daje još cjelovitiji odgovor na neka pitanja. Ovo pitanje je danas ostalo jedno od najaktuelnijih, najproblematičnijih, kako u vezi svog sadržaja, karaktera, tako i u vezi kriminalističkih aspekata otkrivanja učinilaca na osnovu „navika, sklonosti", i moguće dokazne vrijednosti.

62 Aktuelna praksa nadležnih organa (policija, tužilaštvo, sud), nerado daju raspoložive podatke istraživačkim inicijativama, pod izgovorom da se radi o službenim tajnama isl., čime u suštini prikrivaju stvarno stanje kriminaliteta.

63 Hans Gros

64 Modus furandi – ponajvažniji trag

O UVIĐAJU, REKONSTRUKCIJI DOGAĐAJA I KRIMINALISTIČKO ISTRAŽNOM EKSPERIMENTU[65]

U ovom „bloku" o radnjama dokazivanja na mjestu kriminalnog događaja, teme koje je profesor obrađivao centralno mjesto zauzima uviđaj, kao hitna istražna, dokazna radnja. Kako je autor davao veliki značaj „radnjama na licu mesta", kroz sveobuhvatno izučavanje „scene kriminalnog čina", uz primjenu svih upotrebljivih metoda i sredstava kriminalistike (indicije, verzije[66], zlatna pitanja). Kako je uviđaj već tradicionalna, stara radnja, u profesorovim člancima se nalazi i kritički, novi pristup u shvatanju, tretiranju uviđaja. U tom smislu, profesor je dao neke, sasvim nove karakteristike uviđaja, koji se nisu aktuelizirali kako u krivično procesnoj, tako ni u kriminalističkoj nauci i praksi. Interesantno je danas, sa izvjesne distance analizirati tzv. zakonske odredbe uviđaja koje su ostale kao u vrijeme nepostojanja savremene tehnologije, kompjutera, koje unose sasvim nove istražne sadržaje u uviđaj[67].

Posebno značajna i danas aktuelan dio učenja profesora je u vezi planiranja i provjeravanja verzija u toku uviđaja. Ovo pitanje je i danas veoma aktuelno, nedovoljno razjašnjeno i poprilično konfuzno. Tako se mnogi procesualisti zalažu da se na uviđaju odmah izvrše i određene provjere činenica, okolnosti, čime se ulazi u „zonu" rekonstrukcije događaja. Takođe je vrijedno i značajno profesorovo učenje o rekonstrukciji događaja[68] i kriminalističko istražnom eksperimentu, čemu je profesor dao zapažen doprinos, posebno kroz iniciranje „ozakonjenja" ove radnje. Međutim, krivično procesna struka nije to shvatila pravilno, pa i danas ova radnja nema nikakav dokazni karakter, a u kriminalističko istražnoj praksi je skoro i zaboravljena[69]. Takođe je vrijedan i poučan članak o video zapisu u vrijeme kada je ta tadašnja tehnika imala mogućnost fiksiranja dinamičkih činjenica kriminalnog događaja. Kako je kroz protekli period sveukupna, a posebno kriminalističko forenzička tehnika znatno napredovala, i danas omogućava niz metoda i tehnoloških postupaka u fiksiranju činjenica krivičnog djela (kako dinamičkih, tako i zvučnih i drugih), neophodno je da se tom pitanju posveti značajnija pažnja[70].

65 Uvidjaj i planiranje verzija; Uviđaj i otkrivanje putem tragova; Mjere prvog zahvata, Novo shvatanje uviđaja u krivično procesnoj nauci i kriminalistici; Revidirani pojam uviđaja; Neka sporna pitanja u vezi sa uviđajem; Izlazak na lice mesta kao samostalna istražna radnja; Krivično procesni i kriminalistički problemi rekonstrukcije događaja i istražnog (kriminalističkog) eksperimenta; Rekonstrukcija događaja, kriminalsitičko istražni eksperiment); Video magnetofonska traka – novo sredstvo fiksiranja činjenica u krivičnom postupku. (320-575);

66 Uviđaj i kriminalističke verzije kao jedna od tema u ovom odjeljku dovoljno govore o funkcionalnoj uvezanosti jedne krivično procesne i druge vanprocesne kriminalističke djelatnosti u cilju dolaska do relevantnih dokaznih informacija.

67 Svi ZKP definišu uviđaj kao „neposredno čulno zapažanje, i utvđivanje važnih činjenica", što u suštini je prevaziđeno u okolnostima tehnologizacije, i unošenja posrednih metoda i tehnika.

68 Neki inicijativniji forenzičari su unapredili sistem rekonstrukcije događaja, kroz stvaranje 3D modela, (Ivan Mašrtruko), dok se npr. u Bosni i Hercegovini mogu na prste nabrojati dobre rekonstrukcije u cilju razjašnjavanje elemenata krivičnog djela, i utvđivanja, provjere nekih činjeica i okolnosti.

69 Matijević M, Kriminalističko istražni eksperiment – zaboravljena radnja, „Dani Arčibalda Rajsa". Beograd.2011.

70 Oprečnost mišljenja i zakonskih rešenja u vezi dokazne vrijednosti i legitimnosti donekle ne afirmiše i ovaj način pribavljanja dokaza o krivičnom djelu i učiniocu.

KRIMINALISTIKA – OTKRIVANJE, DOKAZIVANJE - TOM 2

O PREPOZNAVANJU, SUOČENJU, SVEDOČENJU[71]

U drugom tomu Kriminalistike profesor je posvetio primjernu pažnju pitanjima svjedočenja, prepoznavanja, kao radnji kriminalističke, krivično procesne djelatnosti koje imaju veliki značaj u procesu otkrivanja, dokazivanja krivičnih djela, ali i probleme u pogledu vjerodostojnosti, dokazne vrijednosti. Posebno su značajna i danas zapažena iskustva i shvatanja u vezi tumačenja svjedoka po viđenju i čuvanju, u kontekstu načina prijama dokaznih sadržaja, i dalje transmisije činjenica, u procesu svjedočenja. U dijelu ove materije profesor se poobimno bavio žrtvom, oštećenim u krivičnom djelu, kroz razmatranje svih aspektata oštećenog (krivični, kriminološki, kriminalistički), što se kasnije razvijalo i značajno širilo, da bi danas, postala veoma aktuelna savremena nauka[72], koja i mnogo šire postavlja problema interakcije zločinca i žrtve krivičnog djela i stradanja. U drugom dijelu ovog poglavlja profesor primjernu pažnju posvećuje pitanju oštećenog u krivičnom postupku, polazeći od njegove viktimološke dimenzije istovremeno je dao dragocjen osvrt na interakciju učinioca i žrtve, što u današnjim uslovima „ponekad" predstavlja ozbiljan dokazni problem sveukupne „kriminalističko istražne" dijagnoze motiva, načina i posledica izvršenja krivičnog djela.

O KRIMINALISTIČKOJ IDENTIFIKACIJI I IDENTIFIKACIONIM VJEŠTAČENJIMA[73]

Posebno i prvo mjesto sigurno zauzima teorija kriminalitičke identifikacije[74], U ovom dijelu kriminalistike profesor daje preovlađujuće definicije kriminalističke iden-

71 Predočavanje radi prepoznavanja; Suočenje;Svedokočevidac; Problematika svedočenja po čuvenju; Kriminalistički značaj izučavanja ličnosti oštećenog - (575-654)

72 Danas se Viktimologija razvila kao dodatna, samostalna naučna disciplina koja sve više doprinosi kvalitetnijoj prevenciji kriminaliteta, kao i procesu zaštite žrtava zločina.

73 Osnovi teorije kriminalsitičke idetifikacije; Neka sporna pitanja iz oblasti kriminalističke idenfikacije – pogrešnost vladajućih sovjetski i američkih teorija o grupnom identitetu, Kriminalistička tasologija i identrifikacija; Stadijumi identifikacije tasoloke ekspertize i planiranje verzije; Utvrđivanje uzročne veze u zaključku tasološkog eksperta; Identifikaciona vještačenja; O verovatnom mišljenju veštaka u krivinom postupku - (654-805)

74 Kriminalistička identifikacija je postupak uporednog ispitivanja misaono izdvojenih obeležja nekog predmeta i to onih koja određuju njegov identitet i čine ga različitim od svih ostlih predmeta (Potapov S.M.).

tifikacije, sledeći Lenjinovo shvatanje tzv. markističke teorije i prakse u današnjim uslovima. Posebno je značajno učenje o identifikacionim obilježjima i broju podudarnih identifikacionih obilježja kao i računu vjerovatnoće, koji je i danas, i ubuduće vladajući, i odlučujući u postupku kako kriminalističke, tako i krivično procesne identifikacije i utvrđivanja identiteta. U ovom članku profesor je obrađivao i pitanje kibernetike[75], teoriju informacije i kriminalističke identifikacije, koje su danas u suštini „zaboravljene" pod udarom tzv. tehnologizacije kriminalistčke djelatnosti.

Na oko stotinu strana teksta profesor je posvetio učenju o kriminalističkoj trasologiji i identifikaciji. Pored pojmovne razrade, analize ovog bitnog kriminalističkog instituta dokaznih teorija u kriminalistici i krivičnom procesnom pravu, detaljno je obradio uzročnu vezu u zaključku trasološkog eksperta, kao i problem identifikacionih vještačenja. U prvom članku ovog odjeljka profesor je prezentirao relevantna svjetska imena u definisanju traga, uz konstataciju o određenim razlikama, sličnostima. Na kraju se izjašnjava o ovom pitanju kroz definisanje traga u širem i užem smislu. U temi o ekspertnim verzijama u postupku tasološke identifikacije profesor je inicirao, raspravljao, problematizovao neka pitanja, koja tradiconalna istražno sudska praksa niti je poznavala, niti se danas u „vreme" tzv. stranačkog krivičnog postupka[76], gdje istina i nije zahtjevani vrhunac krivičnog postupka, i ne raspravlja.

Ovo pitanje bi dobro bilo da danas svi vještaci, eksperti dobro prouče, preuzmu i koristu u postupku izrade ekspertskog nalaza i mišljenja.U daljim sadržajima ovog podnaslova interesantna, aktuelna i neprevaziđena su učenja o uzročnoj vezi u zaključku trasološkog eksperta, kao i o identifikacionim vještačenjima, posebno u domenu pravne prirode trasološke ekspertize. U završnom sadržaju o ekspertnim vještačenjima profesor je polemisao o karakteru i učešću specijalista u uviđaju i njegoj sličnosti, razlici sa vještakom, ekspetom, čije je shvatanje i danas veoma aktuelno, ispravno. Nažalost, takođe se primjećuje da policija veoma rijetko angažuje stručnjake, tzv. specijaliste radi pružanja pomoći u fazi uviđaja, tj. prije vještačenja, ekspertize, koja je danas sasvim odvojena od uviđajnih radnji.

U završnom dijelu ovog teksta veoma interesantno i intrigantno je shvatanje profesora o integritetu vještačenja i vještaka, koje i danas nije rješeno. Naime, u proteklom vremenu vještaci su uglavnom bili ujedno i radnici, pripadnici policije, čime se stvarala sumnja u njihovu krajnju objektivnost[77]. I nakon dvije decenije ovo pitanje nije riješeno, tako da veći dio tzv. policijskih vještačenja vrše radnici forenzičkih laboratorija MUP-a, koji su ujedno i vještaci za policiju, ali i za tužilaštvo u krivičnom postupku. Razvijene zemlje svijeta su ovo pitanje rješila na dosta transparentni način, dajući integritet vještačenja naučnim ustanovama, institucijama, naučnim radnicima, što je perspektiva unapređenja ove oblasti, u odnosu na tradicionalna tzv. policijska vještačenja.

75 N.S.Polevoj,Kriminalističkaja kibernetika (Teorija i praktika matematizacii i avtomatizacii infrmacionih processocv i sistem v kriminalstike Izdavateljstvo Moskovskog univerziteta 1989.

76 Kako je teret dokazivanja na tužiocu, koji u suprostavljenosti prema odbrani dokazuje svoju tezu istine, sud je neutralan, i nezainteresovan za posebno isticanje neophodnosti istinitih činjenica.

77 Pored najbolje volje on (vještak iz policije) neće moći uvek da isključi policajca u sebi (str. 803)

O MIKROTRAGOVIMA I DAKTILOSKOPSKIM DOKAZIMA[78]

Mikrotragovi u kriminalističkoj djelatnosti predstavljaju poseban aspekt interesovanja cjelokupne kriminalistike djelatnosti, jer se radi o tzv. sitnim česticama, najčešće i nevidljivim golim okom. U tom kontekstu kriminalisti različito definišu mikrotrag, o čemu profesor polemiše, analizira navode i izvodi svoje autoritativne zaključke. Posebno se osvrće na proces postojanosti ovih tragova, način njihovog fiksiranja i na kraju govori i o dokaznoj vrijednosti istih**.**

U ovom odjeljuku profesor se osvrće na pitanje daktiloskopskog dokaza koji tradicionalno predstavlja jedan od najčešće spominjanih „fakata" pronađenih na licu mjesta kriminalnog događaja. U okviru ovog pitanja se prethodno definiše daktiloskopski dokaz, o čemu i u kriminalistici ne postoji jedinstveno mišljenje. U ovom dijelu se takođe obrađuje i postupak pronalaženja, fiksiranja i obrade daktiloskopskog dokaza, gdje profesor afirmiše neophodnost kriminalističko taktičkog postupanja u planiranju i radu sa otiscima prstiju. U drugom dijelu obrađuje problem krivotvorenja otisaka prstiju, što je dosta prioblematično pitanje, jer se radi o ređem postojanju takvih otisaka. Međutim, s obzirom da je faktički to moguće profesor veoma konkretno daje primjere i analizira okolnosti ovog kriminalnog fenomena, koji ponekad može znatno zakomplikovati dinamiku i tačnost istrage. U dijelu rasprave o krivično procesnoj osnovi daktiloskopiranja daje se interesantno tumačenja pravne i demokratske osnovanosti daktiloskopiranja, gdje se ova radnja upoređuje sa davanjem iskaza osumnjičenog, svjedoka. U tom kontekstu se analizira problem odbijanja daktiloskopiranja, gdje se rješenje nalazi u stvaranju obaveze daktiloskopiranja svih građana u procesu građanskih poslova (lične karte).

O STVARNIM DOKAZIMA U KRIVIČNOM PROCESNOM PRAVU I KRIMINALISTICI, I KRIMINALISTIČKOJ TEORIJI UZROČNOSTI, NEUTRALNOM KOMPARATIVNOM UZORKU[79]

Učenje o stvarnim dokazima u krivično procesnom pravu predstavlja veoma impresivnu studija teorijskih i praktičnih sadržaj u vezi konstitucije stvarnog dokaza, te njegove veze sa indicijama. Takođe je značajno analiziranje principa neposrednosti

78 Teoretski problemi mirko tragova u savremenoj krimianlistici; Daktiloskopski dokazi; Krivotvorenje otisaka prstiju; Krivično procesne teorije o pravnoj osnovi daktiloskopiranja (805 - 877)

79 Stvarni dokaz u kpp i kriminalistici; Stvarni objekti kao neposredni dokazi u krivičnom postupku, Princip neposrednosti i stvari izvedeni dokazi; Neutralni komparativni uzorci u krivičnom postupku i kriminalistsici (878-951)

i stvarnog dokaza[80], kroz prizmu dokazivanja. U prvom članku ovog dijelu prezentirano je učenje o teoretskim problemima mikro tragova u savremenoj kriminalistici. Naime, problem mikro tragova u sveukupnom kriminalističkom postupanju, predstavljaju svojevrsni „kult sitnica", koje mnogi praktičari prosto i ne primjećuju. U članku se posebno tumači i zaključuje o dokaznoj vrijednosti mikro tragova, koja u današnjim uslovima razvoja i afirmacije tehnike i kompjutera zauzima veoma bitno mjesto. S tim više što izvršioci krivičnih djela uglavnom vidljive tragove uništavaju, ne obraćajući ipak pažnju na te „nevidljive" fakte, koji u suštini imaju istu snagu relevantog dokaza[81]. Na principima učenja o mikrotragovima poznati krimianlista Max Frei formulisao je svojevrsnu mikrokriminalsitiku.

O POVRATKU UBICE NA LICE MESTA, SUGESTIJI, HIPNOZI I SNU [82]

Posebno je interesantna, i poučna profesorova rasprava o ovom pitanju. Poznati psihoanalitičar nije mogao da u potpunosti objasni razloge „povratka na lice mjesta ubice", iako konstatuje da su oni psihička trauma, dok profesor navodi da je to svojevrsna težnja za uživanjem kao jedan od najskrivenijih motiva, koji leže u tami, a vode ubicu na lice mesta[83]. Ova psihička indicija kod praktičara je prisutna kao sasvim realna, moguća, zbog čega se posebno nakon ubistva ostvaruje operativni nadzor, prismotra na mjestu zločina. Brojni primjeri, čak i zapaženi roman „Zločin i kazna" kazuju da je profesor bio u pravu kada je i ovom pitanju posvetio određene stranice svoje kriminalističke studije.

Pred kraj drugog toma profesor je posvetio izvjesnu pažnju „manje važnim", ali interesantinim temama koje su u izvjesnoj vezi sa kriminalističkom i krivično procesnom djelatnotnošću. U ovim temama daje se suština učenja o sugestiji, hipnozi, snu, ali i u kontekstu kriminalnog – deliktnog djelovanja. Posebno je značajno što se kroz analizu ovih psiho socijalnih fenomena analizira, problematizuje i zaključuje o kriminalističkom i krivično procesnom postupanju u vezi sa vršenjem krivičnih djela od strane lica koja su „opterećena" navedenim stanjem. Posebno su interesantna tumačenja u vezi krivičnih djela izvršenih nad licima koja spavaju; svjedočenjem neposredno nakon budjenja, odavanjem u snu[84]. U radovima se nalaze brojni primjeri iz prakse koji govore da kriminalista mora poznavati i ove fenomene, jer se pojavljuju

80 Posebno je značajno shvatanje i tumačenje stvarog izvedenog dokaza (Kopija traga je amo tada stvarni izvedeni dokaz ako se verno odrazila, izrazila, i sačuvala grupna i identifikaciona obeležja originalnog traga, odnosno neka njegova druga relevantna obeležja. (pocrtao V.V).

81 Vlakna na odjeći učinioca i žrtve tzv. kontaktni tragovi mogu biti od odlučujućeg značaja za otkrivanje, dokazivanje određenih činjenica i okolnosti.

82 Sugestija, hipnoza sa stajališta krivičnog procesnog prava i krimianlistike; Krivično pravo, kriminalistika i san (951-1037)

83 Detaljnije u članku na strani 962.

84 Detaljnije na strani 1011-1014.

u ponašanju građana, pa i učinilaca krivičnih djela, što prouzrokuje ponekad veoma „zagonetno" stanje, koje se može odgonetnuti, jedino kvalitetnim poznavanjem navedene problematike.

O SUDSKIM PROCESIMA I SUDSKIM FARSAMA[85]

Pred kraj dvotomne kriminalistike profesor je dao dragocjen doprinos kriminalističkoj i krivično procesnoj praksi, kroz prezentaciju nekih kriminalnih slučajeva[86] koji su u proteklom vijeku predstavljali veoma složene i intrigantne krivične slučajeve. U okviru radnji otkrivanja, i dokazivanja krivičnih djela i sam profesor je učestvovao u određenim raadnjama, kroz koje je stekao i određena iskustva u provjeri svojih kriminalističkih zaključaka[87]. U ovom odjeljku se takođe analizira i sudski postupak braći Bilandžićima 1979 god. u Kolnu. Kroz dosta obimnu analizu „sudske farse[88]" u ovom predmetu profesor iznosi svoje mišljenje, sa konstatacijom da čitalac da svoju ocjenu na osnovu istaknutih činjenica i okolnosti ovog suđenja.

O DOKAZU, DOKAZIVANJU I ISTINI KOJA SE UTVĐUJE KROZ PRIMJENU KRIMINALISTIKE I KRIVIČNOG PROCESNOG[89]

Za kraj cjelokupne kriminalističke studije profesor je vjerovatno namjerno ostavio krunske sadržaje u kriminalsitici i krivičnom procesnom pravu. Kako nas je znalački vodio kroz dvotomno djelo mnogim interesantnim naučnim člancima, raspravama, počev od teoretirsanja o kriminalistici kao nauci, praksi, preko niza teorijskih i praktičnih instituta iz oblasti kriminalistike, tako je na kraju „poentirao" sa tumačenjem dokaza, dokazivanja i konačne istine koja se utvrđuje u krivičnom postupku**.**

U ovom završetku cjelokupne kriminalistike studije profesor je još jednom pokazao i poučio nas da je cjelokupna kriminalistička i krivično procesna nauka prevashodno ustanovila institute koji imaju naučni, ali i praktični karakter. U to smo se uvjerili kroz obradu prezentiranih tema, na najbolji način, gdje profesor stalno nudi konkretne praktične slučajeve, primjere, koji na najbolji način dokazuju neophodnost

85 O sudskim procesima i sudskim farsama (1037-1099). Kriminalistički, krivično procesni i međunarodno javno prvni parametri iz sudskih procesa neoustaškim teroristima u inostranstvu: Analiza sudske farse odglumljene u procesu antijugoslavenskim teroristima, braći Bilandžić 1979 god. u Kolnu.,

86 Ubistvo Jugoslovenskog ambasadora u Švedskoj Vladimira Rolovića 1971. god.

87 U radu se predstavljaju ključne istražne i dokazne radnje (uvđaj, rekonstrukcija događaja, informativni pregled lica mesta se analiziraju u kontekstu otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela i učinioca.

88 Sudija koji nesme da kazni zločinca, konačno se pridružuje zločinu (Goethe).

89 Šta je dokaz u kriminalistici, krivičnom postupku; Verovatnoaća i izvesnost u kpp, Istina – jedan od osnovnih problema nauke o krivičnom postupku i kriminalistici; Kakva je to istina koja se utvrđuje u krivičnom postupku.(1099-1160).

„naučnog sagledavanja“ konkretnog kriminalnog slučaja, ali i neophodnost brze transforamcije naučne misli u praktičnu djelatnost.

Već poznata dinamika transforamcije kriminalističke informacije od samog začetka (indicijalnih sadržaja), kroz sve faze trasformacija, provjera, i konstitucija ka dokazu, u ovom dijelu se finalizira kroz konstataciju u vidu pitanja “kakva je to istina“?. Odgovor na ovo pitanje je djelimično dao i sam profesor, vjerovatno i namjerno, da nam ostavi prostor, zadatak, problem, ali i inspiraciju za budućnost, za rad, napredovanje u ovoj divnoj nauci, praksi, zanimanju, profesiji, ponekad i hobiju.

Ko je zaista uplovio u kriminalističke vode, nose ga talasi na pučini neizvjesnosti, ka ipak, izvjesnoj obali, na pravi način, ko se posvetio izučavanju naučne kriminalistike, vjerujemo da se osjeća kao moćan mornar na svom plovilu u nemirnom moru, ali bez straha da će stradati, jer će tu lađu kako već rekosmo dovesti do obale izvjesnosti, istine.

„Kriminalsitika predstavlja sigurnost za sve pogrešno osumnjičene, ali i strah i nesigurnost za krivce, koje će stići zaslužena kazna“

ZAKLJUČAK:

Nakon prezentacije sadržaja dvotomne kriminalitike prof. dr Vladimira Vodinelića, svaki čitalac, a posebno oni koji se neposrednije bave naučnim i praktičnim kriminalističkim radom, svjesni su vrijednosti i doprinosa ovih dijela u vremenu djelovanja profesora, ali i u vremenu koje je poslije njegove aktivnosti počastvovano da ima takvu kriminalističku građu. Sigurno je da dvotomna kriminalistika može konkurisati poznatim svjetskim udžbenicima. Zbog toga mi kao savrmemenici profesorove misli i dijela, moramo stalno isticati njegov doprinos i zasluge za ono što je učinio, i što je nama ostavio. Svakako da to ne znači da ne trabamo ići dalje, naprotiv, to je inspiracija da na temeljima profesorovog učenja, djela, dograđujemo, unapređujemo, kriminalističku misao, praksu, u kontekstu savremenih kretanja i zahtjeva za suzbijanjem aktuelnog kriminaliteta.

Na osnovu izloženog i poimanja cjelokupne profesorove naučne kriminalističke djelatnosti u ustanovljenju i razvoju kriminalistike na prostorima SFR Jugoslavije, profesor dr Vladimir Vodinelić se sigurno može svrstati uz rame velikih imena svjetske kriminalistike (dr.Hansa Grosa, dr.Arčibalda Rajsa, dr.R.S.Belkina, dr.I.Vučetića i drugih). Naslovi radova, teme koje je profesor obrađivao daju svakom čitaocu, a posebno kriminalistički obrazovanim kadrovima, inspiraciju za dalje bavljenje istraživanjem, radi pokušaja davanja svog makar i „malog“ doprinosa daljoj afirmaciji kriminalistike. Profesorovi radovi predstavljaju doprinost u razvoju kriminalistike u nekoliko pravca, i to:

1. Jačanje naučnog, praktičnog kapaciteta kriminalitstike
2. Afirmacija kriminalističkih i krivično procesnih mjera i radnji kroz izgradnju instituta kriminalistike
3. Stvaranje sistema kriminalistike iz svih (iscjepkanih) kriminalističkih disciplina
4. Svojevrsna uvezanost sa krivično procesnom naukom, što je posebno danas aktuelno kroz integraciju tužilačke istrage i policijske kriminalističke obrade, u svjetlu zajedničkog rada policije i tužilaštva
5. Konačno, ustanovljene kriminalističke profesije na bazi usvajanja temeljnih učenja o neophodnim kapacitetima kriminalističkog znanja za uspješan rad u kriminalističkoj praksi

LITERATURA:

1. Aleksić Ž, Kriminalistika, Naučno otkrivanje zločina, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1972.
2. Angeleski M, Kriminalistika, Studentski zbor, Skopje,1993.
3. Vodinelić V, Otkrivanje, dokažuvanje,Tom1,2 Fakultet bezbednosti i DSZ, Skopje, 1985.
4. Matijević M, Planiranje i provjeravanje kriminalističkih verzija u operativnom radu OUP, sa posebnim osvrtom na iskustva u Bosni i Hercegovini – Republici Srpskoj Magistarski rad, Fakultet bezbednosti i DSZ, Skopje, 1999.
5. Modly D, Korajlić N, Kriminalistički riječnik, Tešanj, 2004.
6. Simonović B, Kriminalistika, Pravni fakultet Univerziteta Kragujevac, 2012.

Prof. Dr Aleksandar B. Ivanović*;
Forenzički Centar Crne Gore;

Doc. Dr Aleksandar R. Ivanović**
Univerzitet u Novom Pazaru, Pravni fakultet

UDK 343.982.4:519.2 **Pregledni rad**

Sumnjati ne znači dokazati
H.Linder

O POJMU VJEROVATNOĆE U FORENZIČKIM VJEŠTAČENJIMA

ON THE CONCEPT OF PROBABILITY IN FORENSCI REPORTS

Apstrakt: U ovom radu se tretira vjerovatnoća kod forenzičkih analiza, ispitivanja i vještačenja. Prezentuje se savremeni pristup određivanja dokazne vrijednosti rezultata vještačenja putem Bajesove teoreme. Takođe su dati prikazi slučajeva primjene određivanja stepena vjerovatnoće, kod pojedinih vrsta forenzičkih vještačenja.

Ključne riječi: forenzika, vjerovatnoća, Bajesova teorema.

Abstract: This paper treats the likelihood of forensic analysis, tests and expertise. Modern approach to determining the probative value of the results is presented by expertise through Bayes theorem. It also provides case studies with determining the degree of probability, in certain types of forensic expertise.

Key words: forencisc, probability, Bayes theorem

UVOD

Vještačenje predstavlja gotovo redovni dio krivične procedure, dominantan dokaz, dokaz od kojeg se mnogo očekuje, ali istovremeno i najčešći razlog dugotrajnosti i neefikasnosti krivične procedure. Prihvatanjem vještačenja vještak prihvata i obavezu da shodno smislu i svrsi načela neposrednosti u krivičnoj proceduri, svoj zaključak izloži prilagođenim rečnikom, konciznim stilom i u obimu koji odgovara složenosti slučaja. Osim toga, da bi organ postupka (sud) i ostale stranke koje učestvuju u datoj krivičnoj stvari (tužilac i advokati), mogle da što bolje daju svoju ocjenu konkretnog vještačenja, vještak je u obavezi da prikaže stepen pouzdanosti rezultata vještačenja. Od vještaka se takođe očekuje da kvantifikuje rezultate svog rada, odnosno vještačenja. U savremenom pravosuđu postoji preovladavajući stav da je posao suda u odnosu na rad vještaka, da analizira sve propuste i konkretne uslove te da sveobuhvatno cijeni vještačenje. Vještak primjenom struke, nauke i naravno vještine, može da pruži kvalitetan doprinos konačnom stavu suda u nekoj konkretnoj krivičnoj stvari. Pri tome je veoma važan segment izjašnjavanja vještaka o stepenu pouzdanosti svog rezultata vještačenja. Ukoliko se vještak u svom zaključku izjasnio da rezultat njegovog vještačenja ima stepen pouzdanosti vjerovatno ili najvjerovatnije ili ne isključje se mogućnost ili ne može se predpostaviti mogućnost i slično, postavlja se opravdano pitanje kakvu pomoć, u ovakvim slučajevima, isti pruža sudu kod određivanja pojedinih spornih činjenica? Često puta je vještak prinuđen za davanje ovakvih kvalifikacija prilikom iznošenja svog mišljenja, a u vezi zadate mu naredbe. To se dešava u slučajevima kada vještak u svom radu primjenjuje metodu koja ne posjeduje visok ili apsolutan stepen pouzdanosti, a pouzdanije metode ili nema ili usled nedostatka opreme i slično, vještaku nije dostupna. Međutim, u takvim slučajevima vještak bi morao da u svom nalazu i mišljenju obrazloži koji je to stepen pozdanosti primjenjivane metode i zaključno koji je stepen pouzdanosti samog rezultata vještačenja. Dostavljati nalaz i mišljenje, koje u sebi sadrži rezultate vještačenja, sa različitim stepenom pouzdanosti, a to neobrazložiti u zaključku (ili mišljenju), predstavlja za naručioca vještačenja (sud) veliki problem prilikom utvrđivanja zadate krivične stvari.

Definitivno je jedan od primarnih zadataka vještaka-forenzičara u svom radu da na pravi način interpretira rezultate od kojih je došao u svom radu. Preciznije, vještak-forenzičar treba da prezentuje koja je vjerovatnoća dokazne vrijednosti rezultata do kojih je došao prilikom analiziranja, ispitivanja, odnosno vještačenja. Organe krivičnog postupka na kraju interesuje koja je to vjerovatnoća da je osumnjičeni zaista izvršio krivično djelo. Poslednjih godina, u cilju utvrđivanja stepena vjerovatnoće pojedinih vrsta dokaza i same krivice osumnjičenih, stručnjaci iz oblasti forenzike primjenjuju jednu matematičko-statističku metodu. Radi se o Bajesovoj teoriji vjerovatnoće!

BAJESOVA TEORIJA VJEROVATNOĆE U FORENZICI

U vezi vjerovatnoće forenzičkih dokaza, od koristi je pomenuti i odluku Apelacionog suda Velike Britanije, u forenzičkoj stručnoj javnosti poznata kao odluka R. v T [2010] EWCA Crim 2439. Obrazloženje odluke Apelacionog suda Velike Britanije u pomenutom slučaju se odnosi na to da se ne priznaje forenzički dokaz, prezentovan u ovom slučaju, a isti je zasnovan na Bajesovoj (Bayesian) teoremi vjerovatnoće. Bajesova teorija vjerovatnoće se odnosi na to da Bajesova teorema izražava vjerovatnoću neke hipoteze H u odnosu na podatke D:

$$p(\mathrm{H} \mid \mathrm{D}) = \frac{p(\mathrm{D} \mid \mathrm{H})p(\mathrm{H})}{p(\mathrm{D} \mid \mathrm{H})p(\mathrm{H}) + p(\mathrm{D} \mid \overline{\mathrm{H}})p(\overline{\mathrm{H}})}$$

Bajesova formula, teorije vjerovatnoće se primjenjuje tako da se traži vjerovatnoća hipoteze H, a sa obziroma na podatke D, koja je p(H | D) i polazi od predpostavki (hipoteza) da je *a priori* vjerovatnoća hipoteze H $p(\mathrm{D} \mid \mathrm{H})$ vjerovatnoća podataka s obzirom da je hipoteza tačna i konačno $p(\mathrm{D} \mid {}^{-}\mathrm{H})$ vjerovatnoća podataka s obzirom da hipoteza nije tačna[90].

Da bi stručnoj i drugoj javnosti približili način primjene Bajesove teoreme u nauci, citiraćemo jedan primjer, koji predstavlja prototip Bajesove teoreme[91]. Naime, vjerovatnoća raka dojke za žene u dobu do 40 godina iznosi 1%. Ako žena ima rak dojke, vjerovatnoća da će ona da dobije pozitivnu mamografiju je 80%. Ako, žena nema rak dojke vjerovatnoća da će i ona imati pozitivnu mamografiju je 9,6%. Žena u pomenutoj starosnoj grupi ima pozitivnu mamografiju u rutinskom skriningu . Koja je vjerovatnoća da ona zapravo ima rak dojke?

U pomenutom slučaju "rak dojke (B)" je hipoteza H, a pozitivna mamografija (M+) je podatak D. Podaci u vezi vjerovatnoće u ovom primjeru su:

$p(\mathrm{B}) = 1\%$, a priori vjerovatnoća raka dojke je 1%

$p(\mathrm{M+} \mid \mathrm{B}) = 80\%$, medicinskim terminom, osjetljivost mamografije je 80%

$p(\mathrm{M+} \mid \mathrm{B}) = 9.6\%$, lažna stopa mamografije, odnosno dopuna specifičnosti je 9,6%

Ključno pitanje se postavlja putem matematičkog izraza "$p(\mathrm{B} \mid \mathrm{M+}) = ?$" , pa Bajesova formula u ovom slučaju ima sledeći izgled:

90 The Power of Natural Frequencies: Extending Their Facilitating Effect to Complex Bayesian Situations

91 The Power of Natural Frequencies: Extending Their Facilitating Effect to Complex Bayesian Situations

becomes

$$p(\mathrm{B} \mid \mathrm{M}+) = \frac{p(\mathrm{M}+ \mid \mathrm{B})\,p(\mathrm{B})}{p(\mathrm{M}+ \mid \mathrm{B})\mathrm{p}(\mathrm{B}) + p(\mathrm{M}+ \mid \overline{\mathrm{B}})\,p(\overline{\mathrm{B}})} = \frac{(.8)(.01)}{(.8)(.01) + (.096)(.99)} = .078 \qquad (1.2$$

Primjenom Bajesove teoreme, vjerovatnoća je da od 103 žene njih 8 ima rak dojke. Međutim, stručnjaci iz oblasti primjene vjerovatnoće u naučnim istraživanjima, u ovim i sličnim analizama postavljaju opravdano pitanje pravog odabira populacije za istraživanje i analizu.

Mišljenje velikog dijela stručne javnosti je da je uvođenje Bajesove teoreme u sudnici, odnosno u forenzičkim predmetima, neodgovarajuće iz razloga teorijske složenosti i ne navođenja na pravi i istiniti put sudija, tužilaca i advokata, kao neupućenih osoba za složene pojmove vjerovatnoće. Probleme o primjeni i prihvatanju Bajesove teoreme vjerovatnoće, na dobar način prikazuje pomenuta odluka Apelacionog suda Velike Britanije. Odluka ovog suda je bila da izračunavanje vjerovatnoće u cilju pouzdanosti forenzičkog dokaza je neprikladna u forenzičkim oblastima, kao što su otisci obuće (koji su bili predmet pomenute presude, o čemu više podataka u daljem tekstu).

SLUČAJ BROJ 1.

U predmetnom slučaju T je osuđen za ubistvo, dijelom zbog toga što je na licu mjesta nađen otisak obuće za koji su forenzičari utvrdili da se podudara sa obućom koju je nosio optuženi (T). Forenzičko vještačenje u ovom slučaju je radio FSS (Forensci science servise) iz Londona (jedna od najreprezentativnijih i najreferntnih forenzičkih laboratorija u Evropi i svijetu. prim. aut.). Vještak-forenzičar FSS je na osnovu podudaranja broja obuće, zatim na osnovu podudaranja oštećenja na obući, nastalih nošenjem, habanjem i raznim oštećenjima u toku nošenja, zaključio da postoji "umjeren stepen naučne podrške" za tvrdnju da su tragovi na licu mjesta predmetnog krivičnog djela nastali od obuće koju je nosio T (optuženi). Forenzičar FSS-a je na glavnom pretresu u sudnici obrazložio da je trag obuće (radilo se sportskoj obući-patikama, veličine 11, marke "NIKE") sa lica mjesta predmetnog krivičnog djela upoređivao sa brojem obuće (para patika) koji su distribuirani u period od 1996-2006. godine. Radi se o obući koja ima iste karakteristike (isti model) i došlo se od broja od 786.000 pari obuće, od koje je 3% odgovara veličini 11. Takođe je ovaj forenzičar pomenuo podatak da je u Velikoj Britaniji u poslednjih sedam godina (od vremena izvršenja predmetnog krivičnog djela) prodato 300 miliona pari patika. Ovaj forenzičar je objasnio da je svoje mišljenje u ovom predmetu zasnovao na metodologiji faktora rizika

u skladu sa standardnim operativnim (SOP) procedurama FSS. Faktor rizika se zasniva na upoređivanju dvije vjerovatnoće uslovljene sa dvije alternativne predpostavke: naprimjer jedna vjerovatnoća je da se trag obuće sa lica mjesta krivičnog djela poklapa sa tragovima obuće osumnjičenog i druga da obuća osumnjičenog nije ostavila tragove koje se nalaze na licu mjesta! Ovdje je važno pomenuti i da postoji opcija, da iako se tragovi obuće osumnjičenog poklapaju sa tragovima na licu mjesta, ne mora da znači da je baš ta obuća izazivač predmetnih tragova. Zamislimo samo da je na licu mjesta nekog krivičnog djela, nađen trag od potpuno novih patika i da osumnjičeni ima baš takve nove patike. To nam ukazuje i da svaka osoba koja je kupila nove patike (istog broja) može ostaviti inkriminisane tragove.

U slučaju R v T forenzičar FSS-a je pretpostavio da ukoliko je tvrdnja tužilaštva tačna i da je trag obuće na licu mjesta nastao od obuće osumnjičenog T, ta je vjerovatnoća 1! Dalje, vjerovatnoća odbrane da obuća koju je nosio T, nije ista obuća koja je ostavila trag na licu mjesta, odražava relativnu učestalost u odnosu na ukupno stanovništvo. U ovom slučaju, forenzičar je obrađivao 20% obuće koja se obrađivala u vremenskom period od 2005-2007. godine. Tada vjerovatnoća koja zadovoljava tvrdnju odbrane da trag na licu mjesta nije nastao od obuće T se izražava kao 0,2. Odnos ove dvije vjerovatnoće 1 / 0,2 ukazuje da je 5 puta veća vjerovatnoća da je obuća od T ostavila trag na licu mjesta nego tvrdnja da ista nije ostavila predmetni trag na licu mjesta. Nakon ove tvrdnje, forenzičar FSS-a, pristupa izračunavanju tri faktora rizika koja se odnose na veličinu obuće, pohabanosti obuće i oštećenjima na obući. Nakon izračunavanja svih pomenutih vjerovatnoća, forenzičar FSS-a je dobio faktor rizika 100,7. Drugim riječima, vjerovatnoća da je obuća koju je nosio osumnjičeni T ostavila inkriminaisani trag na licu je oko sto puta. Prema SOP FSS-a, faktor vjerovatnoće od 10 do 100 podrazumijeva "umjerenu podršku" za tvrdnju da je obuća koju je nosio T ostavila trag na licu mjesta. Da je faktor rizika malo veći, forenzičar bi se izjasnio da je tvrdnja tužioca "umjereno jaka"!

Međutim, Apelacioni sud Velike Britanije, reagujući na žalbu koju je podnio T, nije prihvatio nalaz forenzičara FSS-a! Ovaj sud je između ostalog konstatovao da je postojala nesrazmjera između (nepoznatog) faktora rizika proračuna na koji se poziva forenzičar FSS-a i broja ukupno distribuiranih parova patika marke "NIKE". Dalje, sud konstatuje da je forenzičar "jednostavno pogriješio u principu". Forenzičar nije na glavnom pretresu pred sudom objasnio "detalje o bilo kojoj vrsti literature ili drugih vidova informacija na koje se njegov izvještaj zasnivao!". Sud je konatstovao da Bajesova teorija vjerovatnoće može imati pouzdanu primjenu u vještačenjima DNK, dok u ostalim vrstama vještačenja, kao što je i vještačenje tragova obuće, izračunavanje faktora rizika na prezentovani način je od strane suda označen kao neprecizan! Suština, problema je u tome što da bi u krivičnim postupcima primijenili neku naučnu metodu, kao što je Bajesova teorija vjerovatnoće, od velike je važnosti kolika je pouzdanost podataka kojima se ta teorija bavi. Konkretno u ovom slučaju, broj prodatih (distribuiranih) pari patika koji je prezentovan na sudu, nije uzeo u obzir i (po riječima Apelacionog suda) falsifikovane patike, kao i patike koje se prodaju kroz trgovinski lanac

Foot Locker, za koje su podaci bili nedostupni. Što znači da brojčane vrijednosti, koje je forenzičar FSS-a upotrebljavao za izračunavanje faktora rizika, nisu bile precizne, odnosno nisu održavale stvarno stanje. To znači da ovakva praksa obezbjeđivanja dokaza, putem formule za izračunavanje vjerovatnoće, nije imala realne, odnosno prave osnove. Čak u svojoj presudi Apelacioni sud Velike Britanije konstatuje, da se "osim u oblasti vještačenja DNK i u drugim oblastima u kojima postoji čvrsta statistička baza, faktor rizika ne treba koristiti".

Odluka Apelacionog suda Velike Britanije, koja se navodi u gornjem tesktu, ograničena je isključivo na tragove obuće, dok isti prihvata upotrebu forenzičko matematičkih proračuna vjerovatnoće u oblasti profilisanja DNK i u drugim oblastima u kojima postoji čvrsta statistička baza. Ova odluka ima pozitivan pomak u praksi forenzičkih izvještaja iz razloga što se zahtijeva da izvještaji forenzičara treba da budu transparentni na način da se u istima prezentuju sve metode i nalazi koji su dobijeni pomoću njih. Na taj način se omogućuje drugim stručnjacima da provjere rad prvog, što podrazumijeva mogućnost da rad forenzičara mora biti provjerljiv i ponovljiv. To olakšava nadzor rada forenzičara, kao i mogućnost (u pojedinim pravosudnim sistemima) angažovanja forenzičara odbrane, koji će biti u prilici da se upozna sa metodama (ne samo sa rezultatima) koje je primjenjivao predhodni forenzičar.

Na kraju elaboriranja o slučaju primjene forenzičkih metoda vjerovatnoće, važno je konstatovati da forenzičari osim primjene matematičkih teorija vjerovatnoće, moraju da primjenjuju i logičko razmišljanje! Logičko razmišljanje u forenzici podstiče analitičku strogost i balans kod rada na naučnim dokazima, jer isto od forenzičara zahtijeva uzimanja u obzir verzija ne samo tužilaštva već i verzija odbrane, kao i realnog sagledavanja i uzimanja u obzir svih relevatnih aspekata prilikom formiranja naučnog mišljenja.

SLUČAJ BROJ 2.

U vezi primjene metoda matematičke vjerovatnoće u forenzičkim analizama i konstatacije je osim toga od velike važnosti primjena i logičkog razmišljanja forenzičara, sagledaćemo u daljem tekstu slučaj vještačenja tragova vatrenog oružja, u stručnoj i naučnoj javnosti metode poznate kao GSR čestice (engl. Gun shot residue). Naime, 26. aprila, 1999. godine, u Engleskoj u Fulhamu, došlo je od ubistva Džil Dande, poznate televizijske voditeljke. Ubistvo je izvršeno vatrenim oružjem kalibra 9 mm, jednim projektilom sa prislonjenim ustima cijevi na glavu žrtve. Među ostalim forenzičkim tragovima na licu mjesta nađeni su tragovi ispaljenja projektila iz vatrenog oružja GSR čestice i to u čauri sa lica mjesta i na kosi žrtve. Jedan od osumnjičenih za ovaj zločin bio je i Beri Džordž. Dana 17. aprila, 2000. godine, prilikom pretresa stana osumnjičenog Džordža, između ostalog nađen je i kaput za koji je osumnjičeni tvrdio da pripada njemu. Predmetni kaput je podvrgnut forenzičkim ispitivanjima i u njegovom unutrašnjem desnom džepu detektovana je jedna GSR čestica! Pomenuta čestica je veličine 11,5 mikrona, što je približno veliničina stotog dijela milimetra. Mišljenje forenzičara, koji je vršio ovo ispitivanje, je da se GSR čestica, koja je nađena u džepu kaputa osumnjičenog, poklapa sa GSR česticama nađenim u čauri sa lica mjesta i na kosi žrtve. Dalji sled događaja se odvijao po sledećoj dinamici:

- 25. maja, 2000. godine, Beri Džorž biva uhapšen zbog ubistva;
- 29. maja, 2000. godine, Beri Džordž biva optužen za ubistvo Džil Dandi.

Na samom suđenju tužilaštvo iznosi četiri dokaza protiv optuženog:

- Dokaze da je optuženi bio na licu mjesta krivičnog djela četiri sata prije nego što je zločin počinjen;
- Dalje, njegovo saslušanje je u sebi sadržavalo lažne izjave;
- Alibi optuženog se zasnivao na lažnim naporima da isti dokaže da nije bio na mjestu zločina i
- Glavni dokaz je bilo poklapanje GSR čestice nađene u džepu njegovog kaputa sa GSR česticama iz čaure sa lica mjesta i na kosi žrtve.

Dana 02. jula, 2001. godine, nakon vijećanja od skoro 32 sata, Beri Džordž je proglašen krivim za ubistvo Džil Dandi i osuđen na doživotnu robiju. Nakon izricanja presude, advokat osuđenog Džordža, podnosi žalbu Apelacionom sudu Velike Britanije. Jedan od najvažnijih segmenata rada ovog suda u cilju utvrđivanja činjeničnog stanja je vještačenje jedne GSR čestice na odjevnom predmetu (kaputu) osuđenog. U ostvarenju tog cilja, sud angažuje forenzičara FSS-a (Forensic Scinese Servise) iz Londona Dr Jana Evata. Ovaj stručnjak je bio zadužen da utvrdi da li je dokaz (analiza GSR čestica) koji je podnio tužilac izveden na način da je isti: logičan, transparentan i robustan (Robusnost neke forenzičke metode mjera je njene sposobnosti da se odupre malim i namjernim promjenama u parametrima metode, a ujedno je i mjera pouzdanosti metode tokom rutinske primjene). Pomenuti forenzičar je zajedno sa forenzičarem Robinom Kelijem, koji je i vršio vještačenje kritične čestice, pred sudom analizirao stepen vjerovatnoće u pravcu pouzdanosti predmetnog dokaza. Njihovi zaključci su se odnosili na dva predloga:

1. Da je osuđeni osoba koja je pucala u Džili Dandi;
2. Da osuđeni nije osoba koja je pucala u Džili Dandi.

U oba, gore pomenuta predloga, a po zaključku stručnjaka, vjerovatnoća je 99 prema 100, dakle i da je osuđeni pucao u žrtvu 99 prema 100 i da osuđeni nije pucao u žrtvu 99 prema 100. Dalje, vjerovatnoća mogućnosti pronalaženja samo jedne GSR čestice je u obadva predloga 1 prema 100. Na kraju je Dr Jan Evat objasnio:

Moj opšti stav je da iako je prezentacija mogućnosti vjerovatnoće dokaza bila duga i zbunjujuća, sud je ipak stekao pravi utisak, odnosno podržao je nalaz forenzi-

čara tužilaštva. Svoje mišljenje je obrazložio i time da GSR čestice nastaju od ispaljenja projektila iz vatrenog oružja i nijednom drugom prilikom, odnosno da je vjerovatnoća da je GSR čestica u džepu kaputa osuđenog nastala od nekog drugog izvora veoma mala!

Dalje, što se tiče postojanosti GSR čestice, eksperti su u ovom slučaju konstatovali da je vrijeme očuvavanja ove vrste čestica (GSR čestice), koje nastaju nakon ispaljenja metka iz vatrenog oružja neograničeno. Odnosno iste se ne rastvaraju, ne isparavaju, pa će čestica ostati na odjeći ukoliko se ukloni nekim fizičkim načinom (dodirom, trenjem odjeće o odjeću ili nekim drugim predmetom). Ova konstatacija se odnosila na to da je inkriminisana GSR čestica, nađena u džepu kaputa osuđenog, nakon skoro godinu dana! Međutim, što se tiče vjerovatnoće da je predmetna GSR čestica u džepu kaputa osuđenog nastala od kontaminacije, eksperti FSS-a su se izjasnili da je ta mogućnost "malo vjerovatna", a da predmetna čestica potiče direktno od projektila ispaljenog prilikom slučaja ubistva, izjašnjavaju se da je ta mogućnost "veoma vjerovatna".

Nakon izjašnjenja eksperata i davanja njihovih mišljenja u vezi stepena vjerovatnoće u slučaju ubistva Džili Dandi, Apelacioni sud Velike Britanije između ostalog zaključuje da u vezi dokaza tužilaštva koji se odnosi na jednu GSR česticu nađenu u džepu kaputa osuđenog, treba biti veoma oprezan prije donošenja zaključka. Nakon svjedočenja eksperata-forenzičara na okolnosti vjerovatnoće porijekla GSR čestica (kontaminacija ili posledica ispaljenja projektila iz vatrenog oružja), postoji jednaka vjerovatnoća da je predmetna čestica, nađena u džepu kaputa osuđenog, posledica kontaminacije iz nekog drugog izvora ili da je ista nastala nakon ispaljenja projektila iz pištolja kojim je ubijena Džili Dandi. Presuda je nesigurna. Osuda će biti poništena!

SLUČAJ BROJ 3.

U Engleskoj u Birmingenu je 1974. godine, Skotland Jard uhapsio je grupu od šest muškaraca, koji su bili osumnjičeni za pometanje eksplozivnih naprava u terorističkom napadu IRE (Irske Republikanske Armije) [92]. Na rukama osumnjičenih je primjenom Greesovog testa, dokazano prisustvo nitorglicerina i na osnovu ovog testa je utvrđeno da su isti rukovali sa eksplozivom. Forenzičar koji je vršio predmetna ispitivanja, svjedočeći na sudu, izjasnio se da je vjerovatnoća 99% da su osumnjičeni upotrebljavali eksploziv. Međutim, odbrana osumnjičenih je prezentovala činjenjicu da pozitivan nalaz Greesovog testa, osim što ukazuje na rukovanje sa eksplozivom, moža da izazove sličnu, ako ne i istu reakciju ukoliko su osumnjičeni rukovali sa: lakovima, kartama za igranje, zemljom, sapunima, benzinom i cigaretama[93]. Odbrana osumnjičenih u ovom slučaju je prezentovala da je forenzičar nepravilno iznio mogućnost vjerovatnoće (99% das u osumnjičeni rukovali sa eksplozivom), već da je

92 Evidence in Context: Bayes' Theorem and Investigations, J. Pete Blair and D. Kim Rossmo
93 Evidence in Context: Bayes' Theorem and Investigations, J. Pete Blair and D. Kim Rossmo

ispravno konstatovati da je ta vjerovatnoća mnogo manja, a ujedno da je vjerovatnoća da osumnjičeni nisu rukovali sa eksplozivom veća od prezentovane (1%). U žalbenom protupku je presuđena oslobađajuća presuda za osumnjičene u ovom slučaju.

ZAKLJUČAK

Primarna funkcija eksperta-vještaka je da prezentuje sudu procjenu valjanosti dokaza koja se temelji na samom dokazu koji je bio objekt ispitivanja. Ta procjena mora uzeti u obzir dvije činjenice: prvu-mogućnost učestalosti javljanja (ponavljanja) svojstva dokaza koji su predmet ispitivanja i drugu-odgovarajući uzorak populacije osumnjičenih lica koji se može dovesti u vezi sa materijalnim tragom sa lica mjesta krivičnog djela. U vezi zaključka odnosno mišljenja vještaka, koji u sebi ne sadrži visok stepen vjerovatnoće, korisno bi bilo da se vještaku na glavnom pretresu postavljaju pitanja (od strane suda) tako formulisana da mogu poslužiti kao smjernice prilikom procjene materijalnog dokaza unutar konteksta različitih interpretacija koje bi vještak mogao dati u vezi sa drugim dokazima prezentovanim u konkretnom slučaju. Organ postupka (sud) nadležan je ocijeniti sve dokaze koji su poslužili vještaku za davanje mišljenja.

U savremenom pravosuđu i uopšte u savremenom društvu, problematika vještačenja odnosno ekpertiznosti, postaje ne samo složenija nego i umnogome odgovornija. Vještačiti odnosno utvrditi uzorke kod teških krivičnih djela ubistava, udesa sa katastrofalnim posledicama, utvrditi vrstu i količinu nečije odgovornosti kod havarija nuklearnih elektrana (primjer Černobila ili ostrvo Tri Milje u SAD-eu), havarija kod velikih industrijskih pogona (primjer hemijskog kompleksa Bopal u Indiji) i u drugim sličnim situacijama, povlači za sobom veliku odgovornost vještaka. Vještak u savremenom pravosuđu, neizostavno mora da posjeduje multidisciplinarno znanje. Tako da osim nespornog znanja iz svoje oblasti mora posjeduje i znanja iz oblasti prava, sociologije i između ostalog i znanja iz oblasti vjerovatnoće. U pojedinim zemljama unazad desetak godina, uvodi se jedna nova disciplina nazvana inžinjerstvo vještačenja (engleski Forensic engineering). Inžinjerstvo vještačenja, u osnovi se bavi pouzdanošću tehničkih vještačenja, ali je usko povezano sa svim drugim oblastima vještačenja i njena načela se mogu interdisciplinarno primijeniti.

LITERATURA

1. Charles K. (1989); "*A Perspective on Probability and Physical Evidence",* Journal of Forensic Science, Vol 34, No 6.
2. Lister C (1988); "*Forensic Applications of Microscoppy",* The Australian Journal of Forensic Sciences, Vol 21, No1.
3. Todorović J. (2000); "*Problemi pouzdanosti u inžinjerstvu vještačenja saobraćajnih nezgoda";* Vještak Broj 1, Udruženje sudskih vještaka Republike Srpske.
4. Henry L., Labriola J, (2001); "*Famoust Crimes Revisited".* Nakladni Zavod Matice Hrvatske-Zagreb.
5. Bosco J. (1996); "*A Problem of Evidence: How the Prosecution Freed O.J. Simson"* New York: Wiliam Morrow & Company.
6. *R. v T* [2010] EWCA Crim 2439; [2011] 1 Cr. App. R. 9.
7. I. Evett et al, "Expressing Evaluative Opinions: A Position Statement" (2011) 51 *Science & Justice* 1;
8. C.Berger, J. Buckleton, C. Champod, I. Evett and G. Jackson, "Evidence Evaluation: A Response to the Appeal Court Judgment in R v T" (2011) 51 *Science & Justice* (forthcoming).
9. Cf. M. Saks and J. Koehler, "The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification Science" (2005) 309 Science rguing that overtly probabilistic DNA profiling evidence may soon become the normative methodological paradigm for all forensic identification sciences).
10. D. McQuiston-Surrett and M. Saks, "Communicating Opinion Evidence in the Forensic Identification Sciences: Accuracy and Impact" (2008) 59 Hastings LJ 1159.
11. *R. v T* [2010] EWCA Crim 2439, see especially at [108]: "the practice of using a Bayesian approach and likelihood ratios to formulate opinions placed before a jury without that process being disclosed and debated in court is contrary to principles of open justice".

12. C. Champod, I. Evett and G. Jackson, "Establishing the Most Appropriate Databases for Addressing Source Level Propositions" (2004) 44 *Science & Justice* 153.
13. J. Pete Blair and D. Kim Rossmo (2010). Evidence in Context: Bayes' Theorem and Investigations
14. T. Napier, "Scene Linking Using Footwear Mark Databases" (2002) 42 *Science & Justice* 39; M. Tonkin and J. Bond, "Step by Step: How Shoe Prints Could Help Police Officers Home in on Suspects" *Police Review*, February 12, 2010, 26.
15. The Power of Natural Frequencies: Extending Their Facilitating Effect to Complex Bayesian Situations
16. G. Jackson, "Understanding Forensic Science Opinions" in J. Fraser and R. Williams (eds.), *Handbook of Forensic Science* (Willan, 2009); B. Robertson and G. A. Vignaux, *Interpreting Evidence: Evaluating Forensic Science in the Courtroom* (Wiley, 1995).
17. Blair, J. P. (2005). A test of the unusual false confession perspective using cases of proven false confessions. *Criminal Law Bulletin, 41*, 127-144.
18. Kuykendall, J. (1982). The criminal investigative process: Toward a conceptual framework. *Journal of Criminal Justice, 10*, 131-145.
19. Leo, R. A. (2001). False confessions: Causes, consequences, and solutions. In S. D. Westervelt & J. A. Humphrey (Eds.), *Wrongly convicted: Perspectives on failed justice* (pp. 36-54). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
20. Mecklenburg, S. H. (2006). *Report to the legislature of the state of Illinois: The Illinois pilotprogram on sequential double-blind identification procedures*. Springfield, IL: Illinois StatePolice.

Prof.dr. Mihajlo Mijanović i Milenko Vojvodić
Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta,
Univerzitet Banja Luka, RS BiH

UDK 316.647:796(497.6)
UDK 341.645

Pregledni rad

KAUZALNOST GOVORA MRŽNJE I NASILJA NA SPORTSKIM TERENIMA

CAUSALITY HATE SPEECH AND VIOLENCE ON THE SPORTS FIELD

Apstrakt: Tema ovog istraživanja su uzročno-posljedične veze između govora mržnje i nasilja na sportskim terenima na prostoru Bosne i Hercegovine. Uzorak ispitanika činili su srednjoškolci, studenti osnovnog i master studija Fakulteta fizičkog vaspitanja i sporta iz Banja Luke i studenti osnovnog studija Fakulteta tjelesnog obrazovanja iz Bihaća. S obzirom da je govor mržnje na našim sportskim borilištima postao toliki da se ne može više ignorisati (pale su čak i ljudske žrtve), potrebno je uraditi sve što je moguće da se identifikuju najčešći uzroci i da se pokuša preventivno djelovati u tom pravcu. Uzroka je mnogo. Posljeratno nasljeđe je u korelaciji sa neimaštinom, nezaposlenosti, nesređeni društveno-ekonomski odnosi, regionalna i politička dešavanja, direktno i indirektno utiču i manifestuju se na sport i zbivanja na i van sportskih arena. U ovom istraživanju su detektova-

Abstract: The topic of this study is causal link between hate speech and violence at sport terrains in Bosnia and Herzegovina. The sample consisted of high school students, students of primary and master studies at the Faculty of Physical Education and Sports in Banja Luka and students of BA of the Faculty of Physical Education from Bihac. Given the fact that hate speech in our sports arenas has become so common that it can no longer be ignored (with human victims even), it is necessary to do everything possible to identify most frequent causes and do preventive work in this direction. There are many causes. Post-war legacy correlated with poverty, unemployment, chaotic socio-economic, regional and political developments both directly and indirectly affect and are manifested in the sports and events in and outside the sports arena. In this study were detected

ni i analizirani primarni uzroci, što ne znači da su jedini. Rezultati koji su dobijeni po navedenom pitanju zaslužuju ozbiljnu široku društvenu pažnju. Prema navedenom istraživanju najveću odgovornost za govor mržnje na našim sportskim terenima, po mišljenju ispitanika imaju: „organizovane" navijačke grupe, političke partije i političari, te novinari i mediji. Problem je tim veći i ozbiljniji što govor mržnje implicitno podstiče i generiše nasilje na sportskim terenima. Najmanje učešća tj. najmanji podsticaj u govoru mržnje imaju: neposredni akteri tj. sportisti, obični neorganizovani navijači, te vjerske ustanove i vjerski službenici.
Istraživanje je pokazalo da se stavovi po navedenom pitanju između nekih stratuma uzoroka statistički značajno razlikuju.

Ključne riječi: kauzalnost, govor mržnje, sport, nasilje u sportu

and analysed the primary causes, which does not makes them the only reasons. The results obtained regarding this issue deserve serious broad social attention. According to this study by far the biggest responsibility for hate speech on our sports fields in respondents opinion have "organized" fan groups, political parties and politicians, as well as journalists and the media. The problem is even greater and more serious as hate speech implicitly encourages and generates violence at sporting events. Least share in this and the slightest encouragement in hate speech have direct actors like sportsman, plain disorganized crowd, and religious institutions and officials. Research has shown that views on the issue differ significantly between some strata samples.

Key words: causality, hate speech, sport, violence in sport

UVOD

Govor mržnje jeste i nije fenomen, prisutan je u svim društvima, demokratskim i nedemokratskim, više u nedemokratskim pa je samim tim i dio našeg društvenog života i društvenih zbivanja. Govor mržnje je kompleksan pojam koji u stručnoj i naučnoj literaturi nije u dovoljnoj mjeri obrađivan. Problem čini složenijim činjenica da se jedna ovako složena pojava mora posmatrati multidisciplinarno, što nužno nameće potrebu naučno utemeljenog pristupa ovom važnom društvenom pitanju.

Pitanje govora mržnje je vrlo osjetljivo zbog ograničavanja slobode govora, koji se smatra jednim od najvažnijih prava građana nužnih za funkcionisanje svakog demokratskog društva.(Vejnović, Lalić, Grbić Pavlović, Pavlović, Ponorac, Politička kultura govora 2010. Banja Luka)

Činjenica je da postoje nedoumice oko definisanja samog ovog pojma, koje su u mnogome i odredile odnos javnosti prema njegovim manifestacijama. S jedne strane prisutna je namjera da se svaka vrsta uvredljivog govora, javnog manifestovanja nekulture i netolerantnosti prema drugačijem, najčešće političkom mišljenju, (pogrešno) obilježi pojmom govora mržnje, čime se jasno doprinosi obesmišljavanju samog termina. Sa druge strane, pak, tipični primjeri javnog govora mržnje u određenim (opet političkim) krugovima percipiraju se kao "samo" emotivno snažniji izlivi patriotizma i manifestacije "razvijene" nacionalne svijesti, čime se, opet, želi postići istovjetni efekat. Pri tome uobičajeni vid odbijanja prigovora o govoru mržnje jeste pozivanje na pravo i slobodu govoru. Istina je da sloboda govora predstavlja osnovno pravo, ali ne može se apsolutizovati do te mjere da se (zlo)upotrebom ove slobode ugrožavaju prava, slobode i fizička bezbjednost drugih ljudi, društvenih grupa i pojedinaca.(Atanacković, 2oo9.).

Zbog nedoumica oko definisanja govora mržnje ne postoji ni jedinstvena definicija ove društvene pojave. U priručniku za novinare i novinarke "O diskriminaciji",(Fondacija Mediacentar Sarajevo, 2011.) kaže se da je govor mržnje usmeno ili pismeno izražavanje diskriminatorskih stavova. Njime se širi, potiče, promoviše ili opravdava rasna mržnja, ksenofobija, homofobija, antisemitizam, seksizam i drugi oblici mržnje koji se temelje na netrpeljivosti. Žrtve govora mržnje u pravilu nisu pojedinci nego ranjive društvene grupe. U osnovi govora mržnje je uvjerenje da su neki ljudi manje vrijedni, zbog čega je njegov cilj dehumanizacija, ponižavanje, zastrašivanje i pogoršavanje društvenog položaja onih protiv kojih je uperen. (O diskriminaciji - priručnik za novinarke i novinare, Fondacija Mediacentar Sarajevo, 2011.).

Milorad Gačević kaže da govor mržnje predstavlja govor kojim se napada i omalovažava određena društvena grupa ili pripadnik te grupe. Govor mržnje je orjentisan ka vređanju i omalovažavanju protiv osobe ili osoba zbog njihove rasne, nacionalne i verske pripadnosti, seksualne orjentacije, starosnog doba, pola, ili bilo

koje osobine koju neko može smatrati nedostatkom.(Gačević, M. 2010. MEDIJSKA KULTURA).

Međunarodni (regionalni) naučno stručni časopis NVO Civilni forum str. 159, 160. ,Nikšić 2010. Govor mržnje je svaka komunikacija koja omalovažava osobu ili grupu na osnovu nekih karakteristika kao što su rasa, boja kože, etnička i nacionalna pripadnost, pol, seksualna orijentacija, religija i druge karakteristike. Po zakonu, govor mržnje je svaki govor, gest, ponašanje, pisanje ili prikazivanje koje je zabranjeno jer ne smije da podstiče nasilje i predrasude protiv zaštićenog pojedinca ili grupe, ili zato što omalovažava i zastrašuje zaštićenog pojedinca ili grupu. (Govor mržnje, sr.Wikipedia.org/sr/ – Slobodna enciklopedija).

JUKOM Komitet pravnika za ljudska prava iz Beograda (2008), pod govorom mržnje podrazumijeva se propagiranje, veličanje ili opravdavanje zločina, kao i podsticanje na zločin prema društvenim grupama i njihovim pripadnicima, a na osnovu njihove rase, boje kože, verske pripadnosti, nacionalnog i etničkog porijekla, pola ili seksualne orijentacije. Kao govor mržnje se tretira i iznošenje ili prenošenje ideja o superiornosti ili podređenosti jedne društvene grupe ili njenih pripadnika, kao i upotreba simbola koji podstiču na mržnju i ističu superiornost ili podređenost društvenih grupa i njihovih pripadnika.

Najveći je problem govora mržnje u tome što izaziva, potpomaže ili opravdava zločine iz mržnje – jedan od najnesretnijih primjera su ratni zločini počinjeni u Ruandi ili Bosni i Hercegovini, u kojima se mediji nerijetko navode kao „inspiratori", i čija se uloga u produkciji zločina i dalje ispituje (vidjeti Budimir, V. 2009, „Odgovornost medija za ratne zločine", objavljeno na http://www.media.ba/mcsonline/ bs/tekst/odgovornost-medija-za-ratne-zlocine-16. juna 2009).

Mirko Sebić kaže da činjenica svakodnevne prakse je, da se resursi mržnje oslobađaju kroz govor, riječi postaju kapsule mržnje, kapaciteti slijepog i bespogovornog negiranja drugog i drugačijeg. Sebić,M.(2010). (MEDIJSKA KULTURA, Međunarodni (regionalni) naučno stručni časopis NVO Civilni forum Nikšić 2010).

„Govor mržnje" nije stvar pojedinačne i privatne, već opšte i javne moralnosti. „Govor mržnje" se ispoljava prema pojedincima diferenciranim prema društvenom kriterijumu kao što su nacionalnost, religija, socijalni status ili politička pripadnost, a ne ličnim osobinama. Posljedice „govora mržnje" treba da pogadjaju sve pojedince kao članove omraženih grupa, po pravilu „ svi su isti i svi su loši". (Vasović, M. „Govor mržnje" Fakultet političkih nauka, Beograd, „Prizma", Mesečne političke analize, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, oktobar, 2002., str. 16.).

Govor mržnje je zastupljen u gotovo svim sferama našeg života. Nalazimo ga u politici, obrazovanju, nauci, medijima, privatnom i društvenim životu, itd. On podrazumijeva proste, nepristojne, vulgarne, pogrdne, uvredljive i provokativne riječi, tj. riječi koje same po sebi nanose povredu ili imaju za cilj narušavanje mira.
(Jezik kao medij govora mržnje,Tatjana Ponorac str.502., Govor mržnje, Zbornik radova,Banja Luka, 2010).

Ova tema ima poseban značaj u BiH prije svega zbog situacije, u kojoj najrazličitiji incidenti bazirani na predrasudama, govoru mržnje i mržnji ne jenjavaju ni

skoro dvije decenije nakon okončanja rata. Naime, ono što posebno definiše govor mržnje kod nas je ratno nasljeđe i dominacija nacionalistickih i patrijarhalnih matrica u javnom prostoru. One održavaju, čak i opravdavaju, govor mržnje protiv svega i svih koji se u određenom kontekstu smatraju drugim i drugacijim.

Kako su sport i dešavanja u sportu i oko sporta neodvojivi dio društvenih dešavanja i „ ogledalo" društva, to se i govor mržnje prenosi i reflektuje na sportska borilišta i sportske terene i to u najekstremnijem obliku. Koliko je tanka linije između govora mržnje i nasilja na sportskim terenima i oko njih, govore sve učestaliji surovi navijački sukobi i tuče, te prekidi utakmica kojima najčešće prethode verbalni dueli navijačkih grupa puni mržnje i brutalnih uvreda. I što je najtrgičnije, takve situacije dovode i do tragedija i gubitaka ljudskih života, kao što je slučaj navijača Sarajeva Vedrana Puljića koji je bio žrtva sukoba navijačkih grupa u Širokom Brijegu. Govor mržnje koji se eksponira na sportskim događajima konotiran je prvenstveno nacionalističkim i rasističkim iskazima kao i iskazima mržnje koji se odnose na one "druge".

Sociološko tumačenje fenomena jezika mržnje u BiH treba posmatrati kroz društvene procese koji proizvode diskriminaciju i nasilje jer je ona krizno, postkonfliktno, višenacionalno i višereligijsko društvo, gde je jezik mržnje prisutan i stvara nove ili pojačava stare antagonizme koji opterećuju multietničko društvo i složenu državu, sa demokratskom participacijom građana. (Milovan Milutinović, Uticaj jezika mržnje u medijima na javnost, str. 225. Govor mržnje, Zbornik radova ,Banja Luka, 2010. Godine).

Primjeri govora mržnje karakteristični za sportske događaje na prostoru bivše Jugoslavije jesu uzvici "Ubi Hrvata", "Ubi šiptara" ili "Nož, žica, Srebrnica" koje na gotovo svakoj utakmici izgovaraju srpski navijači i "Ubi Srbina" ili "Srbe na vrbe" koji redovno izgovaraju hrvatski navijači. Ovakvi iskazi govora mržnje započeli su početkom devedesetih godina prošlog veka neposredno pred početak ratnih sukoba da bi nastavili da se manifestuju kako tokom odvijanja ratnih sukoba tako i nakon njihovog prestanka. (MEDIJSKA KULTURA Međunarodni (regionalni) naučno stručni časopis NVO Civilni forum str. 159., 160. ,Nikšić 2010.).

Pojedinačna odgovornost postaje kolektivna onoga trenutka kada izostane državna i društvena akcija . Što se više ona odlaže, tim više pojedinačna odgovornost prerasta u kolektivnu.(Svetlana Slapšak**,** ronospore II: eseji i komentari Beograd : Peščanik, 2010).

U nekim situacijama, govor mržnje u sportu se koristio za određene političke ciljeve, tako da je i politika vrlo često bila uzrok govoru mržnje na sportskim terenima, pa britanski sociolog Grejam Skembler ističe kako zaista ozbiljno treba uvažiti tvrdnje po kojima iza osuda i žigosanja fudbalskog huliganizma kao i svih drugih manifestacija nasilja u domenu savremenog sporta od strane moćnih elita zapravo stoje jako političko-ideološke pobude i razlozi kojima se pokušava izvršiti svojevrsno obmanjivanje javnosti, kojim se insistira na tome da elite vode računa o nasilju koje osuđuju i na čijem suzbijanju rade, dok na drugoj strani iste te elite pokreću ratove praćene brutalnim manifestacijama nasilja. (Skembler, Grejam (2007), Sport i društvo: istorija, moć i kultura, Beograd).

Pored politike i političkih elita, veliki je broj uzroka, a ovo istraživanje želi da pokaže i otkrije koji su to uzroci, po mišljenju studenata i srednjoškolaca, koji najčešće i najviše dovode do govora mržnje na našim sportskim borilištima, da bi se eventualno moglo preventivno djelovati u tom pravcu.

METODE

Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćena populacija učenika srednjoškolaca i studenata osnovnog studija i mastera, od 16 do 30 godina, što je i najčešća populacija koja dolazi na stadione i sportska borilišta. To su srednjoškolaci od prvog do četvrtog razreda Škole učenika u privredi iz Banje Luke, studenti sa Fakulteta fizičkog vaspitanja i sporta i studenti sa mastera na Fakultetu fizičkog vaspitanja i sporta u Banjoj Luci, kao i studenti sa Fakulteta tjelesnog odgoja u Bihaću. Ovde se dakle, radi o prigodnom uzorku koji je kompetentan da odgovori na postavljena pitanja iz ove problematike. (Mijanović, M., Vojvodić, M. 2008.).

Uzorak varijabli

Stavovi učenika i studenata utvrđeni su putem Ankete. Pitanja koja se nalaze u upitniku, a odnose se na govor mržnje na sportskim terenima su:

1.U kojoj mjeri je po Vašem mišljenju govor mržnje prisutan na našim sportskim terenima?

2.U kojoj mjeri su sportisti odgovorni za govor mržnje u sportu?

3.U kojoj mjeri su uprave klubova odgovorne za govor mržnje u sportu

4.U kojoj mjeri su navijačke grupe (Grobari,Delije,Vulturesi i td.) odgovorne za govor mržnje u sportu ?

5.Koliko su „ obični navijači“ odgovorni za govor mržnje u sportu ?

6.Koliko su sportske sudije odgovorni za govor mržnje u sportu ?

7.Koliko su novinari i mediji odgovorni za govor mržnje u sportu ?

8.Koliko su političke partije i političari odgovorni za govor mržnje u sportu ?

9.Koliko su tužilaštvo i sudovi odgovorni za govor mržnje u sportu ?

10.U kojoj mjeri su vjerske ustanove i vjerski službenici odgovorne za govor mržnje u sportu ?

11.Koliko porodica utiče na govor mržnje u sportu?

12.U kojoj mjeri se govor mržnje prenosi sa stadiona u obični svakodnevni život?

13.U kojoj mjeri govor mržnje u sportu utiče na Vas?

14.Koliko je govor mržnje na sportskim terenima blizu nasilju

PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Predmet su sportisti, klubovi, uprava, publika, mediji. Problem je detektovanje nosilaca i generatora mržnje na sportskim manifestacijama.

Cilj- istraživanja je da se utvrde uzročno-posljedične veze (kauzalnost) između govora mržnje i nasilja kao posljedice govora mržnje na i van sportskih borilišta.
Zadaci- Utvrditi koliko pojedinačno svaki od navedenih uzroka, po mišljenju ispitanika, učestvuje u govoru mržnje. Utvrditi redosljed koji od pomenutih uzroka je najodgovorniji za govor mržnje. Utvrditi postoje li značajne razlike u stavovima o uzrocima koji dovode do govora mržnje na sportskim terenima, između studenata i srednjoškolaca.

Hipoteze

H1 - Očekuje se da su stavovi ispitanika da je govor mržnje veoma prisutan na našim sportskim takmičenjima.

H2 - Očekuje se da ne postoje statistički značajne razlike u pogledu stavova o uzrocima koji dovode do govora mržnje na sportskim terenima u BiH između srednjoškolaca, studenata iz Banja Luke, Bihaća.

Za ispitivanje stavova korištena je petostepena Likertova skala gdje se nudi pet mogućih iskaza-stavova (nimalo, malo, osrednje, mnogo, veoma mnogo). Za utvrđivanje koliko pojedinačno svaki od navedenih uzroka, po mišljenju ispitanika, učestvuje u govoru mržnje utvrđeni su procenti, apsolutne i kumulativne frekvencije svakog uzroka pojedinačno, a za utvrđivanje razlike između stavova učenika srednjoškolaca i studenata osnovnih i master studija o uzrocima koji dovode do govora mržnje korišten je Kruskal-Volisov H test. (Mijanović, M. 2005.).

REZULTATI I DISKUSIJA

U ukupnom uzorku je bilo stotinu srednjoškolaca Škole učenika u privredi Banja Luka, 114 studenata osnovnog studija sa Fakulteta fizičkog vaspitanja i sporta iz Banja Luke, 48 studenata Bihaća sa Fakulteta tjelesnog obrazovanja i 25 studenata master studija iz Banja Luke.Tabela A)

Tabela A Distribucija uzoraka

		Frequency	Percent	Valid percent	Cumulative Percent
Valid	srednja skola	100	34,8	34,8	34,8
	ffvs banja luka	114	39,7	39,7	74,6
	ftvs bihac	48	16,7	16,7	91,3
	master bl	25	8,7	8,7	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Rezultati istraživanja, vezani za pitanje:"U kojoj mjeri je po vašem mišljenju govor mržnje prisutan na našim sportskim terenima ?", pokazuju nesumnjivo da su stavovi ispitanika takvi, da je govor mržnje veoma prisutan.

Tabela -1 U kojoj mjeri je po Vašem mišljenju govor mržnje prisutan na našim sportskim terenima

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	4	1,4	1,4	1,4
	malo	22	7,7	7,7	9,1
	osrednje	61	21,3	21,3	30,3
	mnogo	118	41,1	41,1	71,4
	veoma mnogo	82	28,6	28,6	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Oko 30% ispitanika na ovo pitanje je odgovorilo sa nimalo, malo i osrednje, dok je njih čak 70% odgovorilo da je govor mržnje na našim sportskim terenima prisutan mnogo i veoma mnogo. Procenat ispitanika čiji je stav da je govor mržnje prisutan mnogo i veoma mnogo ne treba posebno komentarisati, jer on govori sam za sebe više nego bilo koji komentar.(Tabela 1).

Kad je u pitanju odgovornost sportista za govor mržnje na sportskim terenima, stavovi ispitanika su bili takvi da je preko 80% njih reklo da su sportisti odgovorno nimalo, malo i osrednje, a nešto malo manje od 20% je mišljenja da su sportisti odgovorni mnogo i veoma mnogo.(Tabela 2)

Tabela -2 U kojoj mjeri su sportisti odgovorni za govor mržnje u sportu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	41	14,3	14,3	14,3
	malo	100	34,8	34,8	49,1
	osrednje	89	31,0	31,0	80,1
	mnogo	41	14,3	14,3	94,4
	veoma mnogo	16	5,6	5,6	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Za uprave klubova, kao uzročnika govora mržnje na sportskim terenima, 56.4% anketiranih se izjasnilo da su "krivi" nimalo, malo i osrednje, a ostatak od 43.6% reklo je mnogo i veoma mnogo.(Tabela 3)

Zanimljivo je primjetiti da su ispitanici mišljenja da su uprave sportskih klubova (koje čine uglavnom sredovječni i stariji ljudi) više od dva puta odgovornije za govor mržnje na sportskim terenima od samih sportista, koji su isključivo veoma mladi ljudi. Ovo je izuzetno značajan podatak, koji nesumnjivo govori o tome da su mladi

ljudi, koji se bave sportom i sa kojima se poistovjećuje veliki broj djece, najzdravije tkivo društva. Za razliku od sportista, navijačke grupe su po mišljenju ispitanika najodgovornije za govor mržnje na našim sportskim terenima. Rezultati su pokazali da je stav 24% anketiranih da su za govor mržnje navijačke grupe odgovorne nimalo, malo, osrednje, dok njih 76% misli da su one kao uzrok govora mržnje, odgovorne mnogo i veoma mnogo.

Tabela -3 U kojoj mjeri su uprave klubova odgovorne za govor mržnje u sportu

		Frequency	Percet	Valid Percet	Cumulative Percent
Vald	nimalo	16	5,6	5,6	5,6
	malo	59	20,6	20,6	26,1
	osredne	87	30,3	30,3	56,4
	mnogo	85	29,6	29,6	86,1
	veoma mnogo	40	13,9	13,9	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Za "obične navijače" rezultati su bili sledeći: oko 83% anketiranih je kazalo da su oni odgovorni malo, nimalo i osrednje, a 17% mnogo i veoma mnogo, dakle skoro četiri puta manje nego što je to kod navijačkih grupa.(Tabela 4 i 5).

Tabela - 4 U kojoj mjeri su navijačke grupe odgovorne za govor mržnje u sportu

		Frequency	Percent	Valid Perc	Cumulative Percent
Valid	nimalo	11	3,8	3,8	3,8
	malo	13	4,5	4,5	8,4
	osrednje	45	15,7	15,7	24,0
	mnogo	75	26,1	26,1	50,2
	veoma mnogo	143	49,8	49,8	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Tabela -5 Koliko su "obični navijači " odgovorni za govor mržnje

		Frequen	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	73	25,4	25,4	25,4
	malo	94	32,8	32,8	58,2
	osrednje	71	24,7	24,7	82,9
	mnogo	34	11,8	11,8	94,8
	veoma mnogo	15	5,2	5,2	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Treba napomenuti i to da je broj običnih navijača daleko veći od navijača koji se svrstavaju i pripadaju navijačkim grupama. Kad su u pitanju sportske sudije, odgovor 70% anketiranih je bio da su oni krivi za govor mržnje nimalo, malo i osrednje, a 30% mnogo i veoma mnogo.(Tabela 6).

Tabela -6 Koliko su sportske sudije odgovorne za govor mržnje					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	39	13,6	13,6	13,6
	malo	74	25,8	25,8	39,4
	osrednje	89	31,0	31,0	70,4
	mnogo	53	18,5	18,5	88,9
	veoma mnogo	32	11,1	11,1	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Ono što zaista zabrinjava jeste iskaz ispitanika o novinarima i medijima, te političarima i političkim partijama, kao uzrocima govora mržnje na sportskim terenima. Više od polovine ispitanih, tačnije njih 50,5% je odgovorilo da su novinari i mediji odgovorni mnogo i veoma mnogo, a 54.7% da je mnogo i veoma mnogo odgovornost na političarima i političkim partijama. (Tabele 7 i 8).

Tabela - 7 Koliko su novinari i mediji odgovorni za govor mržnje u sportu					
		Frequency	Percent	Valid Per	Cumulative
Valid	nimalo	18	6,3	6,3	6,3
	malo	46	16,0	16,0	22,3
	osrednje	78	27,2	27,2	49,5
	mnogo	86	30,0	30,0	79,4
	veoma mnogo	59	20,6	20,6	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Tabela - 8 Koliko su političke partije i političari odgovorni					
		Freque	Percen	Valid Per	Cumulat
Valid	nimalo	21	7,3	7,3	7,3
	malo	44	15,3	15,3	22,6
	osrednje	65	22,6	22,6	45,3
	mnogo	66	23,0	23,0	68,3
	veoma mnogo	91	31,7	31,7	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Ovo su podaci kojim definitivno treba da se najozbiljnije i bez odlaganja pozabave i mediji i političari, jer ono što nigdje nije izraženo kao na ovim prostorima je to, da su novinari i mediji oružje u rukama političara. U svom radu koji govori o medijskom generisanju govora mržnje Romić (2010) kaže da agresivni medijski sadržaji proizvode efekte agresivnosti na široki krug primalaca informacija. Ekspanzija verbalnog i virtuelnog nasilja u medijima ima direktne veze sa verbalnim (govornim), a potom i stvarnim nasiljem u životu. Govor mržnje je proizvod opšte moralne dekadencije savremenog svijeta. Njegovo generisanje putem snažne medijske podrške, posebno u zemljama tranzicije kao što je naša, mnogo je opasnije i veće zlo.

U Bosni i Hercegovini, a i na drugim područjima bivše Jugoslavije, danas je dovoljno pratiti medije i konstatovati kako se govori o drugim nacijama. Dovoljno je sačiniti protokol pozitivnih i negativnih kvalifikacija pripadnika vlastite i drugih nacija, a potom reprezentativni uzorak sati ili minuta takvog govora okarakterisati kao govor mržnje ili govor pomirenja i tolerancije. Ovo je ideja za novo istraživanje, a takva istraživanja nam danas, petnaest godina nakon rata, jako nedostaju. (Suzić 2010.)

Na pitanje koje se odnosi na tužilaštva i sudove, kao uzroke govora mržnje u sportu, stavovi ispitanika su bili takvi, da njih oko 70% misli da su tužilaštva i sudovi odgovorni nimalo, malo i osrednje, a ostatak kaže da su „krivi" mnogo i veoma mnogo.(Tabela 9).

Za govor mržnje na sportskim terenima, po mišljenju anketiranih, pored „običnih" navijača i sportista, najmanje su odgovorni vjerske ustanove i vjerski službenici. Naime, stav ispitanika je da njih preko 80% misli da su vjerske ustanove i vjerski službenici odgovorni nimalo, malo i osrednje, a ostatak misli da su odgovorni mnogo i veoma mnogo.(Tabela 10.) Stav oko 75% ispitanika je da porodica je uzrok govora mržnje na sportskim terenima nimalo, malo i osrednje, a 25% mnogo i veoma mnogo.(Tabela 11.)

Tabela -9 Koliko su tužilaštvo i sudovi odgovorni za govor mržnje					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	53	18,5	18,5	18,5
	malo	67	23,3	23,3	41,8
	osrednje	77	26,8	26,8	68,6
	mnogo	45	15,7	15,7	84,3
	veoma mnogo	45	15,7	15,7	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Tabela-10 Koliko su vjerske ustanove i vjerski službenici odgovorni					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	105	36,6	36,6	36,6
	malo	63	22,0	22,0	58,5
	osrednje	63	22,0	22,0	80,5
	mnogo	22	7,7	7,7	88,2
	veoma mnogo	34	11,8	11,8	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Ono što takođe treba da zabrine jesu odgovori na pitanje koje se odnosi na prenošenje govora mržnje sa stadiona u obični svakodnevni život.(Tabela 12) Nešto preko 40% ispitanih misli da se govor mržnje sa stadiona u svakodnevni život prenosi nimalo, malo i osrednje, dok skoro 60% misli da se prenosi mnogo i veoma mnogo.

Čini se da su odgovori na pitanje: „U kojoj mjeri govor mržnje u sportu utiče na Vas?" dati uz određenu dozu subjektivnosti, jer teško je biti objektivan i priznati i sebi, a kamoli drugom da ovakve stvari mogu na nas uticati. I pored toga oko 17% ispitanika je reklo da govor mržnje u sportu na njega utiče mnogo i veoma mnogo. (Tabela 13).

Koliko je govor mržnje na sportskim terenima kod nas blizu nasilja, najbolje govori podatak da je 74.2% anketiranih kazalo mnogo i veoma mnogo, dok je ostatak rekao nimalo, malo i osrednje.(Tabela 14) Dovoljno je, dakle, samo pogledati procentualne odnose i neće ostati ni malo dileme. Govor pun izliva mržnje i brutalnih uvreda na sportskim terenima često je uvertira u nerede i prekide utakmica, a onda i u nasilje koje se prenosi i van terena sa različitim posledicama.

Za ispitivanje razlike u stavovima između srednjoškolaca Škole učenika u privredi iz Banje Luke, studenata osnovnog i master studija na Fakulteta fizičkog vaspitanja i sporta, u Banjoj Luci, kao i studenata sa Fakulteta tjelesnog odgoja u Bihaću, po pitanju uzroka koji dovode do govora mržnje na sportskim terenima u BiH, korišten je Kruskal-Volisov H test. Rezultati dobijeni ovim testom pokazuju da postoje statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika, koji se odnose na prisustvo govora mržnje na sportskim terenima, na odgovornost sportista, uprava klubova, sportskih sudija, novinara i medija, političara i političkih partija, tužilaštva i sudova, vjerskih ustanova i službenika i porodice.(Tabele 15a i 15b).

Tabela -11 Koliko porodica utiče na govor mržnje u sportu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	68	23,7	23,7	23,7
	malo	76	26,5	26,5	50,2
	osrednje	70	24,4	24,4	74,6
	mnogo	46	16,0	16,0	90,6
	veoma mnogo	27	9,4	9,4	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Tabela -12 U kojoj mjeri se prenosi sa stadiona u svakodnevni život					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	8	2,8	2,8	2,8
	malo	38	13,2	13,2	16,0
	osrednje	74	25,8	25,8	41,8
	mnogo	132	46,0	46,0	87,8
	vema mnogo	35	12,2	12,2	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Kad su u pitanju navijačke grupe, obični navijači, te pitanja vezana za stavove koliko se govor mržnje sa stadiona prenosi u svakodnevni život, koliko utiče na svakog od nas i koliko je govor mržnje blizu nasilju, tu ne postoje statistički značajne razlike u iskazima ispitanika.

Tabela -13 U kojoj mjeri govor mržnje utiče na Vas					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	113	39,4	39,4	39,4
	malo	79	27,5	27,5	66,9
	osrednje	46	16,0	16,0	**82,9**
	mnogo	35	12,2	12,2	95,1
	veoma mnogo	14	4,9	4,9	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Tabela -14 Koliko je govor mržnje na sportskim terenima blizu nasilja					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nimalo	5	1,7	1,7	1,7
	malo	22	7,7	7,7	9,4
	osrednje	47	16,4	16,4	**25,8**
	mnogo	110	38,3	38,3	64,1
	veoma mnogo	103	35,9	35,9	100,0
	Total	287	100,0	100,0	

Ono što se može na prvi pogled zaključiti, posmatrajući sredine rangova u tabelama Kruskal-Volisovog testa, bez korištenja Mann-Vhitney U testa, koji bi nam pokazao gdje je izvor razlike u stavovima ispitanika, jeste, da tamo gdje postoje sta-

tistički značajne razlike, izvori tih razlika su bili u odgovorima, odnosno stavovima srednjoškolaca. Razlog tome su najvjerovatnije godine, zbog kojih srednjoškolci nemaju iste predstave i poimanja po određenim sociološkim pitanjima, kao odrasli i zreli ljudi. Bez obzira na to, oni su među najbrojnijom populacijom na sportskim takmičenjima i njihov iskaz o ovoj problematici je veoma dragocjen.

Tabela 15 a	govmrprisutan1	odgovsportisti2	upraveklubova3	navijackegrup4	obicninavijaci5	sportskesudij6	novinarimediji7
Chi-Square	10.955	33.172	21.944	5.181	.697	21.193	22.380
df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	.012	.000	.000	.159	.874	.000	.000

a Kruskal Wallis Test
b Grouping Variable: obrazovanje

Tabela 15 b	polpartipolitic8	tuzilastvoisud9	vjustivjsluzbe10	kolikoporodic11	sastadiuzivot12	kolikonavasut13	govmrzblnasi14
Chi-Square	27.724	19.024	8.784	34.463	2.972	5.290	4.784
df	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	.000	.000	.032	.000	.396	.152	.188

a Kruskal Wallis Test
b Grouping Variable: obrazovanje

ZAKLJUČAK

Na kraju ovog istraživanja se može izvesti nekoliko zaključaka. Govor mržnje na našim sportskim terenima, po iskazu anketiranih ispitanika je veoma prisutan, čime je potvrđena prva hipoteza (oko 70% ispitanika je reklo mnogo i veoma mnogo). Najodgovorniji za govor mržnje na sportskim terenima su navijačke grupe, političke partije i političari, te novinari i mediji. Kao najmanji uzrok ispitanici vide sportiste, obične navijače i vjerske ustanove i vjerske službenike.Veliki procenat ispitanika je mišljenja da je govor mržnje mnogo, odnosno veoma mnogo blizu nasilja (74.2%) i da se takođe u velikoj mjeri prenosi sa stadiona i sportskih terena u obični svakodnevni život. Naša pretpostavka, da ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika je samo djelimično potvrđena, odnosno u slučajevima kad su bili u pitanju stavovi o navijačkim grupama, običnim navijačima, o tome koliko se govor mržnje prenosi sa stadiona u svakodnevni život, koliko to utiče na njih, te koliko je on blizu nasilju. U ostalim slučajevima postoje značajne razlike u stavovima između ispitanika, a izvor tih razlika su stavovi srednjoškolaca. Zašto se stavovi srednjoškolaca značajno razlikuju od ostalih u ovom istraživanju po nekim pitanjima, zašto su kritičniji ili manje kritični od zrelih ljudi u vezi tih istih pitanja, to može biti tema za neko novo istraživanje.

Namjera ovog istraživanja nije bila da otkrije sociološku, psihološku, ekonomsku, političku, niti bilo koju drugu genezu govora mržnje u sportu, nego da apostrofira neke od njenih glavnih uzruka. Nesumnjivo je da postoji još veliki broj uzroka koji mogu dovesti do govora mržnje na sportskim takmičenjima, a koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem. Generalni zaključak se svodi na poznatu sintagmu "Ko se ne bavi uzrocima, baviće se posledicama".

LITERATURA

- Atanacković, P.(2009).Uvod. In Ž.Klarić(Ed.), Govor mržnje u medijima (pp.7-9). Novi Sad, RS: Cenzura.
- Mijanović, M. (2005). Statističke metode, Podgorica,Univerzitet Crne Gore.
- Mijanović, M., Vojvodić, M.(2008).Metodologija antropologije sporta, Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, Univerzitet Banja Luka, RS, BiH.
- Romić, M.(2010). Medijsko generisanje govora mržnje (str. 205-209), Zbornik radova-Govor mržnje, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
- Suzić, N.(2010). Izvrgnuće demokratije (str.64.-73.) Zbornik radova-Govor mržnje, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
- http//www.wikipedia.rs/ Govor mržnje.
- Vejnović, D., Lalić, V., Grbić Pavlović, N., Pavlović, G., Ponorac, T. (2010). Politička kultura, dijalog i tolerancija u Bosni i Hercegovini, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, RS,BiH.
- YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava, Govor mržnje u Srbiji, Newsletter No. 1, Beograd, 2008, strana 1. www.yucom.org.yu.

dr. sc. Tatjana Vujović
Filozofski fakultet Nikšić,
Univerzitet Crne Gore

UDK 316.356.2:159.1 **Pregledni rad**

STRUKTURALNA OBILJEŽJA PSIHOPATOLOGIJE RODITELJA U PORODICAMA MALOLJETNIH DELIKVENATA

THE STRUCTUAL FEATURES OF THE PSYCHOPATHOLOGY OF PEARENTS IN FAMILIES OF JUVENILE DELINQUENT

Sažetak: Glavni cilj ovog istraživanja bio je utvrditi strukturu faktora rizika koji su doprinjeli javljanju maloljetničke delinkvencije. Istraživanje je dio obimnog sociološkog istraživanja sprovedenog na prostoru Crne Gore. Istraživanje je provedeno na tri nezavisna uzorka i to : na uzorku od 100 maloljetnih delinkvenata (eksperimentalni uzorak), uzorku od 100 adolescenata sa problemima psihološke prirode (eksperimentalni uzorak), i na uzorku od 100 adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja. Na osnovu rezultata dobijenih putem faktorske analize, te ortogonalne rotacije faktora (varimax Kajserove normalizacije), može se zaključiti, pa i generalisati da su alkoholizam oca, pokušaj samoubistva i samoubistvo člana porodice, učestalo pijenje alkoholnih pića od strane majki, zloupotreba psi-

Abstract: The main objective of this study was to determine the structure of risk factors that are contributing to the appearance of juvenile delinquency. The study is part of an extensive sociological survey conducted in Montenegro. The study was conducted in three independent samples: a sample of 100 juvenile delinquents (experimental sample), a sample of 100 adolescents with psychological problems (experimental sample), and a sample of 100 adolescents socially acceptable behavior. Based on the results obtained by factor analysis and orthogonal rotation of factors (varimax Kayseri normalization), it can be concluded, including generalized father to alcoholism, suicide attempt and suicide of a family member, frequent alcohol consumption by mothers, substance abuse by pa-

hoaktivnih supstanci od strane roditelja i heroinski zavisnik među članovima porodice, duševna oboljenja među članovima porodice pet nezavisnih faktora rizika koji povećavaju vjerovatnoću javljanja delinkventnog ponašanja. Specifičan faktor rizika izkazan je u prvom faktoru i odnosi se na alkoholizam oca.

Ključne riječi : maloljetni delinkventi, adolescencija, psihopatologija roditelja, alkoholizam oca, depresija, samoubistvo, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, agresija.

rents and heroin addict among family members, mental illnesses among family members five independent risk factors that increase the likelihood of occurrence of delinquent behavior. Specific risk factors disclosed in the first factor and refers to the father's alcoholism.

Key words: juvenile delinquents, psychopathology of parents, adolescence, depression, alcoholism, anti-social behaviour, drug abuse, suicidal behaviour, aggression.

UVOD

U fokusu ovog rada bilo je istraživanje psihopatologije roditelja kao faktora rizika za nastanak psihosocijalnih poremećaja kod adolescenata. Tražili smo odgovor na pitanje koje osobenosti porodičnog funkcionisanja diferenciraju maloljetne delinkvente i adolescente sa problemima psihološke prirode od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja i međusobno diferenciraju. U pokušaju da damo odgovor na ovo pitanje, tragali smo za odgovarajućim teorijskim pristupom. Ne postoji cjelovita teorija koja bi obuhvatala aspekt porodičnog života kojim se u našem istraživanju bavimo iz navedenog razloga opredijelili smo se se za onu teorijsku orjentaciju koja nam omogućava da na najcjelovitiji način obuhvatimo istraživačko polje a to je teorija rizičnih i protektivnih faktora.

TEORIJA RIZIČNIH I PROTEKTIVNIH FAKTORA

Koncept rizičnih i protektivnih faktora predstavlja jednu od savremenih teorija u oblasti prevencije prestupništva, koja pruža naučno objašnjenje vjerovatnoće nastanka i razvoja prestupničkih oblika ponašanja. Osnovne postavke ove teorije poslužile su kao osnova izgradnje sistema prevencije čitavog niza zdravstvenih problema, koji danas nakon višegodišnjih evaluativnih istraživanja opravdava svoju uspješnost u unapređenju opšteg zdravlja ljudi. Takva saznanja pružila su mogućnost primjene ovog koncepta i na polju prevencije prestupničkog ponašanja. Koncept rizičnih i protektivnih faktora uvažava takvo naučno stanovište da je većina bihejvioralnih problema uslovljena nizom različitih faktora. Povećanje ili smanjenje vjerovatnoće ispoljavanja prestupništva uslovljeno je postojanjem većeg broja faktora i njihovom interakcijom. Prisustvo ili odsustvo pojedinih faktora nije garancija razvijanja ili nerazvijanja problematičnog ponašanja. Krajnji ishod je uslovljen dinamičkom prirodom i kumulativnim dejstvom rizičnih odnosno protektivnih faktora i njihovom međusobnom interakcijom. Koncept rizičnih i protektivnih faktora u svojoj osnovi ima odlike multifaktorskog integrativnog pristupa, s obzirom na to da ističe značaj većeg broja faktora u objašnjenju vjerovatnoće nastanka i razvoja prestupništva. Ovaj pristup ne nudi etiološko objašnjenje razvoja prestupničkog ponašanja i zato se ne poistovjećuje sa multifaktorskim pristupom objašnjenja etiologije prestupništva. Koncept rizičnih i protektivnih faktora predstavlja probabilistički, a ne kauzalni model objašnjenja prestupništva. Primjena koncepta rizičnih i protektivnih faktora u prevenciji bihejvioralnih problema upućivala je na djelovanje ka onim faktorima koji povećavaju ili umanjuju rizik od nastajanja, razvijanja i održavanja problema tokom djetinstva, adolescencije i odraslog doba. Kao dvije grupe faktora rizika na koje je potrebno usmjeriti preventivne intervencije, izdvajaju se empirijskim istraživanjima identifikovani rizični

i protektivni faktori. Faktori socijalnog razvoja, za koje je naučno utvrđeno da su u vezi sa ispoljavanjem prestupništva, na taj način što djeluju u pravcu povećanja vjerovatnoće formiranja i razvoja prestupničkog ponašanja nazivaju se rizičnim faktorima. Povezanost rizičnih faktora i različitih oblika prestupničkog ponašanja je probabilističke, a ne kauzalne prirode. Prisustvo rizičnih faktora u životu mladih ne znači nužno da će se prestupničko ponašanje ispoljiti, već samo ukazuje na veći stepen rizika i vjerovatnoće njegovog formiranja i razvijanja.

PSIHOPATOLOGIJA RODITELJA

Grupa faktora rizika koji se dovode u vezu sa povećavanjem vjerovatnoće ispoljavanja psihosocijalnih poremećaja kod adolescenata odnosi se na prisustvo psihopatoloških problema kod roditelja. Oblici psihopatologije roditelja koji se dovode u vezu sa povećanim rizikom javljanja psihosocijalnih problema kod adolescenata su : alkoholizam oca, bolesti zavisnosti, prostitucija majki, depresija majki i antisocijalni poremećaj ličnosti. Empirijska istraživanja potvrđuju da mladi odrasli u porodicama koje karakteriše antisocijalni poremećaj ličnosti roditelja i depresija roditelja, češće ispoljavaju različite oblike prestupničkog ponašanja (Hawkins,isar.1992;Brook i sar,1990).

Stopa bihejvioralnih problema kod djece čiji su roditelji zavisni od alkohola je veća nego kod djece čiji su roditelji manje zavisni. Rane studije djece roditelja koji su alkoholičari ukazale su na povečanu stopu eksternalizirajućih ponašanja, kao što je poremećaj pažnje i hiperaktivnost (Earls i sar.,1998), poremećaja ponašanja (Merikangans i sar.,1985). Kasnije studije ili nisu uspjevale da repliciraju povezanost između alkoholizma roditelja i poremećaja ponašanja djece, ili su otkrile povećanje rizika za opšte psihopatološke probleme, a ne specifično za agresiju i nasilno ponašanje.

Alkoholizam roditelja nije direktan faktor agresije i antisocijalnog ponašanja kod adolescenata, već indirektan i posredovan drugim varijablama kao što su : okolnosti da su jedan ili oba roditelja alkoholičari, pol roditelja koji je alkoholičar i pol djeteta. Djeca čije su majke alkoholičari ispoljavanju više psiholoških problema, nego djeca čiji su očevi alkoholičari. (Werner, 1986). Djeca muškog pola koja odrastaju u alkoholičarskim porodicama su pod većim rizikom za nastanak poremećaja u ponašanju (Kuperman i sar.,1999). Alkoholizam naročito oca dovodi do porodičnih konflikata. Roditelji postaju nepredvidivi u svom ponašanju. Zbog neurotičnih smetnji koje prate alkoholizam, alkoholičar agresivno reaguje prema najbližim članovima porodice.

U proteklih deceniju ipo najviše je istraživana depresija majke i njen uticaj na psihološku adaptaciju djeteta. Depresivnost, naročito majki konzistentno se dovodi u vezu sa prestupničkim ponašanjem u adolescenciji. (Hops,1992). Depresivne majke pokazuju dodatne teškoće u svojoj ulozi majke u odgajanju djeteta. Depresivne majke pokazuju u većoj mjeri obilježja nesigurne privrženosti, što pokazuje, da problemi emocionalne vezanosti, a ne samo depresivnost majki predstavljaju rizik za depresiju djeteta. Efekti depresije majke na nastanak poremećaja u ponašanju su indirektni. Majke sa intrapsihičkim konfliktima ne omogućavaju djetetu adekvatan rast i razvoj. Ako dijete ponašanje majke vidi kao napuštanje, odbacivanje ili proganjanje, a nije sposobno da se odvoji od tog objekta ili izmijeni te odnose, obično sve postojeće frustracije ili konflikte razrešava na taj način što ih internalizuje.

Razdražljivost i agresivnost, nedostatak koncentracije roditelja doprinosi nekonzistentnom i koersivnom roditeljstvu kod blago depresivnih roditelja, dok se kod teško depresivnih roditelja smanjuje nivo energije za brigu o djetetu. Depresivne majke su mnogo negativnije u interakciji sa svojom djecom, nego majke koje nisu depresivne. Depresivne majke češće koriste fizičko nasilje, verbalno su averzivne, slabije kontrolišu aktivnosti djeteta, slabije odgovaraju na potrebe djeteta. Takvi modeli ponašanja mogu biti rezultat negativne percepcije ponašanja djeteta koja je izazvana depresijom. Depresija majke može negativno uticati na sposobnost roditeljstva, bilo preko smanjenja roditeljske kontrole i supervizije, bilo povećanjem negativnih interakcija između majke i djeteta ustanovljenih roditeljskom hostilnošću. Ustanovljena su tri modela interakcije depresivne majke sa djetetom i to : stil povučenosti i nedostupnosti, stil neprijateljstva i nametljivosti i pozitivan stil.

Kriminalitet roditelja naročito očeva smatra se značajnim faktorom rizika za nastanak antisocijalnog ponašanja, nezavisno od toga da li otac živi sa djetetom i koliko je u kontaktu sa njim. Loeber i Dishion (1983) su utvrdili da je kriminalitet roditelja djece uzrasta do 10.godina snažan prediktor kasnije delinkvencije. Rizik može bit veći ukoliko su u porodici prisutni dva ili više faktora iz domena roditeljske psihopatologije. Skitnja, prostitucija, promiskuitet kao oblici socio-patoloških pojava prisutni kod roditelja imaju veoma negativan uticaj na razvoj djece. Takvi roditelji se kreću u sredinama koje su pune najrazličitijih oblika društveno-neprihvatljivog ponašanja, a nije rijedak slučaj da ih manifestuju i pred djecom. Nemoralno ponašanje majke dovodi do toga da se kod maloljetnica rano javlja pojačano interesovanje za zasnivanje čestih i kratkotrajnih partnerskih veza sa starijim muškarcima, asocijalno ponašanje i vršenje krivičnih djela. Djeca neudatih majki, tinejdžerske dobi pokazuju veći rizik za antisocijalno ponašanje. Istraživanje Moffita i saradnika (Moffit i sar. 1996) je pokazalo da se većina faktora rizika odnosi na karakteristike samih majki kao što su rano napuštanje škole, delinkventno ponašanje, nizak socio-ekonomski status, nedostatak emocionalne topline. Ovi faktori rizika zajedno sa činjenicom da su te majke često samohrane, djeluju negativno na vaspitne sposobnosti majke i povećavaju vjerovatnoću da će dijete razviti antisococijalno ponašanje.

Psihopatologija roditelja izuzimajući antisocijalni poremećaj ličnosti stoji u indirektnoj povezanosti sa nasilničkim i antisocijalnoim ponašanjem u adolescenciji. Mnoštvo kontekstualnih faktora moglo bi se smatrati medijatorima te povezanosti, kao što su : kvalitet interakcija između roditelja i djece, socio-ekonomski status i u kojoj mjeri roditelji usmjeravaju svoju djecu i kontrolišu ih. Uticaji psihopatologije roditelja mogu biti posredovani genetskim, psihološkim ili sredinskim faktorima.

Cilj istraživanja je : ispitati strukturu psihopatologije roditelja kao grupe faktora rizika u porodicama maloljetnih delinkvenata koji povećavaju vjerovatnoću javljanja prestupničkog ponašanja;

Osnovna hipoteza istraživanja bila je **:** pretpostavlja se da će se će se određeni faktori rizika tako strukturirati da čine određene tipove, koji bi kao takvi imali prediktivnu vrijednost u nastanku delinkventnog ponašanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak: Istraživanjem je obuhvaćeno 300 ispitanika. Svi ispitanici ovog istraživanja bili su adolescenti uzrasta od 15 do 18 godina. Istraživanje je sprovedeno na tri nezavisna uzorka. Sa aspekta reprezentativnosti uzoraka riječ je o reprezentativnim uzorcima.

Uzorak maloljetnih delinkvenata (Eksperimentalni uzorak) sastojao se od 100 ispitanika: muških i ženskih. Riječ je o prigodnom uzorku. Uzorak su činili maloljetni delinkventi koji se u posljednjih dvije godine nalaze na evidenciji Centra za Socijalni rad Opštine Podgorica i to : maloljetni delinkventi kojima je izrečena vaspitna mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva[94], kao i maloljetni delinkventi kojima je je izrečena zavodska vaspitna mjera. Selekcija maloljetnih delinkvenata je slučajna, te se može reći da je uzorak reprezentativan.

Uzorak adolescenata koji su zatražili psihološku pomoć (Eksperimentalni uzorak) sastojao se od 100 adolescenata koji su zbog psiholoških problema zatražili pomoć na klinici za psihijatriju KCCG, kao i adolescenti koji su zbog problema sa drogom boravili u Centru za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci ,,Kakaritska gora,,. Populacija adolescenata koji su ispitivani određena je uslovom da se adolescent barem jednom obratio ovim institucijama tokom posljednje dvije godine.

Uzorak adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja (Kontrolni uzorak)**:** Uzorak su činili učenici drugog i trećeg razreda Gimnazije ,,Slobodan Škerović,, u Podgorici. Riječ je o slučajnom, dvoetapnom uzorku. Kao okvir uzorkovanja prve etape uzet je spisak srednjih škola u Podgorici. Jedinice izbora prve etape bile su škole u kojoj će se vršiti istraživanje.U drugoj etapi birani su razredi u kojima će se vršiti istraživanje. Metodom slučajnog izbora odabrana je srednja Gimnazija ,, Slobodan Škerović,, u Podgorici. Iz ove škole su za uzorak odabrana tri odjeljenja drugog i dva odjeljenja trećeg razreda. Broj anketiranih učenika bio je proporcionalan ukupnom broju učenika u toj školi

Instrumenti istraživanja : Osnovni instrument istraživanja bio je nestandardizovani upitnik, koji je konstruisan isključivo za potrebe ovog istraživanja. Model koji je predložen u radu predstavlja reformulaciju i sintezu modela Faces III koji je predložio Olson i saradnici, (Ollson i sar.,1985), modela KOBI koji je predložila Anita Vulić-Prtorić (Vulić, Prtorić, 2000) i modela USOP-3 koji je predložio Berger i saradnici (Berger i sar.,1990). Faces III služi za mjerenje porodične kohezije i adaptibilnosti. KOBI mjeri interakcije roditelj –dijete (prihvatanje-odbacivanje). USOP-3 služi za mjerenje sledećih dimenzija porodičnog funkcionisanja: red, individuacija, rad, demokratičnost. Skala procjene porodičnog funkcionisanja poslužila je za mjerenje globalnih karakteristika porodičnog funkcionisanja i sadrži 28 pitanja iz upitnika.

94 Postoje tri grupe vaspitnih mjera koje se mogu izreći maloljetnim delinkventima, a to su : disciplinske mjere, mjere pojačanog nadzora i zavodske mjere.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Hipoteza našeg istraživanja odnosila se na očekivanje da će se pokazati statistički značajne razlike u vrsti i intenzitetu ispoljavanja faktora rizika između ispitanika eksperimentalnih grupacija. Ovu hipotezu testirali smo analizom podataka putem univarijantnih i multivarijantnih statističkih metoda i to: analizom varijanse (Anova) i diskriminativnom analizom. Analizom je obuhvaćen uzorak maloljetnih delinkvenata i adolescenata sa problemima psihološke prirode.

STRUKTURALNA OBILJEŽJA PSIHOPATOLOGIJE RODITELJA RODITELJA KAO GRUPE FAKTORA RIZIKA

Skalu od 11 varijabli (pitanja 68-78. iz upitnika, prilog I, str. 147-163) koje opisuju psihopatologiju u roditeljskim porodicama maloljetnih delinkvenata podvrgli smo faktorskoj analizi Metoda glavnih komponenata. Jedanaest varijabli našeg istraživanja svedeno je na prostor od pet faktora. Faktorska analiza izdvojila je pet faktora koji iscrpljuju 80.392 % ukupne varijanse, ostalih 20% varijanse otpada na faktore koji nisu značajni (tabela br.1)

U tabeli br.1 prikazane su veličine karakterističnih korjenova λ svakog faktora i procenat varijanse koji oni iscrpljuju.

Tabela br.1. Karakteristični korjenovi i procenat varijanse

Faktori			
	Λ*	Procenat varijanse	Kumulativno
1	3,123	28,387	28,387
2	1,817	16,517	44,905
3	1,569	14,260	59,165
4	1,323	12,030	71,195
5	1,012	9,197	80,392

Da bi smo potpunije sagledali pravo značenje dobijenih faktora, razmotrili smo i komunalitete. Dobrinos svake varijable sistemu kriterija dat je u tabeli br.2.

Tabela br. 2 Komunaliteti varijabli

Varijabla	Izvor	Komunaliteti
68.Pijenje alkoholnih pića (otac)	1,000	0,922
69. Učestalost pijenja alkoholnih pića (otac)	1,000	0,907
70. Pijenje alkoholnih pića (majka)	1,000	0,836
71.Učestalast pijenja alkoholnih pića (majka)	1,000	0,830
72. Korišćenje droge (roditelji)	1,000	0,888
73.Heroinski zavisnik među članovima porodice	1,000	0,821
74. Depresija među članovima porodice	1,000	0,735
75. Šizofrenija među članovima porodice	1.000	0,729
76. Kriminalitet člana porodice	1.000	0,674
77. Pokušaj samoubistva člana porodice	1.000	0,801
78. Samoubistvo člana porodice	1.000	0,700

U matrici faktorskog modela (tabela br.3) izdvojilo se pet faktora od kojih su prva tri najinterpretabilnija. Konvencionalno smo kao statistički značajna opterećenja uzeli ona iznad 0,500. Na taj način željeli smo da dobijemo jednostavniju faktorsku strukturu.

Tabela br. 3. Matrica faktorskog modela[95]

Varijabla	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
68. Pijenje alkoholnih pića (otac)	0,833	0,480	-0,050	-0,268	-0,389
69. Učestalost pijenja alkoholnih pića (otac)	0,801	0,049	0,124	0,182	0,463
76. Krivično djelo člana porodice	0,690	0,188	-0,082	0,100	0,522
77. Pokušaj samoubistva člana porodice	0,614	0,380	-0,190	-0,425	0,237
71. Učestalost pijenja alkoholnih pića (majka)	0,575	0,075	-0,206	0,428	0,373
75. Šizofrenija međju članovima porodice	-0,227	0,851	0,239	-0,011	-0,051
74. Depresija među članovima porodice	0,306	-0,812	-0,253	0,060	0,101
78. Samoubistvo člana porodice	0,370	-0,009	0,815	0,087	0,105
70. Pijenje alkoholnih pića (majka)	0,378	-0,271	0,763	-0,284	0,095
72. Korišćenje droge (roditelji)	0,028	-0,224	0,300	0,745	-0,197
73. Heroinski zavisnik međju članovima porodice	0,422	0,346	-0,082	0,564	-0,326

95 U prvoj koloni broj ispred slova označava broj pitanja u upitniku, koji je dat u prilogu I na kraju rada. Redosled pitanja u tabeli ne odgovara redosledu pitanja u upitniku. Pitanja u tabeli data prema veličini saturacija varijabli i faktora.

Prvi faktor ukazuje na strukturalnu povezanost onih tvrdnji u kojima se izražava percepcija učestalog pijenja alkohola od strane oca i antisocijalnog poremećaja ličnosti članova porodice. Prvi faktor je generalni faktor i objašnjava najveći procenat ukupne varijanse tj.28,387. Ovaj faktor okuplja 5 ajtema sa visokim opterećenjima. Varijable koje definišu prvi faktor imaju visoke saturacije na ovom faktoru (tabela br.4) i u visokoj su korelaciji sa njim (tabela br.3). Na prvom faktoru izdvojile su se sledeće varijable : 68-pijenje alkohola (otac) (0,833); 69-učestalost pijenja alkohola (otac) (0,801); 76-krivično djelo člana porodice, (0,690), 77-pokušaj samoubistva člana porodice (0,614), 71-učestalost pijenja alkohola (majka) (0,575). (vidjeti tabelu br.3). Od svih navedenih varijabli prvi faktor najbolje definišu varijable koje se odnose na pijenje i učestalost pijenja alkoholnih pića od strane oca. U prvim dvijema ključnim tvrdnjama se izražava negativan stav prema roditeljskom ponašanju, naročito ponašanju oca. Ovim tvrdnjama povezuje se alkoholizam oca sa antisocijalnim poremećajem ličnosti članova porodice. Ovaj faktor pokazuje da je među maloljetnim delinkventima prisutan čvrsto strukturiran stav o prisustvu soci-patoloških pojava u njihovim porodicama. Ovaj faktor možemo nazvati alkoholizam oca i antisocijalni poremećaj ličnosti članova porodice.

Drugi faktor ukazuje na strukturalnu povezanost onih tvrdnji u kojima se izražava percepcija prisustva duševnih oboljenja u roditeljskim porodicama maloljetnih delinkvenata. Ovaj faktor objašnjava 22,837% ukupne varijanse. Na drugom faktoru sa opterećenjem iznad 0,500 izdvojile su se 2 tvrdnje i to : 75-šizofrenija među članovima porodice, depresija među članovima porodice. Zapaža se da drugi faktor najbolje definišu varijable koje se odnose na prisustvo duševnih oboljenja među članovima roditeljske porodice maloljetnih delinkvenata. Ovaj faktor možemo nazvati duševna oboljenja među članovima porodice.

Treći faktor, koji je faktorska analiza izdvojila definišu dvije varijable : 78-samoubistvo člana porodice (0,815), 74-pijenje alkoholnih pića (majka) (0,763). (tabela br.3). Ovaj faktor objašnjava 59,165% ukupne varijanse. U ovim dvijema ključnim tvrdnjama se ukazuje na strukturalnu povezanost onih stavova u kojima je izražena percepcija samoubistva člana porodice i pijenje alkoholnih pića od strane majke. Ovaj faktor možemo nazvati samoubistvo člana porodice i pijenje alkoholnih pića od strane majke.

Na četvrtom faktoru visoku saturaciju ima samo varijabla 71-učestalost pijenja alkoholnih pića (majka) (0,428) (tabela br.3).Četvrti faktor možemo nazvati učestalo pijenje akoholnih pića od strane majke. Niske korelacije ove varijable sa drugim varijablama mogu se objasniti niskim varijabilitetom ulaznih podataka.

Na petom faktoru sa opterećenjem iznad 0,500 izdvojila se samo jedna varijabla i to : 76- krivično djelo člana porodice (0,522), i prema tome radi se o specifičnom faktoru. Stoga ćemo ga uslovno i nazvati imenom varijable: krivično djelo člana porodice**.** Ovaj faktor objašnjava 6,096% ukupne varijanse.

Na osnovu dobijenih rezultata, se može zaključiti da interpretativni značaj dobijenih faktora nije u potpunosti isti. Prema sadržaju kao najvažnija, možemo smatrati

prva tri : Alkoholizam oca i antisocijalni poremećaj ličnosti članova porodice, duševna oboljenja među članovima porodice, samoubistvo člana porodice i pijenje alkoholnih pića od strane majke. Faktorizacijom skale pokazalo se da su alkoholizam oca i antisocijalni poremećaj ličnosti članova porodice, duševna oboljenja među članovima porodice, samoubistvo članova porodice i pijenje alkoholnih pića od strane majke najznačajnije strukturalne dimenzije.

Nakon izvršene promax transformacijen glavnih komponenata i interpretacije rezultata izvršili smo rotaciju faktora (Varimax metodom). Iako pretpostavljamo da su izdvojeni faktori rizika među sobom povezani, željeli smo, prije, svega, iz teorijsko-konceptualnih razloga da izdvojimo faktore rizika koji bi bili među sobom nezavisni kako bi sagledali njihovo sociološko značenje i ustanovili orjentire za dalja istraživanja. Glavne komponente su rotirane i u Varimax poziciju. Tabela br.4. Rotaciona struktura matrice imala je zadatak da poveća korelacije između manifestnih i latentnih varijabli (faktora). Ortogonalna rotacija Varimax metoda je omogućila izdvajanje faktora koji su među sobom nezavisni. (vidjeti tabelu br.4) Analizom smo ekstrahovali 5 faktora koji predstavljaju pet nezavisnih strukturalnih dimenzija.

U tabeli br.4. dat je prikaz faktorske analize VARIMAX – rotacije.

Tabela br.4. Faktorska matrica – Varimax rotacija

Varijabla	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
69. Učestalost pijenja alkoholnih pića (otac)	-0,919*	-0,151	0,172	-0,080	-0,061
68.Pijenje alkoholnih pića (otac)	0,919*	0,212	-0,073	0,165	-0,031
77. Pokušaj samoubistva člana porodice	0,157	0,864	-0,043	0,161	-0,036
78. Samoubistvo člana porodice	0,082	0,766*	-0,154	-0,040	0,286
76. Krivično djelo člana porodice	0,416*	0,624	0,169	0,012	-0,286
70. Pijenje alkoholnih pića (majka)	-0,078	0,010	0,911*	-0,006	-0,004
71. Učestalost pijenja alkoholnih pića (majka)	0,093	0,097	-0,900*	0,010	0,036
72. Korišćenje droge (roditelji)	0,155	-0,014	-0,129	0,14*	-0,109
73. Heroinski zavisnik među članovima porodice	0,053	0,136	0,117	0,857	0,226
74. Depresija među članovima porodice	-0,137	-0,069	-0,141	0,176	0,813*
75. Šizofrenija među članovima porodice	0,381	0,286	0,239	-0,154	0,649*

ZNAČAJNA OPTEREĆENJA OZNAČENA SU SA *

Iz tabele br.4 zapaža se da su se nakon Varimax rotacije desile značajne promjene u sadržaju rezultata II, IV i V faktora.

Nakon rotacije u bolju interpretabilnu poziciju prvi faktor nije dobio u istraživačkom smislu u odnosu na nerotirani faktor. Pored varijabli 69-učestalost pijenja alkoholnih pića (otac) (-0,919) i 68-pijenje alkoholnih pića (otac) (0,919) koje su nosilac ovog faktora nije značajno porasla vrijednost nekih drugih varijabli. Na prvom faktoru nakon rotacije nalaze se sledeći ajtemi: 69, 68. (vidjeti tabelu br.4). Sadržaj I faktora ukazuje da maloljetni delinkventi percipiraju učestalo pijenje alkoholnih pića od strane oca. Vrijednosti su se sada znatno smanjile kod varijable 77-pokušaj samoubistva člana porodice (0,157); 71-učestalost pijenja alkoholnih pića (majka) (0,093); 78-samoubistvo člana porodice (0,082); 73-heroinski zavisnik među članovima porodice (0,053). Ovim statističkim postupkom koji doprinosi preciznosti interpretacije utvrdili smo da je za maloljetne delinkvente karakteristično da percipiraju učestalost pijenja alkoholnih pića od strane oca. Kada posmatramo konačnu analizu i faktora koji obuhvata učestalo pijenje alkoholnih pića od strane oca u konačnoj interpretaciji rezultata bi smo mogli zaključiti da je tipična karakteristika očeva maloljetnih delinkvenata allkoholizam. Ovaj faktor možemo nazvati alkoholizam oca.

Na drugom faktoru nakon izvršene Varimax rotacije značajno je porasla vrijednost nekih varijabli. Drugi faktor je dobio na značaju u odnosu na nerotirani faktor. Pored varijable 77- pokušaj samoubistva člana porodice, (0,864) koja je je nosilac ovog faktora značajno je porasla vrijednost nekih varijabli kao što su : 78-samoubistvo člana porodice (0,766); 76-krivično djelo člana porodice (0,624), 68-pijenje alkoholnih pića (otac) (0,212) Ovakav sadržaj čini ovaj faktor jačim u odnosu na nerotirani faktor. Na drugom faktoru nakon rotacije nalaze se sledeći ajtemi : 77,78,76,68. Vrijednosti su se značajno smanjile kod varijabli 75-šizofrenija (0,286); 74-depresija među članovima porodice (-0,069); 73-heroinski zavisnik među članovima porodice (0,136). Zapaža se da su drugim faktorom saturirani ajtemi koji ukazuju na povezanost pokušaja samoubistva člana porodice i krivičnog djela člana porodice. Kada posmatramo kompletnu analizu drugog faktora možemo zapaziti da maloljetni delinkventi percipiraju pokušaj samoubistva i samoubistvo članova porodice. Ovaj faktor možemo nazvati pokušaj samoubistva i samoubistvo člana porodice.

Nakon izvršene Varimax rotacije nije došlo do značajnih promjena u sadržaju trećeg faktora. Vrijednosti kod većine varijabli ostale su iste.Jedino kod dvije varijable desile su se značajne promjene. (Tabela br.4) vrijednosti su se značajno smanjile kod varijable 78-samoubistvo člana porodice (-0,154), a povećale kod varijable 71-učestalost pijenja alkoholnih pića od strane majke (-900). Kao što se vidi iz tabele br.19 trećim faktorom su saturirani ajtemi koji opisuju učestalo pijenje alkoholnih pića od strane majki. Ovaj faktor možemo nazvati učestalo pijenje alkoholnih pića od strane majki.

Nakon izvršene Varimax rotacije došlo je do značajnih promjena u sadržaju četvrtog faktora. Značajno je porasla vrijednost dvije varijable koje su nosioci ovog faktora kao što su : 72-uzimanje droge (roditelji) (0,914); 73-heroinski zavisnik među članovima porodice (0,857).Vrijednosti su se znatno smanjile kod varijabli 70-pijenje alkoholnih pića (majka) (-0,006); i 71-učestalost pijenja alkoholnih pića (majka)

(0,010). Zapaža se da su četvrtim faktorom saturirani ajtemi koji ukazuju na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci od strane roditelja i članova porodice. Kada posmatramo kompletnu analizu četvrtog faktora možemo zapaziti da maloljetni delinkventi percipiraju zloupotrebu psihoaktivnih supstanci od strane roditelja i članova porodice. Ovaj faktor možemo nazvati zloupotreba psihoaktivnih supstanci od strane roditelja i heroinski zavisnik među članovima porodice.

U prethodnoj analizi rezultata na osnovu faktorske analize Metoda glavnih komponenata pokazalo se da peti faktor nije statistički značajan. Međutim, Varimax rotacijom ovaj faktor dobija na značaju u odnosu na nerotirani faktor. Došlo je do promjene u rezultatima sadržaja ovog faktora. Peti faktor dobija na značaju u odnosu na nerotirani faktor time što je značajno porasla vrijednost varijabli : 74-depresija među članovima porodice (0,813) i 75- šizofrenija među članovima porodice (0,649). (tabela br.4).Vrijednosti su se značajno smanjile kod nekih varijabli i to: 76-krivično djelo članova porodice (-0,286), 68-pijenje alkoholnih pića (otac) (-0,31), 69-učestalost pijenja alkoholnih pića (otac) (-0,61), 71-učestalost pijenja alkoholnih pića majka (0,036). Zapaža se da je ovaj faktor definisan varijablama koje ukazuju na prisustvo duševnih oboljenja među članovima porodice. Ovaj faktor možemo nazvati duševna oboljenja među članovima porodice.

Faktorskom analizom Varimax - rotacija utvrdili smo pet nezavisnih faktora rizika iz grupe psihopatologija roditelja a to su: alkoholizam oca,pokušaj samoubistva i samoubistvo člana porodice, učestalo pijenje alkoholnih pića od strane majki,zloupotreba psihoaktivnih supstanci od strane roditelja i heroinski zavisnik među članovima porodice, duševna oboljenja među članovima porodice. Na osnovu prikazanih zasićenja može se zaključiti da je specifičan faktor rizika iskazan u prvom faktoru i odnosi se na alkoholizam oca.

Svi navedeni psihopatološki faktori rizika, kao mogući faktori rizika koji djeluju na nastanak maloljetničke delinkvencije, na osnovu statističkih analiza, ukazuju da oni mogu da djeluju kao faktori koji pospješuju mogućnost javljanja, ali da nisu ključni uzroci javljanja maloljetničke delinkvencije. Zato ove faktore možemo odrediti kao dopunske, koji djeluju u konstelaciji sa nekim drugim faktorima.

ZAKLJUČAK

Prva hipoteza našeg istraživanja odnosila se na očekivanje da će se određeni faktori rizika tako strukturirati da čine određene tipove, koji bi kao takvi imali prediktivnu vrijednost u nastanku delinkventnog ponašanja.

Dobijeni rezultati pokazali su da je psihopatologija roditelja visoko vezana za ispitivane psihosocijalne probleme adolescenata. Skalu od 11 varijabli koje opisuju psihopatologiju u roditeljskim porodicama maloljetnih delinkvenata podvrgli smo faktorskoj analizi Metoda glavnih komponenata. Faktorizacijom skale pokazalo se da su alkoholizam oca i antisocijalni poremećaj ličnosti članova porodice, duševna

oboljenja među članovima porodice, samoubistvo člana porodice i pijenje alkoholnih pića od strane majke najznačajnije strukturalne dimenzije. Varimax rotacija omogućila je izdvajanje 5 nezavisnih faktora rizika iz grupe psihopatologija roditelja a to su: alkoholizam oca, pokušaj samoubistva i samoubistvo člana porodice, učestalo pijenje alkoholnih pića od strane majke, zloupotreba psihoaktivnih supstanci od strane roditelja i heroinski zavisnik među članovima porodice, duševna oboljenja među članovima porodice.

Ovi faktori povećavaju vjerovatnoću javljanja delinkventnog ponašanja, ali nisu isključivi uzroci javljanja delinknventnog ponašanja. Oni stoje u indirektnoj vezi sa delinkventnim ponašanjem. Uticaj ovih faktora posredovan je varijablama kao što su: pol djeteta, pol roditelja, komorbiditet psihopatologije roditelja.

Dobijeni rezultati našeg istraživanja su u saglasnosti sa rezultatima istraživanja Nunesa i saradnika (Nunes i sar.,1998) i Stanglera i saradnika (Stangler i sar.,1999). Nunes smatra da dječaci koji odrastaju u porodicama gdje je majka zavisna od opijata i istovremeno depresivna naročito su u riziku da ispolje poremećaj. Stangler i saradnici (Stangler i sar.,1999) smatraju da kod djece roditelja koji imaju istoriju zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, takođe je prisutna viša stopa internalizujućih i eksternalizujućih problema, poremećaja pažnje i impulsivnosti nego kod djece roditelja koji nemaju takvu istoriju. strategije primarne prevencije psihosocijalnih problema kod djece. Dobijene rezultati ukazuju na potrebu da se razviju specifični pristupi u tretmanu i prevenciji različitih vrsta problema omladine. Nespecifična prioda ovih faktora, posredan način djelovanja,dinamički međuodnosi i kumulativnost efekata su suštinske odlike rizičnih faktora koje moraju biti uzete u obzir prilikom planiranja strategija i intervencija prevencije nasilnog ponašanja djece i omladine. Za još detaljniji uvid u ovu problematiku i evaluaciju rezultata našeg istraživanja potrebna su dugotrajnija, čvrsto metodološki zasnovana istraživanja.

LITERATURA

Berger, J. (1992). Psihologija porodice - model stanja i odnosa RRRG *Psihološka istraživanja 5:* 11-47, Institut za psihologiju, Beograd.

Barber, B.K. (1996). Parental psihychological control *: Revisiting a neglected construct. Child Development, 67, 3296-3319.*

Ekermen, V. N. (1987). Psihodinamika porodičnog života, dijagnoza i liječenje porodičnih odnosa, Grafički zavod, Podgorica.

Campebell, S. B.(1991). Longitudinal studies of active and aggressive prescoolers: Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Dickerson V.C. , Zimmerman J. (1992). Families with Adolescents : Escaping Problem Lifestyles, *Family Process ,31. str. 341-353.*

Earls, F., Reich, W., Jung, K. G., Cloninger, C. R. (1998) Psychopathology in children of alcoholic and antisocial parents. *Alcoholism: Cllinical and Experimental Research,12, 481-487.*

Farrington, D.P. (1989). Early predictors of adolescents aggression and adult violence. *Victim and Violence.,4,79-100.*

Hrnčić, J. (1999). Delinkvent ili pacijent, Zadužbina Andrejević, Beograd.

Hawkins, J.,Catalano, R.& Artur, M. (2002). Promoting science based prevention in communities. *Addictive Behaviors,27,951-976.*

Hops, H. (1992). Parental depression and child behaviour problems : Implications for behavioural family intervention. Behaviour Change, 9, 126-138.

Knežević, G. (1994a). Mjerenje i porodično funkcionisanje - predlog novog instrumenta. U : Časopis za kliničku psihologiju i socijalnu patologiju, br.1 str. 251-257, Filozofski fakultet, Beograd.

Kuperman, S., SCHLOSSER, s., Lidral, J., Reich, W.(1999). Relationship of child psy

Olson,D.H.& Goral, D.M.(2003).Circumplex model of marital and family systems,F.Walsh (Ed).Normal family processes (3 rd ed)NewYork: Guilford.

Kashani J.H, Burbach D.J, Rosenberg T.K. (1998). Perception of Family Conflict Resolution and Depressive Symptomatology in Adolescentes, Journal of American Academy Child and Adolescent Psychiatry, 27, 1, str.42-48.

Loeber, R., Dishion, T.(1983). Boys who fight at home and scholol: Family conditions influenciong crodd-setting consistency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 52, 759-768.*

Marcia J.E. (1966). Devolopment and validation of ego identity status in *Journal of Personality and Social Psychology, br. 3 str. 55-58.Consulting and Clinical Psychology,58,3 str. 336-344.*

Merikangas, K. R., Weissman, M.M., Prusoff, B.A., Pauls, D. L., Lecman, J. F. (1985). Depressives with secundary alcoholism.Psychiatric disorders in offspring Journal of Studies on Alcohol, 46, 199-204.

Nunes, E.W., Weisman, M.M.,Goldstein, R.B., McAvay, G., Seracini, A.M., Verdeli, H.,

Stanger, C., Mc Conaughy, S.H., Achenbach, T.M. (1992). Three-year course of behavioral – emotional problems in a national sample of 4-to 16-year-olds : Predictors of syndromes. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 31, 941-950.

Vulić-Prtorić, A.(2002a). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata, Suvremena psihologija, 5, 1, 3.

Wickramaratne, P.J.(1998) Psychopathology in children of parents with opiate dependence and/or major depression. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry,37,1142-1151.*

Werner, E.E. (1986). Resilient offspring of alcoholics : A longitudinal study from birth to

Prof. dr Đorđije Blažić[96]
Dekan Fakulteta za državne i evropske studije Podgorica

UDK 342.9(497.16) **Pregledni rad**

REFORMA UPRAVNO PROCESNOG ZAKONODAVSTVA CRNE GORE

ADMINISTRATIVE PROCEDURE REFORM LEGISLATION OF MONTENEGRO

Apstrakt: Savremena javna uprava ne može se zamisliti bez savremenih, efikasnih i efektivnih procedura kojima će se građanima garantovati ostvarivanje sloboda i prava ali i adekvatna zaštita javnih interesa. Načela evropskog upravnog prava, kao i standardi upravne prakse u zemljama članicama EU se samo djelimično ostvaruju u važećem Zakonu upravnom postupku Crne Gore. Važeći Zakon ne sadrži sve moderne vrste upravnih aktivnosti i, samim tim, ne pruža potpunu pravnu zaštitu u odnosu na te aktivnosti. On predviđa relativno komplikovan i dugotrajan upravni postupak i ne obezbjeđuje neophodan opšti pravni okvir za e-upravu.

Evropski upravni prostor počiva na više glavnih uporišnih tačaka: načelu vladavine prava, poverenja - pouzdanosti i predvidljivosti; načelu javnosti i prozračnosti; načelu depolitizovanosti (političke neu-

Apstract: Modern public administrations are not feasible without modern, efficient and effective procedures that will guarantee citizens the exercise of freedoms and rights as well as adequate protection of public interest. The principles of European administrative law and the standards of administrative practice in EU member states are only partially realized in the current Administrative Procedure Law of Montenegro. The current Law does not contain all the modern type of administrative activities and, therefore, does not provide complete legal protection in relation to mentioned activities. It predicts a relatively complicated and lengthy administrative procedure and does not provide the necessary general legal framework for e-government"

European administrative area is based on several main thrust points: the rule of law, trust - reliability and predictability; the

96 Redovni prof Pravnog Fakultetu Univerziteta Kosovska Mitrovica , Univerziteta Megatrend i dekan Fakulteta za državne i evropske studije u Podgorici.

tralnosti) i odgovornosti, kao i zahtevima za ekonomičnošću i delotvornosti. Pravo građana Evropske unije na dobru upravu je propisano u članu 41 Povelje o osnovnim pravima Evropske unije. Rezolucija Komiteta ministara Saveta Evrope (77) 31 "o zaštiti pojedinaca u odnosu na akte uprave" od 28. septembra 1977. godine (Savet Evrope u svojoj Rezoluciji 77, 31) takođe priznaje pravo građanima na dobru upravu, na zaštitu, naročito sudsku, njihovih individualnih pravnih situacija - i naglašva pravičnost, korektne i uravnotežene relacije između građana i javne uprave. S tim u vezi, Evropski sud pravde je ustanovio opšte upravne principe na osnovu kojih je uspostavljena praksa nacionalnih upravnih sudova država članica EU, čime se formiraju zajedničke evropske vrijednosti u ovoj oblasti. Radi motivisanja javne uprave na aktivno, delotvorno zakonito držanje neophodno je usaglašavanje upravnih postupaka sa novim standardima evropskog upravnog prostora, naročito država koje kreću ili su u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.

Ključne riječi: Uprava, upravni postupak, upravni akti, upravne aktivnosti

principle of transparency and transparency; the principle of DE politicisation (political neutrality) and accountability, as well as the requirements for economy and efficiency. The rights of EU citizens to good administration are laid down in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Resolution of the Committee of Ministers of the Council of Europe (77) 31 "on the protection of individuals with regard to acts of administration" of 28 September 1977 (Council of Europe in its Resolution 77, 31) also recognizes the right of citizens to good administration, the protection, in particular the judiciary, their individual legal situations - and stresses justice, fair and balanced relations between citizens and public administration. The European Court of Justice has established a general administrative principles on which is established practice of the national administrative courts of EU Member States, thus forming a common European values in this field. Motivating the public administration in the active and effective legal hold is necessary to harmonize administrative procedures with the new standards of European administrative space, especially for the countries that are directing towards or are in the process of joining the European Union.

Key words: management, administrative procedure, administrative acts, administrative activities

UVOD

Bivši jugolsovenski upravni prostor ima veoma dugu tradiciju primjene upravnih postupak, počevši još od pravog Zakona o upravnom postupku iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1924 godine koji se primjenjivao sve do donošenja novog Zakona o upravnom postupku nakon II svjetskog rata 1956 godine , koji je mijenjan četiri puta i to: 1965, 1967,1978 i 1986. godine. Nakon raspada bivše SFRJ i formiranja Savezne Republike Jugoslavije, kao federacije dvije federalne jedinice Srbije i Crne Gore , donijet je 1997. godine novi Savezni Zakon o opštem upravnom postupku ("Službeni list SFRJ", 33/97) kojeg su primjenjivali i savezni organi Jugoslavije i organi Srbije i Crne Gore.

Međutim, pravni sistem Crne Gore je od 2003 godine postao bogatiji za tri vlastita, autentična zakonska akta koji se odnose na procesnu upravno pravnu materiju. Naime, 2003 godine donijet je prvi crnogorski Zakon o opštem upravnom postupku, („Službeni list RCG", br. 60/2003 i "Službeni list CG", br. 32/2011) koji je izmjenjen i dopunjen 2011 godine, u kojem su sadržane opšte upravno-procesne norme koje su, po pravilu, mjerodavne za sve državne organe, organe lokalne samouprave , organizacije i ostale javne subjekte koji vrše javna ovlašćenja u svim vrstama upravnih stvari. Takođe u oblasti upravnog procesnog prava donijet je i Zakon o upravnom sporu („Službeni list RCG", br. 60/2003) koji sadrži procesno pravne norme upravno sudskog postupka - upravnog spora, ali i posebni procesni zakon u oblasti inspekcijskog nadzora – Zakon o inspekcijskom nadzoru („Službeni list RCG", br. 60/2003) kojim se uređuje postupak inspekcijskog nadzora.

Druge države Evropske Unije, ali i države u okruženju , takođe imaju svoje Zakone o opštem upravnom postupku, među kojima je Hrvatska već uskladila svoj ZUP sa evropskim sandardima 2009 godine, dok su ostale države u okruženju još uvijek u procesu harmonizacije (Srbija već treći put radi nacrt ZUP-a , BiH i Makedonija su na početku ovih aktivnosti).[97]

ULOGA ZUP-A I POSEBNIH UPRAVNIH POSTUPAKA U UPRAVNOM SISTEMU CRNE GORE

Zakon o opštem upravnom postupku donijet je 21. oktobra 2003.godine, a u primjeni je od 30. oktobra iste godine.[98] ZUP ja svakako najznačajniji procesni zakon u

97 U komparativnim upravnim sistemima novija kodifikacija upravnog zakonodavstva je započeta mnogo ranije i već je ostavrena npr. u Portugalu (1991.), Holandiji (1994.), Federaciji Bosne i Hercegovine (1998 i 2002.), Sloveniji (1999.), Grčkoj (1999.), Estoniji (2001.), Hrvatskoj (2009 god donijet reformisani novi ZUP).

98 Službeni list RCG br.60/03

upravno-pravnoj oblasti u Crnoj Gori koji se primjenjuje u gotovo svim sferama društvenog života (upravnim oblastima). U tom kontekstu on je opšti zakon koji se primjenjuje u svim slučajevima kad državni organi i organi lokalne uprave ustanove i druga pravna lica kada, u upravnim stvarima, neposredno primjenjujući propise, rješavaju o pravima, obavezama ili pravnim interesima fizičkog lica, pravnog lica ili druge stranke, kao i kada obavljaju druge poslove utvrđene ovim zakonom (član 1 i 2). Međutim , uzimajući u obzir okolnost da se prava i obaveze fizičkih i pravnih lica i drugih subjekata ostvaruju u veoma širokom društvenom opsegu, odnosno u gotovo svim sferama društvenog života koje su od interesa za sve gradjane i koje su i od javnog interesa postavlja se pitanje da li je moguće da ZUP svojim pravilima može obezbjediti sveobuhvatno postupanje subjekata u svim sferama života ili postoje specifične oblasti života (upravne oblasti) koje se ne mogu adekvatno procesno pokriti opštim pravilima ZUP-a . Uvažavajući takvu okolnost i društvenu realnost, ZUP dozvoljava mogućnost da se u specifičnim upravnim oblastima (npr. poreska, carinska, zdravstvena, penzijska, invalidska, javne nabavke , zaštita kulturnih dobara, metrologija, žigovi i sl.) odredbama posebnih zakona mogu se propisati i neophodna odstupanja od pravila opšteg upravnog postupka, ali takva odstupanja moraju biti u saglasnosti sa osnovnim načelima utvrđenim ovim zakonom(član 3).[99]

Sama odredba ZUP-a o mogućnosti odstupanja od primjene pravila opšteg upravnog postupka ukazuje na nekoliko stvari :

1. Da se ne može propisivati specifični ili specijalni upravni postupak
2. Da se mogu propisati samo neophodna odstuapnja od ZUP-a
3. Da se odstupanja od ZUP-a mogu propisati samo u specifičnim upravnim oblastima, a ne svim upravnim oblastima
4. Da se odstupanja od ZUP-a mogu propisati samo u specifičnim upravnim stvarima , a ne svim upravnim stvarima
5. Da se odstupanja mogu odnositi tj. propisati samo u odnosu pojedina pitanja a ne na sva pitanja opšteg upravnog postupka
6. Da se odstupanja mogu propisati samo zakonom, a ne i podzakonskim aktima
7. Da se odstupanja od ZUP-a mogu propisati odnosno neka pitanja urediti drugačije samo ako je to neophodno za postupanje u toj upravnoj oblasti
8. Da se ZUP u odnosu na posebne upravne postupke primjenjuje supsidijarno u odnosu na posebno uredjena pitanja, a da se u odnosu na sva ostala pitanja koja nijesu uređena posebnim postupkom, ZUP primjenjuje neposredno

99 „Odredbe zakona kojima se, zbog specifične prirode upravnih stvari u pojedinim upravnim oblastima, propisuju neophodna odstupanja od pravila opšteg upravnog postupka moraju biti u saglasnosti sa osnovnim načelima utvrđenim ovim zakonom.„(član 3 ZUP-a)

9. Da se pojedina pitanja postupka mogu se za određenu upravnu oblast propisati drukčije samo ako su ona uređena u skladu sa načelima ZUP-a. To znači da specifičnost upravne stvari u pojedinim upravnim oblastima ne mogu biti osnov da odredbe takvih zakona dovode u pitanje pravila opšteg upravnog postupka , odnosno postulate na kojima počiva ZUP. To takođe znači da osnovana pravila upravnog postupka predstavljaju minimum garancija, tj. donja granica ispod koje se ne smije ići regulacija u posebnim ili specijalnim zakonima. Ovo i sa razloga što su osnovna pravila ZUP-a i osnov i za pravilnu pravnu interpretaciju procesnih odredbi drugih (specijalnih) procesnih propisa iz oblasti upravnog prava .

Iz iznesenog se može zaključiti da Crnogorsko upravno procesno pravo predviđa niz ograničenja za propisivanje posebnih postupaka. Na taj se način željelo postići da se posebni postupci svedu na što manji (nužni) broj upravnih oblasti i upravnih stvari, odnosno da odstupanja od pravila opšteg upravnog postupka bude što manje.

Međutim u svim tranzicijskim zemljama, a naročito onima koje žele postati članice Europske Unije, iskazuje se potreba reformisanja i modernizacije državne uprave, na čemu je i Crna Gora intezivno radila još od 2002. godine. U poslednje vrijeme posebno se naglašava potreba da se kodifikacija upravnog postupka veže za načela evropskog upravnog prostora i dostignutu praksu Evropskog suda, uz favorizovanje načela zakonitosti. Sve izraženija su shvatanja da bez te kodifikacije nema garancije da će pojedinačni akti državne uprave i tijela koja imaju javna ovlašćenja biti zasnvovani na zakonu. Pri tome i dalje je najvažnije, centralno pitanje kako pronaći ravnotežu između zahtjeva da upravni postupak bude brz i jednostavan i zahtjeva da se zaštite i ostvaruju prava stranaka koje učestvuju u upravnom postupku .

Takav opšti zakon odražavao vrijednosti važećeg ustavnog poretka Crne Gore označenog u principu vladavine prava i udovoljavao zahtjevima moderne uprave. Međutim takav zakon imao bi i svoje povratno dejstvo, jer nema moderne, odgovorne i učinkovite uprave bez savremeno uređenog upravnog postupka kojeg karakteriše jednostavnost, sa što manje formalnosti, te jasoća i preciznost pravila. Takav opšti upravni postupak smanjio bi potrebu za normiranjem posebnih upravnih postupaka kao lex specialis i isti bi bili svedeni na mnogo manji broj manji broj specifičnih upravnih oblasti nego što ih imamo trenutno u crnogorskom upravnom sistemu .

SISTEMATIKA POSTOJEĆEG ZUP-A CRNE GORE

Sistematika postojećeg Zakona o opštem upravnom postupku urađena je na način što je njegovih 297 članova grupisano u 5 dijelova, a u okviru tih djelova sistematizovano je 20 glava, kojima su uređena gotovo sva opšta pitanja upravnog postupka. Prvi dio „Opšte odredbe“ sitematizova je u 9 glava i to : osnovna načela, nadležnost, stranka i njeno zastupanje, komunikacija organa i stranaka, dostavljanje,

rokovi, povraćaj u pređašnje stanje, održavanje reda i troškovi postupka. Drugi dio „Prvostepeni postupak“**,** sistematizovan je u 4 glave i to: Pokretanje postupka i zahtjevi stranaka , Postupak do donošenja rješenja, Rješenje, Zaključak. Treći dio „ Pravna sredstva“ uređen je u 3 glave i to : žalba, ponavljanje postupka i naročiti slučajevi poništavanja, ukidanja i mijenjanja rješenja. Četvrti dio „ Izvršenje“ uređen je u dvije glave i to : zajedničke odredbe i izvršenje radi obezbeđenja i privremeni zaključak . Peti dio „Sprovođenje zakona“ obuhvata, inspekcijski nadzor i prelazne i završne odredbe .

AKTIVNOSTI NA PRIPREMI NOVOG ZUP-A

Nakon Strategije reforme javne uprave Crne Gore za period 2002 - 2009 godine, Operativni tim za regulatornu reformu Vlade CG je pripremio, a Vlada CG usvojila Strategiju reforme javne uprave CG za period 2011-2016 (“Aurum”) marta 2011 god . U sklopu pripreme strateških reformskih dokumenata, Vladin operativni tim za reformu u oblasti procesnog prava, pripremio je smjernice za izradu novog Zakona o opštem upravnom postupku. Takođe ekspertski tim SIGMA zajedno sa radnom grupom MUP-a pripremio je 2012 godine Policy paper promjena ZUP-a, a zatim i novi tekst nacrta, a zatim tekst predloga ZUP-a (novembar 2013 godine) čije usvajanje je planirano do kraja 2013 godine.

Važeći ZUP iz 2013 godine je zakon s kvalitetnom osnovnom strukturom i njegove dobre strane su brojne: dugotrajna primjena, dobra proceduralna zaštita stranke, pravo na žalbu, insistiranje na zakonitosti, zaštita građana i javnog interesa, načelo materijalne istine, pomoć neukoj stranci, usmena rasprava, široke mogućnosti dokazivanja činjenica i sl. Međutim postojeći ZUP pokazuje i određene slabosti. Potpuno novo društveno okruženje tražilo je njegovu modernizaciju. Razlog za promjenu su i važeći evropski standardi, dobra praksa evropskih zemalja, modernizacija javne uprave koja pretpostavlja drugačiji odnos prema strankama, potreba da se dodatno pojednostavi postupak upravnog odlučivanja, unaprjeđenje i učvršćenje novih standarda zakonodavne tehnike u EU, kao i ubrzan razvoj ICT.

Reforma upravnog odlučivanja predstavlja centralnu osnovu za osiguranje efikasnosti, efektivnosti i predvidljivosti javne uprave u pružanju javnih usluga društvu. Uvažavanjem prinicipa Regulatorne reforme potrebno je bilo ojačati upravno odlučivanje kao ključnu komponentu interakcije između uprave i građana, te je učiniti funkcionalnim pouzdanim, efikasnim, transparentnim i odgovornim sredstvom moderne javne uprave

U skladu sa smjernicama i evropskim standardima pripremljen je teksta predloga novog ZUP-a koji radikalnije mijenja postojeći ZUP naročito uvođenjem novih instituta i ukidanjem postojećih procesnih instituta a po obimu ima 164 člana, odnosno 133 člana manje nego postojeći ZUP.

RAZLOZI ZA REFORMU ZUP-A

U dosadašnjoj primjeni, upravna i upravno-sudska praksa pokazala je određene nedorečenosti i slabosti ZUP-a. Utemeljen u pravnu i upravnu tradiciju Austrije sa početka XX vijeka, pojedine odredbe važećeg ZUP-a pokazale su se kao ograničavajući faktor u ostvarivanju ciljeva i zadataka procesnog upravnog zakonodavstva, prije svega u postupku upravnog rješavanja o pravima i obavezama građana i pravnih lica. Važeći ZUP počiva na izrazito kazuističkoj logici koja je dovela do detaljnog uređenja svih procesnih pravila i toka postupka, koje su ne samo opteretile zakon već se najčešće i ne primjenjuju ili su postale običaji u upravnom postupanju. Poslije više od 80 godina od donošenja prvog ZUP-a najugosloveskim prostorima, suštinski se promijenilo razumijevanje javne uprave i sve su veći zahtjevi za kvalitetnijim upravnim praksama koji su orijentisani ka građanima. Imajući u obzir činjenicu da je u poslednjih nekoliko decenija državna uprava poprimila nove ogranizacione oblike koji preuzimaju izvršavanje njenih funkcija, novi ZUP se nameće kao sasvim prirodna potreba. U prilog ovome ide i brz razvoj informaciono- komunikacionih tehnologija koji doprinosi promjeni društvenog okruženja i uslova u kojima živimo, sa kojim promjenama se javna uprava mora prilagoditi kako bi ispunila ulogu društveno korisne i potrebne službe u funkciji društvenog napretka. Svakom demokratskom društvu je potrebna javna uprava koja je, s jedne strane, čuvar javnog interesa, a s druge strane, usmjerena prema građanima, preduzetnicima i široj društvenoj zajednici, kao servisno-orijentisana djelatnost.

Takođe, proteklih godina u Crnogorskom pravnom sistemu pojedina pitanja upravnog postupka nepotrebno su posebnim zakonima uređena na drugačiji način u odnosu na rješenja iz važećeg zakona što za posljedicu ima da upravni postupak (postupci) postaje sve složeniji, a nivo pravne sigurnosti građana umanjen čime se značajno narušava i načelo vladavine prava.

Na osnovu temeljne revizije postojećeg sistema upravnog postupka u Crnoj Gori najprije je utvrđena potreba za izmjenama i dopunama ZUP-a koje su izvršene u junu 2011. godine[100] i koje su, u suštini, bile neophodne u cilju premošćavanja perioda koji je potreban za temeljitiju izmjenu upravnog sistema. S tim ciljem su i Akcionim planom za praćenje sprovođenja preporuka iz Mišljenja EK definisane dvije aktivnosti u pravcu unapređivanja normativnog okvira i to:

1) Izmjene i dopune ZUP-a sa određenim rješenjima koje je moguće realizovati u kraćem roku i ostvariti brze efekte, a zatim

2) priprema Koncepta za novi Zakon o opštem upravnom postupku iz kojeg će proisteći i preporuke za njegovo temeljno reformisanje.[101]

Načela evropskog upravnog prava, kao i standardi upravne prakse u zemljama članicama EU se samo djelimično ostvaruju u važećem Zakonu o opštem upravnom

100 Sl.list CG”, br. 32/2011.

101 Konceptualni osnov za proces izrade novog ZUP-a (policy paper), u skladu sa principom vladavine prava i načelima dobre uprave koji su zajednički za zemlje članice EU, Vlada Crne Gore je usvojila u julu 2011. godine.

postupku Crne Gore. Važeći Zakon ne sadrži sve moderne vrste upravnih aktivnosti i, samim tim, ne pruža potpunu pravnu zaštitu u odnosu na te aktivnosti. On predviđa relativno komplikovan i dugotrajan upravni postupak i ne obezbjeđuje neophodan opšti pravni okvir za e-upravu.

Imajući u vidu činjenicu da se Crna Gora nalazi u veoma zahtjevnoj fazi EU integracija, neblagovremenost, neefikasnost u upravnom odlučivanju i nedovoljan kvalitet javnih usluga koje državna uprava pruža građanima postaju problem koji će biti pod pažnjom EU tokom pregovaračkog procesa.

Evropski upravni prostor počiva na četiri osnovna načela i to: načelu vladavine prava, pouzdanosti i predvidljivosti; načelu otvorenosti i transparentnosti; načelu odgovornosti, kao i načelu efikasnosti i efektivnosti (European Principles for Public Administration, OECD-Sigma Paper no. 27). Iako principi evropskog upravnog prostora nijesu formalno obavezujući za države članice i države kandidate, oni predstavljaju standarde koji treba da se ispune kako bi se ojačao institucionalni kapacitet države i time se osiguralo sprovođenje propisa Evropske unije.

Da bi obezbijedila efikasnu primjenu zajedničke pravne tekovine i podjednaki nivo i kvalitet javnih usluga svojim građanima u svim zemljama članicama, Evropska unija je uspostavila kriterijume upravnih kapaciteta u svim zemljama kandidatima za pridruživanje Uniji. Ovi kriterijimu se u pojedinim područjima redovno ocjenjuju od strane eksperata EU, sve dok se ne ostvare potrebni evropski upravni standardi. Kako se povećava pravna tekovina EU tako se uspostavljaju i kodifikuju sve više upravnih standarda, u različitim upravnim područjima i pitanjima, od sadržaja iz oblasti službeničkog zakonodavstva i upravnih postupaka do finanansijskog menadžmenta i oblikovanja programa i koordinacije u samoj Vladi.

Tokom procesa pridruživanja Evropskoj uniji i od Crne Gore će se zahtijevati da ostvari što više evropskih upravnih standarda. Na taj način će se obezbijediti cjelovito uključivanje naše uprave u evropski upravni prostor, a istovremeno obezbijediti i veći broj sve kvalitetnijih usluga svojim građanima, preduzetnicima, i drugim subjektima, kao i građanima zemalja članica Evropske unije. Da bi se traženi standardi ispunili biće neohodno ostvarivati bolje rezultate u postupcima upravnog rješavanja, prije svega u pogledu efikasnosti, ažurnosti i zakonitosti.

To znači da novi ZUP mora biti u skladu s ustavnim poretkom Crne Gore, te drugim načelima i vrijednostima koje proizilaze iz crnogorske pravne tradicije, ali i Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i drugim međunarodnim obavezama Crne Gore, pravnom tekovinom Evropske zajednice (Acquis communautaire), standardima kvalitetne i moderne javne uprave, dobrom praksom crnogorske i kontinentalno-evropske upravne kulture i prakse i standardima dobrog zakonodavstva.

Pravo građana Evropske unije na dobru upravu je propisano u članu 41 Povelje o osnovnim pravima Evropske unije. Savjet Evrope u svojoj Rezoluciji 77 (31) takođe priznaje pravo građanima na dobru upravu, obezbjeđuje zaštitu osnovnih prava i sloboda pojedinaca i promoviše pravičnost u odnosima građana i uprave. Pored toga,

Evropski sud pravde je ustanovio opšte upravne principe na osnovu kojih je uspostavljena praksa nacionalnih upravnih sudova država članica EU, čime se formiraju zajedničke evropske vrijednosti u ovoj oblasti.

Prepoznajući da sporost u upravnom rješavanju dovodi do gubitka povjerenja u institucije, razvoja korupcije, čime se narušava konkuretnost tržišta usluga kao jednog od bitnih činilaca za podsticanje ekonomskog rasta i otvaranja radnih mjesta, Evropski parlament i Savjet su 12. decembra 2006. godine, usvojili Direktivu o uslugama na unutrašnjem tržištu- 2006/123/ec. Ovom Direktivom je preporučeno državama članicama EU da preispitaju svoje upravne postupke i unaprijede modele pravne zaštite primjenom pozitivne fikcije, kao izuzetka. Takođe, u obrazloženju pomenute Direktive (preambula, dio br. 43), objašnjava se da je jedna od osnovnih teškoća za stranku u odnosu sa javnom upravom "... složenost, dužina i pravna neizvjesnost upravnih postupaka" .

Zbog toga se nekoliko evropskih država odlučilo da u slučajevima kad organi uprave povrijede svoju obavezu rješavanja u određenim rokovima „da bi olakšalo pristup uslužnim djelatnostima i njihovo vršenje na unutrašnjem tržištu", unaprijede pravnu zaštitu građana, propisivanjem instututa pozitivne fikcije, kao izuzetka.

Predlogom zakona o opštem upravnom postupku propisuju se način i uslovi za primjenu sistema pozitivne fikcije u našem upravnom pravu. Predloženo rješenje treba da obezbijedi dobro izbalansiran sistem, obezbjeđujući s jedne strane interes javne uprave da ima na raspolaganju dovoljno vremena da ispita činjenice, sveobuhvatno ispita pravnu situaciju i donese odgovarajuću odluku, a s druge strane interes i pravo stranke da dobije odgovor na svoj zahtjev u razumnom roku.

Takođe, preporuke iz Direktive EU 2006/123/EC Evropskog parlamenta i Savjeta EU imale su se u vidu priikom normiranja odredbi u tekstu Predloga zakona koje se odnose na pružanje usluga od opšteg interesa i zaštitu prava korisnika usluga od opšteg interesa tako da predložena rješenja obezbjeđuju jednaku dostupnost usluga od opšteg interesa svim građanima, koja je zagarantovana bez obzira na pravni oblik njihovog korišćenja.

NOVI KONCEPT U TEKSTU PREDLOGA ZAKONA O OPŠTEM UPRAVNOM POSTUPKU

Sistematika novog teksta ZUP-a bliska je sistematici važećeg ZUP-a, s ugrađenim promjenama koje su bile nužne radi uvođenja novih pravnih instituta.[102] Vrlo je važno istaći kako u pogledu pravne sigurnosti, tako i u pogledu mogućnosti smanjenja troškova sprovođenja novog zakona da se njegova temeljna struktura previše

102 Predlog novog ZUP-a rezultat je dvogodišnjeg rada, najprije Međuresorske projektne grupe, a zatim Ekspertskog tima, uz podršku eksperata SIGMA-e (Programa za unapređenje uprave i menadžmenta koji predstavlja zajedničku inicijativu OECD i Evropske komisije) i njegova rješenja su spoj tradicije i modernizacije, a po brojnim rješenjima slijedi zakone razvijenih demokratskih država.

ne mijenja. Ovo posebno jer je opšti upravni postupak dio istorijskog, društvenog i institucionalnog kapitala naše države i prilikom svake izmjene treba ga tretirati kao vrijedan resurs.

Tekst predloga novog ZUP-a ima 164 člana što je za 133 člana manje od sadašnjeg ZUP-a. Broj uvedenih instituta opšteg upravnog postupka se nije smanjio u velikoj mjeri, već su novim ZUP-om brojna pitanja uređena jednostavnije i sistematičnije. Takođe, u potpunosti su uređeni neki vrlo značajni pravni instituti koji predstavljaju važnu novinu u našem upravno-pravnom sistemu (npr. upravni ugovor). U tom smislu, obrađivači ističu da novi ZUP s manjim brojem odredaba na moderniji, jednostavniji i savremeniji način, uređuje veći broj pravnih instituta.

Osnovni ciljevi zakona su:

- pojednostavljenje i ubrzanje upravne procedure
- smanjenje troškova postupka za sve učesnike u postupku
- modernizacija procesnih mehanizama ZUP-a
- stvaranje uslova i otvorenost prema korišćenju modernih informaciono komunikacionih tehnologija za pružanje upravnih usluga (tzv. e-uprava)
- djelotvornija zaštita i javnog interesa i pojedinačnih interesa građana i pravnih lica u upravnim stvarima
- lakše i potpunije ostvarenje i zaštita kako zakonitosti, tako i sloboda i prava građana u procesu neposredne primjene propisa u upravnoj materiji.

Međutim tekst predloga ima i niz otvorenih pitanja i instituta koji nijesu obuhvaćeni, ali koji su, naročito sa pragmatičnog aspekta, veoma važni za primjenu (npr. bitne povrede paravila postupka, instituti konačnosti i pravosnažnosti itdd itd).

Tekst Predloga ima ukupno 164 članova, podijeljenih takođe u pet dijelova i to :

DIO PRVI – Osnovne odredbe
DIO DRUGI – Pokretanje i vođenje upavnog postupka
DIO TREĆI – Pravna zaštita
DIO ČETVRTI – Izvršenje
DIO PETI – Sprovođenje zakona i prelaz i završne odredbe

Strateške novine Predloga ZUP-a tiču se, naročito: 1) znatnog proširivanja predmeta ZUP-a, pored onog standardnog, upravnog akta - i na upravne ugovore, pružanje usluga od opšteg interesa, kao i na ostale oblike upravnih aktivnosti, pri čemu je pojmu upravne stvari određena prostranija sadržina; 2) načela, pri čemu ističemo načelo srazmjernosti, načelo aktivne pomoći stranci, načelo pribavljanja podataka po službenoj dužnosti, načelo izjašnjavanja stranke; 3) komunikacije organa i stranaka u postupku (posebno pravila o elektronskoj komunikaciji), a najviše obavještavanja; 4) unapriđenja pravne zaštite stranaka u postupku od ćutanja administracije i povećanja broja pravnih lijekova. Značajne su i novine u pogledu stvaranja pravnih pretpostavki za donošenje garantnog akta, za sprovođenje upravnih aktivnosti na

jednom mjestu, za donošenje rješenja, za opravdano produženje roka za donošenje rješenja, kod uređivanja pravnih posljedica ćutanja uprave i dr.

Obrađivači ističu da je vrijednost Predloga ZUP-a upravo u tome što ne predstavlja tzv . "kozmetičke promjene" važećeg zakona u kom slučaju bi bilo necjelishodno i donositi ga. Novi ZUP predstavlja potpuno nov koncept upravnog postupka i zaista reformisan zakonski tekst koji treba da omogući modernizaciju crnogorske državne, odnosno javne uprave u cjelini.

Ipak, uspješnost primjene novog ZUP-a, prije svega, zavisiće od prihvatanja nove upravne logike na kojoj je moderan upravni postupak utemeljen, od adekvatne obuke službenika na svim nivoima javne uprave, od usklađivanja posebnih postupaka sa odredbama novog ZUP-a (koje pitanje treba riješiti u procesu usklađivanja posebnih zakona sa rješenjima novog ZUP-a i pravnim standardima EU) i reforme upravnog sudstva (novi Zakon o upravnom sporu). Upravno sudska praksa je značajan činilac usklađenosti i jedinstvenosti upravne prakse, a od kvaliteta i brzine odluka koje će donositi Upravni sud zavisiće i uspješna primjena odredbi ZUP-a.

USAGLAŠENOST SA EVROPSKIM ZAKONODAVSTVOM I POTVRĐENIM MEĐUNARODNIM KONVENCIJAMA

Javna uprava je oblast koja nije regulisana nijednim poglavljem Acquis communautaire, jer svaka zemlja članica ima, kao svoje suvereno pravo da javnu upravu i unutrašnju organizaciju prilagodi onome što smatra najboljim rješenjem. Međutim, zemlje članice EU, međusobno su prihvatile određene principe javne administracije i oni čine uslove Evropskog administrativnog prostora (u daljem tekstu: EAP), koji sadrži jedinstvena načela i pravila za djelovanje javne administracije, o kojima zemlje na putu u EU moraju voditi računa prilikom procesa reforme svoje javne uprave. EAP se sastoji od nepisanih načela raširenih u državama članicama i od načela iz pisanih pravnih izvora. Među pisanim izvorima poseban značaj ima pomenuta Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, usvojena 2000. godine koja utemeljuje pravo na dobru upravu. Pored Povelje, u oblikovanju evropskog upravnog postupka važnu ulogu ima Evropski kodeks dobrog upravnog postupanja evropskog ombudsmana iz 2001. godine i gore navedena Direktiva o uslugama na unutrašnjem tržištu iz 2006. godine, koja sadrži zahtjeve u pogledu pojednostavljenja upravnog postupanja, stvaranja jedinstvenog kontakt mjesta (one stop shop), elektronski potpomognut, odnosno modernizovan upravni postupak, te institut ćutanja uprave koji bi mogli dovesti do velikih promjena u upravnim sistemima i upravnom pravu zemalja članica.

Takođe, pored Kopenhagenških kriterijuma iz 1993. godine, Crna Gora treba da zadovolji i administrativni tzv. Madridski kriterijum iz 1995.godine, koji zahtijeva postojanje odgovarajućih administrativnih struktura, koje će omogućiti da javna uprava zemlje bude prilagođena pravilima i praksama EU, kako bi zemlja efikasnije usvojila i primjenjivala Acquis communautaire.

Predloženi tekst zakona usaglašen je sa evropskim principima i zahtjevima evropskog upravnog postupka.

KONCEPT NOVOG ZUP-A

Osnovne odredbe

Primjena zakona i osnovna načela

Prvo poglavlje tiče se primjene, tj. važenja Zakona o upravnom postupku (u daljem tekstu: ZUP-a) i njegovih osnovnih načela (čl. 1-15), dok se Glava II tiče Upravnih aktivnosti (čl. 16-37). S obzirom na proširenje primjene ZUP-a na druge oblike upravnih aktivnosti, kao i na činjenicu da je upravni spor jedan od oblika pružanja zaštite pred sistemom upravnog sudstva, odnosno jedan od oblika postupanja upravnih sudova u sistemu koji će nakon donošenja novog ZUP-a biti potrebno promijeniti, u tekstu se sistematično koristi izraz „upravnosudska zaštita" a ne izraz s užim značenjem „upravni spor". Kada će se raditi o upravnom sporu, a kada o drugim oblicima postupka pred upravnim sudovima regulisaće nov Zakon o upravnosudskoj zaštiti, za koji je već predviđeno da se počne pripremati. Upravni spor tradicionalno označava spor između javnopravnog organa koji nastupa u ime i za račun države, na jednoj, i stranke u upravnom postupku na drugoj strani, a kojeg pokreće stranka upravnom tužbom protiv upravnog akta. Situacije kod upravnog ugovora, kad se upravnom sudu može obratiti i javnopravni organ, tražeći na primjer izmjenu odnosno raskid upravnog ugovora zbog promijenjenih okolnosti ili obavezno poništavanje ugovora, pokazuju da u novom sistemu upravnog sudovanja, do kojeg će doći kad se donese novi Zakon o upravnosudskoj zaštiti valja koristiti širi izraz, a ne izraz „upravni spor".

Odredbom člana 1 Predloga uređen je predmet i naznačeni subjekti koji su dužni postupati po odredbama ZUP-a, odnosno određeni su javnopravni organi koji su ga dužni primjenjivati. U odnosu na izraz „javnopravni organ" postojala je dilema u korišćenju odgovarajuceg zajedničkog izraza koji bi obuhvatio sve subjekte koji su dužni primjenjivati ZUP u svom postupanju. Izraz „Javna uprava" napušten je, jer je pravno-teorijski i praktično isuviše širok i neodređen. Medutim, kako je jedno od glavnih načela i cilj novog ZUP-a servisno orijentirana djelatnost u korist građana, ocijenjeno je da je izraz „javnopravni organ" najpogodniji, budući da više odgovara namjerama novoga ZUP-a i dobroj upravnoj praksi srednjoevropskih država EU. Njime se više naglašava aspekt javnih usluga u odnosu na autoritativno postupanje države u odnosu na prava, obaveze i pravne interese građana i drugih stranaka. Ovakvom stavu uveliko je doprinijela i činjenica da se u postupku decentralizacije sve više poslova povjerava jedinicama lokalne samouprave, u kojima je bez sumnje više naglašen servisni dio javnih poslova, a sve manje autoritativni i jednostrani način rješavanja upravnih stvari. Takođe, prava građana i drugih stranaka značajno su ojačala

u odnosu na zakonska određenja kakva postoje u važećem ZUP-u, koji je koncipiran na subordiniranim odnosima uprave i njenih stranaka (član 1).

Kao i do sada, ZUP će se primjenjivati pri postupanju u svim upravnim stvarima. Odredbe posebnih zakona kojima se, zbog specifične prirode upravnih stvari u pojedinim upravnim oblastima, propisuju neophodna odstupanja od pravila upravnog postupka ne mogu biti u suprotnosti sa osnovnim načelima i ciljem ovog zakona niti umanjivati nivo zaštite prava i pravnih interesa stranaka utvrđenih ovim zakonom. Pojedine odredbe mogu se posebnim zakonom drugačije odrediti, ako je to neophodno za postupanje u pojedinim upravnim oblastima, ali "ako to nije u suprotnosti sa osnovnim načelima i ciljem ovog zakona i ona ne smiju umanjivati nivo zaštite prava i pravnih interesa stranaka utvrđenih ovim zakonom". Na ovaj način, posebni postupci neophodni za postupanje za određene upravne oblasti, mogu da budu odgovarajući za te oblasti, ali posebni mogu biti samo u mjeri u kojoj je to neophodno. Ovakvim određenjem dodatno se ojačava značaj ZUP-a, a njegov rang se podiže skoro do stepena osnovnog zakona (član 2 stav 2.)

Predmet ZUP-a je znatno razuđen, tako da njegova procesna pravila obavezuju državne i nedržavne vršioce u sljedećim vrstama upravnih aktivnosti: 1) kada odlučuju o pravima, obavezama ili pravnim interesima stranke; 2) kada preduzimaju druge upravne aktivnosti koje imaju faktičko dejstvo na prava, obaveze ili pravne interese stranaka. U skladu s prethodnim, a u cilju preciziranja primjene, odredbom člana 3 data je definicija upravne stvari, kao: "svaka konkretna situacija u kojoj javnopravni organ, neposredno primjenjujući zakon, drugi propis i opšti akt iz određene upravne oblasti, upravnim aktom odlučuje ili drugom upravnom aktivnošću utiče na prava, obaveze ili pravne interese fizičkog lica, pravnog lica ili druge stranke".

Definisanjem upravne stvari sadržinski značajno će se poboljšati dosadašnja situacija u kojoj je zbog nedostatka definicije bio znatno sužen opseg hijerarhijskog, odnosno sudskog nadzora nad radom javne uprave u cjelini. Ovako široko datom definicijom upravne stvari svakako se povećava i nivo ostvarivanja i zaštite prava i pravnih interesa stranaka i onemogućava zloupotreba prilikom tumačenja, a u vezi obuhvata upravnosudske zaštite prava građana.

Među novim osnovnim načelima, posebnu pažnju treba obratiti na načelo zakonitosti (član 4) koje dobija novu dimenziju propisivanjem da prilikom upravnog odlučivanja javnopravni organ vodi racuna o ranijim odlukama koje je donio u istovjetnim upravnim stvarima, a da kada je javnopravni organ zakonom ovlašćen da u upravnoj stvari rješava po slobodnoj ocjeni, upravni akt mora biti donijet u granicama datog ovlašćenja, u skladu sa ciljem zbog kojeg je ovlašćenje dato i u skladu sa ranijim odlukama koje je javnopravni organ donio u istim ili sličnim upravnim stvarima. Na ovaj način ostvaruje se i zaštita legitimnih očekivanja stranaka. Cilj je da se unaprijedi pravna sigurnost i izvjesnost odluke, a da se upravna praksa što je moguće više ustali i ujednači, uz dozu neophodne i opravdane elastičnosti.

U evropska načela dobre uprave spada i novouvedeno načelo srazmjernosti (član 5). Smatra se da je upravna aktivnost u skladu sa načelom srazmjernosti ako je

određeno postupanje nužno da se postigne zakonom utvrđena svrha, ako je srazmjerno cilju koji treba postići i ako se njime ne krše ljudska prava i slobode.Propisivanje ovog načela, koje Evropski sud pravde smatra jednom od osnovnih garancija u upravnom postupanju, predstavlja značajno zakonsko unaprijeđenje jer se njegovim propisivanjem naglašava jačanje položaja stranke u upravnom postupku u odnosu na javnopravni organ, što je suština njenih zajemčenh prava i zakonitosti postupanja. Na ovaj način se pojačava brižljivost i odgovornost organa u primjeni ZUP-a i posebnog materijalnog propisa.

Odredbom člana 6 Predloga propisano je da stranka ima pravo na pravnu zaštitu protiv svake upravne aktivnosti, odnosno nepreduzimanja takve aktivnosti, koja odredba je u skladu sa potrebom da se unaprijedi i proširi opseg pravne zaštite stranke u odnosu na definiciju upravne stvari i predmet ovog zakona.

Odredbom člana **7,** koji nosi naziv načelo aktivne pomoći stranci predviđa se obaveza javnopravnog organa da omogući stranci i drugim učesnicima u postupku da, što lakše i efikasnije, ostvare i zaštite svoja prava i pravne interese.

Odredbom člana 11 Načelo samostalnosti i slobodne ocjene dokaza povećava se samostalnost i odgovornost ovlašćenog službenog lica tj. lica koje vodi postupak i donosi upravni akt pri utvrđivanju činjenica i odlučivanja o upravnoj stvari, kao i pri ocjenjivanju koje će činjenice i okolnosti uzeti kao dokazane i kako će ih utvrđivati u konkretnom slučaju.

Stranka se, s druge strane, propisivanjem načela pribavljanja podataka po službenoj dužnosti (član 12) oslobađa dužnosti pribavljanja onih podataka o kojima službene evidencije vode organi, tako da javnopravni organ može da zahtijeva od stranke samo one podatke ili isprave neophodne za utvrđivanje činjenica i okolnosti o kojima se ne vodi službena evidencija.

Odredbom člana 13 načelo izjašnjavanja stranke, propisano je da stranka ima pravo da učestvuje u postupku utvrđivanja činjenica i okolnosti koje su od značaja za donošenje upravnog akta; da prije donošenja upravnog akta stranka ima pravo da se izjasni o rezultatima ispitnog postupka. Upravni akt može biti donijet bez izjašnjavanja stranke, samo u slučajevima u kojima je to zakonom određeno. Pravo na izjašnjenje stranke je evropski standard koji doprinosi ne samo povoljnijoj poziciji stranke u postupku već i izgledima da će ovlašćeno slućbeno lice donijeti zakonito rješenje kojim će stranka biti zadovoljna,te ga neće ni osporavati.

Glava II odnosi se na „Upravne aktivnosti" (čl. 16-38) i posvećena je: upravnom aktu (čl. 17-25); upravnom ugovoru (čl.26-32), pružanjem usluga od opšteg interesa(čl.33-34) i drugim oblicima upravnih aktivnosti koje utiču ili mogu uticati na prava, obaveze i pravne interese lica, kao što su davanje javnih informacija, uzimanje izjava, vođenje evidencija, izdavanje uvjerenja, radnje izvršenja, kao i preduzimanje faktičkih radnji (čl. 35-37).

Kod definicije upravnog akta (član 17), naglašeno je da on ima odlučujući karakter. Za razliku od važećeg zakona Predlogom je data definicija upravnog akta, i to: "Upravni akt je pojedinačna jednostrana odluka javnopravnog organa kojom se odlučuje o pravu, obavezi ili pravnom interesu stranke, donesena na osnovu zakona, drugih propisa i opštih akata koji regulišu upravni odnos između javnopravnog organa i građana ili drugog pravnog subjekta ". Takođe, za razliku od važećeg zakona koji je razlikovao rješenje i zaključak, upravni akt, u smislu ovog zakona je samo rješenje. Dakle, u svim pojedinačnim jednostranim odlukama javnopravnog organa kojima se odlučuje o pravu, obavezi ili pravnom interesu stranke odlučuje se u formi rješenja.

Instituti djelimičnog, privremenog i dopunskog upravnog akta su zadržani, ali u manjem obimu (član 18). Ozbiljnost rada javne uprave i sigurniji položaj stranke u postupku, odnosno mogućnost njihovog dugoročnijeg planiranja pravnih transakcija, uvećana je novopredloženim garantnim upravnim aktom, kada je to propisano posebnim zakonom. Njime javnopravni organ može uslovno priznati neko buduće pravi stranci (član 19). Takođe, pored ostalog, naglašeno je da su mogući dodaci upravnom aktu - rok, uslov i nalog (član 20). Donekle je ublažena forma upravnog akta (čl. 22-25), posebno što se tiče sadržine pisanog upravnog akta (član 22). Novinu predstavlja rješenje u stavu 5 člana 22 Predloga kojim se predviđa da, u jednostavnim upravnim stvarima u kojima se u potpunosti usvaja zahtjev stranke, a da to nije na štetu prava i pravnih interesa protivne stranke ili trećeg lica, niti u suprotnosti sa javnim interesom, upravni akt treba da sadrži skraćeno obrazloženje.

Upravni ugovor je potpuno nova kategorija upravnih aktivnosti u upravnom pravu Crne Gore (čl. 26-32). Dok za klasične upravne poslove upravi na raspolaganju stoji institut upravnog akta, za situacije koje zahtijevaju izvjesnu mjeru fleksibilnosti i saradnje izmedu građana i uprave i unutar same uprave novi ZUP predviđa institut upravnog ugovora. On bi trebalo da doprinese konfornosti i djelotvornosti uređivanja pojedinih javnopravnih odnosa. Kao dvostrani pravni akt, sporazum može biti sklopljen u upravnoj stvari između javnopravnog organa i stranke ili između javnopravnih organa kako bi između sebe regulisali odnose u obavljanju aktivnosti od zajedničkog interesa. Po prirodi stvari upravni ugovor naći će svoju primjenu uglavnom izvan funkcija tzv. „klasične državne uprave", tamo gdje to zakonodavac ocijeni mogućim i potrebnim.

U Predlogu su najopštije uređena samo specifična pravna pitanja vezana za sve upravne ugovore (uslovi za zaključenje, obavezno poništenje ugovora, izmjena i raskid zbog promijenjenih okolnosti, jednostrani raskid, pravne posljedice neispunjenja ugovornih obaveza i dr.). Na specifičnosti pojedinih tipova upravnih ugovora, primjenjivaće se poseban zakon. Na ono što u pogledu upravnih ugovora nije uređeno ni ZUP-om, ni posebnim zakonom, primjenjivaće se pravila Zakona o obligacionom odnosima (član 32). Da bi upravni ugovor kao pravni institut zaživio u upravnoj praksi, osim opštih odredaba koje uređuje novi ZUP, zakonima iz pojedinih upravnih oblasti treba predvidjeti mogućnost i pretpostavke za zaključenja takvih ugovora u onim situacijama u kojima je takva koordinacija između građana i uprave primjerenija od donošenja jednostrane odluke nekog javnopravnog organa.

Među ostalim oblicima upravnih aktivnosti, Predlogom se najprije uređuje pružanje usluga od opšteg interesa (čl.33-34). Riječ je o izuzetno rastućem području

koje će sve više dobijati na značaju s procesom pristupanja Crne Gore u EU. Službe i usluge od opšteg interesa regulisane su pravom Evropske unije, s kojim se domaće zakonodavstvo treba uskladiti tokom procesa pridruživanja. Budući da su pružaoci usluga od opšteg interesa u sve većoj mjeri pravna i fizička lica privatnoga prava, a radi se o uslugama od opšteg, odnosno javnog interesa, bilo je nužno ZUP-om regulisati načela, određena osnovna pitanja njihovog pružanja i osnovna procesna pitanja u vezi zaštite prava korisnika usluga od opšteg interesa.

Pod pružanjem usluga od opšteg interesa smatraju se postupanja pružaoca usluga od opšteg interesa koja imaju uticaja na prava, obaveze i pravne interese fizičkih i pravnih lica, a kojima se ne rješava u upravnom postupku. Takođe, pod pružaocima usluga od opšteg interesa smatraju se pravna i fizička lica koja na osnovu zakona pružaju usluge od opšteg interesa. Pri tome, posebno se ističu načela kontinuiteta, univerzalnosti, kvaliteta i razumne cijene, transparentnosti postupka i nediskriminacije korisnika javnih usluga. Time se javnopravni organi postavljaju kao temelj zaštite javnog i privatnog interesa. Predlog ZUP-a prepoznaje potrebu zaštite opšteg i javnog interesa nad partikularnim i privatnim interesom. Predviđeno je da se javnopravni organ stara da nadležni subjekti iz javnog i privatnog sektora, vršeći usluge opšteg interesa, pružaju ih na optimalan način, u opštem interesu (neophodan nivo usluga, neprekidnost obavljanja, jednaki uslovi pristupa). Time se štite korisnici usluga od opšteg interesa koji mogu uputiti prigovor nadzornom organu. S druge strane, organ nadležan za vršenje nadzora dužan je ispitati navode korisnika javnih usluga, preduzeti mjere iz svoje nadležnosti po pravu nadzora i bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15 dana od dana izjavljivanja prigovora, odlučiti rješenjem. Protiv rješenja o prigovoru nezadovoljna stranka može zatražiti upravnosudsku zaštitu.

Dalje, odredbama čl. (35-37) Predlogom se uređuju i drugi oblici upravnih aktivnosti koje utiču ili mogu uticati na prava, obaveze i pravne interese lica, kao što su davanje javnih informacija, uzimanje izjava, vođenje evidencija, izdavanje uvjerenja, radnje izvršenja, kao i preduzimanje faktičkih radnji.

Glava III uređuje „Nadležnost". Odredbe tačke 1"Stvarna i mjesna nadležnost „ su preuzete iz važećeg ZUP-a, jer nije postojala potreba da se bitno mijenjaju, pa su normativno-tehnički dorađene i uklopljene u novi koncept Zakona o upravnom postupku. Jasno i precizno se uređuje pitanje nadležnosti i to način utvrđivanja stvarne nadležnosti (član 38); mjesne nadležnosti (član 39); obaveznost pravila o nadležnosti (član 40). Novinu predstavlja nadležnost u hitnim upravnim stvarima (član 41), koji propisuje preduzimanje radnji u situacijama kada postoji opasnost od odlaganja i (čl.42 i 43) kojima je regulisano pitanje sukoba nadležnosti i odlučivanja u slučaju sukoba nadležnosti;

U kontekstu tačke 2. „Saradnja i pomoć**"** uređena su pitanja donošenja zajedničkog upravnog akta (član 44), ali krupnu inovaciju predstavlja institut one stop shop**,** na način uređen u članu 47- Sprovođenje upravnih aktivnosti na jednom mjestu, koji uspostavlja temelj i daje doprinos racionalizaciji i koncentraciji aktivnosti što garantuje bitno poboljšanje položaja stranke u odnosima sa nadležnim organima. Tako

je predviđeno da, ako je za ostvarivanje prava ili pravnog interesa stranke potrebno sprovesti više upravnih aktivnosti, a to je propisano posebnim zakonom, odnosno drugim propisom donijetim na osnovu zakona, javnopravni organi su dužni da na jednom mjestu omoguće predaju zahtjeva i drugih podnesaka, dobijanje obavještenja, informacija, savjeta i propisanih obrazaca u vezi sa ostvarivanjem prava ili pravnog interesa stranke iz nadležnosti tih javnopravnih organa. Sprovođenje upravnih aktivnosti na jednom mjestu ne utiče na stvarnu i mjesnu nadležnost javnopravnih organa i na pravo stranke da se direktno obraća nadležnom javnopravnom organu.

Tačkom 3. „Ovlašćeno službeno lice" (čl. 48-52) se na potpuno novi način uređuje pitanje ovlašćenja za vođenje upravnog postupka i uspostavlja delegacija nadležnosti kao pravilo, čime se stavlja u prvi plan lice koje vodi upravni postupak i donosi upravni akt, u skladu sa ovim zakonom (ovlašćeno službeno lice). U javnopravnom organu ovlašćeno službeno lice je lice kome je u opisu poslova vođenje upravnog postupka i donošenje upravnih akata, u skladu sa aktom o unutrašnjoj organizaciji javnopravnih organa. Takođe, predviđa se da ako u javnopravnom organu nema ovlašćenog službenog lica, upravni akt donosi starješina organa (član 48 stav 3). Kada je u pitanju postupanje kolegijalnog organa on može u pisanoj formi da ovlasti jednog od svojih članova ili nekog od službenika tog organa da kao ovlašćeno službeno lice vodi postupak i predloži odluku koju treba da donese kolegijalni organ (član 49).Novina je i da su proširene situacije u kojima ovlašćeno službeno lice može biti izuzeto od vođenja upravnog postupka (član 50), pa pored već važećim zakonom predviđenih situacija, predlaže se da to bude i kada od stranke ostvaruje naknadu ili druga primanja, ili lice koje je angažovano u upravnom odboru, nadzornom odboru ili drugom radnom ili stručnom tijelu stranke, kada može imati direktu korist ili štetu od rezultata postupka i kada postoje druge okolnosti koje dovode u sumnju njegovu nepristrasnost.

Odredbama Glave IV, „Stranka i njeno zastupanje" (čl.53-60), se na moderan način uređuju sva statusna prava stranke, pa, počev od tačke 1**.** kojom se uređuju pitanja koja se tiču ko može biti stranka u upravnom postupku (član 53); regulišu se pravne situacije u kojima dođe do smrti fizičkog, odnosno do prestanka pravnog lica (član 54). Takođe, odredbe Predloga (tačka 2.) kojima se uređuje Zastupnik su značajno prečišćene, pojašnjene i ne sadrže brojne detalje u odnosu na važeći zakon, zbog čega su jednostavnije i preglednije.

Glavom V "Komunikacija organa i stranaka" (čl.61-69) u tački 1. Način komunkacije uređuju se opšta pravila i posebna pravila o elektronskoj komunikaciji koja predviđaju da se primalac prethodno saglasio sa tim vidom komunikacije. Iako je formalno odvojena od sljedeće glave – Obavještavanje, sadržinski one predstavljaju cjelinu. Inače, komunikacija organa i stranaka obuhvata: 1) podneske; 2) razgledanje spisa i obavještavanje o toku postupka - koje je bitno prošireno u pogledu načelno nezatvorenog kruga lica koja na to imaju pravo; 3) obavještavanje.

Glavom VI "Obavještavanje" je detaljno i posebno uređeno. Najprije su data opšta pravila obavještavanja (čl. 69-78), zatim slijede odredbe o postupcima obavje-

štavanja (čl. 79-88): a) preko pošte; b) elektronskim putem - što je potreba za osavremenjivanjem i pojednostavljenjem kontakata između javnopravnih organa i drugih učesnika u postupku, kao i njegove ekonomičnosti i efikasnosti; c) formalno obavještavanje (dostavljanje). Norme o dostavljanju (čl. 81-88) su u Predlogu umnogome poboljšane i precizirane u poređenju sa sadašnjim rješenjima. Dostavljanje predloženo u tekstu Predloga ima više oblika: (1) lično; (2) posredno; (3) preuzimanjem elektronskog dokumenta; (4) službeno objavljivanje.

Glavom VII "Rokovi" uređuju se rokovi u upravnom postupku i to: određivanjem i produženjem rokova (član 89), kojim se predviđa da kada rokovi nijesu određeni zakonom ili drugim propisom, s obzirom na okolnosti slučaja i načela srazmjernosti, ekonomičnosti i efikasnosti, da ih određuje ovlašćeno službeno lice, način računanja rokova (član 90) i rok kod predaje podnesaka (član 91) koje odredbe ne odstupaju od važećih.

Glavom VIII "Povraćaj u pređašnje stanje" kao što sam naziv kaže, uređuje ovaj instittut, koji i važeći ZUP poznaje, a kojim se omogućava stranci da povrati pravo na preduzimanje propuštene radnje. Predlogom novog zakona nastojalo se pojednostaviti primjena ovog pravnog instituta i to sadržajno putem odredbi: kada stranka i u kojim pravnim situacijama može da traži povraćaj u pređašnje stanje (čl.92 i 93), subjektivni i objektivni rok nije pretrpeo izmjene, ali je novina u odnosu na važeći zakon da je Predlogom predviđeno da javnopravni organ pred kojim je trebalo izvršiti propuštenu radnju, rješenjem rješava o predlogu, u roku od 10 dana od dana podnošenja predloga (član 94).

Glavom IX "Troškovi postupka" (čl.95-97) razgraničavaju se i razrađuju pitanja troškova postupka koje snosi javnopravni organ odnosno stranka; pitanje naknade troškova i nagrade i drugim učesnicima postupka kao i mogućnost da ovlašćeno službeno lice koje vodi postupak oslobodi stranku od plaćanja troškova ako nađe da ih stranka ne može podnijeti bez štete po svoje nužno izdržavanje, odnosno po nužno izdržavanje svoje porodice. Ovim se omogućava da socijalno ugrožena stranka nema manji stepen mogućnosti za ostvarivanje prava i zaštite svojih interesa. Novina , u odnosu na važeće rješenje, između ostalog je i u tome da ovlašćeno službeno lice rješenjem odlučuje o oslobađanju od plaćanja troškova.

POKRETANJE I VOĐENJE UPRAVNOG POSTUPKA

Glavom X uredjuje se "Tok postupka " Tačkom 1. Pokretanje postupka – Odredbama čl. 98-100 ne predviđaju se odstupanja od važećeg zakona, osim što se u Predlogu jasno razgraničava: način pokretanja upravnog postupka i kada se postupak smatra pokrenutim, poseban član tretira slučajeve kada je postupak pokrenut na zahtjev stranke, a poseban član tretira postupak pokrenut ex officio. Tačkom 2 „Izmjena i odustanak od zahtjeva" (čl.101 i 102) reguliše pravo stranke da izmijeni zahtjev, da odustane od zahtjeva, ali i pravne posljedice odustanka od zahtjeva.

Tačkom 3 „Poravnanje" uređuju se novine kod poravnanja sklopljenog u upravnom postupku (član 103). Propisano je da kada je poravnanjem u potpunosti riješena upravna stvar, ovlašćeno službeno lice rješenjem obustavlja postupak, a ako se poravnanje odnosi samo na pojedina sporna pitanja, ovlašćeno službeno lice će u dispozitivu rješenja naznačiti postojanje poravnanja o tim pitanjima. Poravnanje ima snagu izvršnog rješenja donijetog u postupku (izvršna isprava). Novina je da javnopravni organ donosi rješenje, a ne zaključak, kao što je u važećem ZUP-u.

Tačkom 4 „Prethodno pitanje" (član 104) pojašnjava se ovaj institut na način da se utvrđuje koje mogućnosti javnopravni organ ima kad u postupku naiđe na prethodno pitanje 1) da prekine postupak 2) da sam riješi pitanje na koje je naišao, a s druge strane u kojim pravnim situacijama je obavezan da postupak prekine. Novina je da se u slučaju prekida postupka donosi rješenje.

Tačkom 5 „Ispitni postupak i dokazivanje" (čl.105-108). Sažeto se uređuje ispitni postupak a dokazivanje radi utvrđivanja svih činjenica i okolnosti bitnih za rješavanje upravne stvari se upućuje na dokazna sredstva uređena Zakonom o parničnom postupku, (član 106 stav 3). Naglasak se stavlja na unapređenje saradnje organa i stranke, pa se predviđa dužnost stranke da tačno i istinito iznosi činjenično stanje na kojem temelji svoj zahtjev, ali i dužnost ovlašćenog službenog lica da pribavlja po službenoj dužnosti podatke o činjenicama o kojima službenu evidenciju vodi taj ili drugi javnopravni organ. Dokazna sredstva mogu biti sva sredstva podesna za utvrđivanje činjeničnog stanja i koja odgovaraju pojedinom slučaju, kao što su: isprave, iskazi svjedoka, izjave stranaka, nalazi i mišljenja vještaka i uviđaj.

Tačka 6 „Izjašnjavanje stranke o rezultatima postupka" predstavljaju novinu kojima je propisana obaveza organa da obavijesti stranku o rezultatima ispitnog postupka, a pravo stranke na izjašnjavanje o rezultatima postupka (čl. 109-111). To je evropski standard koji doprinosi povoljnijoj poziciji stranke u postupku, a ujedno i izgledima da ovlašćeno službeno lice donese pravilno i zakonito rješenje. Data je mogućnost stranci da može davati izjave u pisanom obliku ili usmeno na zapisnik kod javnopravnog organa, u roku koji utvrdi organ. Neizjašnjavanje stranke ne odlaže donošenje rješenja. Izuzeci od prava na izjašnjavanje stranke su taksativno navedeni i ne daju mogućnost proizvoljnog tumačenja (u slučaju hitnosti; radi zaštite javnog interesa; kada je očigledno da će rješenje biti donijeto u korist stranke i kada je to propisano zakonom).

Tačka 7 „Okončanje postupka**"** obuhvata nekoliko važnih promjena u odnosu na postojeći tekst ZUP-a. Prvo - kod roka za izdavanje rješenja (tj. za donošenje i obavještavanje stranke o njemu (član 112) propisano je da taj rok iznosi najduže 30 dana od dana pokretanja postupka, ako posebnim zakonom nije određeno drugačije. Drugo - kod opravdanog produženja roka, uz obavještavanje stranke (član 113), propisano je da se rok može produžiti zbog složenosti predmeta najviše za polovinu vremena osnovnog roka za izdavanje rješenja. Treće, ono na šta treba obratiti posebnu pažnju u kontekstu okončanja postupka je sasvim novo pravno uređenje ćutanja uprave (član 115). Predlogom je predviđeno da se ćutanje uprave, tj. nedonošenje

prvostepenog rješenja u propisanom roku (računajući tu i onaj period za eventualno produženi rok) u jednostranačkim stvarima, i to samo u postupku pokrenutom na zahtjev stranke (pod uslovom da je zahtjev uredan i potpun), smatra uvažavanjem zahtjeva -. ako je to propisano posebnim zakonom. Na ovaj način uprava se de lege ferenda dodatno usmjerava na obavezujuću aktivnost, umjesto nedopuštene pasivnosti. Takođe, u opisanoj situaciji pozitivne zakonske kvalifikacije ćutanja, radi pravne sigurnosti stranka ima pravo da traži potvrdu da je njen zahtjev usvojen. Javnopravni organ, pak, ima mogućnost da u naknadnom roku od sedam dana umjesto izdavanja potvrde odluči o zahtjevu stranke. Ako se pak javnopravni organ i dalje drži pasivno, stranci ostaje na raspolaganju da pokrene upravni spor protiv ovog i ovakvog ćutanja, a sve u cilju dobijanja odnosne potvrde i ostvarivanja svog prava. Četvrto, postupak se uvijek obustavlja rješenjem, a ne zaključkom kao do sada (član116).

PRAVNA ZAŠTITA

Glava XI „Pravo napravnu zaštitu„ predviđa pravo stranke na pravnu zaštitu, protiv upravne aktivnosti ili nepreduzimanja takve aktivnosti, ako smatra da su joj time povrijeđena prava i/ili pravni interesi. Pod pravnim lijekom se podrazumijeva žalba, prigovor i ponavljanje postupka. U pravnoj teoriji se pravna sredstva, odnosno lijekovi dijele na redovna i vanredna, ali ih ni važeći zakon ne razlikuje na taj način, odnosno ne poznaje termin "vanredna pravna sredstva". Predlogom ovog zakona, u cilju obezbjeđenja jače zaštite, a time i povjerenje građana u rad javnopravnih organa, strankama (najčešće nezadovoljnim) stoji na raspolaganju mogućnost da koriste pravo na pravi lijek protiv svake upravne aktivnosti ili nepreduzimanja takve aktivnosti.

Žalba (čl. 117-129) je redovni pravni lijek protiv prvostepenih rješenja, kao i protiv prvostepenog ćutanja koje se po posebnim propisima ne smatra usvajanjem zahtjeva stranke. Povodom žalbe se sprovodi drugostepeni upravni postupak pred nadležnim organom. Samo se zakonom može propisati da žalba nije dopuštena u pojedinim upravnim stvarima. U postupku po žalbi ispituje se zakonitost rješenja koje se pobija, a kad je rješenje doneseno po slobodnoj ocjeni, u žalbenom postupku ocjenjuje se i cjelishodnost rješenja. Novina je da se u slučaju odustanka od žalbe, drugostepeni postupak obustavlja rješenjem, a ne zaključkom.

Inače, postupak po žalbi, koja je standardni devolutivni pravni put (načelno, prenosi teret odlučivanja na višu instancu), odvija se najpre pred prvostepenim organom, a zatim u postupku pred drugostepenim organom. Ove odredbe su značajno pojednostavljene u odnosu na važeće, a sve u cilju ubrzanja upravnog postupka. Tako je predviđeno da prvostepeni organ treba da okonča postupak po žalbi najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema žalbe (član 123 stav 4).

Novina je da neblagovremenu, nedopuštenu ili žalbu izjavljenu od neovlašćenog lica,tj. žalbu koja ne ispunjava formalne uslove, prvostepeni organ odbija rješenjem. U onim pravnim situacijama u kojima prvostepeni organ nađe da je žalba u potpunosti osnovana, novim rješenjem će zamijeniti svoje ožalbeno rješenje, čime praktično (iako pravo na žalbu protiv novog prvostepenog rješenja ostaje) nestaje potreba za drugostepenim postupkom. Postupak pred drugostepenim organom može da rezultira odbijanjem žalbe, poništavanjem rješenja u cjelini ili djelimično i njegovom izmjenom.

Poseban akcenat se stavlja na ovlašćenja drugostepenog organa i njegovu ne samo mogućnost već i dužnost da, kada poništi prvostepeno rješenje, sam riješi upravnu stvar - ne vraćajući predmet prvostepenom oraganu. Kada je drugostepeni organ već jednom poništio prvostepeno rješenje, u članu 124 stav 8 predviđa se obaveza drugostepenog organa da svojim rješenjem poništi prvostepeno rješenje i sam riješi upravnu stvar, osim ako utvrdi da je novo prvostepeno rješenje zasnovano na zakonu. Cilj ove norme je da u praksi zaustavi tzv. "ping-pong" efekat i učestalo vraćanje predmeta prvostepenom organu. Na ovaj način osiguraće se strankama brže ostvarivanje prava, kao i smanjiti broj nezakonitih upravnih akata. S druge strane i dalje je, kao i u važećem zakonu bilo neophodno zadržati odredbu: "u slučaju kada drugostepeni organ poništi rješenje prvostepenog organa, a sam ne odluči o upravnoj stvari, dužan je da svojim rješenjem ukaže prvostepenom organu u kom pogledu treba dopuniti postupak, a prvostepeni organ je dužan u svemu da postupi po drugostepenom rješenju". Rok za izdavanje drugostepenog rješenja je određen po danima i iznosi: „najkasnije 45 dana od dana predaje žalbe, ako posebnim zakonom nije određen kraći rok" (član 128).

Prigovor (čl. 130-133) je pravni lijek čije propisivanje u Predlogu ZUP-a predstavlja novinu. Prigovor se može zbog neispunjavanja ugovornih obaveza javnopravnog organa preuzetih upravnim ugovorom, na postupanje pružaoca usluga od opšteg interesa i protiv drugih upravnih aktivnosti javnopravnih organa, kao i kada javnopravni organ ne preduzima upravne aktivnosti koje je po zakonu dužan da preduzme, ako te aktivnosti nemaju karakter upravnog akta niti su povezane sa donošenjem upravnog akta, a podnosilac prigovora smatra da su mu time povrijeđena prava ili pravni interesi. Prigovor na postupanje pružaoca usluga od opšteg interesa te prigovor zbog neispunjavanja ugovornih obaveza javnopravnog organa preuzetih upravnim ugovorom izjavljuje se organu koji vrši nadzor nad pružanjem tih usluga od opšteg interesa, odnosno nad javnopravnim organom koji nije ispunio upravni ugovor.

Prigovor protiv drugih upravnih aktivnosti izjavljuje se starješini javnopravnog organa na čije se upravne aktivnosti ili nepreduzimanje upravnih aktivnosti prigovor odnosi. Odredbe ovog zakona o obliku, sadržini i predavanju žalbe shodno se primjenjuju na prigovor. O prigovoru se odlučuje rješenjem, u roku od 15 dana od dana izjavljivanja prigovora.

Rješenjem se može naložiti: preduzimanje mjera utvrđenih zakonom radi otklanjanja nezakonitosti ili drugih nedostataka u postupanju pružaoca usluga od opšteg interesa; ispunjenje ili raskid upravnog ugovora; obavljanje drugih upravnih aktivnosti ili obustavljanje drugih upravnih aktivnosti i otklanjanje njihovih posljedica;

preduzimanje drugih zakonom predviđenih mjera. Kad je riječ o kontroli zakonitosti rješenja o prigovoru predlaže se da protiv rješenja o prigovoru iz člana 131 stav 2 ovog zakona koje je donio starješina prvostepenog organa može izjaviti žalba, a da protiv rješenja o prigovoru iz člana 131 stav 1 ovog zakona, kao i protiv rješenja o prigovoru iz člana 131 stav 2 ovog zakona koje je donio starješina drugostepenog organa ne može se izjaviti žalba, ali se može zatražiti upravnosudska zaštita.

Tačka 3 „Ponavljanje postupka" (čl. 134-140) potpuno drugačije uređuju ovaj institut nego što je uređen važećim ZUP-om. Ponavljanje postupka je redovan pravni lijek koji se može upotrijebiti protiv rješenja protiv kojeg se ne može izjaviti žalba. Za razliku od rješenja u važećem zakonu, ponavljanje se može tražiti samo na zahtjev stranke. Pored ovog, odredbe o obnovi postupka su normativno i sadržajno dorađene, a među njima se nalaze razlozi i rok za ponavljanje postupka, propisano je šta treba da sadrži zahtjev za ponavljanje postupka, organ nadležan za rješavanje, odlučivanje organa o podnijetom zahtjevu i na kraju, donošenje rješenja o ponavljanju postupka. Pored već poznatih razloga za ponavljanje postupka, nov koncept ponavljanja postupka, neminovno je uslovio i novine, kada je riječ o razlozima za ponavljanje. Tako, su razlozi za ponavljanje, kao i u važećem zakonu taksativno nabrojani, ali se predlaže da se postupak može ponoviti, ako : 1) se sazna za nove činjenice ili stekne mogućnost da se upotrijebe novi dokazi koji bi, sami ili u vezi s već izvedenim i upotrijebljenim dokazima, mogli dovesti do drukčijeg rješenja da su te činjenice, odnosno dokazi bili izneseni, odnosno upotrijebljeni u ranijem postupku; 2) se rješenje organa koji je vodio postupak zasniva na nekom prethodnom pitanju, a nadležni organ je to pitanje kasnije riješio bitno drukčije; 3) je u donošenju rješenja učestvovalo ovlašćeno službeno lice koje je po zakonu moralo biti izuzeto, ili je rješenje donijelo službeno lice koje nije bilo ovlašćeno za njegovo donošenje: 4) kolegijalni organ koji je donio rješenje nije odlučivao u propisanom sastavu ili ako za rješenje nije glasala propisana većina; 5) licu koje je imalo pravo da učestvuje u svojstvu stranke u postupku, nije bila data mogućnost da učestvuje u postupku; 6) stranku nije zastupao zakonski zastupnik, a po zakonu je trebalo da je zastupa; 7) je Ustavni sud, u postupku po ustavnoj žalbi, utvrdio povredu ili uskraćivanje ljudskog ili manjinskog prava i slobode zajamčene Ustavom, a tom odlukom nije istovremeno i poništio osporeni upravni akt; 8) se rješenje organa u bitnom razlikuje od ranijih odluka koje je javnopravni organ donio u istovjetnim upravnim stvarima; 9) stav odluke Evropskog suda za ljudska prava u istovjetnoj stvari, donijete do pravosnažnosti upravnog akta, može biti od uticaja na zakonitost upravnog akta.

Subjektivni rok za stranku u kojem može podnijeti zahtjev za ponavljanje postupka je u roku od 30 dana od dana saznanja za razloge ponavljanja ili od kad je stekla mogućnost upotrebe novih dokaza, odnosno u roku od šest mjeseci od dana saznanja za odluku Evropskog suda za ljudska prava. Objektivni rok po proteku kojeg roka ponavljanje postupka se ne može tražiti, je tri godine (od dana obavještavanja stranke o rješenju. O zahtjevu za ponavljanje postupka odlučuje javnopravni organ koji je donio rješenje protiv kojeg se ne može izjaviti žalba (član 136).

Nadležni organ ispituje da li je zahtjev blagovremen, dopušten i izjavljen od ovlašćenog lica, kao i da li je okolnost na kojoj se zahtjev zasniva učinjena vjerovatnom. Ako ti uslovi nijesu ispunjeni, novina je da će nadležni javnopravni organ odbiti takav zahtjev rješenjem. Ako su uslovi za ponavljanje postupka ispunjeni, nadležni javnopravni organ će ispitati mogu li okolnosti, odnosno dokazi koji se navode kao razlog za ponavljanje postupka dovesti do drukčijeg rješenja. Ako utvrdi da ne mogu, odbiće zahtjev rješenjem. Ako nadležni javnopravni organ ne odbije zahtjev za ponavljanje postupka, donijeće rješenje kojim će dopustiti ponavljanje i odrediti u kojem će se obimu postupak ponoviti. Rješenje kojim se dopušta ponavljanje postupka odlaže izvršenje rješenja protiv kojeg je ponavljanje dopušteno. Poslije sprovedenog ponavljanja postupka, nadležni javnopravni organ donosi rješenje o upravnoj stvari koja je bila predmet ponovljenog postupka.

Rješenjem donesenim u ponovljenom postupku, nadležni organ može rješenje koje je bilo predmet ponavljanja ostaviti na snazi, izmijeniti ga ili ga zamijeniti novim rješenjem, u kom slučaju se, s obzirom na okolnosti, ranije rješenje poništava ili ukida (član 138). Protiv rješenja kojim je odlučeno o zahtjevu za ponavljanje postupka i protiv rješenja donesenog u ponovljenom postupku može se izjaviti žalba samo kad je rješenje donio prvostepeni organ. Kad je rješenje donio drugostepeni organ, protiv tog rješenja može zatražiti upravnosudsku zaštitu.

Glavom XII uređuje se „Poništavanja i ukidanje rješenja". Predlogom ZUP-a, kao što je izneseno, predviđen je nov institut prigovora. Ponavljanje postupka je lijek u rukama stranke, ali je revidiran broj tzv. vanrednih pravnih lijekova. Institut oglašavanja rješenja ništavim, zamijenio je institut obaveznog poništavanja. Tako Predlog novog ZUP-a razlikuje slučajeve obaveznog poništavanja rješenja; poništavanje i ukidanje nezakonitih rješenja i ukidanje zakonitih rješenja. Kao razlozi za utvrđivanje obaveznog poništenja uvršteni su uglavnom isti razlozi koji su u važećem ZUP-u određeni kao razlozi za oglašavanje rješenja ništavim(član 139). Imajući u vidu težinu razloga 1) ako je u upravnom postupku doneseno u stvari iz sudske nadležnosti; 2) ako je doneseno u stvari o kojoj se ne može rješavati u upravnom postupku, 3) ako njegovo izvršenje nije pravno ili stvarno moguće; 4) ako se njegovim izvršenjem čini djelo kažnjivo po krivičnom zakonu; 5) ako je donijeto kao posljedica prinude, iznude, ucjene, pritiska ili druge nedozvoljene radnje i dr. predlog je da se rješenje može poništiti, u roku od 10 godina od dana izvršnosti rješenja, po službenoj dužnosti ili na predlog stranke.Rješenje poništava javnopravni organ koji ga je donio ili drugostepeni organ, odnosno organ koji vrši nadzor, u skladu sa zakonom.

Odredbom člana 140 predviđa se da se nezakonito rješenje može se poništiti ili ukinuti u cjelosti ili djelimično, u roku od 3 godine od dana izvršnosti rješenja. U slučaju očigledne povrede materijalnog propisa, rješenje kojim je stranka stekla neko pravo može se poništiti ili ukinuti, u zavisnosti od prirode upravne stvari i posljedica koje bi nastale poništenjem ili ukidanjem rješenja, u roku od 1 godine od dana izvršnosti rješenja.

Odredbom člana 141 predviđa se da se zakonito rješenje kojim je stranka stekla neko pravo može ukinuti u cijelosti ili djelimično, 1) ako je to potrebno radi

otklanjanja teške i neposredne opasnosti po život i zdravlje ljudi, javnu bezbjednost i ako se to ne bi moglo otkloniti drugim sredstvima kojima bi se manje diralo u stečena prava; 2) ako je postojanje rješenja uslovljeno obavezom koju stranka nije ispunila u roku.

Dakle, u ovim odredbama koje predstavljaju svojevrsnu novinu u ZUP-u predviđeno je da se nezakoniti akti poništavaju ili ukidaju po službenoj dužnosti, u cjelini ili djelimično, a zakoniti akti kojima je stranka stekla neko pravo mogu se ukinuti, ali samo pod uslovima taksativno predviđenim ovim zakonom. Odredbama čl. 142 i 143 Predloga određuje se nadležnost, postupak i pravne posljedice poništavanja, odnosno ukidanja rješenja po službenoj dužnosti pa je predviđeno da javnopravni organ donosi rješenje o poništavanju ili ukidanju nezakonitog rješenja po službenoj dužnosti, na predlog stranke, ili javnopravnog organa. Ako je predlog za poništavanje ili ukidanje nezakonitog rješenja podnijela stranka ili javnopravni organ, a nadležni organ ne prihvati predlog, dužan je o tome obavijestiti podnosioca predloga. Javnopravni organ donosi rješenje o ukidanju zakonitog rješenja po službenoj dužnosti ili na predlog nadležnog javnopravnog organa.

IZVRŠENJE

Kao i u važećem ZUP-u, u ovom dijelu uređuje samo adminsitrativno izvršenje, tj.izvršenje nenovčanih obaveza koje izvršenik nije sam, dobrovoljno izvršio(čl. 145-158). Prinudno izvršenje novčanih obaveza sprovodi se sudskim putem (sudsko izvršenje, po zakonu kojim se uređuje izvršenje), „osim ako u naročito opravdanim slučajevima, posebnim zakonom nije propisano drugačije" (član 148). Rješenje može da bude izvršeno kada postane izvršno, a kada postaje izvršno detaljno je uređeno u članu 145[103]. Učesnici u postupku izvršenja su organ koji ga sprovodi, izvršenik, kao i tražilac izvršenja, ako se izvršenje sprovodi na predlog tog lica, kao stranke (član 146).

Vrijeme izvršenja (član 149). Izvršenje se sprovodi radnim danom u periodu od 8 do 20 časova. Nedjeljom, u dane državnih praznika i poslije 20 časova, radnje izvršenja mogu se sprovesti samo ako postoji opasnost od odlaganja i ako je organ koji sprovodi izvršenje izdao za to pisani nalog.

103 Prvostepeno rješenje postaje izvršno:
1) istekom roka za žalbu, ako žalba nije izjavljena;
2) obavještavanjem stranke o rješenju, ako žalba nije dopuštena;
3) obavještavanjem stranke o rješenju, ako žalba ne odlaže izvršenje;
4) obavještavanjem stranke o rješenju kojim se žalba odbija; i
5) danom odricanja stranke od prava na žalbu.

Drugostepeno rješenje postaje izvršno obavještavanjem stranke o rješenju. Ako je u rješenju određeno da se radnja kojaje predmet izvršenja može izvršiti u ostavljenom roku, rješenje se može prinudno izvršiti istekom tog roka. Ako rješenjem nije određen rok za izvršenje radnje, rješenje se može prinudno izvršiti poslije isteka roka od 15 dana od dana obavještavanja stranke o rješenju.

Izvršenje se može sprovesti i na osnovu poravnanja, ali samo protiv lica koje je učestvovalo u poravnanju.

Protivizvršenje (član 150). Kad je na osnovu rješenja sprovedeno izvršenje, a rješenje je kasnije oglašeno ništavim, poništeno ili izmijenjeno, izvršenik ima pravo da zahtijeva da mu se vrati ono što mu je oduzeto, odnosno da se stvar vrati u stanje koje proizlazi iz novog rješenja. O zahtjevu izvršenika rješava organ koji je donio rješenje o dozvoli izvršenja.

Nadležnost za sprovođenje izvršenja (član 151) Izvršenje sprovodi organ koji je donio rešenje u prvom stepenu, čak i kad je rješenje zamjenjeno ili izmijenjeno rješenjem donijtim po osnovu žalbe ili od strane suda u upravnom sporu. Ako je propisano da izvršenje ne može da sprovede organ koji je donio rješenje u prvom stepenu, a nijedan drugi organ nije ovlašćen posebnim propisom, izvršenje sprovodi nadležni organ na čijem području se nalazi prebivalište, boravište ili sjedište izvršenika, ako zakonom nije drugačije određeno. Posebnim članom reguliše se i rješenje o izvršenju (član 152), na način da ako izvršenik ne izvrši svoju obavezu, dostavlja mu se rješenje o izvršenju u pisanom obliku koje sadrži vrijeme, mjesto i način izvršenja. Rješenjem se može odrediti dodatni rok za izvršenje obaveze ili odrediti da se obaveza izvrši odmah. Pravni lijek u postupku izvršenja je žalba koja se izjavljuje protiv rješenja o izvršenju i može da se odnosi samo na vrijeme, mjesto i način izvršenja i nema odložno dejstvo.

Oblici izvršenja (čl.157-159). Predviđaju se tri oblika izvršenja: (1) izvršenje preko drugih lica, (član 153), (2) izvršenje posrednom prinudom, uticanjem na izvršenika izricanjem novčanih kazni (član 154), (3) izvršenje neposrednom prinudom (član 155). Ako svrha izvršenja nenovčane obaveze ne može da bude postignuta preko drugog lica, niti posrednom prinudom, ili izvršenje ne može drugačije da bude sprovedeno u odgovarajućem roku - izvršenje tada može da bude sprovedeno primjenom neposredne prinude, ukoliko priroda obaveze to dozvoljava i ako propisom neposredna prinuda nije isključena.

Hitno izvršenje (član 156). Ako je doneseno usmeno rješenje, organ može da naloži izvršenje bez donošenja rješenja o izvršenju. Ovo je hitno izvršenje, krajnje delikatna i izuzetna mjera.

Obustavljanje i odlaganje izvršenja (član 157). Izvršenje će se obustaviti po službenoj dužnosti i sprovedene radnje poništiti, u sledećim slučajevima: (1) ako se utvrdi da je obaveza u cjelini izvršena; (2) da izvršenje nije bilo uopšte dopušteno; (3) da je bilo sprovedeno prema licu koje nije u obavezi; (4) ako tražilac izvršenja odustane od svog zahtjeva; (5) ako je izvršna isprava oglašena ništavom, poništena ili ukinuta. Na predlog stranke, a radi izbjegavanja nastanka teško otklonjive štete, organ koji je doneo rješenje može odložiti izvršenje i, ako je to nužno, produžiti odlaganje izvršenja rješenja sve do donošenja pravosnažne odluke o upravnoj stvari. Ovo samo ako nije drugačije propisano zakonom i ako nije u suprotnosti sa javnim interesom.

Obezbjeđenje izvršenja (član 158). Radi obezbjeđenja izvršenja mogu se na predlog stranke, odnosno po službenoj dužnosti obaviti određene radnje izvršenja i prije nego što je rješenje postalo izvršno, ako bi izvršenje moglo biti spriječeno ili znatno otežano. Privremeno rješenje o obezbeđenju izvršenja može se donijeti i

kad postoji obaveza izvršenika ili je tražilac izvršenja učinio vjerovatnom, a postoji opasnost da će izvršenik raspolaganjem imovinom, dogovorom s trećim licima ili na drugi način spriječiti ili znatno otežati izvršenje obaveze.

SPROVOĐENJE ZAKONA I PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Nadzor nad sprovođenjem ZUP-a (čl. 159-161) vrši organ nadležan za poslove državne uprave, tj. resorno ministarstvo, a odgovarajući inspekcijski nadzor – upravna inspekcija. O rješavanju u upravnim stvarima vodi se službena evidencija koju javnopravni organi vode i iskazuju po upravnim oblastima. U tijesnoj vezi sa reformom upravnog postupka, odnosno potrebom da se unaprijedi nivo zakonitosti, stručnosti i kvaliteta u rješavanju upravnih predmeta je i potreba jačanja inspekcijskog nadzora nad primjenom ZUP-a. Za pripremu izvještaja o stanju rješavanja upravnih stvari predlaže se da svi javnopravni organi godišnji izvještaj o stanju rješavanja upravnih stvari dostavljaju organu državne uprave, odnosno organu lokalne samouprave, nadležnom za određenu upravnu oblast, najkasnije do kraja januara naredne godine, za prethodnu godinu. Dalje, da organi državne uprave, odnosno organi lokalne samouprave, nadležni za određenu upravnu oblast, izvještaj dostavljaju organu državne uprave nadležnom za poslove uprave, odnosno lokalne samouprave, radi objedinjavanja, najkasnije do kraja februara naredne godine, za prethodnu godinu. Radi jednoobrazne pripreme izvještaja predlaže se donošenje propisa za izradu izvještaja javnopravnih organa o stanju rješavanja upravnih stvari, koji će na predlog organa državne uprave nadležnog za poslove uprave, donijeti Vlada(član 161).

Glavom XVI „Prelazne i završne odredbe**"** (član 162-164) uređuje se prelazni režim u primjeni zakona i instutut vacatio legis.

Prelaznim režimom uređuje se okončanje započetih postupaka (član 162) na uobičajen način što postupci koji do dana stupanja na snagu ovog zakona nijesu pravosnažno okončani, okončaće se po odredbama ovog zakona. Ovo pravilo štiti pravnu sigurnost i izvjesnost po sve učesnike upravnih postupaka koji su u toku.

Odredba člana 163 predviđa da danom stupanja na snagu ovog zakona prestaje da važi Zakon o opštem upravnom postupku ("Službeni list RCG", br. 60/2003 i "Službeni list CG", br. 32/2011), dok je odredbom člana 164 predviđeno da zakon stupa na snagu 1. januara 2016. godine. Na ovaj način je ostavljen dovoljan i neophodan period (vacatio legis) radi sprovođenja nužnih priprema za potpunu primjenu novih zakonskih rješenja i osiguranja potrebnog vremena za edukaciju službenika i drugih lica koji će voditi upravni postupak po novom zakonu. Važeći Zakon o opštem upravnom postupku tako je dugo u primjeni, da će svima koji će primjenjivati novi Zakon trebati određeno vrijeme za edukaciju i upoznavanje sa novim rješenjima za primjenu novoga Zakona. Potrebno je donijeti nov Zakon o upravnosudskoj zaštiti imajući u vidu proširenje primjene ZUP-a I na druge oblike upravnih aktivnosti. S druge strane, period do 1. januara 2016. godine treba iskoristiti za usklađivanje posebnih propisa (zakona i drugih akata), koje sadrže procesne odredbe drugačije od ovog zakona. Takođe, do dana stupanja na snagu ovog zakona potrebno je donijeti sve podzakonske akte potrebne za njegovu primjenu.

LITERATURA :

Knjige:

1. Blažić, Đorđije (2010): *Upravno-sudski postupci Crne Gore*, Fakultet za državne i evropske studije, Podgorica

2. Blažić, Đorđije, Dujić, Slobodan, Dimitrijević, Predrag (2005): *Komentar zakona o inspekcijskom nadzoru*, Agencija za lokalnu demokratiju i partnerstvo Crne Gore, Podgorica

3. Bogićević, Čedomir, Blažić, Đorđije, Radulović, Branislav (1997): *Priručnik za praktičnu primjenu ZUP-a i ZUS-a sa registrom pojmova, pratećim propisima, obrascima i primjerima akata*, Medeon, Podgorica

4. Borković, Ivo (2002): *Upravno pravo – osmo izdanje*, Narodne novine, Zagreb

5. Breban, Gi (2002): *Administrativno pravo Francuske*, Službeni list SRJ, Beograd

6. Craig, Paul (2006): *EU Administrative Law*, Oxford University Press, Oxford

7. Dimitrijević, Pavle, Marković, Ratko (1986): *Upravno pravo*, Službeni list SFRJ, Beograd

8. Dimitrijević, Predrag, Blažić, Đorđije (2008): *Upravno pravo Crne Gore*, Fakultet za državne i evropske studije, Podgorica

9. Dimitrijević, Predrag (2008): *Upravno pravo – opšti deo (Knjiga I)*, Pravni fakultet, Niš

10. Đerđa, Dario (2007): *Otvorena pitanja upravnog postupka u Hrvatskoj*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, br. 1

11. Đerđa, Dario (2009): *Novo hrvatsko opće upravnopostupovno pravo*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, br. 1

12. Ilić, Mihailo (1998): *Administrativno pravo i drugi radovi*, Službeni list SRJ, Beograd 234

13. Ivanović, Sreten (2005): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku*, Podgorica

14. Ivanović, Sreten (2008): *Primjena Zakona o upravnom postupku i upravnom sporu, sa sudskom praksom*, Podgorica

15. Jelić, Zoran, Fatić, Branislav (1977): *Priručnik za primjenu Zakona o opštem upravnom postupku*, Ekonomika, Beograd

16. Jevtić, Ljubomir, Šramek, Radomir (1959): *Upravni postupak i upravni spor*, Savremena administracija, Beograd

17. Koprić, Ivan, Musa, Anamarija, Lalić, Novak Goranka (2012): *Evropski upravni prostor*, Institut za javnu upravu, Zagreb

18. Koprić, Ivan (2010): *Upoznavanje s novim Zakonom o općem upravnom postupku*, Udruga općina u Republici Hrvatskoj, Zagreb

19. Kozarčanin, Hakija, Kosovac, Mladen (1977): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku – prvo izdanje*, Pravno-ekonomski centar, Beograd

20. Kozarčanin, Hakija, Kosovac, Mladen (1982): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku – drugo dopunjeno izdanje*, Pravno-ekonomski centar, Beograd

21. Krbek, Ivo (1957): *Upravni akt*, Pravni fakultet, Zagreb

22. Krijan, Pero (2002): *Komentar Zakona o upravnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine sa sudskom praksom*, Privredna štampa, Sarajevo

23. Langrod, Žorž (1960): *Upravni postupak i upravno pravo (prevod sa francuskog D. Denković)*, Zavod za javnu upravu, Beograd

24. Lilić, Stevan (2011): *Res Administrativa – Upravna stvar*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

25. Lilić, Stevan, Cerović, Dražen (2013): *Upravno procesno pravo*, Pravni fakultet, Podgorica

26. Lilić, Stevan, Kunić, Petar, Dimitrijević, Predrag , Marković, Milan (2004): *Upravno pravo*, Savremena administracija, Beograd

27. Lilić, Stevan (1998): *Upravno pravo*, Savremena ad ministracija, Beograd

28. Lopez-Rodo, Laureano (1980): *La procédure administrative non contentieuse*, Revue du Drvit public et de la Science politique, Paris

29. Majstorović, Bogdan (1978): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku*, Nova administracija, Beograd

30. Marković, Branislav (1977): *Položaj i uloga stranke u upravnom postupku,*Privredni pregled, Beograd

31. Popović, Slavoljub, Lilić, Stevan, Savinšek, Jovanka (1998): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku*, Savremena administracija, Beograd

32. Marković, Ratko (2002): *Upravno pravo – opšti deo*, Slovo, Beograd

33. Milkov, Dragan, Prostran, Čedomir (1998): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom*, Službeni glasnik, Beograd

34. Popović, Slavoljub, Marković, Branislav, Petrović, Milan (1995): *Upravno pravo – opšti dio*, Savremena administracija, Beograd

35. Popović, Slavoljub (1978): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku, sa saveznim, republičkim i pokrajinskim propisima, objašnjenjima, sudskom praksom, primerima, obrascima za primenu zakona i registrom pojmova*, Savremena administracija, Beograd

36. Rađenović, Mirjana (2009): *Pravo upravnog spora*, Banja Luka

37. Sekulić, Ljubomir, Đuranović, Smilja (2004): *Osnovi upravnog prava – drugo izmijenjeno i opunjeno izdanje*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

38. Stjepanović, Nikola (1957): *Položaj građana i organizacija u upravnom postupku*, Savremena administracija, Beograd

39. Stjepanović, Nikola (1964): *Upravno pravo SFRJ – opšti deo (Knjiga I)*, Zavod za izdavanje džbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd

40. Todorović, Ljubo, Hadžimusić, Mensur (2005): *Upravni postupak*, Društvo za fi nansijsko-ekonomske ekspertize, izdavaštvo i marketing „Fineks", Sarajevo

41. Tomić, Zoran, Bačić, Vera (1997): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom i registrom pojmova*, Službeni list SRJ, Beograd

42. Tomić, Zoran, Bačić, Vera (2003): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom – osmo izdanje*, Službeni list, Beograd

43. Tomić, Zoran, Bačić, Vera (2012): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom – deveto izdanje*, Službeni glasnik, Beograd

44. Tomić, Zoran (1999): *Pravno nepostojeći upravni akti – od francuskog ka jugoslovenskom pravu*, Pravni fakultet, Beograd

45. Tomić, Zoran (1998): *Upravno pravo*, Službeni list SRJ, Beograd

46. Tomić, Zoran (2002): *Upravno pravo*, Službeni list SRJ, Beograd

47. Vukadinović, Radovan (2006): *Uvod u pravo Evropske unije*, Kancelarija Srbije i Crne Gore za pridruživanje Evropskoj uniji, Kragujevac

48. Vuković, Svetislav (2010): *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku I Zakona o upravnim sporovima – treće izmenjeno izdanje*, Poslovni biro, Beograd

49. Wiener, Celine (1975): *Vers une codifi cation de la procedure administrative*, Paris, 1975

Pravni propisi:

1. Carinski zakon ("Službeni list RCG", br. 7/02, 1/11-29, 39/11-96, 40/11, 28/12)

2. Zakon o državnom premjeru i katastru nepokretnosti (Sl. list RCG, br. 29/07-1 I Sl. list CG, br. 73/10-11, 32/11-14, 40/11-55)
3. Zakon o javnim nabavkama (Sl. list CG, br. 42/11)
4. Zakon o javnim nabavkama (Sl. list CG, br. 42/11)
5. Zakon o kulturi (Sl. list CG, br. 49/08-24. 16/11-24. 40/11-7, 38/12-4.)
6. Zakon o matičnim registrima (Sl. list CG, br. 47/08-116, 41/10-27, 40/11-3.)
7. Zakon o metrologiji (Sl. list CG, br. 79/08-18, 40/11-14)
8. Zakon o mirnom rješavanju radnih sporova (Sl. list CG, br. 16/07-1, 53/11-20.)
9. Zakon o opštem upravnom postupku (Sl. list RCG br. 60/03, Sl. list CG br. 32/11)
10. Zakon o patentima (Sl. list CG, br. 66/08-1, 40/10-7, 40/11-12)
11. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (Sl. list RCG, br. 54/03-1, 39/04-31, 61/04-4, 79/04-33, 81/04-53, 29/05-12, 14/07-3, 47/07-27 i Sl. list CG, br.12/07-104, 13/07-24, 79/08-26, 14/10-15, 73/10-11, 78/10-197, 34/11-9, 40/11-35, 66/12-319, 36/13-7, 38/13-6)
12. Zakon o poreskoj administraciji (Sl. list RCG, br. 65/01-41, 80/04-1, 29/05-12 I Sl. list CG, br. 20/11-34. 28/12-590)
13. Zakon o upravnom postupku (Sl. list CG, br. 56/14, 20/15)
14. Zakon o zaštiti konkurencije (Sl. list CG, br. 44/12-40)
15. Zakon o zdravstvenom osiguranju (Sl. list RCG, br. 39/04-18, 23/05-62, 29/05-
16. 12 i Sl. list CG, br. 12/07-104, 13/07-24, 40/11-54, 14/12-53, 36/13-7)
17. Zakon o žigu (Sl. list CG, br. 72/10, 44/12, 18/14)

Doc. dr Aleksandar R. Ivanović[104*]
Departman za pravne nauke
Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar

Prof. dr Aleksandar B. Ivanović[105*]
Forenzički centar
Uprava policije Crne Gore
Podgorica

UDK 343.9.018 **Pregledni rad**

KRIMINALISTIČKO STRAREGIJSKI PRISTUP KAO SAVREMENI KONCEPT ORGANIZACIJE I REALIZACIJE KRIMINALISTIČKE DELATNOSTI

CRIMINALISTIC STRATEGIC APPROACH AS A MODERN CONCEPT OF ORGANIZATION AND REALIZATION OF CRIMINALISTICS ACTIVITY

Apstrakt: Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog veka u svetu su, sa ciljem efikasnijeg suprotstavljanja savremenim oblicima kriminaliteta počeli da se razvijaju novi koncepti organizacije kriminalističke delatnosti. Osnovu tih savremenih pristupa čini tendencija redefinisanja policijske uloge u društvu, postavljanje novih strateških ciljeva, oblika organizacije i uvođenja novih metoda delovanja kako bi

Apstract: In the late eighties and early nineties of the twentieth century in the world, with the aim of more efficient countering contemporary forms of crime began to develop new concepts for the organization of criminal activity. The basis of such modern approach is the tendency of redefining the role of police in society, setting new strategic objectives, forms of organization and introduction of new methods of operation in order to

104 * a.ivanovic@uninp.edu.rs
105 * ialeksandar@t-com.me

se otklonile slabosti koncepta koji je bio dominantan u najvećem periodu dvadesetog veka. Tako su se u okviru redefinisanja organizacije kriminalističke delatnosti razvili mnogi savremeni koncepti kriminalističke delatnosti koji imaju naglašenu prokativnu dimenziju, Jedan od takvih modela je i kriminalističko strategijski pristup, koji se u literature naziva još i kriminalistička strategija (nem. Kriminalstrategie) koji je pre svega usmeren na suprotstavljanje tzv. organizovanim oblicima kriminalnog ispoljavanja (organizovanom kriminalu, privrednom kriminalu, terorizmu i sl.)
U narednom delu rada ukazaćemo na osnovne elemente ovog koncepta organizacije i realizacije kriminalističke delatnosti.

Ključne reči: kriminalistička strategija, kriminalna politika, kriminalistička taktika, prevencija, represija.

eliminate the weaknesses of the concept which was dominant in the period of the twentieth century. Thus many modern concepts of criminal activities which have emphasized the proactive dimension developed in the context of redefining of the organization of criminalistics activities. One such model is a strategic approach to crime, which in the literature is also named as Crime Strategy (Ger. Kriminalstrategie), which is primarily focused on the opposition to so-called organized forms of criminal expressions (organized crime, economic crime, terrorism, etc.). In the next part f the paper we will identify the basic elements of this concept, organization and implementation of criminal activity.

Key words: criminalistics strategy, criminal policy, criminalistics tactics, prevention, repression.

UVOD

Kriminalistička strategija, odnosno strategijski pristup u obavljanju kriminalističke delatnosti predstavlja relativno nov koncept suprotstavljanja kriminalitetu koji je razvijen u Nemačkoj krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka. Pre nego što ukažemo na suštinu ovog modela obavljanja kriminalističke delatnosti, najpre je neophodno ukazati šta se smatra pod izrazom strategija. Izraz strategija, u u najopštijem smislu reči, znači veštinu u postizanju određenog cilja. S tim u vezi, strategija podrazumeva traženje odgovora na pitanje kako neko može da postigne određeni cilj? Sve strategije su uglavnom razvijene iz vojne strategije, koja ima dugu tradiciju, pa tako je i kriminalistička strategija razvijena na osnovu određenih principa vojne strategije. Naime, kriminalistička strategija je sredstvo za realizaciju ciljeva kriminalne politike. Ovo posebno dolazi do izražaja kada određene ciljeve kriminalne politike nije moguće realizovati standardnim načinom kriminalističke delatnosti. U tom slučaju se javlja potreba za promenom načina upotrebe postojećih mera, radnji i sredstava, uzevši u obzir sve činioce koji utiču na pojavu kriminalnog ispoljavanja, na način koji nam omogućava postizanje odgovarajućih rezultata, odnosno za definisanjem strategije kriminalističke delatnosti.

Kriminalistička strategija, odnosno kriminalističko strategijski pristup u organizaciji i realizaciji kriminalističke delatnosti je u Nemačkoj, pod nazivom "Kriminalstrategie", nastao kao odgovor na sve veću ekspanziju organizovanog kriminala, terorizma i drugih ozbiljnih oblika kriminalnog ispoljavanja, za čije suzbijanje i sprečavanje nemačka kriminalistička policija nije imala adekvatno rešenje. Naime, analizom načina delovanja organizovanih kriminalnih i terorističkih grupa nemački kriminalisti su uočili da se delovanje ovih grupa u preduzimanju kriminalnih akcija odlikuje karakteristkama, odnosno principima poslovne i vojne strategije, te da bi efikasan odgovor strategiskom kriminalnom delovanju bilo usvajanje adekvatne kontrastrategije. Naime, analizom vojne strategije i strategije delovanja kriminalnih grupa uočena je određena sličnost, koja se ogleda u tome da je kod obe strategije logistika bila od ključnog značaja za postizanje cilja. U skladu sa tim oni su pokušali da kombinacijom elemenata vojne strategije i znanja koja su razvijena u okviru kriminalisitke naprave kontrastrategiju (kriminalističku strategiju) sa ciljem efikasnijeg suprotstavljanja savremenim oblicima kriminalnog ispoljavanja.

Konkretnije, razvijanje ovog koncepta organizacije i realizacije kriminalističke delatnosti vezuje se za delovanje terorističke grupe Bader-Majnhof, koje je zadavalo ozbiljne probleme nemačkim službama bezbednosti u smislu sprečavanja i suzbijanja njihovih terorističkih akcija. Naime, pomenuta, teroristička grupa je konstantno napadala banke, supermarkete, skladišta oružja i municije, kidnapovanla važne političke ličnosti i preduzimala druge slične terorističke akcije, s jedne strane, dok se kriminalističko istraživanje pojedinačnih delikata ove grupe koje se zasnivalo na standardnim

principima kriminalističke taktike i metodike, sa druge strane pokazalo kao neefikasno, tj. nije davalo neke značajnije rezultate. Teroristička grupa Bader-Majnhof je svoje akcije preduzimala na veoma širokom prostoru, zbog čega policija nije bila u stanju da ih poveže, odnosno da utvrdi vezu između izvršenog i predstojećeg napada, tj. tradicionalni način primene kriminalističko-taktičkih i istražnih mera i radnji nije davalo odgovarajuće rezultate.

Shodno navedenom tadašnji direktor nemačke kriminalističke policije Herbert Šafer (Herbert Schäfer) koji se smatra utemeljivačem ovog pristupa u obavljanju kriminalističke delatnosti ukazao je na potrebu hitnog iznalaženja novog pristupa u kriminalisitčkom istraživanju načina funkcionisanja grupe Bader-Mjnhov, koja je u to vreme delovala na području Nemačke. U izgradnji novog pristupa Šaferu je pomogao priručnik terorističke grupe Bader-Majnhof koji je pronađen u jednom od otkrivenih skrovišta ove grupe. Naime, na osnovu sadržaja pomenutog priručnika Šafer je dobio ideju za drugačijim pristupom u kriminalističkom istraživanju ove grupe. Analizom sadržaja priručnika, zaključio je da je delovanje ove grupe organizovano po ugledu na delovanje pojedinih urbanih gerilskih južnoameričkih grupa. Njihova strategija delovanja se zasnivala na podrivanju postojećeg političkog sistema kroz razne terorističke akcije. Ovakve akcije mogu da budu uspešno realizovane samo uz odgovarajuću logističku podršku. U tom cilju teroristička grupa Bader-Majnhof je obezbeđivala sebi finansijska sredstva putem otkupa od otmica ili pljački. Zatim su sa tim novcem kupovali oružje, municiju i ekslopziv za miniranje značajnih objekata. Svoje terorističke napade izvodili su na veoma širokom području za šta su koristili veliki broj ukradenih vozila i registarskih tablica. Detaljna analiza strateškog koncepta njihovog delovanja rezulturala je određivanjem objekata koji mogu biti potencijalna meta napada, verovatne pravce kretanja, kao i mesta snabdevanja terorističke grupe neophodnim sredstvima (oružjem, municijom, eksplozivom, hranom, kradenim vozilima, gorivom i sl.). Kriminalistička delatnost na polju otkrivanja ove terorističke grupe je potom, na Šaferov predlog, usmerena na kontrolu odnosno pojačano nadziranje putnih pravaca (puteva i mesta za prenoćište na putevima), finansijskih institucija i vladinih objekata, benzisnkih pumpi i pratećih objekata, taksista itd. Dakle, strategija delovanja nemačke kriminalističke policije se ogledala u suprotstavljanju terorističkoj grupi Bader-Majnhof protiv strategijom koja se zasnivalala na primeni kriminalističkih mera, radnji i sredstava u cilju ograničenja, odnosno neutralisanja logističke podrške ovoj terorističkoj grupi.

Nakon razbijajanja terorističke grupe Bader-Majnhof interesovanje za kriminalističko strategijski pristup je neko vreme opalo, da bi početakom devedesetih došlo do ponovnog interesovanja za ovaj model organizacije i realizacije kriminalističke delatnosti, posebno u zemljama koje pripadaju nemačkom govornom području. Danas, po mišljenju pojedinih teoretičara ovo je jedna od oblasti kriminalistike koja se najbrže razvija (Dvoršek, 2008:17).

DEFINISANJE KRIMINALISTIČKE STRATEGIJE (KRIMINALISTIČKO STRATEGIJSKOG PRISTUPA)

U kriminalističkoj literaturi se može naći puno različitih pristupa u definisanju kriminalističke strategije, tako jedan broj autora kriminalističku strategiju smatraju zasebnom granom kriminalistike, pored taktike, tehnike i metodike, dok drugi pak, smatraju da ona prevazilazi polje kriminalistikčkog delovanja, što se posebno odnosi na slučaj opšte kriminalističke strategije (Dvoršek, 2006:235).

Tako na primer, Šafer definiše kriminalisitčku strategiju kao: "umeće ili veštinu zajedničkog rada policijskih snaga na postizanju ciljeva kriminalne politike" (Schäfer, 1972:46).

Manfred Klink (Manfred Klink) i Saigfried Kordus (Siegfried Kordus), kriminalističku strategiju definišu kao: "naučnu oblasti koja proučava metode za postizanje represivne i preventivne funkcije u borbi protiv kriminala, pomoću globalnih, planiranih (srednjoročnih i dugoročnih) mera, uzimajući u obzir aspekt učinkovitosti" (Klink&Kordus 1986:22).

Mada postoje različite definicije kriminalističke strategije, ipak se svi teoretičari slažu, da se glavni predmet interesovanja kriminalističke strategije, ogleda u iznalaženju načina primena kriminalstičkih mera i radnji pomoću koga se može povećati učinkovitost preventivnih i represivnih aktivnosti na polju suprotstavljanju kriminalitetu.

Zadatke, u smislu supotrotstavljanja kriminalitetu, određuje pre svega kriminalna politika. Kriminalnu politiku treba shvatiti, kao deo ukupne politike, koja kriminalističkoj strategiji daje uputstva po pitanju toga koji su to ciljevi koji su definisani kao rezultat političke volje većine stanovništva koje treba ostvariti. Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da je kriminalistička strategija podređena kriminalnoj politici, tj. da kriminalna politika određuje ciljeve kriminalističkoj strategiji, dok kriminalisitčka strategija predstavlja sredstvo za ostvarivanje ciljeva kriminalne politike. Shodno tome, kriminalistička strategija predstavlja koncept za iznalaženje najoptimalnijeg načina za upotrebu kriminalističko-taktičkih mera i radnju u realizaciji određenog cilja. To znači, da područje kriminalističke strategije podrazumeva iznalaženje najadekvantijieg načina za primenu mera i radnji koja se odnose na savlađivanje kriminaliteta kao celine, ali i na suprotstavljenje njegovim pojedinačnim segmentima. Uzevši u obzir da, područje kriminalističke taktike obuhvata mere i radnje za otkrivanje, istraživanje i dokazivanje pojedinih kriminalnih radnji, možemo zaključiti da kriminalističko taktičke mere i radnje i predstavljaju sredstvo za realizaciju kriminalističke strategije ili obratno, tj. da strategija podrazumeva izbor najadekvatnije taktike (Videti sliku br. 1). Kriminalističko taktičke mere i radnje mogu tako označiti samo manevar za realizaciju kriminalističke strategije. Smisao odnosno cilj takvog manevra znaju samo njihovi planeri. To isto tako znači, da se kriminalističko strateške i kriminalističko taktičke mere ponekad prepliću što je slučaj i u vojnoj strategiji. (Masleša, 2009:32).

Slika br. 1. Šematski prikaz odnosa između krimnalne politike, kriminalističke strategije i kriminalističke taktike

Uzevši u obzir tradicionalnu podelu kriminalistike na taktiku, tehniku i metodiku, kao i odnos između kriminalističke strategije i kriminalističke taktike, sa pravom se postavlja pitanje da li kriminalističku strategiju treba shvatiti kao oblast kriminalističke taktike ili se radi posebnoj grani, odnosno oblasti kriminalistike. U davanju odgovora na ovo pitanje može nam pomoći to, ako kriminalističke nauke uporedimo sa vojnim naukama. Naime, upoređivanjem tretmana strategije i taktike u vojnim naukama možemo uvideti da strategija i taktika predstavljaju dva odvojena pitanja, pri čemu se vojna taktika pre svega odnosi na procedure za postizanje manjih vojnih ciljeva (vođenje pojedinačnih borbi, pridobijanjem saveznika i sl.), dok je predmet vojne strategije oružana borba u celini na strategijskom nivou, odnosno istraživanje i izgrađivanje teorije i prakse pripremanja i vođenja oružane borbe kao najobimnijeg sadržaja rata. Dakle, vojna strategija i taktika su razvijeni u sasvim različitim uslovima i pristupaju određenom predmetu sa različitih nivoa, ista situacija je i sa krimnalističkom strategijom i kriminalističkom taktikom, što znači da možemo reći da kriminalistička strategija predstavlja posebnu oblast krimnalistike.

Ovde treba napomenuti da za razliku od rata, odnosno oružanog sukoba, kriminal do sredine šestedesetih godina prošlog veka, nije ozbiljno ugrožavao bezbednosti zemlje i njenih građana, zbog čega se do tada i nije postavljalo pitanje ograničnosti policijskih metoda i sredstava, takođe u ponašanju, odnosno delovanju kriminalaca nisu primećeni jasni oblici strategijskog postupanja, koje bi zahtevalo izradu odgovarajuće protivstrategije (kriminalističke strategije). Nasuprot tome, vojna taktika razvila se tokom vekova kao sredstvo za realizaciju različitih vojnih strategija. To nas dovodi do zaključka da postoji potreba da se odnos između kriminalističke strategije i kriminalističke taktike preciznije definiše i kao i da se ostvari bolja organizacija između kriminalističko strategijskog pristupa i primene kriminalističko-taktičkih i istražnih radnji i mera.

Kao što je to već istaknuto, kriminalistička strategija je nastala na principima vojne strategije. S tim u vezi kao što vojna strategija može da bude usmerena na odbranu ili napad, tako i krimnalistička strategija može biti usmerena na sprečavanje (prevenciju), odnosno (suzbijanje) represiju. Ovde takođe treba napomenuti da odbrambene i napadačke aktivnosti u okviru vojne strategije se često prepliću i predstavljaju samo manevar za postizanje konkretnog cilja strategije. Isto važi i za kriminalističku strategiju, s tim što je preduzimanje kriminalističko-taktičkih mera i radnji u cilju ostvarenja strategije uokvireno zakonskim propisima. To znači da za postizanje cilja mogu da se koriste mere, radnje i sredstva koja su dozvoljena krivičnopravnim propisima određene države. Metode i prisvajanje je dozvoljeno po krivičnim zakonima i propisima. S tim da je preduzimanje represivnih mera znatno preciznije regulisano zakonskim propisima u odnosu na preduzimanje preventinih mera. Naime, u praktičnoj realizaciji kriminalističke strategije, slično kao u realizaciji vojne strategije u ratu, često se prepliću elementi napada (represije) i odbrane (prevencije). Tako, na primer kriminalističko istraživanje kriminalne delatnosti koja se odnosi na falsifikovanje putnih dokumenata predstavlja pre svega represivnu kriminalističku akciju, sa ciljem otkrivanja falsifikatora. Na bazi represivne kriminalističke strategije koja je zasnovana na pitanjma koja se tiču znanja i veština koja su neophodna za izradu falsifikata, tehničke opreme, materijala i procedura koje su neophodne za falsifikovanje, određuju se kriminalističko-tektičke mere i radnje preventivno-represivnog karaktera koje imaju za cilj da daju odgovore na pitanje kako, gde, na koji način i od strane koga se izrađuju falsifikati putnih isprava. Razotkrivanjem ovog oblika kriminalnog ispoljavanja, kao i njegovih vinovnika, ostvaruje se suzbijanje kriminalnog ispoljavanja koje se tiče falsifikovanja putnih isprava. Međutim, u isto vreme u sklopu date kriminalističke (forenzičke) procedure mogu otkriti slabosti u oblasti zaštite dokumenata od falsikovanja, i slabosti u postupku otkrivanja falsikivovanih dokumenata. U utvrđenim slabostima istražitelji potom obaveštavaju proizvođači dokumenata, policijske jedinice koje iz izdaju, odnosno službe koje vrše njhovu proveru kako bi na bazi ovih informacija izradili preventivnu strategiju kojom će biti određene mere koje treba da preduzemu kako bi utvrđeni nedostaci u izradi originalnih dokumenata bili otklonjeni, odnosno kako bi se poboljšala procedura provere verodostojnisti tih dokumenata.

Dakle, kriminalistička strategija ima dva svoja osnovna vida delovanja: usmerava kriminalističku represiju, sa jedne strane, odnosno planira, programira i realizuje kriminalističku prevenciju, sa druge. Područje kriminalističke represije je normativno obavezujuće za kriminalističke organe, tako da je ono daleko više zastupljeno u okviru kriminalističke strategije. Kriminalistička prevencija kao uopštavajuća i deklarativna, nema svoj obavezujući osnov, ali sa aspekta racionalnosti, humanosti i društvene svrsishodnosti sprečavanja nastupanja kriminalne posledice, veoma je opravdana i društveno nužna. Zbog toga je neophodno da se kriminalistička strategija sa represije

prenosi na područje preventivne strategije, uvek kada za to postoje uslovi. Mogućnost sprečavanja nastupanja kriminalne posledice bi trebalo da bude najprihvatljivija kada je u pitanju kriminalistička strategija. Kriminalistička prevencija kao vid kriminalističke strategije je opredeljenje kome treba da teže kriminalisti u suprotstavljanju kriminalitetu. U prilog ovome govori i tvrdnja pojedinih autora da su preventivne kriminalističke strategije, odnosno kriminalističke strategije koje su usmerene na sprečavanje kriminalnog ispoljavanja jeftinije od represivnih. Naime, Feltes je izračunao da policijska istraga jednog krivičnog dela košta nemačke poreske obveznike oko 20.000 nemačkih maraka. S tim da, u ovaj iznos ne ulaze troškovi drugih institucija koje učestvuju u oktivanju dokazivanju tog krivičnog dela. Te da činjenice u vezi troškova represivnog oblika suprotstavljanja kriminalu nesumnjivo opravdavaju potrebu za razvijanjem preventivnih kriminalističkih strategija (Feltes, 1994:168).

Na osnovu svega navedenog možemo uvideti da kriminalističko strategijski pristup može biti usmeren na kriminalističko istraživanje konkretnog krimnalnog ispoljavanja (misli se pre svega na istraživanje složenih oblika kriminalnog ispoljavanja poput delovanja organizovanih kriminalnih grupa), kontrolu kriminala (praćenje i analizu stanja kriminaliteta, što ujedno predstavlja preduslov za efikasnu kriminalističku reakciju) ili suprotstavljanje kriminalitetu (preventivne i represivne mere koje se preduzimaju na osnovu praćenja i analize stanja).

VRSTE KRIMINALISTIČKIH STRATEGIJA

U zavisnosti od toga, sa kog aspekta se vrši njihova klasifikacija u kriminalističkoj teoriji postoji mnoštvo podela kriminalističkih strategija. Tako se npr., u odnosu orjetnaciju kriminalističke strategije dele na strategije koje su usmerene na počinioce, strategija usmerene na žrtvu, strategije usmerene ustanovu, odnosno objekt (npr. strategija za sprečavanje otmice aviona), specifične deliktne strategije (npr. strategija za sprečavanje i suzbijanje falsifikovanja platnih kartica, krijumčarenja oružja i sl.) i područne strategije (na primer, uspostavljanje jedinstvene evidencije tragova različitih vrsta oružja). S obzirom na prostorni okvir koji se obuhvata kriminalističko strategijskim pristupom u realizaciji kriminalističke delatnosti, kriminalističke strategije se dele na regionalne, trans-regionalne i međudržavne strategije. Takođe, postoji podela na pojedinačne kriminalističke strategije koje se odnose na konkretne kriminalne događaje, kao i organizacione i kadrovske kriminalističke strategije. Uzevši u obzir postojanje mnoštvo različitih podela kriminalističkih strategija, mišljenja smo da je, s obzirom na predmet ovog rada, najadekvantija podela kriminalističkih strategija na opšte (generalne, teorijske) i operativne kriminalističke strategije.

Opšta kriminalistička strategija

Opšta (generalna) kriminalistička strategija obuhvata način razmišljanja u izradi opštih materijalno-funkcionalnih koncepata efikasne borbe protiv kriminaliteta. Klink i Kordus definišu tri modela opšte (generalne) kriminalističke strategije:

- Deliktne strategije koje su fokusirane na određene kriminalne oblasti (nrp. politički kriminal, privredni kriminal, ekološki kriminal i sl.);
- Strukovne strategije, odnosno strategije koje su fokusirane na uža strukovna područja delovanja. Radi se o konceptu suprotstavljanja kriminalu putem određenih oblasti rada (npr. razvoj informacionih sistema, uvođenje tajnih istražnih metoda i sl.);
- Regionalne strategije koje se bave suzbijanjem geografski ograničenih oblika kriminalnog ispoljavanja. Ove strategije se primenjuju kada je određeno područje iznad proseka po pitanju zastupljenosti određenog oblika kriminalnog ispoljavanja (Klink&Kordus, 1986:37-38).

Deliktne kriminalističke strategije

Svrha deliktnih kriminalističkih strategija je oblikovanje novih strategija za nove oblike kriminalnog ispoljavanja ili unapređivanje postojećih strategija. Nove strategije je moguće oblikovati tek nakon detaljne analize načina delovanja, odnosno modusa operandi kriminalaca. Ovde treba napomenuti da je upravo potreba za detaljnom analizom modusa operandi kriminalaca jedan od razloga što su oni gotovo uvek nekoliko koraka ispred istražitelja. Shodno tome, ambicije strateških planera sežu i dalje, odnosno ka analizi kriminalnog potencijala novih tehnologija i njihove moguće primene u sprečavanju ili suzbijanju novih pojavnih oblika kriminalnog ispoljavanja. Uzevši u obzir činjenicu da svaka nova tehnologija omogućava realizaciju različitih oblika kriminalnog ispoljavanja, potrebno je planirati strategiju sprečavanja i suzbijanja delikata određene vrste koja predstavlja mešavinu različitih strategija.

Heinz i Koh smatraju da deliktne strategija treba da obuhvate sledeće komponente:

- precizno definisan strateški cilj, na primer neutralisanje (Die Zerstörung) kriminalne strukture organizovanog kriminala na određenom području;
- analizu stvarnog stanja (Ist-Zustand), koja obuhvata strukturu izvršilaca, strukturu žrtava, očekivane ekonomske uticaje, socijalna očekivanja i sl;
- specifične indikatore koji utiču na uspeh u borbi sa kriminalom (na primer, postojeći policijska logistika) i
- analizu mogućih rešenja i mogućnost njihovog izvođenja u praksi, uzimajući u obzir zahteve kriminalne politike, s jedne strane, i očekivanog odnosa javnosti prema suprotstavljanju drugim oblicima kriminalnog ispoljavanja (Kube, Störzer&Timm, 1992:136).

Tipičan primer deliktne strategija, predstavlja strategija suprotstavljanja organizovanom kriminalu. Tako na primer, na osnovu analize stanja i uočenih slabosti u kontrolnim mehanizmima, planeri su došli do zaključka da je potreban manevar, odnosno, stvaranje i usvajanje novih istražnih metoda, i prenos težišta kriminalističkog istraživanja sa krivičnog dela na identifikaciju kriminalne strukture. Takva deliktna strategija je zahtevala promene ili prilagođavanje, odnosno modifikaciju strukovnih

(na usko područje usmerenih) strategija, kao što je npr. stvaranje specifične baze podataka koje sadrže posebne vrste podataka i kojima mogu da pristupe samo određeni istražitelji. Ona je takođe zahtevala određene elemente (trans)regionalnih strategija. Takav element npr. predstavlja postojanje "oficira za vezu" koji se brine o tome da relevantna pitanja od međunarodnog značaja ne ostanu u fiokama šefova policija, koji su uglavnom zainteresovani pre svega za suprotstavljanje kriminalu na nacionalnom, pa tek onda na regionalnom nivou.

Neki noviji oblici kriminala kao što je npr. kriminal u vezi sa e-trgovinom, još nemaju formulisnu deliktnu strategiju. Kriminalističko strateške planere, ovaj zadatak tek čeka, jer se veliki kriminalnih potencijala u vezi sa ovim poslom već sada prepoznaje, ali nije jasno ko treba da preuzme inicijativu za razvijanje adekvatne strategije (Kube, 1996:618-625). Takođe, kada se radi o strategijskom pristupu u suprotstavljaju ovom obliku kriminalnog ispoljavanja, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da se neće raditi o uskoj deliktnoj strategiju, već kombinaciji nekoliko različitih opštih strategija (deliktnih, strukovnih i transregionalnih).

Strukovne (na strukovna područja usmerene) kriminalističke strategije

Radi se o vrsti strategija koje nisu usmerene na određenu vrstu kriminaliteta, niti na kriminalitet u određenom području, već na istražne alate, odnosno instrumente koji imaju kriminalističko strateški značaj za kontrolu kriminaliteta u celini. Primer takve strategije predstavlja, uvođenje novog računarskog informacionog sistema za istraživanje kriminalnih događaja. Na primer, postojeći sistem je, omogućavao istražiteljima da brzo razmenjuju informacije, brzu proveru, lako ažuriranje i brisanje nepotrebnih informacija i sl. Međutim, tokom rada u ovom sistemu takođe su otkrivene različite slabosti. Tako se na primer, došlo da konstatacije da baze podataka nisu punili samo istražitelji već i administrativno osoblje, zbog čega su se u bazama našli neprovereni, a često i netačni podaci. Osim toga povećanje količine informacija, a samim tim i povećanje zahteva za njihovom verifikacijom, odnosno proveravanjem, nije ispraćeno adekvatnim sofrverskim paketom. Pristup podacima nije bio dovoljno zaštićen, odnosno nije bila izvršena adekvatna selekcija ljudi kojima je omogućen pristup bazi podataka. Takođe, razmena podataka na međunarodnom nivou je u velikoj meri ograničena zbog odredaba o zaštiti ličnih podataka (Dvoršek, 2008:86). Zbog svega ovoga, u navedenom primeru, a na osnovu navedenih činjenica dolazi, se do zaključka da postoji potreba za izradom jedne strukovne strategije koja se tiče novog informacionog sistema koji će morati da sadrži određene komponente koje treba da zagarantuju maksimalno ostvarenje strateške funkcije kojoj je informacioni sistem i namenjen. Dakle, ako uzmemo za primer potrebu za razvijanjem novog informacionog sistema namenjenog potrebama kriminalističkog istraživanja krivičnih dela, potrebno je najpre utvrditi određene zahteve, koji se ističu na osnovu postojećih saznanja o značaju informacionog sistema u kriminalističkoj proceduri, kao i identifikovati slabosti postojećeg informacionog sistema. Uzevši u obzir da su informacije (na

svim poljima) strateški resurs, odnosno da se prikupljaju namenski (ciljano), to znači da namensko prikupljanje podataka, sa druge strane, zahteva da informacijski tok, odnosno kontinuitet u prikupljanju i korišćenju podataka bude jasan, odnosno precizno određen. Što znači da je potrebno precizno definisati kojim putem će informacije ići od izvora do primaoca, odnosno krajnjeg korisnika. I sam primalac mora da bude unapred upoznat sa tokom informacija. Neke informacije su namenjene rukovodiocima, odnosno menadžment za stvaranje ili eventualnu korekciju opštih strategija, dok su druge namenjene istražiteljima za razvijanje operativnih strategija, kao i primeni opštih kriminalističko-taktičkih i istražnih mera i radnji. Neke informacije mogu biti dostupne svim istražiteljima (na primer, podaci o tome da li je osoba ranije bila osumnjičena za izvršenje nekog krivičnog dela), druge pak samo određenim istražiteljima (na primer, oni koji se tiču kriminalističkog istraživanja aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa). Treba napomenuti da je veoma važno da baza podataka bude formirana odnosno sačinjena od pouzdanih informacija. Što znači da je potrebno napraviti takav kompjuterski sistem koji poseduje odgovarajuće kontrolne mehanizme koji sprečavaju unos netačnih ili neproverenih informaicija.

Iz navedenog dalje sledi da je potrebno da se stvori efikasaniji informacioni sistem za potrebe istraživanja krivičnih dela sa odgovarajućom infrastrukturom. Naime, upravo uz pomoć odgovarajuće infrastrukture, novi informacioni sistem treba da neutrališe strateške slabosti koje su na osnovu analize identifikovane u postojećem informacionom sistemu.

Navedenu strukturu čine:

- operativni podaci (dobijeni na otvoren ili prikriven način);
- odgovarajući filteri za otklanjanje netačnih ili nepouzdanih informacije (to znači da viši nivo kontrole informacija ulaz na nižem nivou);
- odgovarajući informacioni centar ili baza, u koju će se usmereavati namenski prikupljene informacije;
- odgovarajuće softverske alate koji omogućavaju pristup podacima i njihovu nesmetanu razmenu;
- odgovarajuća tehnološka rešenja u smislu zaštite podataka od mogućih upada ili zloupotrebe (Dvoršek, 2008:87).

Nepostojanja bilo koje komponente navedene infrastrukture, ili postojanje nekog elementa u neodgovarajućem obliku imalo bi za posledicu to da novi informacioni sistem neće postići ciljeve zbog kojih je i dizajniran. Jednostavno rečeno, sistem neće ostvariti svoju stratešku funkciju.

Naime, sve veća globalizacija kriminaliteta zahteva razvoj informacionih sistema koji omogućava njihovu upotrebu na globalnom nivou. S tim u vezi se kao strateški važan ističe razvoj geografskog informacionog sistema (GIS), koji se uvodi u evropskim zemljama (Goldsmit, Mc Guire, Mollenkopf & Ross, 1998:3-46).

Sa kriminalističko strateškog aspekta gledano važno je razvijanje višejezičnih informacionih sistema. U prilog tome govori i činjenica da se u sklopu Evropske unija

još od 1995. godine razvija je projekat "AVENTUS", pomoću koga su povezane policijske agencije nekih evropskih zemlja. Za sada je ovaj projekat ograničen samo na područje sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta u vezi sa lekovima.

Regionalne kriminalističke strategije

Radi se o vrsti kriminalističkih strategija koja imaju za cilj sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta na određenom prostoru (npr. grad, određeni delovi grada, turistička mesta, seoska područja, pogranična područja i sl.). Osnov za izradu regionalnih kriminalističkih strategija predstavljaju regionalne kriminološke analize stanja kriminaliteta. Ove analize, između ostalog, podstiču razvoj situacione prevencije, odnosno neutralisanja uslova koji omogućavaju kriminalno ispoljavanje na određenom prostoru. Međutim, same regionalne strategije nisu usmerene samo na situaciono uslovljene oblike kriminalnog ispoljavanja (npr. imovinski ili nasilnički kriminalitet), već na sprečavanje i suzbijanje i drugih oblika kriminaliteta, koji opterećuje normalno funkcionisanje društvene zajednice na datom području (Koh, 1995:133).

Uzevši u obzor da na različite pojavne oblike utiče veliki broj različitih faktora, to za posledicu ima identifikaciju velikog broja veza između pojedinačnih faktora, da je ponekad veoma teško odrediti samu težinu, odnosno značaj određenog faktora u smislu uzrok - posledica. Da bi ove analize dobile prognostičke vrednosti treba da sadrže i vremensku komponentu. Oni su takođe neophodna osnova za oblikovanje kriminalne politike. Ovde takođe, treba napomenuti da postoji veliki broj faktora koji za istražitelje (policiju) nisu od naročitog značaja, te samim tim nisu od značaja za planiranje kriminalističkih strategija. Međutim, te analize mogu biti korisne za planiranje strategije drugih institucija koje takođe učestvuju u delatnosti na polju suprotstavljanja kriminalitetu. Shodno tome, planeri potencijalnih regionalnih kriminalističkih strategija moraju uzeti u obzir ovu činjenicu, tj. u oblikovanju ovih strategija je od naročite važnosti koordinacija, koja obezbeđuje uskljađenost između različitih regionalnih strategija (kriminalističkih i regionalnih strategija druge vrste).

Operativna kriminalistička strategija

Najpre treba istaknuti da kao i kada su u pitanju vojne strategije kod kojih je ponekad teško povući jasnu raliku između operativno strateškog i taktičkog nivoa, isto važi i za razliku između kriminalističko operativne strategije i kriminalističko taktičkog postupanja. Naime, ako operativnu kriminalističku strategiju shvatimo samo kao realizaciju opšte (generalne) strategije, uprkos zahtevima za racionalno korišćenje raspoloživih resursa, dolazimo u situaciju da je veoma teško izdvojiti granice te strategije i planiranja kriminalističko taktičkog postupanja. Da bi smo ovo razumeli potrebno je ovaj problem sagledati kroz, tzv. koncept poslovnih strategija u sklopu kojih se najpre razdvija generalna strategija (corporate strategy), a potom operativne strategije (operational strategies), koje predstavljaju napore u smislu toga, kako

na osnovu raspoloživih resursa ostvariti opštu strategiju, odnosno ciljeve koje daje strateški nivo organizacije (Jonson&Scholes, 1999:13). Na primer, švedska kompanija za proizvodnju nameštaja "IKEA" može da odredi u kontekstu opšte strategije na koji (vidljivi) način može da uđe na tržište sa svojim proizvodima (kataloška prodaja, uz veoma kratko vreme isporuke, lakoća transporta, robe i sl.), čemu se onda prilagođava prodajni, odnosno operativni nivo, što u suštini predstavlja operacionalizaciju opšte strategije.

U slučaju izrade operativne kriminalističke strategije je situacija nešto drugačija. Naime, za razliku od preduzetničke kod kriminalističke strategije na operativnom nivou moramo poći od delovanja (strategije) kriminalaca, koji žele da ostvari svoju kriminalnu nameru. S tim u vezi, pri projektovanju protivstrategije, opšta, odnosno generalna strategija predstavlja samo spoljašnji okvir za izradu operativne kriminalističke strategije, dok se sam sadržaj na operativnom nivou (operativna kriminalistička strategija) prilagođava težini, odnosno specifičnosti okolnosti datog kriminalnog događaja, odnosno međusobnoj interakciji sveukupnih strateških faktora datog kriminalnog događaja.

Dakle, radi se o prilagođavanju operativne strategije pojedinačnom slučaju, odnosno izvršenom krivičnom delu, bez mogućnosti za slobodan izbor prioriteta. Naime, u ovakvim slučajevima, opštom kriminalističkom strategijom nije moguće utvrdi na koji način će se planirati preventivne akcije, uzevši u obzir sopstvene resurse za suprotstavljanje kriminalitetu, u odnosu na kriminalne događaje koje bi pojedinci ili kriminalne grupe eventualno izvršile ili pokušale izvršiti u budućnosti. Dakle, nije moguće utvrditi na koje elemente njihove logistike treba da se fokusiramo, niti da li je bolje da se fokusiramo na onemogućavanje logistike (npr. uviđenje dodatnih bezbednosnih procedure za izdavanje kreditne kartice u slučaju organizovane kriminalne grupe koja se bavi falsifikovanjem i zloupotrebom platnih kartica) ili na primenu prikrivenih kriminalističkih metoda u cilju identifikovnja organizatora i svih potenicijalnih slabosti u njihovoj organizaciji koje će nam omogućiti infiltracije u samu strukturu date organizovane kriminalne grupe. Ovo je zbog toga što nam opšte, odnosno generalne kriminalističke strategije ne govore kako upravljati situacijama u kojima neočekivano (npr. putem obaveštenja od strane službi bezbednosti druge države) dolazimo do informacija pomoću kojih bi veoma lako mogli dokazati umešanost u kriminalne poslove jednom delu kriminalne grupe, ali ne i preostalom delu, dok pri tom, nismo sigurni da li ćemo kasnije upšte biti u mogućnosti da dođemo do tako pouzdanih informacija, odnosno dokaza. Takođe, opšte kriminalističke strategije nam ne kažu koje (preventivne ili represivne) mere preduzeti, ukoliko planirane mere ne daju željene rezultate ili niti kako delovati kada osumnjičeni pokuša da ospori naše dokaze.

Odgovori na ova pitanja su povezana sa specifičnim okolnostima datog kriminalnog događaja. Dakle, oni ne mogu da se traže u okviru opštih (planiranih) strategija, jer su u odnosu na ovakve zahteve preširoko postavljene. One sadrže samo opšte smernice o tome kako da se na efikasan suprotstaviti određenim oblicima kriminalnog ispoljavanja, poput političkog, organizovanog ekološkog ili organizovanog nasil-

ničkog kriminaliteta. Dakle, do odgovora na konkretna pitanja može se doći samo kroz izradu operativnih kriminalističkih strategija, koje su još veoma nerazvijene u kriminalističkoj praksi. Razlozi za slabu razvijenost kriminalističkih operativnih strategija nalazi se u činjenici da se one vezane za situacije, odnosno okolnosti koje su urgentne i koje se karakterišu informacijskim deficitom (neposredno po saznanju za pripremanje odnosno izvršenje krivičnog dela) zbog čega ih nije moguće definisati merljivim količina i činjenica. Dakle, operativne strategije ne podležu opštim zakonima. Zato su su ključni elementi za izradu ovakvih strategija pre svega talenat, i lične sposobnosti, odnosno veštine. Sa ovakvom konstatacijom slažu se i teoretičari vojnih strategija poput Mintzberg i Kvin koji pri definisanju opšte, odnosno generalne strategije upotrebljavaju pojmove voljne (namerne) strategije (intending strategy), koja može lako da se razvije u promišljene strategije (deliberate strategy) ili prinudne (primorane) strategije (emergent strategy, imposed strategy) čiji sadržaj aktivnosti diktira spoljašnja sredina ili protivnik. Ovo poslednje je svakako bliže operativnom nivou, odnosno operativnim strategijama. Isto važi i za operativne kriminalističke strategije, posebno onih koje se tiču kriminalističkog istraživanja aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa (Mintzberg & Quin, 1988:14).

Različiti elementi, odnosno modeli operativnih kriminalističkih strategija se mogu naći u kriminalističkoj literaturi, tako se npr., u priručnicima za korišćenje tajnih istražnih metoda, može naći širok spektar scenarija (operativnih kriminalističkih stratetgija) ugradnje prikrivenih islednika i tajnih policijskih saradnika u strukture organizovanog kriminala. Kreativnost u definisanju strateških rešenja je od izuzetnog značaja za kreiranje konačnih akcija (operativni kombinacija), gde je od presudne važnosti da se obezbedi, tj. zaštiti prikriveni islednik, odnosno infiltrirani saradnik, od mogućeg razotkrivanja i odmazde kriminalaca.

Za operativne kriminalističke strategije je karakteristično to da su njihovi planeri često suočeni sa mnogim nepoznanicama, koje u fazi izrade plana operativne kriminalističke strategije nije moguće predvideti. Nepoznanice su posebno povezane sa mogućim reakcijama suprotne strane, npr: koji modeli za prikrivanje tragova kriminalnih aktivnosti će biti upotrebljeni, kakav vid kontraobaveštajnog delovanja možemo očekivati od strane propadnika određene organizovane kriminalne grupe, kojim aktivnošću će pokušati da skrenu istragu u pogrešnom smeru, odnosno da osujete aktivnosti policije i organa krivičnog pravosuđa na otkrivanju i procesuiranju pripadnika određene organizovane kriminalne grupe, koje su eventualne slabosti, odnosno nedostaci zahteva za sprovođenje istrage ili optužnog akta koje mogu biti iskorišćene od strane branioca osumnjičenih, odnosno optuženih i sl. S tim u vezi, treba istaći da je suština dobre operativne kriminalističke strategije usko povezana i sa poznavanjem psihologije ličnosti i psihologije delovanja osumnjičenog, odnosno optuženog.

KOMBINACIJA KRIMINALISTIČKIH STRATEGIJA KAO ODGOVORU NA STRATEGIJU UČINILACA KRIVIČNIH DELA

Najnovija teorijska saznanja kriminalističkih strategija koja su zasnovana na rezultatima empirijskih istraživanja pokazuju da efikasno suprotstavljanje određenim oblicima kriminalnog ispoljavanja (npr. organizovani, privredni, politički, nasilnički) nije moguće ostvariti pomoću jedne univerzalne strategije. To znači da će policija i organi krivičnog pravosuđa morati da pribegavaju sličnim rešenjima, kao što je to slučaj sa vojnim strategijama, tj. da izrađuju strategije koja će predstavljati kombinaciju različitih vrsta strategija. Raznolikost kombinacije strategija prostiče i iz činjenice da pojedinačne kriminalističke strategije imaju isti generalni cilj i različite podciljeve, odnosno fokusirane su na različite pojedinačne ciljeve.

Postojanje pojedinačnih (konkretnih) ciljeva je važno za efikasno suprotstavljanje određenim vrstama kriminalnog ispoljavanja. Kombinacije strategija ne samo da predstavljaju strateško fokusiranje kriminalističke delatnosti na različite ciljeve, već i usmerenot na jedan cilj može predstavljati kombinaciju strategija. Na primer, strategija onemogućavanja korišćenja dobiti proistekle iz kriminalne delatnosti. Naime, kriminološke analize pokazuju da je dobit, odnosno materijalna korist veoma važan motivacioni faktor za realizaciju određenih oblika (pre svega organizovanog) kriminala. Shodno tome, opravdano se pretpostavlja da poboljšanje delatnosti na polju oduzimanja imovine koja je proistekla iz kriminalne delatnosti u znatnoj meri uticalo na smanjenje kriminalnog potencijala među određenim kategorijama učinilaca krivičnih dela. S tim u vezi sa kriminalističko strateškog aspekta gledano, postavlja se pitanje kako da se efikasno otkrije, odnosno identifikuje nelegalno stečena materijalna korist koja se na tržištu pojavljuje u vidu finansijskih sredstava ili robe, odnosno dobara koje su kupljene sa ovim sredstvima. Kako doći do indicija koje ukazuju na to da je određena imovinska korist predmet deliktne kriminalističke strategije. Na koji način uspostavi katalog indikatora za selektivno nadziranje i analizu sumnjivih finansijskih tokova. Međutim, kao što je to već istaknuto za nadziranje određenih finansijskih tokova na globalnom nivou, neophodno je najpre uspostaviti odgovarajuću informacionu i komunikacionu mrežu koja će omogućiti vršenje takve kontrole. Za ovo je potrebna veoma brza verifikacija, koju ne predviđa niti jedan postojeći sistem međunarodne (policijske) saradnje. Stvaranje ovakvih mreža predstavlja oblik strukovne (na sturukovno područje orijentisane) kriminalističke strategije. Dakle u navedenom primeru, radi se o kombinaciji dve vrste kriminalističkih strategija: deliktne kriminalističke strategije i strukovne kriminalističke strategije (Kube, Störzer & Timm, 1992:459-550).

KRIMINALISTIČKO STRATEŠKO REŠAVANJE KRIMINALNOG PROBLEMA

Postupak rešavanja (kriminalističko strateških) problema se može podeliti na sledeće faze:

– inicijativu
– određivanje cilja
– planiranje
– donošenje odluka
– implementaciju i kontrolu (Klink&Kordus, 1986:46).

Inicijativa podrazumeva pokretanje aktivnosti na polju rešavanja problema. Inicijativa za rešavanje problema može poteći od policijskih šefova. Takođe inicijativu mogu pokrenuti i druge organizacije i institucije kao što su tužilaštvo, carinskih organa, privatne bezbednosne agencije, mediji i sl. Inicijativa može takođe da bude rezultat usvojene kriminalne politike. Većina inicijativa za rešavanje kriminalnih problema, uglavnom potiče od policije, kao posledica analize stanja kriminaliteta. Rezultati ovakvih inicijativa su godišnji plana rada i strateška dokumenta za duži vremenski period. Manje globalni, odnosno konkretni kriminalni problemi se rešavaju (operativnom strategijom) prema istoj proceduri, s tim što inicijativa za rešavanje dolazi od istražitelja, tužioca ilii stražnog sudije. Inicijativa se u tom slučaju obično manifestuje kao nalog za rešavanje određenog (uočenog) kriminalnog problema.

Određivanje cilja podrazumeva određivanje stanja koje želimo da dostignemo kriminalističko strateškom delatnošću, a koje se opisuje rečima ili brojevima. Cilj mora da bude jasno definisan prema svom:

- sadržaju
- obimu
- trajanju.

Sadržinski ciljevi ne moraju biti fokusirani na pozitivne efekte, već mogu biti usmerene i na sprečavanje negativnih efekata (na primer, sprečavanje uzimanja talaca kod kriminalnog napada, sprečavanje upada u informacioni sistem). Ciljevi treba da budu operativno definisani koliko je to moguće, odnosno da sadrže merljive komponente. Kvantitativno merljive komponenti su na primer, povećanje otkrivenih slučajeva korupcije za 20% i povećanje efikasnosti na polju otkrivanja utaje poreza za 10%, tako da se na osnovu ovih komponenti kasnije mogu i proveriti rezultati koji su postignuti u postupku ostvarenja postavljenih ciljeva, tj. da li smo i u kolikoj meri uspeli u njihovom ostvarenju. Ovde treba napomenuti da se neki od ciljeva ne mogu opisati brojevima (na primer, izgradnja poverenja javnosti u policiju, pritisak na sitne dilere opojnih droga kako bi se pridobili za saradnju u vidu informatora i sl).

Takođe, neki ciljevi se ne mogu ostvariti direktnim putem, već putem podciljeva. Shodno tome poželjno je definisati nekoliko podciljeva, i odrediti odgovarajući niz, odnosno prioritet postavljenih podciljeva. Na ovaj način izbegava se krutost i obezbeđuje se fleksibilnost niza definisanih podciljeva. Na primer, ako se u praksi pokaže da raspoloživi resursi nisu u stanju da omoguće realizaciju glavnog cilja kroz jedan od postavljenih podciljeva, onda se kriminalistička delatnost preusmerava na ostvarenje glavnog cilja putem drugog podcilja. Tako npr., ako se kao opšti cilj postavi neutralisanje delovanja identifikovanih organizovanih kriminalnih grupa, kao podcilj ovog glavnog cilja određuje se operativni prodor u organizovanu kriminalnu grupu putem

angažovanja prikrivenog islednika. Međuim, zbog etničke homogenosti date organizovane kriminalne grupe realizacija ovog cilja nije uspela, te se stoga kriminalistička delatnost preusmerava na drugi podcilj, koji se npr. ogleda u tajnom nadziranju kompanije, koja navodno, odnosno prema prikupljenim operativnim informacijama, datoj organizovanoj kriminalnoj grupi služi kao paravan za tajne kriminalne aktivnosti.

Podciljevi predstavljaju samo jednu od etapa, odnosno samo jedan od koraka ka postizanju konačnog cilja. Zbog toga, njihovo trajanje vremenski ograničeno. Podciljevi treba da budu međusobno uskljađeni, odnosno kompatibilni, što znači da istražitelji moraju da se izbore sa potencijalnim kolizijama različitih podciljeva. Na primer, ako je jedan od postavljenih ciljeva pridobijanje mladih osoba za saradnju u cilju razotkrivanja organizovane prodaje opojnih droga u određenim objektima za zabavu, ne može se u isto vreme kao podcilj postaviti stroga kontrola ulaza (detaljan pregled) u date objekte, jer će se na taj način dileri droge odvratiti od tog prostora, što bi za posledicu imalo prestanak potrebe za uspostavljanje saradnje policije sa mladim osobama koje posećuju te objekte.

Planiranje predstavlja najvažniji i najkompleksniji deo procesa rešavanja kriminalnih problema. Važnost ove faze se ogleda u tome što neadekvatano, odnosno površno strateško planiranje ne samo da neće dovesti do postizanja željenih rezultata, već može da izazove negativane efekate, što samo pogoršava stanje po pitanju rešavanja datog problema. Kompleksnost ove faze se ogleda u činjenici da pri strateškom planiranju moramo uzeti u obzir kontrastrategiju protivnika (kriminalaca), kao i strateške planove drugih subjekata koji se bave suzbijanjem i sprečavanjem kriminaliteta i njihove interese. Ovde treba napomenuti, da sve napred navedeno u manjoj meri važi za operativno strateško planiranje, gde je ponekad neophodna improvizacija, ali smo u najužem obimu. Naime, pri planiranju operativnih kriminalističkih strategija u situaciji kada imamo informacijski deficit, dozvoljena je određena doza improvizacije po pitanju određivanja mera i radnji koje će biti preduzete u skladu sa raspolažućim navodima. Međutim, to znači da nema mesta za inprovizaciju kada je u pitanju planiranje regionalnih ili strukovnih kriminalističkih strategija, odnosno da je određen prostor za improvizaciju u planiranju dozvoljen samo kada su u pitanju operativne kriminalističke strategije. Planiranje se može podeliti prema sledećim nivoima:

– planiranje na nivou odeljenja (ovde spadaju čisto operativne strategije u vezi sa određenim teškim krivičnim delima ili u vezi sa delovanjem određene grupe učinilaca, a strateški planeri su ovlašćena službena lica koja rukovode datim odeljenjima)
– planiranje u okviru sektora (radi se o operativnim ili deliktnim kriminalističkim strategijama, ovde se pored planiranja pojedinačnih strategija za određivanje težišta kriminalističke delatnosti, definišu radne grupe i ostvaruje koordinacija između različitih odeljenja i saradnja sa institucijama izvan sektora)
– planiranje u okviru uprave (radi se o deliktnim, strukovnim, regionalnim strategijama, ove strategije predstavljaju sastavni deo sveukupne strategije policijskog delovanja na određenom području)

– planiranje u okviru službe, odnosno celokupne policijske organizacije (radi se o generalnim, odnosno opštim strategijama i međuregionalnim strategijama).

Kriminalističko strateške akcije se planiraju za kratkoročan period (od nekoliko mesedi do godinu dana), srednjoročne (od jedne do tri godine) i dugoročne (preko tri godine).

Postupak planiranja se prema Klinku i Kordusu sastoji od sledećih pet koraka:

– analiza
– sinteza
– pretraživanje i izbor mogućih opcija
– procena mogućih akcija (rešenja)
– oblikovanje koncepta (Klink & Kordus, 1986:47).

a) Analiza podataka se ogleda u povezivanju i upoređivanju podataka i različitih kriminalističko-strateških činilaca. Rezultat analize su nova saznanja odnosno produbljivanje postojećih saznanja o određenim pojavama. Rezultat analize se može ogledati u vidu uvida u strukturu kriminala, uvida u trednove kriminaliteta, otkrivanja konkretnih namera kriminalaca i sl. Preduslov za dobru analizu je posedovanje pouzdanih (proverenih) i pravovremenih informacija. Ove informacije istražitelji mogu dobiti iz sopstevnih evidencija, iz evidencija drugih službi, kako domaćih tako i stranih (pravosuđa, obaveštajnih službi, (INTERPOL-a, EUROPOL-a i sl.), raznih javnih baza podataka i iz drugih dostupnih izvora. U ovoj fazi analitičari upoređuju različite podatke kako bi omogućili realizaciju daljih koraka u procesu planiranja. Analizom velikog broj kriminalističko-strateških činilaca, raspoređenih u dužem vremenskom periodu, obezbeđuje se osnova za stvaranje opštih kriminalističkih strategija, dok se analizom malog broja strateških faktora koji se vezuju za kriminalističko istraživanje komplikovanih kriminalnih slučajeva, odnosno pojedinačnih oblika kriminalnog ispoljavanja ili za delovanje organizovane kriminalne grupe, stvara se osnova za izradu operativnih kriminalističkih strategija.

U krimnalstičkoj praksi SAD-a postupak analize u procesu strateškog planiranja se deli na osam grupa:

1) strukturalna analiza koje podrazumeva pronalaženje veza između ljudi i (kriminalnih) organizacija, uključujući i identifikaciju njihovog položaja u okviru date organizacije
2) analiza telefonskih razgovora obuhvata analizu učestalosti telefonskih razgovora između lica koja pripadaju svetu organizovanog kriminala na određenom području i identifikaciju novih pripadnika kriminalnih organizacija
3) analiza toka aktivnosti i događaja (event flow and activity flow analysis) koja omogućava da na osnovu hronološkog sleda (kriminalnih) događaja definišu odgovarajući obrasce kriminalnog ponašanja
4) analiza robnih tokova omogućava identifikaciju ilegalnih pošiljki robe, novca ili usluga. Fokus je na analizi smera robnih tokova, odnosno ilegalnih pošiljki
5) finansijska analiza omogućava identifikaciju ilegalnih transakcija (novac od ilegalnih prihoda) ili samih kriminalnih aktivnosti (kao što su plaćanje logističkih usluga)
6) regionalna kriminološka analiza koja se odnose na razmatranje sveukupnosti kriminalnih događaja na datom prostoru u određenom vremenskom interval kako bi se upoznali sa nekim trendovima i izmerili uticaji faktora koji deluju na tom prostoru
7) analiza serijskih oblika kriminalnog ispoljavanja koja omogućava brzu idntifikaciju osumnjičenih i sprečavanje izvršenja novih serijskih zločina
8) analiza opasnosti i potencijalnih žrtava su usmerene na određen prostor. Pomoću njih se utvrđuje potencijalno povećanje rizika od ugrožavanja određenih objekata, odnosno ljudi (Meywirth, 1999:447-453).

Analiza se može klasifikovati i prema drugim kriterijumima. Tako se na primer, pravi razlika između interne analize, koji se fokusira na sopstvene prednosti (organizaciju, rukovođenje, ljudske resurse, tehničke resurse) i eksterne analize, koja je fokusirana na činioce okoline (počinioce, žrtve, propise, druge nadzorne institucije). Treba napomenuti da je za efikasnu realizaciju ove faze strateškog planiranja neophodno prikupljanje određenih podataka koji su validni za rešavanje konkretnog strateškog problema. Ovi podaci se često ne prikupljaju putem standarndih načina dolaska do kriminalističko relevantnih podataka. Tako npr., planeri kriminalističkih strategija u nemačkoj radije koriste prikupljanje i procenu podataka uz pomoć stručnjaka iz određene oblasti (pravosudni radnici, poslovni ljudi, novinari, istraživači i sl). Takođe, u prikupljanju relevantnih (strateških) podataka oni su sve više fokusirani na ciljne grupe potencijalnih žrtava pomoću kojiih mere nivo osećanja sigurnosti, odnosno nivo straha od kriminaliteta.

Navedena razmatranja nas dovode do pojma prognoze kriminaliteta. Prognoza, odnosno verovatnoća predviđanja se odnosi na to kako će se pod određenim uslovima, određeni (kriminalni) događaji odrigrati u budućnosti. Za kriminalističko strateške planere je od značaja, kakav će biti razvoj kriminala u celini, kao i kakav će biti trend pojedinih oblika kriminalnog ispoljavanja u budućnosti. Prognoza se postavlja na osnovu dijagnoze, odnosno na osnovu prepoznavanja karakteristika aktuelnih oblika kriminalnog ispljavanja. Sastavni deo dijagnostike je identifikacija trendova u trenutnom razvoju kriminala. Na osnovu dosadašnih trendova, moguće je metodom ekstrapolacije[106] predvideti trendove razvoja kriminaliteta u budućnosti.

b) Sinteza podataka predstavlja postupak sklapanja novih saznanja u logučnu celinu. Sinteza zavisi od samog cilja analize. Sinteza može biti usmerena na zaključke koji omogućava planiranje operativnih mera koje se odnose na delovanje konkretnih kriminalnih grupa ili kriminalne aktivnosti, ali i za stvaranje dugoročnih (strateških) mera. Prva je namenjena operativnom radu odnosno istražiteljima, a druga policijskom menadžmentu i kreatorima krimnalne politike. Ovde treba napomenuti da je sposobnost sintetičkog razmišljanja otežana činjenicom da su faktori koji imaju stra-

106 Ekstrapolacija predstavlja predvidjanje ponasanja neke funkcije na osnovu njenih poznatih pojedinačnih vrednosti, ali izvan intervala tih poznatih vrednosti. Npr, ako znamo vrednosti neke funkcije u tackama 1,3,5 i 9, pa na osnovu toga predvidjamo njeno ponašanje u tačkama 10, 11, 12 itd.

teški značaj promenljivi i da ono što se danas vidi kao moguća prednost, već sutra može predstavljati slabost.

c) Pretraživanje i izbor mogućih opcija predstavlja kreativano iznalaženje novih rešenja, koja bi na najbolji način otklone nedostatke postojećih rešenja. Možemo izabrati širok spektar rešenja, kao što su npr.: preraspodela zadataka, reorganizacija službe, racionalizacija ili proširenje kriminalističko obaveštajnog sistema, uvođenje novih istražnih postupaka i sl. U postupku iznalaženja mogućih rešenja nove ideje se moraju ocenjivati pojedinačno, kao i u odnosu na druge različite podsisteme. Do novih ideja, koje predstavljaju rezultat analize postojećih mogućnosti i eventualnih prednosti se dolazi kroz određene faze faze, odnosno korake, a oni su:

- prepoznavanje unutrašnjeg pogleda na problem
- postavljanje pravih pitanja (postoji mnoštvo prepreka koje ometaju kreativnost i postavljanje pravih pitanja, a to su uglavnom otpor prema promenama, vezivanje za siguran status, crno-beli pogled na stvar, nedostatak samopouzdanja, strah od kritike, slaba posvećenost praktičnom radu i sl.)
- integracije, što znači da posle prva dva koraka treba prepustiti stvar svojoj intuiciji, godina iskustva, osećaju za razumevanje činjenica, odnosno, sveukupnom poznavanju datog problema.

Ovakva sistematska potraga za mogućim rešenjima je uobičajena za rešavanju globalnih problema vezanih za razvoj opštih kriminalističkih strategija. Kada su u pitanju operativne strategiju često se nema dovoljno vremena za traženje rešenja koje bi proistekla iz mogućeg povezivanja horizontalno veoma udaljenih strateških faktora.

Međutim, navedeni postupak u rešavanju problema se može primeniti i prilikom planiranja operativnih kriminalističkih strategija. Takođe može biti primenjen u pronalaženju rešenja komplikovanih i međusobno povezanih kriminalističko strateških faktora putem timskog, odnosno rada u grupi. U slučaju izrade kriminalističko operativnih strategija to je štab ili radna grupa, dok su kod planiranja opštih kriminalističkih strategija to projektni timovi, koji veoma dobro vladaju tehnikama rada na projektu. U praksi je veoma često potrebno da se pri operativnim kriminalističkim strategijama brzo identifikuju manevri protivnika (kriminalaca). Ovakvu potrebu najbolje pokazuje primer iz domaće kriminalističke prakse u kome su pripadnici policije tokom noći zaustavili jedan kamiona i otpočeli postupak pregleda datog vozila. Odjedom, u blizini obližnje kuće odjekuje snažan rafal i eksplozija. Pripadnici policije koji su zaustavili sumnjivo vozilo se čuvši rafal i eksploziju, odmah su pohrlili u pravcu odakle je zvuk pucanja i eksplozije dolazio, obustavljajući postupak provere sadržaja tovara sumjivog vozila. Došavši na mesto eksplozije otkrili su da je neko u dvorište jedne stambene kuće bacio dve ručne granate. Kriminalističko istraživanje ovog kriminalnog događaja nije dovelo do utvrđivanja mogućeg motiva, niti do određivanja kruga osumnjičenih lica. Međutim, u narednom period policija je dobila obaveštenje da je to veče iz skladišta jedne firme koja se bavi proizvodnjom oružja i municije ukradena ogromna količina municije i naoružanja. Tek tada, pripadnici policije su povezali ova dva događaja i zaključili da je vozilom koje su zaustavili prevožena ukradena roba, a da su granate bačene sa ciljem da se skrene pažnja policije prevoznog sredstva u kome se nalazila ukradena roba (Dvoršek, 2008:108). Na osnovu ovog primera možemo zaključiti da u nekim slučajevima moramo sopstvenim manevrom da otkrijemo najverovatnije ponašanje protivnika, ili da ga namamimo u poziciju koja će nam omogućiti stratešku prednost. Radi se o tzv. prilagođenim manevrima.

d) procena mogućih akcija (rešenja*)* obuhvata evaluaciju delotvornosti potencijalnih opcija za rešavanje krimnalnog problema. Radi se o proceni delotvornosti mogućih akcija koje bi predstavljale rešavanje kriminalističko strateških problema. Dakle, pored pružanja novih rešenja treba predvideti kako željene tako i eventualne neželjene efekte mogućih akcija na polju rešavanja kriminalističko strateških problema. Dakle, efekti planiranih akcija mogu da budu pozitivni, odnosno, da nisu u suprotnosti sa ciljem kome se teži, ali takođe mogu da budu i negativani, odnosno da budu u suprotnosti sa željenom ciljem. Ovo je posebno zbog toga što se negativni efekti od strane javnosti doživljavaju intenzivnije nego pozitivni efekati, do te mere da negativni efekti jedne akcije mogu čak negiraju sve pozitivne efekte prethodnih akcija.

Npr. u američkoj istražnoj praksi je zabeležen slučaj da je policija dobro planiranom i organizovnaom uspela da razbije vodeću organizovanu kriminalnu grupu koja se bavila ilegalnom proizvodnjom i prometom opojnih droga na datom području. Strateški cilj policije se ogledao u tome da će razbijanje date grupe smanjiti kriminalne aktivnosti na datom području. Međutim, dogodilo se suprotno. Male, odnosno, do tada neprimetne grupe iz kriminalnog miljea su otpočele sukob za preuzimanje vodeće uloge na tržištu ne obazirući se na moguće nedužne žrtve njihovih međusobnih obračuna. Dakle, problem nije rešen, odnosno stopa kriminala se nije smanjila već se naprotiv povećala, s tom razlikom da je delovanje organizovane kriminalne grupe koja je razbijena bilo malnje nasilno u odnosu na delovanje manjih kriminalnih grupa koje se bore za prevlast na "slobodnom" tržištu. Slična situacija se dogodila i u našoj zemlji za vreme policijske akcije "Sablja" koja je imala za cilj pronalaženje i hapšenja lica za koja se sumnja da su učestvovala u ubistvu premijera Zorana Đinđića ali i ostalih lica za koje se zna da su pripadnici grupa organizovanog kriminala. Cela akcija je započela neposredno nakon ubistva premijera, 12. marta 2003. godine. Zvanično je trajala do 22. aprila 2003 godine. Predstavlja jednu od najvećih policijskih akcija u istoriji srpske policije. Za vreme ove akcije, privedeno je 11 665 osoba povezanih sa organizovanim kriminalom. S obzirom da su u pomenutoj akciji lišena slobode lica koja su pripadala vodećim organizovanim kriminalnim grupama koje su delovale na kriminalnoj sceni Republike Srbije, bilo je logično zaočekivati da će to rezultirati smanjenjm delovanja organizovanih kriminalnih grupa, međutim to se nije u potpunosti ostvarilo. Naime, zahvaljujući tome što je pomenuta policijska akcija razbila delovanje vodećih organizovanih kriminalnih grupa na kriminalnu scenu su stupile do tada manje moćnije kriminalne grupe koje su preuzele lidersku ulogu u kriminalnoj delatnosti, što je za posledicu imalo to da se kriminalno delovanje organizovanih kriminalnih grupa nije drastično smanjilo.

e) oblikovanje koncepta se ogleda u tome što se mogući načini rešenja problema povezuju sa odgovarajućim konceptom. Postupak oblikovanja koncepta rešavanja određenog problema se ogleda u tumačenju, odnosno objašnjavanju na koji način će se planiranim akcijama omogućiti dostizanje željenog cilja. Naime, zbog toga to su moguća rešenja uglavnom oblikuju u formi plana, odnosno strategije koja se sastoji od niza stavova, neophodno je i da se objasni šta se podrazumeva pod svakim stavom predloženog rešenja. Dakle, moraju se pažljivo obrazložiti kritične posledice koje proizilaze iz mogućih rešenja. Kritični efekti mogu da se odnose na promenu na postojećih prioriteta, organizacijone promene, kao i promene metoda koje zahtevaju nove ili izmenjene (različite veštine) sredstva . Istovremeno iz koncepta bi trebalo da bude očigledno koje promene je potrebno izvršiti kratkoročno, a koje dugoročno. Takođe, iz koncepta mora biti vidljiva i koordinacija, odnosno povezanosti sa drugim već postojećim podsistemima, odnosno policijskim aktivnostima.

f) odlučivanje, odnosno donošenje odluke predstavlja fazu koja se ogleda u prenošenju predloženog koncepta rešavanja kriminalističko strateškog problema u formu odluke. Odluka strateških planera može biti formulisana u obliku naredbe, uputstava, smernica, strateških planova i sl. Na primer, ako se koncept za rešenje kriminalističko strateškog problema odnosi na izmenu krivičnog zakonodavstva u smislu formiranja novih organizacionih jedinica za zaštitu svedoka, onda se pristupa postupku odlučivanja odnosno sprovođenja dugoročne akcije koja će podrazumevati predlaganje zakonskih izmena i stvaranje nove organizacijone jedinice u skladu sa tim zakonskim promenama, i kratkoričnih mera, koje će se ogledati u traženju mogućnosti za sticanje neophodnih znanja i veština iz ove oblasti u inostranstvu, obezbeđivanje finansijskih sredstava za nabavku neophodne tehničke opreme i opremanje ljudstva koje će biti angažovano u ovoj organizacionoj jedinici.

Implementacija i kontrola je faza koja podrazumeva implementiranje donešenih odluka na polju rešavanja kriminalističko strateških problema, kao i kontrolu, odnosno nadzor realizacije istih. Ovde treba napomenuti, da ako predložena rešenja sadrže opsežne, odnosno kritične promene poput reorganizacije, promene prioriteta, primenu novih istražnih metoda, onda je poželjno da se utvrđena strateška rešenja sprovedu kroz, tzv. test fazu. Što znači da je potrebno predloženo rešenje testitrati na manjem prostoru, odnosno manjim organizacionim površinama, odnosno manjem području. U fazi testiranja, vrši se kontrola odnosno procena implementiranja utvrđenog načina za rešavanje kriminalističko strateškog problema, u smislu da li implementacija dovodi do očekivanih rezultata. Cilj ovakve procene postignutih posledica je to da se blagovremeno uoče eventualni nedostaci predloženog rešenja, te daju predlozi za transformaciju, odnosno korekciju utvrđene strategije. Ako se npr. rešenje kriminalističko strateškog problema ogledalo u tome da ćemo za istraživanje delovanja organizovnaih kriminalnih grupa angažovati novo obučene istražitelje koji vladaju veštinama prikrivenog prikupljanja informacija i hapšenja opasnih kriminalaca, ali se u test fazi ispostavi da određenom broju pomenutih istražiteljia nedostaju veštine klasičnog kriminalističkog postupanja (npr. kriminalističko istraživanje lica mesta krivičnog dela ubistva koje je

očito posledica međusobnog obračunavanja između organizovanih kriminalnih grupa), takvu slabost ćemo neutralizovati, dako što ćemo iz nove grupe istražitelja dodatno obučiti one koji imaju manjak klasičnog kriminalističkog znanja. Dakle, pristupiće se dopuni planirane kriminalističke strategije (Dvoršek, 2008:117).

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega navedenog možemo zakjučiti da je kriminalističko strategijski pristu u suprotstavljanju kriminalu model koji ovoj delatnosti daje jednu drugačiju dimenziju koja u sebi sadrži elemente vojne strategije i poslovnog postupanja i rasuđivanja. S tim u vezi, možemo reći da implementiranje ovakvog pristupa u praksi organa unutrašnijih poslova može umnogome doprineti poboljšanju efikasnosti na polju sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta. Naročito, ako uzmemo u obzir aktuelno stanje po pitanju organizovanog kriminala i terorizma u kome policija i službe bezbednosti zaista imaju posla sa jednom vrstom vojske koja u svojim delovanjima itekako praktikuje principe vojne taktike i ekonomskog postupanja. Samim tim, strateško postupanje u rešavanju kriminalnih problema samo dobija na značaju. Ovde treba napomenuti da ovaj pristup ne treba isključivo vezivati za suprotstavljanje ozbiljnim oblicima kriminaliteta koji uglavnom imaju organizovanu formu, već je njegova primena itekako opravdana i kada su u pitanju klasični oblici kriminaliteta, tzv. rasprostranjeni kriminalitet. Međutim, treba naglasiti da sama upotreba strateškog rešavanja problema nije garancija uspeha, niti se na ovaj način mogu izbeći problem u suprotstavljanju kriminalnom ispoljavanju. Ipak, putem kontrole kritičnih efekata, čak i po cenu rizika, a uz pomoć kriminalističke strategije mogu se postići (kriminalnom politikom) postavljeni ciljevi u pogledu suzbijanja i sprečavanja kriminaliteta.

Takođe, na kraju treba istaći da šema oblikovanja kriminalističke strategije za rešenje strateškog problema ne mora u svakom slučaju da sadrži sve elemente koji su napred navedeni. Ovo naročito važi za oblikovanje, tzv. operativnih kriminalističkih strategija. Međutim, što je više elemenata navedene šeme ispoštovano u pogledu iznalaženja rešenja strateških problema, veća je verovatnoća da će ta rešenja biti učinkovitija, odnosno uspešnija. Uspeh u ovom kontektstu podrazumeva to da je postavljeni cilj postignut uz racionalno korišćenje sopstvenih resursa. Dakle, kada je u pitanju kriminalistička delatnost možemo reći da bi u budućem period trebalo da bude sve manje primera kriminalističkog istraživanja kriminalnih događaja koji nisu zasnovana na racionalnom korišćenju sopstvenih resursa. Izjave šefova policije da učinioci nekog zločina biti otkriveni po svaku cenu ("koliko god to koštalo"), što smo našoj kriminalističkoj praksi imali prilike mnogo puta da čujemo u prošlosti, ne bi smelo da bude praksa u budućnosti. Naime, rešenja kriminalnih problema treba tražiti u strategijskom pristupu, odnosno u strateškom rešenju kriminalnih problema.

Na kraju gledano sa aspekta edukacije policijskog kadra smatramo opravdanim uvođenje izučavanja ovog koncepta u studijske programe policijskih škola i akademija, kao i pravnih fakulteta koji se imaju smerove namenjene obrazovanju kadra za rad u organima unutrašnih poslova.

LITERATURA

1. Dvoršek, A. (2008) *Kriminalistična strategija*, Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.
2. Feltes, T. (1994) *Kriminalität, öffentliche Sicherheit und geselschaftliche Verantwortung*, Köln: Die Polizei, 6.
3. Goldsmit, V., Mc Guire, P., Mollenkopf, J. H., Ross, A. T. (1998) *Analysing Crime Paterns Sage Publivations*, London: Prentice Hall, International Editions.
4. Jonson, G., Scholes, K. (1999) *Exploring Corporate Strategy*, London: Prentice Hall Europe, fifth edition.
5. Klink, M., Kordus, S. (1986) *Kriminalstrategie: Grundlagen polizeilicher Verbrechensbekämpfung*, Stuttgart: Boorberg.
6. Koh, F. K. (1995) *Kriminalistiche Diagnose, prognose und Strategie aud Makro und Mukroebene* v: *Planung der Kriminalitätskontrolle*, Münster: Polizeführungakademie.
7. Kube, E. (1996) *Techniche Evidence und neue Kriminälitatsformen*, Heidelberg: Kriminalistik.
8. Kube, E., Störzer, U., Timm, J. K. (1992) *Kriminalistik*, Band 1, Stuttgart: Boorberg.
9. Masleša, R. (2009) *Kriminalisička strategija*, Sarajevo: FKN.
10. Meywirth, C. (1999) *Das Lagebild Organisierte Kriminalität*, Heidelberg: Kriminalistik.
11. Mintzberg, H., Quin, B. J. (1988) *The Strategy Process*, *Concept, Contexts and Cases*, London: Prentice Hall, International Editions.

Dr. sci Miroslav Knežević
Centar za posredovanje Crne Gore

UDK 347.918 **Pregledni rad**

MEDIJACIJA KAO INSTRUMENT POMIRENJA

MEDIATION AS A TOOL OF RECONCILIATION

Apstrakt: Ovaj rad je nastao kroz empirijska iskustva medijatora u postupcima krivičnih medijacija, u slučajevima gdje je maloljetnik počinilac krivičnog djela. Upravo ishodi tih medijacija su stvorili objektivan okvir za mogućnost primjene medijacije i u slučajevima kada je u pitanju pomirenje i opraštanje. Prisustvo žrtve i učinioca krivičnog djela su otvorili pravce razmišljanja koji obuhvataju širi kontekst odnosno primjenu medijacije koja vodi pomirenju na makro nivou iako je u ovim medijacijama pomirenje prisutno na mikro nivou, rijetko i na međunivou. U radu će se razmotriti značaj opraštanja ne samo za učinioca djela već i za žrtvu. Ovaj diskurs će koristiti i neka iskustva Komisija za istinu i pomirenje koje su djelovale u Južnoafričkoj Republici kao i Gacaca sudova koji su postojali u Ruandi. Takođe će se razmatrati povezanost istine sa pomirenjem uz nezaobilazno pominjanje nekih empirijskih činjenica iz prakse u Crne Gore. Ističući značaj medijacije kao najcivilizovanijeg načina rješavanja sporova intencija u radu je da se da odgovor, zašto je medijacija istrument

Abstract: This paper is based on empirical experience of mediator in the procedures of criminal mediation, in cases where the juvenile was the offender. For that very reason outcomes of these mediations have created an objective framework of applying mediation in cases when it comes to conciliation and forgiving.The presence of the victim and the offender opened the directions of thinking which include the wider context and mediation which leads to conciliation on macro level, although it also takes place on micro level, very rarely at intermediate level. This paper will discuss the importance of forgiveness for the offender but also the victim. This discourse will also use experiences of the Commission for Truth and Reconciliation operating in South Africa and Gacaca in Ruanda. It will also consider the connection of truth with conciliation with the inevitable reference to some empirical facts from the practice in Montenegro. Stressing the importance of mediation as most civilized way of resolving disputes it is intention in this paper to give an answer why mediation is an instrument

koji treba zadovoljiti sve aktere sporova odnosno sukoba, kao i mogućnost korišćenja medijacije u spornim pitanjima sa većim brojem učesnika.

Ključne riječi: medijacija, opraštanje, istina, pomirenje

that should satisfy all actors in disputes and conflicts, as well as the disputable issues with a larger number of participants.

Key words: mediation, forgiving, truth, conciliation

MEDIJACIJA U MALOLJETNIČKOM PRAVOSUĐU U CRNOJ GORI

Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku usvojen je u decembru 2011. godine ("Službeni list CG, broj 64/11 od 29.12.2011. godine) i stupio je na snagu 6. januara 2012. godine, a primjenjuje se od 1. septembra 2012. godine. Zakon je zasnovan na sljedećim osnovnim načelima: 1) poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda; 2) uvažavanju najboljeg interesa maloljetnika; 3) zabrani diskriminacije po bilo kom osnovu; 4) razumljivosti jezika,upotrebi tehnologije prilagođene uzrastu i stepenu razvijenosti maloljetnog lica; 5) poštovanju prava na privatnost maloljetnog lica u svim fazama postupka; 6) uvažavanju prava maloljetnika da slobodno izraze svoje mišljenje; 7) što većem izbjegavanju ograničenja lične slobode maloljetnika; 8) podsticanju primjene alternativnih mjera i načina postupanja prema maloljetnicima; 9) davanju prednosti krivičnim sankcijama koje se ne izvršavaju u institucionalnim uslovima; 10) davanju posebnog značaja obuci i specijalizaciji kroz multidisciplinarni pristup i insti-tucionalnu saradnju. Najznačajnije novine su:

- uvođenja novih alternativnih mjera, vaspitnih naloga
- proširena primjena vaspitnih naloga
- obrazovanje stručnih službi koje će pružati stučnu podršku sudovima i državnim tužilaštvima
- nove vaspitne mjere
- posebne obaveze koje imaju sličnost sa vaspitnim nalozima
- zaštita maloljetnika kao učesnika u postupku itd

Od posebnog značaja za razmatranje ove teme je uvođenje, kao vaspitnog naloga, instituta posredovanja odnosno medijacije između žrtve i maloljetnog učinioca krivičnog djela.

U cilju podsticanja fizičkog i psihološkog oporavka djeteta i Tokijskim pravilima su ustanovljene i promovisane mjere alternative uključujući diverzione programe. Diverzija podrazumijeva preusmjeravanje tj. skretanja sa redovnog sudskog postupka u cilju da se mladi koji su u sukobu sa zakonom tretiraju van formalnog sistema krivičnog pravosuđa. Diverzioni modeli se zasnivaju na principima restorativnog pravosuđa koje ima za cilju uspostavljanje ravnoteže koja je nastala kao posledica počinjenog krivičnog djela od strane maloljetnog lica zatim da se sam konflikt vrati stranama u sukobu na odlučivanje i popravi nastala šteta u konkretnom slučaju, o čemu će biti više riječi.

Imajući u vidu da poštovanje ljudskih prava i sloboda predstavlja jednu od osnovnih vrijednosti koji oblikuju ustavno uređenje Crne Gore, može se reći da u tom kontakstu značajno mjesto zauzimaju i prava djeteta definisana u okrivu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i sloboda.

Od septembra 2012. do decembra 2014.godine u Crnoj Gori je zabilježeno 219 slučajeva sa 282 maloljetna učinioca krivičnih djela, koji su učestvovali u postupku medijacije koje su gotovo stoprocentno uspješno završene.[107] Uspješan ishod podrazumjeva sporazum između učinioca, njegovog roditelja ili zakonskog zastupnika i žrtve. Najveći broj tih sporazuma predstavlja poravnanje koje podrazumjeva izvinjenje uz obećanje da više nikada neće izvršiti krivično djelo. Mali broj sporazuma sadrži i obeštećenje žrtvi krivičnog djela.

Važno je naglasiti da je nakon ovih medijacija zabilježen zanemarljivo mali broj povratnika u vršenju krivičnih djela, a u samo dva slučaja maloljetnik je i drugi put učestvovao u medijaciji, jer je tužilac koji ga je uputio procjenio da je korisno pružiti još jednu šansu.

Crnogorski Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku baziran na restorativnoj pravdi predstavlja značajnijio dostignuće savremenog krivičnopravnog sistema i kriminalne politike. On predstavlja pozitivan korak u procesu reforme krivičnopravnog sistema i njegovog usklađivanja sa relevantnim međunarodnim standardima.

Jedna od prvih definicija restorativne pravde je dao Tony Marshall, po kojoj je „restorativna pravda proces u kome strane koje su imale udjela u konkretnom slučaju isti zajedno rješavaju i odlučuju kako će se baviti posledicama krivičnog dela i njegovim implikacijama za budućnost“[108].

Već u samoj definiciji pojma može se primjetiti i korist trijanglizacije odnosno uvođenja treće osobe-medijatora, koja neće nametati rješenje, već pomagati da do njega dođu.

Mišljenja zagovornika ovog koncepta prilično su ujednačena u pogledu osnovnih principa na kojima restorativna pravda počiva, pa se izdvajaju četiri osnovna principa na kojima restorativna Pravda počiva:

- principu personalizama, odnosno shvatanju krivičnog djela, prije svega, kao povrjeđivanje ljudi i međuljudskih odnosa;
- principu popravljanja štete nastale krivičnim djelom;
- principu aktivnog učešća i
- principu reintegracije

Pojedini autori stavljaju akcenat na restorativnu pravdu kao proces u kome strane koje su u sukobu koji je nastao izvršenjem krivičnog djela zajedno odlučuju o tome na koji način da se poprave posledice krivičnog djela.[109] Drugu grupu čine autori koji primat daju ishodu, odnosno naknadi štete i popravljanju odnosa narušenog krivičnim djelom.[110] Na kraju, treću grupu čine oni koji restorativnu pravdu određuju kao skup principa, odnosno karakteristika ili vrijednosti[111].[112]

107 Podaci Centra za posredovanje Crne Gore
108 Marshall, 1998: 8
109 Zehr, 2002: 32, Marshall, 1998: 8-9, Umbreit, 2000: 6, prema Hagemann, 2003: 223
110 Walgrave i Bazemore 1999: 48, prema Boutellier, 2002: 19, Dignan, 2002 : 172
111 Van Ness 1990: 10, prema Hagemann, 2003 : 222
112 Mr Sanja Ćopić, Pojam i osnovni principi restorativne pravde, TEMIDA Maj 2007, str 25-35 ISSN: 1450-6637 DOI: 10.2298/tem0701025C

Svako od ovih viđenja restorativne pravde je sadržano u ishodima maloljetničke medijacije u Crnoj Gori, pa se nameće zaključak o važnosti korišćenja koristi tog instituta u restorativnom pravosuđu..

Restorativna pravda je okrenuta budućnosti, za razliku od tradicionalnog krivičnog prava i krivičnopravnog sistema. Krivični čin jeste povod aktiviranja mehanizama restorativnog pravosuđa, ali se njima ne djeluje na posledicu, već na njene uzroke. Zato restorativna pravda ima funkciju da popravi posledice prošlog događaja, odnosno da uspostavi balans između potreba i interesa svih zainteresovanih strana (žrtve, učinioca i članova zajednice), kako bi se obezbjedio oporavak žrtve od traume preživljene viktimizacije, uticalo u pravcu prevencije budućih kriminalnih ponašanja i uspostavila harmonija u zajednici koja je narušena izvršenjem krivičnog djela.

Uspostavljanje novih odnosa u navedenim medijacijama je i usmjerilo razmišljanje prema primjeni sličnih mehanizama u širim društvenim kontekstima u kojima su narušeni odnosi.

ZNAČAJ OPRAŠTANJA ZA UČINIOCE I ŽRTVU

Prije postupka medijacije razumljivo je da je žrtva osjetila nepravdu, situaciju u kojoj je prevarena, izigrana, iskorišćena, izmanipulisana što dovodi do zamjeranja učiniocu djela. Kada dođe do zamjeranja dolazi, kako kaže Zoran Milivojević[113], do nastajanja neke vrste „rana“ u međuljudskim odnosima. Shvatanje učinjene nepravde kao tuđe zlobe može prouzrokovati mržnju i želju za osvetom. Zamjeranje koje se gomila a povezano je sa spornim događajem, utiče na život osobe koja zamjera. Osoba vezuje svoju životnu energiju na dati događaj, i umjesto da se bavi sadašnjošću i budućnošću ona se vezuje za prošlost na nešto što smatra „nedovršenim poslom“. Na taj način onaj koji zamjera postaje žrtva svog zamjeranja. Opraštanjem učiniocu djela je način da se izađe iz ovakve situacije. „Riječ opraštanje i opuštanje izvorno znači oslobađanje. Tako da kada opraštamo oslobađamo drugoga od svog zamjeranja, ali i sebe od „nezavršenog posla“ iz prošlosti“[114]. Do opraštanja najlakše dolazi poslije priznanja učinjene greške i pokazivanja žaljenja kako zbog te greške tako i zbog pretrpjele štete i posljedično lošeg osjećanja uz spremnost da se nadoknadi šteta ili popravi pokvareno. Na ovakav način učinioc se distancira od lošeg ponašanja i pokazuzje da je dobra osoba, što čuni tzv. fundamentalnu razliku u TA.[115] Tako ispoljeno ponašanje predstavlja signal prijateljstva i poziv drugoj osobi da uzvrati na isti način.

Treba imati u vidu da je najteže oprostiti kada se ne priznaje greška i pokazivanjem zadovoljstva zbog učinjenog bilo ostvarivanjem dobiti ili pokazivanjem ponosa na učinjeni postupak.

113 Zoran Milivojević, Psihologije svakodnevnog života,Psihopolis institut, Novi Sad 2014.
114 Zoran Milivojević, Psihologije svakodnevnog života,Psihopolis institut, Novi Sad 2014.
115 TA- transakciona analiza

Takođe kada govorimo o opraštanju samom sebi potrebno je imati u vidu da je ljudski griješiti a da su greške pogrešni postupci. Prepoznavanje grešaka i njihovo neponavljanje predstavlja ne samo učenje na greškama već je odraz ljudske dobrote. Da bi čovjek oprostio sebi on često traži oprost od drugih što mu svakako pomaže pa čak i ako drugi odbiju da ga daju.

Primjenom medijacije maloljetnici dobijaju mogućnost da budu obuhvaćeni preventivnim programima rehabilitacije na nivou lokalne zajednice i imaju veću vjerovatnoću da razumiju uzroke i posljedice svog ponašanja - prihvate odgovornost za sopstvene postupke, postanu svjesni uticaja svog ponašanja na druge, te time i da usvoje društveno prihvaćene norme ponašanja.

Kroz postupak medijacije podjednaka se poklanja pažnja počiniocu i oštećenom gdje maloljetnik pored prihvatanja odgovornosti za počinjeno djelo, nadoknade štete, izbjegavanje stigmatizacije i etiketiranja – kroz resocijalizaciju i rehabilitaciju vraća ugled u zajednici čime dobije „drugu šansu". Značaj primjene medijacije je i u tome da oštećeni dobije mogućnost da bude saslušan, da nadoknadi štetu i izbjegne sudski postupak.

ISKUSTVA KOMISIJA ZA ISTINU I POMIRENJE U JUŽNOJ AFRICI I GACACA SUDOVA U RUANDI

Koristeći iskustva drugih može se mnogo naučiti, mada treba imati u vidu da ne postoje jedinstveni modeli i da svaki model mora biti prilagođen datoj situaciji.

U poslednje vrijeme legalistički pristupi, kao neprihvatljivost amnestije za najteže zločine, uspostavljanje međunarodnog suda za ratne zločine i primjene međunarodnog prava na nacionalnom nivou, su dali veoma uspješne rezultate. Ipak nepravnički pristup privlači sve više pažnje. Nepravnički diskurs koji obuhvata pojmove kao što su istina, pomirenje i oproštaj su postali nezaobilazna tema kojoj se pridaje značajna pažnja o ovom pitanju. Neka iskustva Komisije za istinu i pomirenje (KIP) u Južnoj Africi i Gacaca sudova u Ruandi biće predstavljeni kao ilustracija navedenog.

Najpoznatija komisija za istinu u svijetu je KIP iz Južne Afrike ne samo zbog svojih osobenosti, već zato što je privukla i veliku pažnju stručne i laičke javnosti. Nacionalna partija i Afrički Nacionalni Kongres (ANC) nakon perioda aparthejda, postigli su dogovor o demokratskoj tranziciji sa isticanjem da je suočavanje sa zločinima iz prošlosti bilo jedno od pitanja koja će se razmatrati za pregovaračkim stolom. Rad ovih komisija potpomognut je i Ustavom iz 1993.[116] Dakle, razmišljanja o tome kako se suočiti sa prošlošću morala su uzeti u obzir ustavna ograničenja. Glavna postavka bila je da

116 Ustavna odrednica glasi: „ Da bi se podstaklo pomirenje i rekonstrukcija , biće objavljena amnestija u odnosu na postupke, propuste i prekršaje u vezi političkih ciljeva koji su počinjeni u toku konflikata u prošlosti."

amnestija ne može biti bezuslovna i da je ona jedino moguća u slučajevima potpunog objelodanjivanja istine. Amnestija je podsticaj da se otkrije istina jer njen preduslov je da se u potpunosti razotkriju sve činjenice. Da bi u potpunosti podstakli počinioce da saopšte istinu garantovana im je potpuna amnestija a u slučajevima u kojima je amnestija bila dozvoljena pojedinac bi se oslobađao i krivične i građanske odgovornosti. Pokazivanje kajanja ili traženje oproštaja nijesu bili preduslovi amnestije.

Jedan od Komiteta koji su sačinjavali KIP bio je i komitet za amnestiju kojem su se prijavljivali učinioci djela i koji je vršio javna saslušanja čime je istina postala javna odrednica. Komitet za kršenje ljudskih prava bio je još jedna od podkomisija KIP-a pred kojim su se saslušavale žrtve koje su na taj način mogle da ispričaju svoje, vrlo često, potresne priče. Ovaj komitet je organizovao saslušanja po oblastima da bi pomogao u otkrivanju istine i da bi ustanovio sliku događaja od samog uzroka, načina i razmjere kršenja ljudskih prava tokom perioda aparthejda. Da bi došao do potpunije slike ovaj Komitet je sprovodio saslušanja u oblastima zdravstva, medija, privrede, vjerskih zajednica, vojske, pravosuđa, zatvorskih ustanova kao i među ženama, djecom i omladinom. Akcenat stavljam i na još jedan komitet koji je bio u sastavu KIP-a i to onaj za reparaciju i rehabilitaciju. Mandat ovog tijela je bio ograničen sa isključivim ograničenjem da daje preporuke za mjere reparacije i rehabilitacije, bez prava njihovog sprovođenja. Rad ovog komiteta je pokazao da su reparacija i rehabilitacija bili neophodni koraci da bi došlo do pomirenja. Pred ovim komitetom žrtve su saopštavale kako je kršenje ljudskih prava posljedično uticalo na njihove živote. U svim kancelarijama KIP-a i na svim saslušanjima nalazili su se plakati sa sloganom „Popločajte istinom put do pomirenja".

Gacaca sudovi u Ruandi predstavljaju inovativni instrument koji ima za cilj da se suoči sa strahotama koje su počinjeni u toj zemlji tokom 1994.godine. Ovi sudovi su uspostavljeni ustavnim zakonom i osim ubrzanih suđenja, istina i pomirenje se pominju kao njihove važne zasluge. Između gacaca sudova i KIP postoje znatne razlike a njihove glavne odlike su visoka decantralizacija, široko učešće stanovništva, svjedočenja, suđenje a ne amnestija, zatvorske kazne i razvrstavanje kategorije počinilaca.

Visoka decantralizacija gacaca sudova se najbolje očitava u formiranju 10.864 suda odnosno njihovog postojanja od najnižih do najviših administrativnih nivoa. Osim decentralizovanosti značajno je i to da je odgovornost postavljena tako što je najveća dodjeljena najnižim sudovima. Oni su sastavljli spiskove žrtava, nanijetu štetu i gubitke ali i klasifikovali učinioce u različite kategorije što predstavlja veoma visoku odgovornost.

Široko učešće stanovništva zastupljeno je kako u suđenjima tako i u svjedočenjima. Sve sudije u ovim sudovima su bile izvan profesije, odnosno ljudi koje bira stanovništvo a koji su predhodno prošli šestodnevnu obuku. Svaki sud je činilo 19 „sudija laika". Odgovornost za suđenja je podjeljena i ne leži samo na sudijama već i na cjelokupnoj populaciji iznad 18 godina, koja treba da se složi sa presudama.

Svjedočenje je takođe povezano sa učešćem stanovništva. Zločini su se dešavali u susjedstvu i upravo ljudi na lokalnom nivou najbolje znaju šta se dogodilo.

Objelodanivanje istine je u velikoj mjeri zavisilo od njihove spremnosti i želje da sarađuju i saopšte svoje svjedočenje. Zakon je predviđao kaznu za lažno svjedočenje.

Suđenje a ne amnestija nam ukazuje da su gacaca sudovi za razliku od KIP donosili presude. Zakon nije predviđao mogućnost amnestije i ishod suđenja je mogao biti ili kazna ili oslobađanje. Iako se amnestija ne predviđa ako se počinilac odluči da prizna krivicu zatvorska kazna se smanjuje a druga polovina kazne može biti zamijenjena društveno korisnim radom, koji je predhodno uvršten u pravni sistem. A ovaj način ohrabrivanje priznanja može doprinijeti osvjetljavanju istine, jer često samo počinioci znaju šta se zaista dogodilo i te činjenice mogu biti otkrivene samo uz njihovu pomoć. Ovo je uticalo na veoma visoku stopu priznanja do 70%. Treba istaći i to da je za manje prekršaje bila predviđena mogućnost i miroljubivog rješenja za ispravljanje i nadoknadu štete uz obostrani pristanak žrtve i učinioca. Ukoliko ne dođe do dogovora gacaca sudovi su donosili odluke.

Zatvorske kazne predstavljaju uvođenje formalnih elemenata u jedan u osnovi neformalni pravni sistem.

Kategorizacija počinilaca predstavlja originalan model svrstavanja počinilaca u predviđene četiri kategorije. Prvu kategoriju su činili oni koji su planirali zločine, poznate ubice i silovatelji. Drugu kategoriju predstavljaju ubice, njihovi saučesnici i pomagači. U trećoj kategoriji su osobe koje su vršile napade nanosile fizičke povrjede ali bez namjere da pouzrokuju smrtni ishod. I četvrtu kategoriju čine osobe koje su izvršile prekršaje u odnosu na imovinu i dobra.

NIVOI ISTINE I ZNAČAJ ISTINE U POMIRENJU

Riječ istina je jedan od najupotrebljavanijih izraza u svim živim jezicima svijeta, uprkos činjenici, ili više utisku nego činjenici, da je u pitanju vrlo fluidan i eluzivan pojam. Pridaju mu se različita i mnogobrojna značenja, jer niko do sada nije uspio da ponudi jedno opšteprihvaćeno poimanje istine. (Osim, naravno, kolokvijalnih određenja istine, prisutnih u rečnicima, kao: a deskriptivno – „ono što odgovara stvarnosti, što je u skladu sa zbiljom, stvarno stanje stvari", ili b opozitno – suprotno od laži, u kojima se ne otvara ontološko pitanje 'stvarnosti', 'zbilje', 'laži' i sl.)"[117]

Iako je frekventnost u upotrebi riječi istina veoma prisutna, malo je pažnje posvećeno analizi ovog pojma. Nezaobilazan je zaključak da se istina bavi koliko činjenicama toliko i vrijednostima. To nas upućuje na mogućnost određivanja različitih „tipova" istine. Faktička istina nas upućuje na „objektivne" elemente nekog događaja, međutim rijetko kada su činjenice izvan svake sumnje i bespogovorne, čime se dovodi u pitanje njihova objektivnost, pa se zato češće koristi određeni referentni okvir da bi se činjenice i podaci smjestili u kontekst. Ako se kao dominantni okvir koristi šira istorijska slika govorimo o istorijskoj istini. Korišćenje društvenog prostora kao referentne dimenzije upućuje nas na socijalnu istinu. Lični odnos koji veoma često

117 Mirko Miletić, Esej o istini

može da se razlikuje od javnog odnosno društvenog iz razloga što lični gubici i patnja nijesu nužno priznati predstavlja ličnu istinu. Navedeno nam ukazuje da razotkrivanje istine nije nimalo jednostavno jer je istina data u kontekstu. Shodno tome treba shvatiti da se nikada neće doći do neprikosnovene istine pa i očekivanja u tom pravcu trebaju biti usklađena takvom saznanju. Iskustva iz medijacije nas uče da umjesto da tražimo apsolutnu istinu i puko razotkrivamo činjenice, trebamo znati cilj odnosno zašto u datom momentu tragamo za istinom i do čega istina treba da dovede. Treba li istina da pomogne u prevazilaženju granica između suprostavljenih strana, trebali da ih navede na smanjivanje jaza suočavanjem sa zajedničkom budućnošću. Ponovnim pozivanjem na iskustva iz medijacije u kojima dolazi i do pomirenja istinska svrha traganja za istinom je otvaranje prostora za empatiju a time i svjesnosti štete koja je prouzrokovana što dovodi do izbjegavanja dehumanizacije i satanizacije odnosno do odvajanja osobe i ponašanja, što predstavlja, kako smo već istakli fundamentalnu razliku koja je osnov TA.

Ako koristimo medijaciju kao instrument pomirenja i upotrebimo „alatku istina" koja treba da dovede do empatije, korisno je razmisliti za kojom vrstom istine i u kom obimu se traga, ne iz razloga da se istina sakrije već da se uzme u obzir njena kompleksnost. Dakle važno je znati šta se želi postići istinom jer često istorijski izvještaji mogu imati različite ciljeve od traganja za istinom koja vodi pomirenju. Da bi došlo do razumjevanja patnji drugih i empatije, okviri u kojima se istina tumači moraju biti dovoljno široki. Uz pomenuto svakako treba postaviti i realna očekivanja u odnosu na ishod i rezultate.

Pomirenje je pojam koji se različito doživljava i interpretira, što ukazuje na složenost njegovog značenja, koje se kreće od pojedinačnog psihološkog koncepta do poimanja zajedništva, mira i tolerancije. Iz ovoga slijedi da pomirenje može biti posmatrano kao aktivnost na mikro, među i makro nivou. Mikro-nivo se bavi pojedinačnim žrtvama i počiniocima ili pomirenje pojedinaca u nekoj specifičnoj situaciji, kakav je (najčešće) opisani postupak medijacije između maloljetnog učinioca i oštećenog. Pomirenje među grupama ili zajednicama predstavlja među-nivo. I ovaj nivo, zaista ne tako često, je bio obuhvaćen postupcima medijacije u Crnoj Gori (učenici različitih škola i njihovi roditelji, stanovnici sela u okolini Podgorice različite nacionalnosti). Makro-nivo predstavlja pomirenje svih zajednica i društvenih grupa na nekom prostoru, ali i država odnosno državnih rukovodstava i institucija. Očekivano je da su na različitim nivoima prisutne različite vrste pomirenja.

Treba imati na umu da pomirenje pojedinaca ne znači da je došlo do pomirenja čitave zajednice i obratno, i treba imati pragmatičnu svijest da je potrebno premošćavanje podjele među zajednicama ne znači da nužno dovodi do pomirenja pojedinaca. Potrebno je angažovanje i pojedinaca i zajednice. A na makro-nivou ljudima je potreban okvir i politički uslovi koji ih ohrabruju da ostave stare podjele i poštuju jedni druge bez izuzetka. Kršenje ovog okvira podvrgnuta su osudi. Upravo postojanje ovog okvira na makro-nivou u Crnoj Gori pomogao je u ranije pomenutoj veoma zahtjevnoj medijaciji. Dakle ovi nivoi pomirenja ne smiju biti u međusobnoj suprot-

nosti ali se svakako dovode u vezu sa pojmom opraštanja. Kako smo predhodno vidjeli opraštanje je lično pitanje koje podrazumijeva potpunu slobodu i neinhibiranu volju pojedinca u donošenju takve odluke. Treba istaći da je moguće i pojavljivanje problema koji se odnosi kako na nerazlikovanje različitih nivoa pomirenja tako i imperativan odnos prema pomirenju koji otežava slobodno donošenje odluka od strane pojedinaca. Kao što treba razlikovati različite vrste pomirenja potrebno je razlikovati i pomirenje i suživot. Kako smo rekli različiti nivoi pomirenja su povezani i pomirenje na jednom nije preduslov pomirenju na drugom nivou to je na makro nivou moguć suživot i demokratija i bez pomirenja na pojedinačnom nivou. Dakle, glavni mehanizam suočavanja sa prošlošću mora imati svrhu koju treba ispuniti. U zavisnosti od nivoa na kom se odigrava pomirenje potrebni su različiti instrumenti i procesi. Nameće se da je jedini zajednički instrument na svim nivoima upravo postupak medijacije.

Pominjanje Komisija za istinu i pomirenje i gacaca sudova u ovom diskursu je kao što smo vidjeli povezano sa mogućnošću korišćenja elemenata medijacije kao instrumenta pomirenja, među suprostavljenim stranama na jednom mnogo širem nivou.

ZAKLJUČAK

Kao što znamo iz istorijskih činjenica iz Crne Gore medijacijom kao instrumentom pomirenja na makro nivou može se doći do najznačajnijih društvenih odrednica[118]. Takođe iskustva iz postupaka medijacije koje se svakodnevno sprovode u crnogorskom maloljetničkom pravosuđu nam govore da se taj instrument veoma uspješno koristi na mikro i među nuvou. Pokazali smo i značaj opraštanja kako za žrtvu tako i za učinioca djela a ta nam saznanja prestavljaju značajnu alatku u korišćenju medijacije u ovim slučajevima. Iskustva iz Južne Afrike i Ruande uče da i za raličite nelegalističke mehanizme odnosno za njihovo korišćenje veoma koristan instrument može biti medijacija. Govoreći o istini i pomirenje shvatili smo da kompleksnost istine upućuje da korišćenjem medijacije kao instrumenta pomirenja nije da utvrdi koja je strana u pravu u svom viđenju spora ili opravdanost njenih zahtjeva i da na osnovu toga donese odluku, već da omogući stranama u sporu postavljanje novog zajedničkog okvira problema, zajedničkog izazova, koji uključuje interese i potrebe svih strana iz kojih će proisteći i konačano rješenje i istinu a time i pomirenje prepušta samim stranama u sporu.

Na samom kraju važno je istaći i to da je osnova na kojoj počiva ideja medijacije kao instrument pomirenja poštovanje, bilo da je u pitanju samopoštovanje, poštovanje druge strane, poštovanje medijatora i poštovanje samog postupka medijacije.

118 U Crnoj Gori možemo reći da je medijacija utkana u samo tkivo državnosti, jer je stara crnogorska država nastala na način što je Sveti Petar Cetinjski mirio zavađena plemena. Takođe i nova država je nastala opet uz pomoć medijacije jer šta je bio Miroslav Lajčak već medijator koji je posredovao između suprostavljenih strana, i gdje je iznađeno rješenje koje je nezabilježeno u svijetu da je za nezavisnost Crne Gore potrebno da se izjasni 55 % glasača.

Проф. др Душко Вејновић[119],
Мр Стефан Вукојевић[120]

УДК 351.75 **Прегледни рад**

ДЕФЕНДОЛОГИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ КОНСТИТУИСАНА КАО НАУКА О БЕЗБЈЕДНОСНИМ СТУДИЈАМА, ЗАШТИТИ, БЕЗБЈЕДНОСТИ И ОДБРАНИ

DEFENDOLOGY IN THE REPUBLIC OF SRPSKA ESTABLISHED AS SCIENCE OF SECURITY STUDIES, PROTECTION, SECURITY AND DEFENCE

Апстракт: Питање безбједности постало је питање опстанка човјека, што представља планетарни проблем. То даље условљава да се у међународној заједници размотре заштитно-одбрамбени и безбједносни проблеми са којима се свијет суочава. У овим покушајима, разноврсне уско засноване (специјализоване) научне дисциплине (војне науке, полемологија, виктимологија, екологија, наука о здрављу) нису довољне јер је у питању глобално и веома комплексно питање базирано на одређеним јединственим законима. Одговор се треба потражити развијањем цјеловите науке о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани, која би преиспитивала ове законе и путем њих повезивала достигнућа

Abstract: The security issue has become a matter of survival of the mankind; therefore it poses a planetary problem. This is why the international community should address protection-defense and security issues which the world faces. Various narrow-based (specialized) scientific disciplines (military sciences, polemology, victimology, ecology, health sciences) are not sufficient for addressing this issue because its global and complex nature is based on the specific unique laws. The answers should be looked for by developing the overall science on security studies, protection, defense and protection, which would question these laws and through them should connect achievements of all separate protection-defense, and safety scientific discipli-

119 Редовни професор Универзитета у Бањој Луци, tin@blic.net
120 Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, vukojevics@yahoo.com

свих одвојених заштитно-одбрамбених, безбједносних научних дисциплина и пронашла оптималне могућности заштитно-одбрамбене-безбједносне функције на глобалном, микро и макро нивоу (космичком, планетарном, регионалном националном, индивидуалном, биолошком и еколошком). Једно од могућих опредјељења је да се та наука зове дефендологија.

Кључне ријечи: дефендологија, безбједност, заштита, одбрана, неореализам, либерални институционализам.

nes in order to find optimal possibilities of protection-defense-security function on global, micro and macro level (cosmic, planetary, regional national, individual, biological and ecology). One of the possible undertakings is to name the science defendology.

Key words: defendology, security, protection, defense, neorealism, liberal institutionalism.

ДЕФЕНДОЛОШКИ ПРИСТУП – НАУКА О БЕЗБЈЕДНОСНИМ СТУДИЈАМА, ЗАШТИТИ, БЕЗБЈЕДНОСТИ И ОДБРАНИ[121]

Кроз историју човјек се бавио и бави питањем безбједности појединца, тј. питањем заштите и одбране као пута који води ка безбједности. То је егзистенцијално и стално питање: егзистенцијално јер без способности за заштиту и одбрану, тј. одржавање безбједности на егзистенцијалном нивоу, нема опстанка; стално, јер опасности, извори и облици угрожавања никад не престају, а сходно томе и заштитно - одбрамбене функције су сталне (од почетка до краја времена).

До прве половине XX вијека све је било „лакше и једноставније". Без обзира какве су горке ратове водили и без обзира на чињеницу шта су радили, људи нису могли да угрозе свој опстанак и опстанак живота на земљи. Међутим, у другој половини овог стољећа, стање се радикално мијења. Користећи нуклеарну снагу (нуклеарно наоружање и реакторе), људи су постали тако моћни да могу да униште читаво човјечанство, па и више од тога, и то без рата. Та опасност је постала глобална и усмјерена је у више праваца. Од свјетског нуклеарног рата, то се проширило на поље хемијског и биолошког развоја и биоинжењеринга, околине и екосистема (глобално загађење, рупе у озонском омотачу, ефекат стакленика), на поље опште људских, (друштвених, политичких, економских, цивилизацијских) односа, услова (сиромаштво, глад, жеђ, болести, масовна смртност) и процеса, и односа између човјека и природе. Не само да се шири лепеза извора и облика глобалног и локалног угрожавања, већ се шири и угрожен простор и то све дубље у микросвијет и дубље у космос.

Питање безбједности превело се у питање опстанка човјека, што је планетарни проблем. То условљава да се у међународној заједници размотре заштитно-одбрамбени и безбједносни проблеми са којима се суочавају. У овим покушајима, разноврсне уско засноване (специјализоване) научне дисциплине (војне науке, полемологија, виктимологија, екологија, наука о здрављу) неће бити довољне јер је у питању глобално и веома комплексно питање базирано на одређеним јединственим законима.

Одговор се треба потражити развијањем цјеловите науке о заштити, безбједности и одбрани, која би преиспитивала ове законе и путем њих повезивала достигнућа свих одвојених заштитно-одбрамбених, безбједносних научних дисциплина и пронашла оптималне могућности заштитно-одбрамбене-безбједносне функције на глобалном, микро и макро нивоу (космичком,

121 Душко Вејновић, Миле Шикман: Дефендологија – друштвени аспекти безбједности модерне државе, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Бања Лука, 2007, стр. 10-17.

планетарном, регионалном националном, индивидуалном, биолошком и еколошком).

Једно од могућих опредјељења је да се та наука зове дефендологија[122] (наука о заштити, безбједности и одбрани). Она води поријекло од латинске ријечи „defendo", „defendere", „defendi", „defensum", што значи, одбити, спријечити, бранити, штитити, и од грчке ријечи „logos", веома познатог значења (ријеч, говор или наука). „Филактологија" би такође била прихватљива ријеч, али њена основа из грчког језика „phylax, phylaktos" у области заштите и одбране је мање позната свијету него горе поменута латинска ријеч (осим у медицини profilaksis).

Дефендологија се, у општем смислу, може дефинисати као општа наука о заштити, безбједности и одбрани. Она проучава правилности које су основа постојања и спровођења функције заштите, безбједности и одбране живих бића, нарочито човјека и људског друштва, људских заједница, нација, држава. С обзиром на сложеност, сличност и разноликост „елемената безбједности" (жива бића, планетарно и просторно окружење, људско друштво са својим расама, народи-нације, друштвени и политички односи и системи), постоје различите врсте и нивои правилности. Правилности се према врсти могу класификовати у три групе и то:

а) Природне правилности су биолошке и оне упућују на живи свијет, а могу се подијелити на оне које упућују на појединца. Опште правилности тичу се цјелокупног живог свијета, а специјалне се односе на одвојене гране живог свијета (биљке, животиње, људе).
б) Друштвене правилности односе се на људско друштво и заједнице у њему.
в) Политичке правилности су један од друштвених облика, а односе се на политичке односе и политичко организовање друштва.

С обзиром на горе наведено може се говорити о биодефендологији, социодефендологији и политичкој дефендологији. Успостављање и развој опште (систематске) науке о заштити безбједности и одбрани не умањује важност друге, специјализоване науке или досад развијених научних дисциплина, које се баве различитим областима и аспектима ове функције. С друге стране, њихова важност постаје чак и већа јер су њихова открића унесена у једноструки и интегрисани систем научног сазнања о овој виталној функцији, а што доприноси бољем разумијевању материје, става човјека према безбједносној функцији и стандардним питањима о безбједности, тј. дефендолошкој међузависности цијелог живог свијета и њихове околине.

122 У вријеме када смо тражили адекватну ријеч за науку о заштити безбједности и одбрани консултовали смо више истакнутих професора, лингвиста. Овом приликом се свима њима захваљујемо за помоћ. У енглеском језику је цијела област заштите и одбране испуњена ријечима латинског поријекла (defend, defender, defence, defenase, defensible, defensive, као именице и као придјеви). У француском језику је ситуација слична (la defense, defense, protection). У њемачком језику (нешто у суженом значењу - defensive). У есперанту је латинска основа присутна веома често (defendo, defense, defendi). У српском и хрватском језику ријеч „дефензива" се користи у војном смислу као одбрамбена активност већих размјера, одбрана, повлачење, опозив, одбрана, заштита, одбрамбени став. (Види: Анић, Владимир: Рјечник хрватског језика, Нови либер, Загреб, 1991. стр. 97, Клаић Братољуб: Рјечник страних ријечи, НЗ Матице Хрватске, Загреб, 1986. стр. 264.).

Природно је да се сваки живи организам и свака заједница живих бића бори за властиту безбједност. Исто је и са људима и њиховим заједницама. То је природна склоност, сачувати властити интегритет и обезбједити слободан живот. Конституција сваког живог организма, колико год они били различити, је потпуно оријентисана на безбједност. Поред тога, сваки организам је способан за извођење одређених функција чија је једина сврха достизање и трајно одржавање безбједности, или заштите и одбране живота. То се зове заштитно-одбрамбена функција.

Заштита, безбједност и одбрана је природна човјекова функција. За разлику од осталих живих бића човјек може утицати на ову функцију својом вољом, или на позитиван, или на негативан начин. Заштитна, безбједносна и одбрамбена функција је природна и у људским заједницама, државама. У људском друштву подлијеже одређеним трансформацијама у складу са односима који превладавају у заједници и у спољашњој околини. Када је заједница установљена као друштво, заштитно-одбрамбена и безбједносна функција, постаје друштвена, а у политичком друштву политичка функција. Природно, она је прилично стабилна, али као друштвена, и посебно као политичка функција, она трпи рапидне промјене, паралелно промјенама у друштвеним и политичким условима.

Ово значи да је сваки историјски период људског друштва у цјелини, и свако појединo глобално друштво у вези са заштитно-одбрамбеном и безбједносном функцијом јасно одређених карактеристика.

Како живљење у одређеном друштву не може бити одвојено од заштите, безбједности и одбране (појединачне и заједничке), проучавање неког друштва, државе, у прошлости или у садашњости, не би требало искључивати разумијевање његове заштитно-одбрамбене функције, напросто зато што би без тога било немогуће створити његову реалну слику.

Заштита, безбједност и одбрана била је преокупација великог броја људи различитих занимања - од политичара, војника, бизнисмена, научника, филозофа, теолога, писаца и умјетника. Они нису занемаривали филозофију, књижевност, умјетност итд. У учењу Конфучија, Сун Цу Ву-а, Св. Томе Аквинског, Цицерона, Макијавелија, Хегела, Маркса, Енгелса, Вебера, Хабермаса и многих других познатих и мање познатих личности, питања заштите, безбједности и одбране (било појединачне или друштва и државе) и друштвених и државних вриједности, увијек су присутна у континуитету, понекад јако изражена и видљива, понекад прикривена, али опипљива. Чак и фундаментална дјела људског друштва, као што су Библија, Куран, Талмуд, итд. посвећују велики дио питањима заштите, безбједности и одбране. Упркос свему овоме, заштитно-одбрамбена и безбједносна функција не третира се исправно и не обухвата научно, нити се истраживање и проучавање основних правила, по којим је установљена, развијена и испуњена, изводи.

Природно је да, зашто је то тако, одговор треба тражити у чињеници да је много прије него што је било могуће појмити заштитно-одбрамбену и

безбједносну функцију (као и неке друге), људска заједница била изложена великој опасности, изворима и облицима угрожавања који јој пријете све од тада. Ова опасност је рат. Својом улогом у мијењању судбине индивидуа и нација, он је привукао њихову пажњу чинећи сва друга питања везана за заштиту, безбједност и одбрану другоразредним. Рат је постао тоталитарни конфликт за обје стране: и за агресора и за оне који се бране, због великог броја жртава, разарања и материјалне штете. Судбина индивидуа, држава и нација постајала је све мање сигурна, а људи су постајали све више преокупирани ратом.[123]

Пред крај двадесетог вијека, ситуација у вези опасности, извора и облика угрожавања индивидуа, заједница, држава почела се мијењати из основа. До средине двадесетог вијека рат је представљао највећу опасност индивидуама, заједницама, државама, нацијама, али није могао запријетити опстанку људске заједнице и планете.

Људском роду је дата моћ да уништи самог себе. Ова моћ је увећана конструкцијом различитих нуклеарних електрана, (које могу бити пријетња животу на Земљи и без рата), као и биолошким и хемијским средствима. На прекретници вијека, број ових случајева је још више проширен и глобализован. Најдрастичнији примјер је пријетња екосистему због слабљења озонског омотача око планете и настанак озонских рупа, као и глобално загријавање које може да измијени услове на Земљи до катастрофалних размјера. Сви ови нови случајеви доводе истовремено у опасност планету и сваки њен дио, људско друштво, државу и сваког њеног појединца (глобална пријетња). Ово је нешто сасвим ново у пољу пријетњи, извора и облика угрожавања. Ово усмјерава људе извору, основним питањима безбједности (сигурности) и заштитно-одбрамбеној функцији, и њено спровођење уопште је витално за живот и опстанак, не само појединца већ и цијеле људске врсте, заједнице, државе, и свих живих бића у цјелини.

Све то налаже потребу организованог систематског и на научној основи постављеног изучавања, свеобухватне заштитно-одбрамбене функције, њене правилности и могућности, њене односе, узрок - утицај са осталим виталним функцијама - природним, друштвеним и политичким, и могућност свјесног утицаја на њену лошу и ефективну имплементацију, у сврху постизања пуне и трајне безбједности (сигурности) појединца, заједнице, државе, свих живих бића и њиховог природног окружења (екосистема). При том је битно установити и развити одговарајућу научну дисциплину са дефинисаним објектом и субјектом, са одговарајућим методама и заштитним наукама, или

123 Стога, вјероватно ни један други феномен, изузев слободе и љубави, није тема толиког броја књига (научних, професионалних, умјетничких), те ни једна друга активност не укључује тако огромне финансијске трошкове. На жалост, рат је остао главни мотив научно истраживачког рада и многих других активности, а војна снага кошта преко 1.000 билиона америчких долара годишње. Број жртава у 14650 ратова вођених до сада је огроман. Стога, није ни чудо што је људска пажња усмјерена на овај феномен, остављајући по страни, као мање важна, сва друга питања и аспекте заштите, безбједности и одбране (Др Божидар Јаворовић: Корак ка погрешном кораку, Дефендологија бр.1/99, Дефими, Загреб, 1999.).

науци о заштити, безбједности и одбрани (дефендологија). Знање о заштити, безбједности и одбрани је распрострањено, зато што се они, као свеобухватни проблем посматрају у свим научним дисциплинама (али недостаје јединствени системски приступ, нпр. испитивање и артикулација, проток) основних појава на овом пољу. Ово се сада појављује као потреба, привлачећи научнике који проучавају заштиту, безбједност и одбрану, чији је број у порасту. Заштита, безбједност и одбрана представљају три елемента (варијабле), појединачну изједначеност која се у поједностављеном облику може изразити као, заштита + одбрана = безбједност (сигурност). Сврха заштите и одбране је безбједност (сигурност) живих бића, и других у природном и друштвеном систему. Пошто су заштита и одбрана нераздвојиве, и њихова сврха заједничка као и правила на којима су основани, може се говорити о појединачној функцији, нпр. заштитно-одбрамбеној функцији. Ово је једна од три виталне функције, ипак, функција без које нема и не може бити живота. Не постоји ни један облик живота који није изложен опасности. Без могућности да се заштити и одбрани, сваки живи организам, (од живе ћелије до живог створења, од појединца до заједнице или врсте, од вируса и амебе до човјека) постао би жртва и најмање опасности, извора и облика угрожавања. Ниво и квалитет безбједности (сигурности) и квалитет живота зависи од квалитета заштитно-одбрамбене функције и њене ефикасности. Пошто људи (људска заједница) не желе само да остану на оном што су постигли, већ желе да повећају ниво личне (појединачне) и заједничке (колективне) безбједности, нпр. да утичу на заштитно-одбрамбену функцију и безбједност, требају је проучавати, открити њену суштину, разоткрити њене тајне, правилности на којима је базирана, и потражити могућност најефективнијег позитивног (креативног) утицаја. Заштитно-одбрамбена функција, укључујући безбједност и њен резултат, је веома сложена и свестрана, исто као и институције којима она служи и опасности с којима се треба суочити и условима у које се треба имплементирати. Због тога заштитно-одбрамбена функција и безбједност требају се истражити са више гледишта, што значи да требају постати брига различитих (свих) грана науке и научних дисциплина (мултидисциплинарност објекта истраживања) и у практичној примјени свих активности.

Заштитно-одбрамбена и безбједносна функција није само комплексна, већ и слојевита. Најдубљи фундаментални слој садржи опште правилности на којима је основана и одређена (природни, биолошки закони). Ове правилности примјењују се на заштитно-одбрамбену функцију као општи феномен, на сав живи свијет као цјелину. На другом нивоу су правилности које се односе на заједнице живих створења (природни закони). На трећем нивоу су правилности које се односе на заштиту, безбједност и одбрану људског друштва (друштвени закони), и на четвртом нивоу су правилности које се односе на политичко друштво (политички закон). Ове правилности би требало да се проучавају и истражују на свеобухватан и систематски начин, зато што је то једини начин да се повежу и потпуно искористе резултати ранијих истраживања из подручја

заштите, безбједности и одбране у различитим гранама науке и различитим научним дисциплинама. То је фундаментална сврха науке о заштити, безбједности и одбрани (дефендологије).

Заштитно-одрамбена функција је свеобухватна и нераздвојива. Садржи скуп фактора, услова и активности суштинских за постизање безбједности (сигурности). Значење заштите и одбране у политичком језику је сужено и прилагођено војно-политичким потребама. Заштита означава различите грађанске активности, превентивну дјелатност која спречава, отклања на вријеме опасност, заштићује појединца, заједницу, државу, док се одбрана обично односи на одбрану земље од агресије ванјског непријатеља. Она је репресивна, казнена мјера, средство принуде, насилни акт, накнадна активност усмјерена на уклањање посљедица и реаговање у вези са насталим негативним понашањем или појавом према појединцу, заједници, држави. Треба да буде репресивна у толикој мјери да сломи сваки облик насилног угрожавања, заједнице и државе. У науци о заштити, безбједности и одбрана (дефендологији) ријеч заштита, безбједност и одбрана имају своје оригинално и пуно значење. Заштита се односи на идентификацију услова под којим се пријети (живом бићу, врсти, друштву, држави, нацији), те њихово редуцирање до обима који не пријети достигнутом нивоу безбједности (сигурности), нпр. редуковање извора и облика угрожавања и могућности њене акције, као и развој. У периоду отворене пријетње (напада) коју врши систем заштите (када систем заштите не може издржати изражени ниво пријетње), наступа одбрана. Одбрана подразумијева отпор према отвореном нападу и нападачу који је провалио у систем заштите. Захваљујући сложености услова пријетње и постизању безбједности (сигурности) заштита и одбрана се често спроводе као интегрисани и истовремени процес (дефендологија).[124]

Научно третирање безбједности модерне државе подразумијева и њену историјску димензију. Истраживање историјског дјеловања и организовања безбједности у држави са аспекта научног верификовања има три најважније димензије:

- утврђивање објективно датих друштвених услова којима је детерминисана ова појава,
- уочавање присуства безбједности у свим класним епохама,
- освјетљавање еволуције и законитости њеног развоја.

124 Ова питања су детаљно проучавана на катедри за цивилну одбрану Факултета политичких наука у Загребу од 1984. године. Студенти су слушали предмет „Концепт и систем одбране и заштите", заснован као наука о заштити, безбједности и одбрани (дефендологија). Основна учења у вези са овим предметом су била смјештена на послиједипломске студије цивилне одбране. Слична проучавања постоје у Словенији, БиХ, Македонији, а Факултет за безбједност у Скопљу је 1997. године увео предмет дефендологију у наставни план и програм. Потреба за дефендологијом је поткријепљена и чињеницом да у свијету постоје бројни научни институти и више школе које проучавају заштиту, безбједност и одбрану. (Види: проф. др Божидар Јаворовић: Дефендологија бр. 1/1999. Дефими, Загреб, 1999.). Удружење дефендолога Републике Српске основано је 1.03.1997. године и оснивач је и издавач теоријско-стручног часописа „Дефендологија" за питања заштите, безбједности, одбране, образовања, обуке и оспособљавања. До сада је издало пет бројева часописа и три књиге.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ – САВРЕМЕНИ НАУЧНО–ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ И ИЗАЗОВИ БЕЗБЈЕДНОСТИ

Безбједност модерне државе има своје историјске корјене, још у периоду када држава није ни постојала онако како ју данас дефинишемо. Још је Сун Цу Ву[125] у 5. вијеку прије нове ере истицао важност шпијунаже како би се на ваљан начин предвидјеле и поразиле намјере противника. У првобитној људској заједници, функцију безбједности су остваривали сви чланови заједнице, да би се појавом робовласничког класног друштва, заштитна и безбједносна функција отуђиле и окренуле према заштити интереса владајуће. Међутим, различити извори и облици угрожавања су погађали и владајућу и потчињену класу, тако да су питања безбједности добила општи и ванкласни карактер. Историчари биљеже безбједносне активности у Римском царству, које је развило одређени ниво војне и политичке шпијунаже. Поред свјетовног и унитарног карактера власти, римска држава се одликовала још и војничким карактером. У историји и социологији често се сусреће мисао да Рим није имао војску, већ да је сам Рим, римска држава била војска. Претори који су били носиоци правосудне функције у основи су били политичари, а није ријетка ситуација да је неко долазио на функцију претора са неке војничке функције. Конзули, као врховни војни заповједници, нису то били у модерном смислу у коме је савремени шеф државе истовремено и врховни командант оружаних снага, већ су непосредно руководили великим групама јединица и ратним операцијама. У том смислу, конзули нису посједовали војну власт по основу политичке власти, већ би се прије могло рећи да су посједовали политичку власт по основу војне власти, као војни заповједници.

У погледу државне организације средњи вијек представља велики корак уназад, поготово када се упореди са достигнућима Рима. Ипак, са друге стране, безбједносна пракса је знатно интензивирана захваљујући перманентним борбама између феудалаца. Католичка црква прва ствара специјализоване безбједносне организације, нарочито у периоду инквизиције током средњег вијека. У феудалној држави, у вријеме појаве апсолутних монархија, када се изграђује државни апарат у којем се формирају и посебни органи за вршење функција безбједности, јављају се прве организоване службе безбједности. У том смислу 1539. године, у Енглеској је установљена тзв. Висока комисија, која се у почетку бавила дјелатностима које су уперене против цркве, а касније се ангажује на остваривању увида над свим сумњивим лицима у Лондону, између осталог вршећи и цензуру писама. У току 19. вијека, паралелно са политичком полицијом, која се превасходно оријентише на борбу против унутрашњих политичких противника, формиране су организације за контраобавјештајне послове. У том правцу у Аустрији настаје 1850. године Одјељење за евиденцију, које од 1870. године преузима и контраобавјештајне задатке. У

125 Сун Цу Ву: Вјештина ратовања, Мала војна библиотека, Београд, 1952.

Русији је 1866. године образовано „Одјељење за заштиту државне безбједности и поретка" – Охрана, које је обављало и контраобавјештајне послове, поред задатака политичке полиције. У Лондону је 1886. године формиран „Скотланд јард" за борбу против страних обавјештајних служби. У Француској је 1899. године образована Дирекција за надзирање територије – ДТС – као контраобавјештајна служба.

Почетком XX вијека, у свим развијеним државама, формирају се посебне организације за контраобавјештајне послове и установе за борбу против унутрашњих политичких противника. Развојни процес одвијао се у два правца. Прво, паралелно су изграђиване двије установе, и то: једна која се ангажовала на борби против страних обавјештајних служби – контраобавјештајна служба, и друга организација за борбу са унутрашњим политичким противницима – политичка полиција. Контраобавјештајни послови били су концентрисани у саставу војне организације државе, пошто су у то вријеме оружане снаге превасходно истраживане од иностраних обавјештајних служби. Пошто се предмет обавјештајног истраживања ширио и ван оружаних снага, зато се и контраобавјештајна служба ангажује на цијелом простору државне територије. Други правац развоја одвијао се на образовању контраобавјештајне службе за заштиту оружаних снага и контраобавјештајне службе за заштиту државне територији. Циљ државе није више био вршење насиља над спољашњим непријатељем, него сузбијање насиља у њеној унутрашњости. У сузбијању тога насиља, држава је без сумње употребљавала силу, али та употреба силе била је само средство за остваривање извјесних апстрактних правила, извјесних идеја и начела. Поред старања о унутрашњој безбједности, држава се од свог настанка треба старати и о другом аспекту своје безбједности – о безбједности у односу према спољњем окружењу, тј. другим државама (и, на почетку заједницама које још нису организоване као државе). Тај други задатак припада данас другој великој државној организацији – војној.

Распадом биполарне безбједносне структуре, завршетком Хладног рата, дошло је до битних промјена „хладноратовских" чинилаца безбједности. Круг недржавних субјеката, који имају утицај на безбједност, значајно се проширио на рачун смањења улоге државе. Истовремено, дошло је и до промјена извора и пријетњи безбједности. Опасност од избијања ратних сукоба између држава није потпуно елиминисана, али је значајно смањена. Према једној шире прихваћеној класификацији, најзначајнији савремени приступи безбједности дијеле се на три велике групе, и то на: реалистичке, либерално-институционалистичке и остале приступе, које понеки писци називају критичким, а други алтернативним. Суштина разматрања, истраживања, доказивања и спорења унутар и између набројаних група аутора своди се на сљедећа четири тзв. „Терифова питања": Шта је референтни предмет (објект) безбједности?; Каква је природа пријетње?; Ко осигурава безбједност?; и Са којим средствима се безбједност може осигурати?[126]Реалистичко размишљање о међународним односима и

126 Драган Р. Симић: Наука о безбједности: савремени приступ безбедности, Службени лист СРЈ, Београд, стр 22

безбједности различито је схватано, прихватано и примјењивано кроз историју, али реалистичка мисао никад није нестала из друштвених теорија. Већина начела, ставова и парадигми класичног реализма, уз одређено прилагођавање, чини полазну основу у новим промишљањима која су из њега произишла, као што је неореализам. Да би смо лакше разумјели неореалистички приступи безбједности, неопходно је подсјетити се кључног става класичног реализма о безбједности, који гласи: да је држава главни субјект, а њена национална безбједност референтни објект безбједности.

Прве неореалистичке концепције појавиле су се крајем седамдесетих година прошлог вијека, објављивањем познате књиге К. Волца „Теорије међународне политике".[127] Суштина разлике Волцовог „неореализма" од Моргентаовог „класичног" реализма је у одређењу кључног узрока понашања држава на међународној сцени. Наиме, оба писца се слажу да је понашање држава у анархичном систему у суштини борба за опстанак и да је најбољи начин „самопомоћи" у тој борби, посједовање моћи, тј. да су државе „осуђене" на непрекидну борбу за моћ. Волц ипак сматра да човјек по својој природи није зао, него да, управо, анархична природа структуре међународног система, непрекидно намеће потребу држави да се бори за јачање своје моћи да би одржала и поправила своју позицију у међународном систему. Из анархичне структуре међународне политике произилази теорија равнотеже снага која је најбољи оквир за очување спостевне безбједности. Са обзиром да државе у најужем смислу теже сопственој заштити, а у најширем смислу доминацији, ни једна сила не жели да се нека друга појави као доминантна, па се према томе ствара равнотежа која осигурава мир и безбједност. Ставови реалиста се могу свести на сљедеће закључке: „1) држава је кључни субјект међународних односа, а борба за опстанак је основна смјерница њеног понашања; 2) анархична природа структуре међународног система, неизоставно ставља државе пред изазов за стицањем што веће моћи да би одржале и побољшале своју позицију у таквој структури међународног друштва; 3) да би се одбраниле, проширile и увећале своју снагу, државе настоје да стекну што више војне моћи и, као такве, једне другима представљају потенцијалну опасност; 4) неизвјесност води недостатку повјерења, које је основна карактеристика међународног система, тако да државе никада не могу бити сигурне у намјере својих ривала и зато увијек морају бити на опрезу; 5) иако су рационалне, државе ће увијек покушати обманути супарнике о својим намјерама, због чега избјегавају сарадњу, осим ако је у изгледу релативна добит".[128]

Са друге стране, либерални институционалисти, слично као и класични либералисти, прихватају дио претпоставки реализма да су државе и даље окоснице међународног система и да је међународни систем у основи анархичан.

127 Keneth N, Waltz: Theory Of International Politics, Addison Wesley, Massachusetts, 1979.

128 Душко Вејновић, Предраг Обреновић: Дефендолошки (заштитни, безбједносни и одбрамбени) изазови у међународним односима са погледом на БиХ, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2012, стр. 51.

Међутим, за разлику од реалиста који минимизирају значај сарадње, они управо у могућностима сарадње виде легитимну функцији међународних односа и основни начин очувања безбједности. При том, значајну улогу намјењују недржавним субјектима и осталим аспектима међународних односа. Према схватањима либералних институционалиста, безбједност држава и других субјеката није искључиво у надлежности држава и њихових институција, нити је одређена само стањем њихове војне моћи. Иако се по неким питањима безбједности разликују, нови таласи либерално-институционалистичких схватања имају више заједничких карактеристика. Прво, сви подразумијевају једну врсту свјесног, скоро добровољног самообуздавања у корист јачања сарадње и елиминације пријетњи; односно, заједничка идеја им је самоодрицање од дијела традиционалних области суверенитета и њиховог преношења на заједничке институције, уз истовремено прихватање инструмената таквог повезивања. Друго, веома битна заједничка претпоставка очувања и јачања безбједности је блискост основних вриједности на којима се заснивају и које штите државе, међу којима су најважније демократија и владавина права.

Крајем осамдесетих година прошлог вијека знатно су се мијењале пријетње свјетском миру и безбједности од могућих масовних сукоба међу државама, па су бројни научници и политичари своју активност усмјерили на „историјску прилику" да изграде методе, принципе и механизме, којима би се већ умањена вјероватноћа избијања међудржавних сукоба учинила још мањом. Некада идеалистички циљеви о „свијету без рата" или „вјечитом миру" изгледали су знатно реалнијим. Међу мноштвом идеја, прије свега у кругу либералних институционалиста, преовладало је увјерење да је јачање повјерења и сарадње међу државама кључни предуслов јачања сваког вида безбједности. Тако је велики број теоријских промишљања усмјерен на тражење институционалних форми и метода за јачање сарадње и примјену образаца таквих идеја. Међутим, највећи број понуђених идеја садржавао је одређена ограничења и противурјечности, јер те идеје нису обезбјеђивале један цјеловит, интегрисан и непротиврјечан приступ, који би задовољио или укључивао све категорије субјеката и објеката безбједности. Неке од тих идеја, као нпр. колективна безбједност, биле су превише универзалне; друге, попут колективне одбране, захтијевале су ригорозне услове за успостављање; треће, које су у средишту имале безбједност појединца, пресудно су зависиле од унутрашњег уређења држава, и, на крају, четврте, као безбједносне заједнице, биле су престроге у погледу вриједносне блискости чланица и сл.

Нови изазови и пријетње безбједности све више излазе из оквира територијалних граница држава, конституишући се као регионалне и транснационалне мреже опасности. Таквим изазовима и пријетњама не могу се успјешно супроставити ни најбогатије и најјаче државе. Зато је уцртана међудржавна сарадња и безбједност, заснована на дијалогу и партнерству у циљу стварања не само заједничке, него и националне и безбједности појединца. Такав универзални модел

намеће се као образац за достизање неопходног нивоа свих видова безбједности.

На почетку новог миленијума када је, чак и по очекивањима скептика, човјечанство требало да уђе у период релативно стабилног мира, свјетску реалност су и даље карактерисале снажне турбуленције у међународним односима и бројне контрадикторности. Наиме, знатно је ослабила доминација међународног система и поред велике моћи коју реално још има. Државе се мијењају, али опстају и настављају своју кључну улогу у међународним односима. Суверенитет, као један од стубова државности, је угрожен, али се и даље енергично афирмише. Неизвјесност глобалних трендова у савременим међународним односима изазива одређене дилеме у погледу нестанка биполаризма и наводи на размишљање зашто је окончање „хладног рата" довело до повећања нестабилности?

Посебан изазов и увећан ризик за традиционално схватање безбједности представљају државе које располажу са оружјима за масовно уништавање, које се додатно увећава неконтролисаним ширењем и пролиферацијом таквог оружија. Оваквом понашању су нарочито склоне државе са нестабилним режимима, недостатком државног ауторитета власти и оне које су у спрези са традиционалним тероризмом. Сљедећи битан изазов за свјетску, а тиме и за европску безбједност, представља могућност употребе нуклеарног оружја. Иако је огроман арсенал нуклеарног оружја, на одређен начин смањен, вјероватноћа избијања глобалног рата и могућност употребе нуклеарног оружја није искључена, па и даље представља једну од главних пријетњи безбједности миру у свијету .

Очигледно је да на размеђу два миленијума, глобалну безбједност карактерише мјешавина „старих" и „нових" изазова, ризика и пријетњи. Већину њих, а нарочито оних најопаснијих (комбинованих „хибридних") тешко је дефинисати, пратити и процјењивати. За успјешно супростављање разним пријетњама, процесу изградње и одржања мира и безбједности у свијету, пред субјекте међународних односа императивно се намеће потреба заједничког приступа; удруживања снага, средстава и стратегија одговора, што подразумијева дефинисање нових принципа и механизама заједничког дјеловања у безбједности.

ДЕВЕТНАЕСТ ГОДИНА ДЕФЕНДОЛОГИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Први март 2016. године је деветнаести рођендан Удружења дефендолога Републике Српске, које је 2007. године промијенило назив у Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, а 2011. године назив мијења у Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.

Полако, утемељено, сигурно, кретање се врши ка глобалној, стручној и научној мрежи националног, европског и свјетског знања, науке и знања уопште. До сада је у оквиру издавачке дјелатности Дефендологије објављено 37 бројева часописа Дефендологија, 14 Зборника радова, 5 Годишњака Европског дефендологија центра, преко 90 књига, а организовано је преко 45 научних скупова и спроведено преко 37 научноистраживачких пројеката. Аутори издавачке дјелатности Дефендологије Републике Српске, између осталих, дали су највећи допринос у претходних 19 година утемељењу, научном и образовном обликовању Дефендологије као науке о безбједносним студијама, заштити**,** безбједности и одбрани**.** Ријечи које су писали и све оно што су говорили, дјела која су чинили и циљеве за које су се борили, имају непролазну вриједност, они су од универзалног значаја и због тога Дефендологија остаје увијек актуелна, као што видимо, не само у нашем српском народу, него и у другим народима, националним мањинама, државама, регијама и свијету. Извори и облици угрожавања човјека, државе и друштва у цјелини, са развојем науке и техничко-технолошким достигнућима су у порасту, што захтијева адекватне превентивне, заштитне, безбједносне и одбрамбене механизме, а све у духу мира и поштивања људских права и слобода, те Повеље Организације уједињених нација и Европске конвенције о људским правима. У периоду 1997-2015. године аутори су обрађивали различите теме из области науке, струке, образовања, војске, полиције, служби безбједности, детективске дјелатности, друштвене одбране, тероризма, цивилног друштва, демократије, слободе медија, рата, мира, невладиних организација, етничких сукоба, помирења, политичке културе, дијалога, толеранције, друштвене кризе, међународних односа, транзиције, сиромаштва, незапослености, конфликата, спорта, насиља у спорту, говора мржње, глобализације, људских права и слобода, слободе медија, парламентарне контроле војске, полиције и служби безбједности, трговине људима, корупције, криминала, малољетничке делинквенције, наркоманије и низ других тема из научних дисциплина као што су дефендологија, социологија, криминологија, конфликтологија, екологија, право, економија, психологија, политикологија итд.

У интересу напретка људских знања, умјесто да се пишу нове књиге, требало би да се праве добри изводи из књига које већ имамо (Фридрих Велики). Теоретичари често стварају себи идеализовану слику свијета, али без интереса да је реализују у пракси. У свему овоме дух поднебља Републике Српске и Репулика Српска као цјелина није блјесак времена, исто као што то није ни Дефендологија, она је израз наше потребе, наше заштите, безбједности и одбране, нашег опстанка, наше слободе.

Требамо водити рачуна да не склањамо људе који другачије мисле, који говоре истину за опште добро. Тамо гдје сви исто мисле, или само један мисли, или нико ништа не мисли. То није у интересу развоја, већ „свједочи" и иде у прилог корупцији, криминалу и неизбјежном пропадању. Тим и таквима треба поручити наук познат из кинеске филозофије „…ко зна, а не зна да зна-пробуди

га, ко не зна, а зна да не зна-научи га, ко зна и зна да зна-слиједи га, ко не зна, а не зна да не зна-клони га се". Обнова кадрова и друштвени препород је нужност. Није добро по искривљеном либерализму и доминантном „зграбизму" народе уводити у такозвано „добровољно ропство" и то уз музику и химну „Хајде да заборавимо на сутра". Није добро ни то што се упропаштава високо образовање, образовању треба вратити образ, а из високог образовања треба искључити академске наказе и академске медиокритете, треба искључити професоре који објављују више него што су прочитали, треба искључити тзв. професоре - писце дебелих књига, а танке писце, професоре тзв. машинске наставе, па када нестане струје завршавају час, јер немају презентације коју читају. Гдје је ту човјек, гдје је ту диван, разговор са студентима, разговор са околином, па ако хоћете и разговор са самим собом. Унапређење високог образовања је неопходно ради позитивних друштвених и економских промјена, а професори треба да учествују у том процесу. Отворене комуникације о сазнањима, хипотезама и мишљењима леже у самом центру универзитетског образовања. Статус професора мора да има сигурност у односу на могуће погрешне одлуке. Добронамјернима и свјеснима ово је сасвим јасно. Није јасно само профитерима, каријеристима и заробљеним умовима, који не мисле својом главом, а раде на универзитетима, дакле, у високом образовању. Бити критички интелектуалац прије свега претпоставља спремност да се за живот у истини и слободи плати најтежа цијена и поднесу велике жртве. Једино тако се може припадати покрету критичких интелектуалаца. То је било вријеме када су идеали људске слободе прожимали интелектуалну дјелатност. Интелектуалац, као радник у области духовних наука, ако је већ изабрао да буде чистач друштва, у првом реду треба да буде чистач језика којим говоре моћне друштвене групе. Језик „моћних" открива и прикрива оно што је за њих једино важно, а то је интерес. У име интереса они су спремни да истини пљуну у очи. Прави интелектуалац тражи истину о онима који истину дaве на начин који је за обичне људске очи невидљив. Он тражи истину о онима који своме интересу дају узвишено име теорије, тражи истину о онима који живе од лажи. Социолог, ако није друштвено око које види оно што већина не види (или неће да види), може да окачи своје перо о клин. Ако пак види, а неће да оно што види саопшти у јасним појмовима, онда је и покварен, и не заслужује име друга, интелектуалца, образовног, научног, академског грађанина. Многима недостатак знања и опште културе не смета да јавно суде о ономе што не разумију и осуђују оне којима нису дорасли, а своју злобу циједе из себе, дајући јој узвишено име критике. Критика треба да буде трајна интелектуална борба против „анархије духа и режима саме глупости." Ми нисмо узели лично увјерење за научну истину, већ смо научну истину усвојили као лично увјерење. Задатак науке и академске заједнице јесте да доспије до сазнања о људском понашању у разним околностима (природним, друштвеним, културним), а не да манипулише људима (демагогија у бочици). У педагошкој области манипулација ученицима и студентима узима облик индоктринације (тј. социологија сазнања). Друштвену стварност најчешће не

дефинишу они који је најбоље познају, већ они који њоме владају. У академској заједници, они који знају теорију обично не умију да манипулишу, а они који умију да манипулишу обично не знају теорију. Виктор Иго је истицао„Преузимам на себе чишћење вашег разума.“ Као припадницима академске заједнице ријеч је наше једино оружје. Не смијемо дозволити да се разумијевање стварности потискује у корист владања стварношћу. Не смијемо дозволити да љубав према истини уступа мјесто вољи за моћи. У разореној академској заједници организована мањина влада, а неорганизована већина се покорава**.** Интелектуални најамни радници не смију да трују невине душе студената и губе своју душу. Академска заједница и њени припадници не смију бити средство за идеолошко јачање владајућег интереса, већ она мора тако функционисати да се развијају аутономне, интелектуалне, моралне и друштвене могућности људи. Умни људи у академској заједници дужни су да младе духове надахну личним истраживачким заносом и да их језиком критике охрабре на духовну авантуру. Не смије се дозволити да педагошке раднике замијени педагошка полиција. Нека траје борба принципа без силе против силе без принципа. Интелектуална заједница данас је разорена, доминира технолошка свијест, потиснут је филозофски дух и тиме се може објаснити одсуство антрополошке побуне. Недостаје елаборирана концепција и борба за модерне вриједности у ситуацији када су се урушили велики вриједносни системи и, када је у вакуму вриједности, аномија постаје опште обиљежје духовне климе. Из анализе духовне климе нашег времена, која обиљежава пад филозофског мишљења и рационалног ума у бујици формализма, прагматизма и утилитаризма, може се закључити да је положај интелектуалаца, у најмању руку, неповољан у погледу испуњења њихове аутентичне улоге. Због тога се све већи број интелектуалаца ангажује у улози вођа политичких странака, у функцији идеолошких месија одређених политичких моћи, затупљујући своју критичку функцију. Ипак, глас независног интелектуалца није потпуно замро, а многи поменути аутори у Дефендологији, као и други аутори, истрајно раде на освјетљавању пута до истине, супротстављајући се новом ауторитаризму и моралном и вриједносном релативизму и нихилизму, настојећи да ревитализују борбу против догматизма, сцијентизма и свих видова фундаментализма у циљу ревалоризације смисла живота.

Тежећи овом циљу позивамо све на духовну будност и мудрост. Сви они, који из борбе за власт због своје гордости и сујете дијеле српски народ, треба да знају да ће их кад тад стићи правда, божја правда, истина…. Свуда око нас и међу нама круже они који желе да нас виде поцијепане и раздијељене. Таквом тренду збивања доприносимо и ми, не схватајући ситуацију у којој се налазимо и не предузимајући мјере за промјену и побољшање стања међу грађанима у друштву и држави. Изгледа да смо се уљуљкали и успавали, те постали слијепи за све што се збива око нас, као да се то тиче неког другог или трећег, а не нас самих. Чини се да су егоизам и материјализам узели толико маха да се уништавају све тековине и историја српског народа и развој друштва уопште. Интелектуална елита

Републике Српске се у доброј мјери бави сама собом и нешто је у повољнијем положају од других, а најчешће је не занима куда крећу политички, привредни, безбједносни, научни, национални, регионални, европски и свјетски процеси. Неопходно је да се морамо освијестити и вратити својим коријенима, сами себи, традиционалним вриједностима, како бисмо добили нову снагу и подстицај за развој и безбједан опстанак.„Безбједност за све“ је основни мото на којем почива Евроатлантски систем безбједности. Приоритетно је да себе прилагођавамо Републици Српској, а не Републику Српску себи, основни је мото био, јест и биће патриота, стваралаца и протагониста Дефендологије. Порука мира, људскости, вјеровања, толеранције, патриотизма, повјерења, сва наша борбеност одиграва се некако у нама самима, више у отпору, него у навали. Све то, тим више, јер је наука давно доказала да је политика као јавна дјелатност оштра игра када се игра у првој лиги. То се посебно осјећа у сложеној структури Дејтонске Босне и Херцеговине: два ентитета, Дистрикт Брчко, три конститутивна народа и остали. Уз подршку демократији у Републици Српској, ради њеног специфичног окружења, понекад је, ради одржавања правног поретка Републике Српске, потребна државна интервенција, јер би иначе у утакмици могли побиједити и неморални чланови друштва. Треба да се више плашимо властитих погрешака, него намјера противника, али и да се запитамо и забринемо због чега наука није искористила шансу да утиче на политику, а политика није искористила струку. Као што видите, Дефендологија има добар тим, а добар тиме се не рађа, већ се ствара. Морамо заштити, обезбиједити и одбранити Републику Српску, јер данас је револуционарно (наводно реформско) начело изнад закона и законитости, тако да су сада, „реформе“ замијениле револуцију као руководеће начело. Многи су завидни Републици Српској, као што завиде Дефендологији, као бренду Бања Луке и Републике Српске. Нећемо се на то освртати, јер смо одавно научили да је завист ствар моралног нереда. Неопходно је да извршимо реформу у себи. Тако ћемо дати већи допринос реформисању других људи, него галамџијама и такозваним. патриотама-букачима. Будимо поштени, будимо људи. Храст је симбол снаге и истрајности, а ловоров лист је симбол побједе. Будимо и ми истрајни. Нека наше побједе буду, спортским рјечником речено, фер плеј побједе. Пред нама у Републици Српској је историјска обавеза, не само да правовремено постављамо права питања, већ неодвојиво од тога, да правовремено дајемо и праве одговоре на та питања, а у вези с тим правовремено дефинишемо и остваримо права рјешења. Заједништво можемо градити само на јединству циљева. Наука се мора више укључити у остваривање ових циљев, јер провјерљивост одваја науку од других система вјеровања. Садашња криза чува прошла рјешења и таји будуће одлуке. Истине се временом показују као заблуде. Непријатеље не треба измишљати, нити их треба стварати, а непријатеља Републике Српске, као што знамо, има много. Најбоља стратегија је савладати непријатеља без борбе, како је то у древној Кини прије око 2500 година истицао Сун Цу Ву у својој књизи Вјештина ратовања. Несугласице међу

нацијама у Босни и Херцеговини могле би се превазићи када би Владе ентитета и дистрикта Брчко биле расположене да се поштено позабаве тим проблемом, или да нације буду довољно просвијећене да их Владе не могу обмањивати и њима манипулисати. Република Српска је трајна отаџбина за све оне који је прихватају као своју, који поштују њен Устав, њене законе и правни поредак. Ми нисмо за конфликте, за наоружавање, за тероризам, али, нажалост, чињенице показују да је наша историја била више војна и дипломатска, а мање економска и културна. Границе, као што знате, увијек диктирају јаки, никада слаби. При томе не смијемо дозволити да нас страначке борбе за власт посвађају и тако отежају, или чак онемогуће остваривање наших стратешких циљева, а основни предуслов за остваривање ових циљева је управо наше јединство. Оно је потребније сада, него икада. За то смо историјски одговорни. Ваљда нас је историја научила да страначке свађе стално покажу стару познату мудрост: "Свакој странци истина је страна, све странке су далеко од истине." Мир, социјална сигурност, слобода и безбједност за све грађане немају алтернативу. Зато је добро да свако у БиХ у себи обузда зло, јер на тај начин доприноси обуздавању зла у цијелој заједници (Колаковски), а све што је неопходно да снаге зла освоје БиХ и свијет јесте да добри људи не чине ништа (Берк). Наша стварност била је тема којом се бавила и још увијек бави већина аутора у протеклих 18 година постојања Дефендологије. Они су се бавили и предвиђањима, што је битно за научне раднике и науку, али и за праксу. Приступи су били различити, научни, стручни, политички итд. Критике је било пуно. Свако ко избјегава критику, у ствари не жели да зна. Ко истину знаде, а неће да каже, тај није далеко од најгоре лаже (Васо Пелагић). Приступ готово свих аутора је био свјетлост науке и здравог разума. Никада у својим текстовима нису дозволили да питање људских права и слобода буде замијењено егзистенцијалним квази паролом „ћути и једи". Дакле, аутори, њихова дјела и добра сарадња са институцијама Републике Српске, Градом Бањалуком и свим другим субјектима у Републици Српској и БиХ, добра сарадња са академском заједницом, невладиним организацијама, релевантним међународним организацијама и институцијама, истакнутим јавним радницима и свим другим патриотски опредијељеним субјектима и појединцима опредијелили су нас да ову концепцијску, доктринарну, стратегијску и патриотску идеју реализујемо у пракси.

Тим експерата Европског дефендологија центра за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања из Бањалуке, између осталог, кроз 18 година успјешног рада, дакле као одрастао и дорастао, дошао је до закључка да покрене Иницијативу за увођење ужих научних области из подручја безбједносних студија, заштите, безбједности и одбране у наставне планове и програме на Универзитете и Факултете у Републици Српској. Да би се ова активност обављала квалитетно, садржајно, кооперативно и успјешно, ми је данас, када је Дефендологија постала пунољетна и потпуно дорасла, у складу са Уставом Републике Српске и законима Републике Српске, са

великим задовољством предајемо институцијама Републике Српске са жељом и циљем да је путем Министарства просвјете и културе, те наших Универзитета и Факултета сагледају, оцијене, анализирају потребе, предвиђања и, коначно, заједнички реализују. Сматрамо да је ово прави академски пут и методологија која гарантује тимски добар резултат, резултат у интересу безбједности грађана, резултат у интересу заштите, безбједности и одбране Републике Српске, њеног развоја и просперитета. Полазимо од основног става да су безбједност, заштита и одбрана Републике Српске основни државни интерес, основна друштвена потреба, основна друштвена вриједност и најчвршћа гаранција безопасности.
Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања је кроз своје активности као што су: научноистраживачки и стручни рад, рад на стручном и научном усавршавању кадрова, инструктивно-савјетодавна активност, издавачка дјелатност, јавност рада, добра сарадња са институцијама Републике Српске, локалне заједнице, те низ других активности, обезбиједио све предуслове за реализацију ове идеје, као што су појам науке, предмет, циљеви, методе, литературу и, свакако, кадрове, те националну, регионалну и сваку другу сарадњу.

У сарадњи са државним органима Републике Српске, разним организацијама, универзитетима, Српском православном црквом и другим субјектима, предлажемо да се наставни предмет зове Дефендологија (наука о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани) и да се уведе у наставне планове и програме универзитета и факултета у Републици Српској. Кроз дефендолошко васпитање, образовање и оспособљавање треба да се изврши свестрана промоција на стручно-научној основи у интересу Републике Српске и Босне и Херцеговине и свеукупног јачања њихове заштитне, безбједносне и одбрамбене моћи.

За увођење Дефендологије као научно-наставне дисциплине на универзитете и факултете постоји друштвена и научна потреба, теоријски и педагошки значај, општенационални и државни интерес. Имајући у виду актуелни тренутак међународних, политичких, економских, војних и других односа, чврстог смо става да од свих мјера за очување уставних вриједности Републике Српске и Босне и Херцеговине најважнија је она коју данас многи занемарују, а то је васпитање и несметан развој слободне и креативне личности код омладине, ученика, студената, а у духу заштите, безбједности и одбране своје државе. Дјеловање закона друштвене подјеле рада у области научног рада и пракса страдања српског народа у минулом рату усмјерили су нас да иновирамо, на науци заснованим принципима модернизујемо наставни предмет, који је на факултетима бивше Југославије од 1948. до 1993. године носио назив: ванармијско војно васпитање, предвојничка обука, основи народне одбране, основе општенародне одбране, општенародна одбрана и друштвена самозаштита СФРЈ и одбрана и заштита, те да му у складу са најновијим

свјетским искуствима и достигнућима дамо научни назив Дефендологија и као такав конституишемо у научну дисциплину, по узору на ранија конституисања политикологије, социологије, психологије итд. (Дефендологија као предмет слуша се на Вишој-Високој школи унутрашњих послова у Бањалуци од 2000 године, дакле, она је као таква већ успјешно промовисана). Дефендологија је у националним, државним и регионалним оквирима постала бренд Бањалуке и Републике Српске. Вјерујемо да ће ова активност на широкој платформи, дугорочно, професионално, стручно, патриотски, научно и на многе друге начине дати велики допринос афирмацији и промоцији интереса Републике Српске и свих позитивних вриједности, уз дужно и нужно уважавање и поштивање других народа и националних мањина.

Историјски је показано и доказано да је заборав „убијање истине", а истина је да се историја српског народа много више заснивала на војним и дипломатским питањима и рјешењима, а мање на економским и културним, што су аутори кроз 19 година постојања Дефендологије веома успјешно образлагали, нудећи различита рјешења. Различитости су богатство, а не хендикеп, …Тамо гдје само један вјетар пири, и борови укриво расту… Речено, недоречено…

ЛИТЕРАТУРА

- Анић, Владимир: *Рјечник хрватског језика*, Нови либер, Загреб, 1991.
- Вејновић, Душко., Обреновић, Предраг: *Дефендолошки (заштитни, безбједносни и одбрамбени) изазови у међународним односима са погледом на БиХ*, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2012.
- Вејновић, Душко., Шикман, Миле: *Дефендологија – друштвени аспекти безбједности модерне државе*, Висока школа унутрашљих послова Бања Лука, Бања Лука, 2007.
- Јаворовић, Божидар: Корак ка погрешном кораку, Дефендологија бр.1/99, Дефими, Загреб, 1999.
- Клаић, Братољуб: *Рјечник страних ријечи*, НЗ Матице Хрватске, Загреб, 1986.
- Симић Р. Драган: *Наука о безбједности: савремени приступ безбедности,* Службени лист СРЈ, Београд.
- Сун Цу Ву: *Вјештина ратовања*, Мала војна библиотека, Београд, 1952.
- Waltz, N. Keneth: *Theory Of International Politics*, Addison Wesley, Massachusetts, 1979.

Мр. Славко Милић,
Центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Црне Горе
„Дефендологија“ - Никшић

УДК 343.3-053.81(497.11:497.16) **Прегледни рад**

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ МЛАЂИХ ПУНОЉЕТНИХ ЛИЦА У СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ ДО РАСПАДА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

CRIMINAL STATUS YOUNG ADULT FACES IN SERBIA AND MONTENEGRO TO THE BLACKOUT OF THE FEDERAL REPUBLIC

Апстракт: Србија и Црна Гора су у различитим периодима своје кривичноправне историје, некада мање а некада више водиле рачуна о узрасту човјека када се постављало питање његове кривичне одговорности. У раду се разматра положај малољетника у Србији и Црној Гори у различитим периодима кривичноправне историје са посебним освртом на категерију млађих пунољетних лица и то од јуна 1959 године, када је уведена трећа категорија учинилаца кривичних дјела под називом: „млађа пунољетна лица“ све до распада Савезне Републике Југославије.

Кључне ријечи: млађи пунољетници, кривичноправни положај, учиниоци кривичних дјела.

Abstract: Serbia and Montenegro have less or more take into account the age of man related to his criminal responsibility, at different periods of criminal history of these two states. The paper discusses the situation of minors in Serbia and Montenegro in different periods of criminal history with special reference to category of young adults especially from June 1959, when introduced a third category of offenders entitled as 'young adults' until the break the Federal Republic of Yugoslavia.

Key words: young adults, the criminal justice situation, the perpetrators of the crimes.

УВОД

Положај малољетника и њихова кривичноправна одговорност имале су свој историјски развој. У почетку се кривична одговорност малољетника није разликовала од одговорности пунољетних лица. О млађим пунољетницима није ни било ријечи. Они су, подразумијева се, имали кривичноправни статус пунољетних лица и тако им се судило и тако су им изрицане казне. Са развојем друштвеног и правног система све је повољније рјешаван статус малољетника да би данас, у савременом друштву, малољетници имали потпуно другачији статус него што га имају пунољетна лица. Савремено законодавство на посебан начин одређују и кривичноправни статус млађих пунољетних лица. У коначности, то су лица која су у вријеме извршења кривичног дјела навршила осамнаест, а у вријеме суђења нијесу навршила двадесетједну годину[129]. Медицинске и психолошке науке су утврдиле да постоје посебна, специфична биопсихолошка и социјална стања код лица која су стекла законом предвиђену пунољетност (пословну способност) која указују на успорен и одложен процес њиховог сазријевања[130]. То значи да између малољетства и пунољетства постоји „међупериод", међустање које носи карактеристике оба доба, а које може да траје различито вријеме. Због таквих карактеристика у данашњем малољетничком праву овим лицима је дат посебан кривичноправни статус. У законодавствима Србије и Црне Горе које су најдуже егзистирале у „југословенском кривичном законодавству" први пут је доношењем Закона о измјенама и допунама Кривичног законика од 30. јуна 1959 године, уведена трећа категорија учинилаца кривичних дјела[131]. До тада није постојала никаква законска могућност да се и према пунољетним учиниоцима кривичних дјела примијени нека од васпитних мјера предвиђених за малољетне делинквенте[132]. Од тада до данас кривично законодавство прошло је дуг пут реформе од сасвим ретрибутивног система (заснованог на самом деликту и штети која је њим проузрокована) до ресторативног правосуђа које је засновано на помоћи малољетнику и млађем пунољетнику да схвати значај свога дјела и да се уз помоћ савремених законских рјешења одврати од вршења кривична дјела и других деликата.

129 Закон о поступању према малољетницима у кривичном посттупку (Службени лист ЦГ број: 64/11) и Закон о малољетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица (Сл. Гласник РС број 85/2005)

130 Јовашевић Драган, Кривично право , општи део, Ниш, 2012 године, стр. 375

131 Југословенско кривично законодавство познавало је, све до доношења Закона о измјенама и допуннама КЗ од 1959, године, само двије законске старосне категорије учинилаца кривичних дјела - малољетнике старе од 14 до 18 година и пунољетнике тј. лица која су у моменту извршења кривичног дјела била старија од 18 година. На ове двије старосне категорије примјењивани су различити кривичноправни правни режими.

132 Љубиша Лазаревић, Олгица Матић, и други, Примјена заводских васпитних мера према малолетницима, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1965 године, стр. 107.

Посебан положај млађих пунољетника у кривичним правима посматраних законодавстава се јавља у два случаја:

а) код примјене васпитних мјера према пунољетним лицима за кривично дјело које су извршили као малољетници и
б) код примјене васпитних мјера на млађе пунољетне учиниоце кривичних дјела.

Међутим, овај други основ кроз малољетничко законодавство новијег времена, претрпио је одређене измјене. Оне се односе на то да се учиниоцима кривичних дјела од 14 до 16 година старости (млађи малољетници), ако им се суди за кривично дјело које су извршили као малољетници, а у међувремену су постали пунољетни (старији од 18 година), не могу изрећи васпитне мјере као што је то раније било могуће. То представља специфичан облик гашења права државе на кажњавање и примјену других кривичноправних мјера (ius puniendi), не дирајући при томе у постојање кривичног дјела или кривицу његовог учиниоца. У овом случају држава то чини услед протока одређеног времена од извршења кривичног дјела, односно услед наступања одређених година живота на страни учиниоца.

Неопходно је такође нагласити да се пунољетном лицу може изрећи васпитна мјера ако је кривично дјело извршило у узрасту од 16 до 18 година живота (старији малољетник) под условом да у вријеме суђења још није навршило 21 годину живота. Често се поставља питање шта је главни критеријум за изрицање малољетничких кривичних санкција пунољетним лицима и да ли је суд у обавези да по аутоматизму преиспитује и оцјењује зрелост учиниоца у вези са његовим календарским узрастом.[133] Међутим, како би се одговорило на ово питање али и боље разумјела идеја да се према млађим пунољетницима, под одређеним условима, могу изрицати малољетничке кривичне санкције неопходно је поћи од правног положаја малољетника а касније и млађих пунољетника у законодавствима Србије и Црне Горе.

ИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА ДВА МАЛОЉЕТНИЧКА КРИВИЧНА ПРАВА

Упоређивање два малољетничка кривична права Србије и Црне Горе није једноставан задатак, иако на први поглед тако изгледа. Истина је да су двије земље од 1918 до 2006 године егзистирале у неколико државних творевина у којима су имале скоро идентично малољетничко законодавство. Међутим, постојала су и тада одређена рјешења која нијесу била иста, а о којима ће бити ри-

133 Када је окривљени учинио кривично дјело као млађе пунољетно лице, суд није у обавези да изврши вјештачење преко психолога ради утврђивања и оцјене његове зрелости у вези са календарским узрастом, сем уколико његова зрелост и психофизичко стање нијесу били доведени у сумњу у току вођења кривичног поступка (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1717/2000).

чи у раду. У овом случају мора се поћи нешто раније у анализирање законских рјешења.

Развој кривичног права у 19. вијеку је карактеристичан по томе што се одвијао под јаким утицајем класичне и неокласичне школе. У скоро свим законима тог доба постојао је један сасвим неизграђен правни термин „разбор", па га кривично право га користи не дајући му дефиницију. У теорији се најчешће наводи да се за постојање разбора тражи интелектуална способност малољетника за разликовање добра и зла, права и неправа. Значи, узима се у обзир само интелектуални елемент личности, док се воља претпоставља, што је одговарало учењу о слободној вољи класичне школе.[134] Разбор се сматра као посебна врста урачунљивости, „малољетничка урачунљивост"[135]

Овај термин важан јер га користи и Казнителни законик за Књажевство Србију из 1860 године као један од модернијих европских кривичних законика тог времена. Овај Законик је унио разбор као критеријум за кажњавање малољетника и одредио границу апсолутне кривичне неодговорности малољетника. Доња граница малољетства је одређена са 12 година, а горња са 21 годином старости. Дјеца испод 12 година нијесу била кривично одговорна, а ако учине злочин или преступ, предавана су родитељима или туторима да их казне (члан 55). Са малољетницима од 12 до 16 година, ако учине кривично дјело без разбора, поступа се као са дјецом до 12 година. Међутим, ако су они дјело учинили из „рђаве навике" могли су бити упућени у посебне установе гдје су могли остати до 18 године (члан 57). Малољетници од 12 до 16 година који учине криивчно дјело са разбором, кажњавани су блаже него пунољетна лица. Интересантно је да су лица узраста од 18 до 21 године, данашња млађа пунољетна лица су кажњавана блаже и није им могла бити изречена смртна казна (члан 58).

Црногорски и брдски законик из 1798. године (Стега) познаје посебан члан за жене и дјецу. За дјецу каже „Недорасла дјеца до чоечие добе, ако учине какаву погрешку, то очеви или мајке за њих плаћају, како глобу тако и одсудбину, полагајући у томе да су родитељи криви, ком своју ђецу ненатављају на добар и поштен пут".

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА

Кривичноправни положај малољетника у Краљевини Југославије био је регулисан Кривичним законом из 1929. године[136]. Дијелећи малољетнике у три групе, овај Законик на савремен начин препознаје старије малољетнике узраста од 17-21 године живота и блаже их кажњава у односу на пунољетна лица. Њима се није могла изрећи смртна казна, нити казна лишења слободе у доживотном трајању.

134 А. Царић, Проблем малољетничког судства, Сплит, 1971 године, стр. 51.
135 О. Перић, Кривичноправни положај малолетника; Београд, 1975 године, стр: 34-35
136 Илић Н, Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1929. Године, стр. 35.

Кажњавање друге двије групе малољетника било је регулисано на следећи начин : дјеца до 14 година (нијесу кривично одговорна) и млађи малољетници узраста од 14 до 17 година (према њима су се могле изрећи следеће мјере: укор, отпуштање на прокушавање, упућивање у завод за васпитавање и упућивање у завод за поправљање (члан 28. ст. 1). Млађи малољетник се могао казнити и казном за старије малољетнике (члан 28. ст. 7) у случају повратништва у извршењу кривичног дјела. Старији малољетник могао је према одредбама Законика (члан 30) да сходно правилима за кривично дјело за које закон прописује смртну казну или вјечиту робију буде кажњен заточењем најмање седам година.

Такође, за кривично дјело за које закон прописује временску казну, суд није у обавези да изрекне најмању мјеру казне коју закон прописује за то кривично дјело, нити се може изрећи више од десет година заточења. Ако суд нађе да казну треба ублажити, може мјесто робије или заточења изрећи строги затвор или затвор. Старији малољетник може бити осуђен на губитак частних права. Издржавање казне у том периоду било је предвиђено одвојено од пунољетних лица у нарочитим заводима. Оваквим Законником први пут је у нашим двијема земљама предвиђено формирање посебних установа за издржавање казне маалољетних лица, али је судски поступак према лицима узраста од 17 до 21 године старости био исти као и за пунољетна лица[137] док су дјеца и млађи малољетници имали посебне судске органе (старатељски суд и суд за млађе малољетнике).

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ФЕДЕРАТИВА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

У СФР Југославији први закон који садржи одредбе о малољетницима је Закон о врстама казни из 1946 године.[138] Дотадашња, условно речено, ублажена ресторација, замијењена је ретрибуцијом казни за малољетнике и потпуним изчезавањем у препознавању данашњих млађих пунољетних лица без обзира како су и под коју категорију они били сврставани. Старијим малољетницима сада већ лицима од 16 до 18 година, могле су се изрећи све врсте казни као и пунољетним лицима, што значи и смртна казна. Одредбама тадашњег Кривичног закона (Општи дио) из 1947[139] године дјеца до 14 могла су бити упућена у Завод за васпитавање (члан 7). Друга категорија лица узраста од 14 до 18 година или „малољетници", уколико се утврди њихова кривична одговорност у сваком конкретном случају и утврди се да су способни да схвате значај свога дјела и управљају својим поступцима суд је, по правилу, могао изрећи све врсте казни, осим смртне казне и казне лишења слободе с принудним радом у доживотном

137 Марковић, Т, Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије – поступак против малољетника, Београд, 1937. Године, стр. 53
138 Службени лист ДФЈ, број 66/46
139 Службени лист ФНРЈ, број 106/47

трајању. Лица старија од 18 година кажњавана су као пунољетна лица.

Кривични законик ФНРЈ из 1959. године[140] у значајној мјери придаје важност подјели малољетника на кривично одговорне и кривчно неодговорне. У одредбама овог прописа дјеца и малољетници су категорисани као што је то данас случај. У Закону о малолетним учиниоцима кривичних дјела и криивчноправној заштити малолетних лица у Србији односно и Законом о поступању према малољетницима у кривичном поступку у Црној Гори на: дјецу, млађе малољетнике и старије малољетнике. Међутим, Законик није препознавао категорију млађих пунољетника, све до доношења Закон о измјенама и допунама Кривичног законика из 1959. године.[141]Тада су прихваћена савремена рјешења кривичноправног положаја малољетника чиме се укида подјела малољетника на кривично одговорне и кривично неодговорне, а кривичну одговорност Законик помиње код одређивања услова за кажњавање малољетника.

Овом новелом кривичног закона је први пут, уведена нова категорија учинилаца кривичних дјела „млађа пунољетна лица." То су лица учиниоци кривичних дјела узраста од 18 до 21 године старости. Њима суд може изрећи у изузетним случајевима васпитне мјере уколико њихова развијеност одговара развијености малољетника.

Како је и дјелимично наглашено југословенско кривично законодавство познавало је, све до доношења овог Закона двије старосне категорије учинилаца криивчних дјела. На обје старосне категорије примјењивани су различити кривичноправни режими.[142] Није постојала никаква законска могућност да се и према пунољетним учиниоцима кривичних дјела примијени нека од васпитних мјера предвиђена за малољетна лица учиниоце криивчних дјела. Таква ситуација остала је све до доношења Закона о измјенама и допунама КЗ од 30. јуна 1959 године којим је у југословенско кривично право уведена трећа старосна категорија учинилаца кривичних дјела – категорија млађих пунољетника. Према члану 79 ј КЗ васпитне мјере: појачан надзор од стране органа старатељства и упућивање у васпитно поправни дом могу се изрећи и пунољетном учиниоцу кривичних дјела који у вријеме суђења није навршио 21 годину и чија душевна развијеност одговара развијености малољетника.

Основне карактеристике кривичноправног положаја млађих пунољетника у кривичном праву СФРЈ су следеће:

1. Млађа пунољетна лица немају аутономан криивчноправни положај, различит од онога који имају малољетни и пунољетни учиниоци кривичних дјела. Они се, по правилу, третирају као и сви пунољетни делинквенти, а само ако су испуњени напријед наведени законски услови постоји могућност да се и на млађа пунољетна лица примијене одређене одредбе малољетничког криивчног права.

140 Службени лист ФНРЈ, број 13/51

141 Службени лист ФНРЈ, број 30/59

142 Лазаревић Љ, Симовић В и др. Примена заводских васпитних мера према малољетницима, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1965. године, стр. 107.

2. Примјена малољетничког кривичног права на млађа пунољетна лица је изузетна. Закон у том погледу изричито прописује да се одређене васпитне мјере могу „ИЗУЗЕТНО" изрећи млађим пунољетницима.

3. Примјена малољетничког кривичног права на млађе пунољетнике је факултативна. То значи да и у случају када млађи пунољетник испуњава законске услове за примјену одређене васпитне мјере, примјена ових мјера није обавеза суда, већ само његово факултативно овлашћење.

4. Малољетничко право, у случају када дође до његове примјене, не примјењује се у цјелини на млађа пунољетна лица. Тадашњи Закон од укупно 8 васпитних мјера које се могу изрећи малољетним учиниоцима кривичних дјела, за млађе пунољетнике предвиђа само двије мјере: појачан надзор од стране органа старатељства и упућивање у васпитно-поправни дом.

5. У случају примјене општег кривичног права на млађа пунољетна лица, младо пунољетство није обавезна законска олакшавајућа околност. Не постоје посебне законске одредбе које би обавезивале суд да млађим пунољетницим учиниоцима кривичних дјела изриче казне у мањој мјери, него осталим пунољетним учиниоцима кривичних дјела. Изузетак у овом погледу учињен је само у односу на смртну казну. Према члану 27. став 2. КЗ ова казна се може изрећи млађем пунољетнику само за најтежа кривична дјела против народа и државе и против оружаних снага за коју је прописана смртна казна, а којој је законодавац у том времену придавао велики правни значај у погледу тежине казне.

6. Најзад, Кривични законик (чл. 79 ј, став 3.) предвиђа да се млађем пунољетном учиниоцу кривичних дјела може, без обзира на степен његове душевне развијености, изрећи уз условну осуду и мјера појачаног надзора од стране органа старатељства. Неизвршење обавеза које произилазе из ове мјере представља основ за опозивање условне осуде.

Закон о измјенама и допунама КЗ од 30. јуна 1959. године који је ступио на снагу 1. јануара 1960. године, народним републикама је оставио могућност да примјену појединих одредаба овог Закона могу одложити за одређено вријеме, док се не остваре фактичке могућности за његову примјену. У ред таквих одредби спадају и одредбе које се не односе на мјеру појачаног надзора органа старатељства. Према члану 292. Закона народне републике треба својим законом да одреде када ће се примјењивати одредбе које предвиђају мјере упућивања у дисциплински центар и појачан надзор од стране органа старатељства, с тим што се примјена ових одредаба не може одложити даље од краја 1963 године[143].

143 Лазаревић Љ, Симовић В, исто, стр. 109

Тада су се према истраживању[144] Верице Симовић (1965) јавиле значајне разлике у судским праксама појединих република, посебно код примјене мјера појачаног надзора органа старатељства, зависно од развијености служби органа старатељства у чију надлежност спада и данас извршење ове васпитне мјере. Хрватска (4.337) и Србија (5.995) имале су највећи број осуђених млађих пунољетника, док је Црна Гора имала најмањи број осуда (311). Све друге републике СФРЈ имале су мали број изречених васпитних мјера, а Црна Гора није имала ниједну васпитну мјеру коју су изрекли судови. Судови у том периоду у нешто мање од 50 % случајева ослањали су се на своје судско мишљење приликом оцјене душевне зрелости млађег пунољетника.

До 1976. године за подручје читаве Социјалистичке Федеративне Републике Југославије важио је један кривични закон. Уставним амандманом XXX из 1971. године, а потом Уставом СФРЈ из 1974 године[145], подијељена је надлежност у области кривичног законодавства између федерације, федералних јединица и покрајина. На основу овлашћења из члана 281. Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије[146] донијет је Кривични закон СФРЈ који је ступио на снагу 01.07. 1977. године.

Пошто према члану 281. став 1. тачка 12. Устава СФРЈ, Федерација уређује ... и општа правила о примјени васпитних мјера и кажњавању малољетника... то је та одредба конкретизована у новом Кривичном закону[147]. Иначе, у Кривичном закону СФРЈ су утврђена општа правила о кривичноправном положају малољетника, а републикама и покрајинама је препуштено да својим законима детаљно регулишу ову материју, имајући у виду своје специфичности и досадашња искуства у сузбијању малољетничке делинквенције. Све републике, па тако и Црна Гора и Србија донијеле су своје кривичне законе.

Република Србија је 1977 године донијела први пут у саставу Југославије Кривични закон[148] који је у међувремену мијењан више пута.

Одредбе о малољетницима садржане су глави VI (чланови 71. до 83.) КЗ СФРЈ. Закон је задржао ранију концепцију по којој малољетници чине посебну категорију извршилаца кривичних дјела и према којима се примјењују посебне кривичноправне мјере. У члану 71. је предвиђено да се посебне одредбе које важе за малољетне учиниоце кривичних дјела, примјењују и на пунољетна лица

144 Број осуђених млађих пунољетника у 1960. години био је 8.089 од којих је 15 лица упућено у ВПД, 2а за двоје малољетника је изречена заштитна мјера – Појачан надзор органа старатељства што значи укупно 17 млађих пунољетника. Повећан број судских одлука био је у 1961. години у СФРЈ и то 8.798 од којих је 27 лица упућено у ВПД а за 10. малољетника је изречена заштитна мјера – Појачан надзор органа старатељства, што значи да је било 37 млађих пунољетника којима су изречене васпитне мјере. У том периоду у Србији је осуђено 5.995 млађих пунољетника, а у Црној Гори 311 осуђених млађих пунољетника. У Црној Гори није изречена мјера – Упућивања у ВПД и Појачан надзор органа старатељства, док је Србији у те двије године 12 млађих пунољетника упућенио у ВПД и изречене су три заштитне мјере које је извршавао орган старатељства.

145 Службени лист СФРЈ број: 9/74

146 Службени лист СФРЈ број: 44/76

147 Голубовић. В. Крвни деликти малољетника у Црној Гори, Подгорица, Октоих, 2001, стр: 57

148 Службени лист СРС број: 26/77

ако им се суди за кривично дјело које су учинили као малољетници а изузетно и на млађа пунољетна лица (од 18 до 21 године живота). Један број одредаба садржаних у Закону СФРЈ може се непосредно примјењивати јер им није потребна посебна разрада у републичким и покрајинским законима, нпр. одредбе о кажњавању старијих малољетника и млађих пунољетника.

Међутим, тек када се узму у обзир заједно одредбе КЗ СФРЈ и кривичних закона Србије и Црне Горе, као и покрајински закони добија се јединствен систем кривичноправног третмана малољетних учинилаца кривичних дјела. Интересантно је и то да Кривичном законом је предвиђена и изузетност изрицања казне малољетничког затвора, за разлику од Кривичног закона из 1951. године, али не и кривичноправни однос према дјеци до 14. година јер је Федерација то препуштала Републикама и Покрајинама.

Међутим, кривична одговорност пунољетних лица за кривична дјела која су извршила као малољетници регулисана је чланом 81. Кривичног закона СФРЈ. Пунољетном лицу које је навршило двадесет једну годину живота, не може се судити за кривично дјело које је извршило као млађи малољетник.[149] Вријеме се рачуна све до правноснажног окончања поступка. Уколико то лице није навршило 21. годину живота, може му се судити једино ако је у питању кривично дјело за које је прописана казна затвора тежа од пет година. Овом лицу суд може изрећи само одговарајућу заводску васпитну мјеру или обуставити поступак, Суд ће узети у обзир све околности случаја, а нарочито тежину учињеног дјела, вријеме које је протекло од његовог извршења, владање учиниоца и сврху ове васпитне мјере. У односу на члан 79 з. Кривичног законика из 1951 разлика је у томе што је по Кривичном законику из 1951. године учиниоцу дјела могла бити изречена само мјера упућивања у васпитно поправни дом, док по члану 81. КЗ СФРЈ, то је проширено па се могу изрећи све заводске васпитне мјере.

За суђење пунољетним лицима за кривична дјела која су извршили као старији малољетници, нијесу постојали никакви претходни услови. Може им се судити за било које учињено кривично дјело и независно колико година имају. Мора се водити рачуна о застарјелости кривичног дјела које је малољетник. Овим лицима се може изрећи нека од заводских васпитних мјера предвиђених републичким законима а под условима из члана 77. КЗ СФРЈ и казна малољетничког затвора. При томе, суд узима у обзир тежину учињеног дјела, вријеме које је протекло од његовог извршења, владање учиниоца, као и сврху кривичне санкције. У односу на члан 79. Кривичног законика из 1951. године, разлика је у томе што је у члану 81. став 3. КЗ СФРЈ предвиђено да се учиниоцу дјела могу изрећи заводске васпитне мјере чије трајање није одређено, док је у Кривичном законику из 1951. године била предвиђена васпитна мјера упућивање у васпитно-поправни дом у којем је осуђено лице могло остати до навршене двадесетри године живота.

Од правила да се пунољетном лицу за кривична дјела која је извршило као малољетник, изричу кривичне санкције предвиђене за малољетна лица,

149 Службени лист ФНРЈ, број 30/59

направљен је један изузетак који није био предвиђен у Кривичном законику из 1951. године. У члану 81. став 4. је предвиђено да Суд „изузетно пунољетном лицу које је у вријеме суђења навршило двадесет једну годину живота суд може, умјесто малољетничког затвора, изрећи затвор или условну осуду". Ово одступање је направљено из криминално-политичких разлога. У Закону није одређена горња граница до које се може судити пунољетним лицима за кривична дјела која су извршила као малољетници. Зато се може десити да је то лице у вишем старосном добу, а да због тежине кривичног дјела није наступила застарјелост. У тим случајевима малољетнички затвор не би представљао адекватну санкцију, посебно узимајући у обзир његово извршење.

Такође се може десити да се након извршења крибичног дјела, учинилац толико поправио да не би било цјелисходно лишавати га слободе. У таквом случају, као погодна санкција примјењује се условна осуда. Условна осуда у савременом кривичном праву је одлагање извршења утврђене казне учиниоцу кривичног дјела под условом да за вријеме које одреди суд не изврши ново кривично дјело. Ако условно осуђено лице не изврши ново кривично дјело у одређеном року и испуни друге постављене обавезе тада до извршења казне неће доћи, а оно ће се сматрати као да није осуђено. Међутим, поново се може поставити у таквим условима које су предвиђали претходни кривични закони питање у којима случајевима може доћи до кршења њеног извршења. Лице којем је изречена казна затвора умјесто казне малољетничког затвора, ставља се у тежи положај него да му је изречена кривична санкција предвиђена за малољетнике. Да би се то донекле ублажило, у Закону је предвиђено да казна затвора изречена у овом случају има у погледу рехабилитације, брисања осуде и правних посљедица осуде исто правно дејство као и казна малољетничког затвора (члан 81. став 3.).

У кривичном праву Југославије, како је наглашено од Новеле из 1959. године када је, Законом о измјенама и допунама Кривичног законика из 1951. године, уведена категорија млађих пунољетника, омогућено је да се пунољетним лицима, под одређеним условима, изричу санкције предвиђене за малољетна лица. Још тада је законодавац пошао од става савремене науке да сазријевање човјека представља један дуготрајан процес. Биопсихичко сазријевање човјека зависи од више чинилаца, а посебно од структуре саме личности и социјалне средине у којој се то сазријевање одвија. Због тога није могуће једнобразно поставити границу између лица која су или нијесу биопсихички сазрела.

У највећем броју држава та граница се формално одређује и то је најчешће са 18 година живота, што је случај и у нашим кривичним правима. Да би се тако постављена граница ублажила, у случају одређених пунољетних извршилаца кривичних дјела и могла да се изрекне кривична санкција предвиђена за малољетнике, у члану 82. Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије је прописано „ ...учиниоцу који је као пунољетан извршио кривично дјело, а у вријеме суђења није навршио двадесет једну годину живота, суд може изрећи одговарајућу мјеру појачаног надзора или заводску мјеру ако се, с обзиром на његову личност и околности под којима је дјело учинио, може очекивати да ће се васпитном мјером, постићи сврха која би се остварила изрицањем казне".

Значи, да би се пунољетном лицу могла изрећи васпитна мјера, потребно је да се испуне два услова. Прво, да пунољетно лице није напунило двадесет једну годину живота у вријеме суђења. Вријеме се рачуна све до правноснажно окончаног поступка. Други услов је да суд оцијени да се у конкретном случају, узимајући у обзир личност учиниоца дјела и околности под којима је дјело извршено, може очекивати да ће се и са васпитном мјером остварити сврха кажњавања. Ови услови су постављени кумулативно и када су испуњени, суд може изрећи неку од мјера појачаног надзора или заводску мјеру. У Кривичном законику из 1951 године (члан 79-и.) као услов је било предвиђено да у овом случају душевна развијеност пунољетног лица одговара развијености малољетног лица. Пошто је оваква одредба причињавала тешкоће суду, јер се у сваком случају морао ангажовати вјештак одговарајуће струке који би одређивао степен душевне развијености учиниоца кривичног дјела, сада је проширена могућност за примјену ове законске одредбе од стране суда, јер суд слободно цијени личност учиниоца и околности под којима је дјело извршено.

Поред тога, у Кривичном законику из 1951. године је било предвиђено да се само изузетно могу изрећи васпитне мјере пунољетним лицима и то сужен круг тих мјера (појачан надзор од стране органа старатељства и упућивање у васпитно-поправни дом). У члану 82. Кривичног закона СФРЈ „изузетност" је избачена, а проширен је круг васпитних мјера које се могу изрећи млађим пунољетним лицима. Сада им се могу изрећи све мјере појачаног надзора и све заводске мјере. Млађем пунољетном лицу коме је изречена васпитна мјера, суд може изрећи све мјере безбједности, осим забрану вршења позива, дјелатности или дужности и забрану јавног иступања. Изречена васпитна мјера може трајати највише до навршене двадесет треће године живота. (члан 82. став 2. и 3.)

Упоређивањем броја васпитних мјера које се могу изрећи пунољетном лицу за кривична дјела која је извршило као малољетник (члан 81.) са бројем васпитних мјера које се могу изрећи млађим пунољетним лицима (члан 82.) види се апсурдна ситуација да се мјере појачаног надзора могу изрећи млађем пунољетном лицу , а не могу се изрећи лицу које је као малољетник извршило кривично дјело, а у међувремену је постао пунољетан. Нејасно је и неразумљиво чиме се законодавац руководио приликом усвајања оваквог рјешења. Било би логичније да број васпитних мјера код обје категорије пунољетних лица буде исти или проширен код лица која су кривично дјело извршила као малољетници.

САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

У Савезној Републици Југославији задржана је концепција подијељене законодавне надлежности у области кривичног права, иако Устав СРЈ из 1992. годи-

не не садржи посебну одредбу којом би ово питање било регулисано. Та надлежност се посредно изводи из члана 77. Устава у којом је одређена надлежност СРЈ. У том тренутку ни устави република не садрже посебне одредбе у погледу надлежности у области кривичног права. У овој државној творевини није донесен нови кривични закон, самим тим је и уређење области малољетника и млађих пунољетника у кривичном праву остало исто као и у претходним Југославијама. Законом о измјенама и допуна Кривичног закона СФРЈ од 22.09.1992 године[150] промијењен је назив у Кривични закон Савезне Републике Југославије. Неке од значајнијих измјена извршене су Законом о измјенама КЗ СРЈ од 16.07.1993 године[151] којим је први пут у историји нашег кривичног права укинута смртна казна.

Након стварања треће Југославије – Савезне Републике Југославије, републике Србија и Црна Гора су донијеле Кривичне законе.

Србија је донијела Закон о измјенама и допунама Кривичног закона РС од 14.07.1994. године.[152]У овом правном акту извршене су нужне измјене и допуне Кривичног закона СРС из 1977 године. У највећем броју случајева нијесу битно мијењане одредбе из ранијег Закона, па тако ни одредбе о малољетницима. Одредбе закона о младим пунољетним лицима нијесу мијењане.

Црна Гора је донијела нови Кривични закон 1993 године.[153]У овом Закону у највећем дијелу су пренесене одредбе Кривичног закона СРЦГ из 1977. Године, извршене су одређене нужне измјене, као и брисање одређених чланова. Међутим, у области која је предмет овог рада није дошло до измјена. Овим Законом учињене одређене правно–техничке и терминолошке измјене.[154] Одредбе које се односе на малољетнике скоро у потпуности су преузете из Кривичног закона СРЦГ из 1977. године, дакле брисани су чланови 32, 35 и 38. а који се односе на могућност условног отпуста код васпитне мјере упућивања у васпитно-поправни дом, а остала два члана су садржана у Кривичном закону СРЈ, па су у републичком сувишни. Иначе, Кривични законик из 1977 године.[155]је скоро идентичан са Кривичним закоником СФРЈ из 1951 године.

Разлике између Кривичног закона Републике Србије и Кривичног закона Републике Црне Горе постоје у погледу прописивања и изрицања смртне казне. Задржана је у оба републичка закона смртна казна, иако је савезним Законом она укинута. Управо суштина овог дијела семинарског рада јесте навођење објективних чињеница које показују да се према младим пунољетницима у Републици Србији није могла изрећи смртна казна, док је у Црној Гори то било могуће и то са навршених 18 година. Помјерање граница за изрицање смртне казне у Кривичном закону РЦГ са 21 на 18 година није оправдано, нити је такво рјешење до сада постојало у нашем кривичном законодавству. Шта је мотивисало

150 Службени лист СРЈ, бр: 35/92.
151 Службени лист СРЈ, бр: 37/93
152 Кривични закон РС „Службени гласник РС, бр: 47/94).
153 Кривични закон РЦГ„Службени лист РЦГ број: 12/93).
154 Томковић.Б и Анђелић.М. Коментар Кривичног закона Републике Црне Горе, Подгорица, 1994. год., стр.12 – 13.
155 Службени лист СРЦГ, број 22/77.

законодавца за овакво рјешење, које није у складу са савременим схватањима у кривчном законодавству. Тенденција је да се укида смртна казна, а не да се њена примјена проширује и на млађа пунољетна лица која имају посебни третман у кривичном законодавству. Оваква различитост рјешења у кривичним правима у једној држави доводи грађане до неравноправног положаја.

На основу наведеног треба рећи да се одредбе о млађим пунољетницима налазе неизмијењене у Кривичном закону РЦГ и Кривичном закону РС из 1994 године.

ЗАКЉУЧАК

У кривичном праву Србије и Црне Горе примјењују се у односу на млађа пунољетна лица опште одредбе кривичноматеријалог права. Овако законом прецизиран положај омогућава млађим пунољетним учиниоцима кривичних дјела значајну привилегију у односу на друга пунољетна лица - извршиоце кривичних дјела. Код описаног положаја млађих пунољетних лица, гдје је у овом раду описан детаљан историјски развој још од њиховог првог законодавног препознавања 1959. године у тада заједничком законодавству Србије и Црне Горе до распада СРЈ, када се вјерује да је савремени положај у кривичном праву, одраз њиховог препознавања и код чланица Европске уније можемо рећи да се од тада до данас ове одредбе нијесу значајно промијениле.

Тако је, на примјер, и у земљама чланицама Европске уније. Као компаративни примјер може се узети и Република Хрватска. У одредбама Закона о судовима за младеж[156] (члан 109 ст.1) такође су као и у законодавствима Србије и Црне Горе прописана два услова која се морају истовремено испунити да би се према млађем пунољетном учиниоцу кривичног дјела могла примијенити одредба која важи за малољетне учиниоце кривичних дјела. Један се услов односи на то да ће суд изрећи малољетничку кривичну санкцију „када се с обзиром на врсту кривичног дјела и начин његовог извршења може закључити да је оно у великој мјери одраз животне доби учиниоца", а други на „ увјерење да ће се сврха санкција постићи изрицањем васпитних мјера или казне малољетничког затвора".

Када се анализирају наведени законски услови произилази да није лако објективно сагледати критеријуме за примјену малољетничких одредаба на млађе пунољетне учиниоце кривичних дјела. Међутим, у утврђивању законских услова мора се поћи од претпоставке да код „младих" постоји повезаност између делинквентног понашања и узраста учиниоца кривичног дјела. Према аутору Милану Петранићу (Петранић, М 2010:03) овакве одредбе нас упућују да у примјени законских услова „начин извршења кривичног дјела" треба шире тумачити, јер је то важна карика у ланцу за утврђивање да ли ће се на млађег пунољетног учи-

156 Закон о судовима за младеж са измјенама и допунама (Н.Н. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15)

ниоца примијенити малољетничко право. Код другог услова, о коме смо већ говорили, мора се достићи увјерење да ће будуће понашање млађег пунољетника бити усклађено са законом.

Наравно, то није једноставан задатак, јер будућа прогноза понашања млађег пунољетног учиниоца кривичног дјела мора се заснивати на темељној оцјени околности које се односе на ранији криминални живот млађег пунољетника. У односу на ове околности које се, по правилу, требају разматрати у сваком конкретном случају од стране суда треба додати да су: непотпуна зрелост, боравак у установама дјечије и социјалне заштите, васпитно-поправним домовима, алкохолизам, употреба дрога и других психоактивних супстанци доводе у питање изрицање васпитних мјера или казне малољетничког затвора. Иначе, у разговорима са судијама за малољетнике у Црној Гори наглашено је да ни досадашњи законски прописи, судска пракса као ни правна теорија нијесу дали нека одређена правила којима би се послужио судија за малољетнике при свом предлогу за изрицање малољетничких кривичних санкција које се могу изрећи млађем пунољетном лицу.

ЛИТЕРАТУРА:

- Голубовић В, (2001) Крвни деликти малољетника у Црној Гори, Подгорица Октоих.
- Илић. Н, (1929) Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Београд.
- Јовашевић Д, (2011) Малолетничко кривично право, Ниш: Правни факултет.
- Јовашевић Д,(2010) Положај малолетника у кривичном праву, Ниш, Правни Факултет,
- Јовашевић Д, (2012) Кажњавање малолетника у новом кривичом праву Црне Горе, Перјаник, Полицијска академија Даниловград број: 28.
- Јовашевић Д, (2012) Кривично право, Ниш, Правни факултет.
- Јовашевић Д, (2010) Криивично право, Општи део, Београд, Номос.
- Јовашевић Д, (2006) Основне карактеристике новог кривичног права Републике Србије, Зборник Свеучилишта Ријека v. 27, бр. 2.
- Кокољ М, (1995) Специфичност казне малољетничког затвора, Копаоник Зборник радова.
- Кокољ М, (1981) Actiones liberae in causa, Mostar, 1981.
- О. Перић, (1975) Кривичноправни положај малолетника; Београд, 1975 године.

Мр Моња Касаловић,
ЈУ Средњошколски центар Приједор, Приједор

Проф. др Радомир Нешковић,
Независни универзитет Бања Лука, Бања Лука

УДК 355.45:061.1 ЕУ

Претходно саопштење

БЕЗБЈЕДНОСНА ДИМЕНЗИЈА АГЕНЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ДОМЕНУ ПРАВОСУЂА И УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА

FOOD SECURITY DIMENSION OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF JUSTICE AND HOME AFFAIRS

Апстракт: Европска унија –„простор слободе, безбједности и правде“ суочава се са све бројнијим безбједносним изазовима и пријетњама које доноси нова ера глобализације. Борба против тешког и организованог међународног криминала и тероризма данас је знатно унапријеђена међусобном сарадњом држава чланица, институција Европске Уније, трећих држава и појединих међународних организација,посредством агенција Европске уније, квази-аутономних, немајоритарних, стручних тијела, која дјелују у подручјуправосуђа и унутрашњих послова, познатих и као ЈХА агенције [157]. У раду се анализира концепт и позиција

Abstract: The European Union - a “space of freedom, security and justice” is faced with numerous security challenges and threats posed by new era of globalization. The fight against serious and organized international crime and terrorism today is considerably enhanced by mutual cooperation between member states, EU institutions, third countries, international organizations, agencies of the European Union, quasi-autonomous, non majoritarnih professional bodies, which operate in the field of justice and home affairs, also known as JHA agencies [1]. The paper analyses the concept and position of the EU agencies as newest institutional formations, operational level and chara-

157 ЈХА – енг. Justice and Home Affairs Agencies – Агенције ЕУ у подручју правосуђа и унутрашњих послова.
JHA - Justice and Home Affairs Agencies - Agencies of the EU in the area of justice and home affairs

агенција ЕУ као новијих институционалних творевина, оперативност и карактеристике ЈНА агенција и њихов допринос безбједносној димензији Простора слободе, безбједности и правде[158]. У складу са мотивима због којих су основане, делегираним надлежностима и оперативном учинковитошћу коју остварују, агенције ЕУ, које дјелују у домену правосуђа и унутрашњих послова, координисаним и заједничким дјеловањем, а посебно кроз сарадњу са другим институцијама и партнерима на националном и транснационалном нивоу, јачају и унапређују и унутрашњу и вањску безбједносну димензију Европске уније у Простору слободе, безбједности и правде, од којих зависи степен квалитетаживота европског друштва.

Кључне ријечи: агенције ЕУ, ЈНА агенције, правосуђе и унутрашњи послови, Подручје слободе, безбједности и правде, унутрашњи и вањски безбједносни оквир, међународна сарадња

cteristics of JNA agencies and their contribution to the security dimension of the Area of Freedom, Security and Justice [2]. EU agencies, which operate in the field of justice and home affairs, by coordinated and joint action, in particular through cooperation with other institutions and partners at national and transnational level, strengthen and improve the internal and external security dimension of the European Union in the area of freedom, security and justice, on which depends the European society quality of life in accordance with the motives for which they were established with the delegated responsibilities and operational efficiency achieved.

Key words: EU agencies, JHA agencies, justice and home affairs, area of freedom, security and justice, internal and external security framework, international cooperation

158 Уговором из Амстердама од 1999. године скуп политика у домену правосуђа и унутрашњих послова функционише под називом Простор слободе, безбједности и правде(ПСБП).
The Treaty of Amsterdam of 1999. The set of policies in the field of justice and home affairs function called Area of freedom, security and justice (PSBP).

УВОД

Јавна политика Европске уније у подручју правосуђа и унутрашњих послова покрива подручја слободе кретања људи, азила, миграција и контроле ванјских граница, борбу против тешког и организованог криминала, тероризма, сузбијања дрога и трговине људима, правосудну сарадњу у грађанским стварима, правосудну сарадњу у кривичним стварима, полицијску и царинску сарадњу. Правосуђе и унутрашњи послови су најмлађе јавне политике ЕУ а процес настанка тих политика је текао дуго и споро јер регулишу изузетно осјетљива питања „високе политике“[159]а која се тичу националног суверенитета држава чланица и заштите националног идентитета њених грађана. Пренос надлежности држава чланица на ниво ЕУ, у другим подручјима јавних политика економско-социјалног карактера, текао је једноставније и брже јер ове области не утичу директно на питања националног суверенитета држава чланица.

Претечом ове политике сматра се сарадња држава чланица у подручју правосуђа и унутрашњих послова ван институционалних оквира ЕУ, која се почела одвијати почетком седамдесетих година прошлог вијека, након смрти француског предсједника Шарла де Гола, оштрог заговорника очувања националног суверенитета држава које су конституисале Европске заједнице. Први облици такве неформалне, прекограничне сарадње не европском нивоуиницирани су 1970. године оснивањем групе Помпидоу за сузбијање злоупотребе и незаконите трговине дрогом, 1975. године формирањем групе Треви у циљу унапријеђења полицијске сарадње држава чланица Европске заједнице у борби против тероризма и формирањем Шенгенске групе 1985. године са задацима анализе посљедица укидања унутрашњих граница, након чега је услиједило склапање Шенгенског споразума, између пет чланица Е3[160], а чији циљ није био само укидање унутрашњих граница већ и осигурање бољих условаза дјеловање полиције у борби против прекограничног криминала и илегалних миграција (Occhipinti, J. D., 2014:200).

Прве назнаке институционализације ових питања дате су Уговором из Мастрихта 1992. године, који је увео тростубну структуру ЕУ, и признао потребу за координацијом свих девет подручја сарадње из области правосуђа и унутрашњих послова. Подручје правосуђа и полицијске сарадње припало је трећем стубу, гдје су се одлуке и даље доносиле у оквирима међувладине сарадње, чиме је још једном потврђено начело суверене одговорности држава чланица у изузетно осјетљивим подручјима[161]. Ипак, највећи преокрет, који је убрзао развој политика у домену

159 „Висока политика“ (high politics) бави се питањима уско везаним за очување виталног националног интереса, националну безбједност и вањску политику док је „ниска политика“(low politics) подређенеог, секундарног карактера и тиче се економско-социјалних питања.

160 Њемачка, Француска, Белгија, Холандија и Луксембург

161 Међувладино доношење одлука подразумијева једногласно доношење одлука од стране Савјета министара ЕУ а на приједлог Европске комисије или држава чланица.Такав начин одлучивања је био један од главних узрока за спор развој ових политика.Мијењањем оснивачких уговора, долази и до промјене у начину одлучивања који све више фаворизује улогу Парламента и одлучивање квалификованом већином (Craig, P,De Burca, G., 1998:29).

правосуђа и унутраших послова,дошао је након ступања на снагу Лисабонског уговора2009. године, када су надлежности из подручја правосуђа и унутрашњих послова уједињене у јединствен институционални оквир, укидањем тростубне структуре и примјеном редовног законодавног поступка у Подручју слободе, безбједности и правде. Лисабонски уговор је направио посљедњи корак ка „комунитаризацији“овог подручја, а државе чланице су пренијеле већи дио надлежности у борби против криминала и других безбједносних пријетњи са елементима прекограничности на Европску унију.

Средином деведесетих година прошлог вијека,европске интеграције улазе у нову фазу европског управљања из којег је еволуирао такозвани Нови начин управљања (New Modes of Governance – NMG)[162] са нагласком на флексибилности, координацији, размјени добре праксе и меком праву. Један такав нови систем управљања, који је сада већ добио централни значај у процесу одлучивања унутар ЕУ, увелико се показао ефикаснијим од првобитног Метода Заједнице (Community Method)[163], а улога агенција Европске уније, као четврте компоненте Новог начина управљања, постала је незамјењива при имплементацији јавних политика Европске уније. Као релативно новијим институционалним творевинама, повјерен им је одређен степен оперативне аутономије због ефикаснијег и униформнијег тумачења законодавства ЕУ и његовог усаглашавања на националним нивоима. Осим тога, институције ЕУ, у улози креатора политика ЕУ, све чешће су посезале за радним и финансијским извјештајима агенција, стављајући их у функцију савјетодавних тијелапри доношењу одлука у процесу креирања јавних политика. Посљедица ширења сфера европских политика и потреба за њиховом кохерентнијом и ефикаснијом имплементацијом манифестовала се хиперпродукцијом агенција ЕУ, које су коначно постале препознатљиве у институционалном оквиру Европске уније као ефикасни механизми извршне власти.

162 New Modes of Governance – Нови начин управљања у ЕУ, експерименталног карактера, односи се на трансформацију и даљњи развој и усавршавање старих, институционалних и процедуралних начина управљања. Четири есенцијалне компоненете које карактеришу NMG односе се на укључивање што већег броја актера, уз веће фаворизовање приватног над јавним сектором; управљање репутацијом, у смислу опонашања; размјену најбоље праксе и периодични мониторинг националних политика уз когнитивну и нормативну хармонизацију, што се показало ефикаснијим од старих механизама контроле; управљање интеграцијом, да би се координисала комплексност и мултидимензионалност свеобухватног функционисања Европске Уније, „интегрисаним приступом“, у циљу доношења заједничких одлука; и управљање делегирањем надлежности аутономним административним тијелима која функционишу на нивоу ЕУ, са нагласком на институционалној комплексности (Boussaguet, L., Dehousse,R., Jacquot, S., 2010:8-11), децентрализацији, хетерархији, аутономији и волонтеризму.

163 Community Method – Метод Заједнице, најстарији начин управљања у ЕУ са нагласком на хијерархији, централизацији и обавезујућем поштовању легислативних одредби ЕУ. Односи се на начин институционалног рада и одлучивања у првом стубу, наглашава улогу европских институција у том процесу и њихову међусобну интеракцију у процесу одлучивања и управљања у ЕУ, првенствено улогу Европске комисије, Европског парламента и Суда правде Европских заједница (Armstrong, A.K., 2011).

Период који је услиједио након ступања на снагу Лисабонског споразума, због промјене институционалног оквира и начина доношења одлука унутар ЕУ, али и због појаве Новог начина управљања, и на вертикалном и на хоризонталном нивоу, погодовао је убрзаном развоју политика у подручју правосуђа и унутрашњих послова, па је “породици“од девет ЈНА агенција повјерен мандат у Подручју слободе, безбједности и правде у циљу унапријеђења овог подручја, да проактивним дјеловањем ојачају сарадњу, прикупљају, обрађују и размјењују релевантне податке и врше координацију активности у складу са делегираним надлежностима и законодавством ЕУ. Након дуготрајног процеса институционализације у подручју правосуђа и унутрашњих послова, као најмлађе политике ЕУ, првенствено промјенама у оснивачким уговорима и оснивањем различитих радних скупина у борби против међународног криминала и тероризма, мрежа ЈНА агенција данас даје највећи допринос актуелизацији и координисању активности у подручју правосудне и полицијске сарадње, међу различитим актерима, у сфери прекограничне сарадње,што доприноси јачању унутрашње и вањске безбједносне димензије ЕУ.

РАЗЛОЗИ ЗА ОСНИВАЊЕ АГЕНЦИЈА ЕУ

Потреба за ширењем надлежности Европске уније над спровођењем њених јавних политика резултовала је формирањемагенција Европске уније, посебних специјализованих тијела, задужених за обављање различитих научних, стручних и техничких послова, у различитим оперативним подручјима јавних политика ЕУ. Оне су дио интегрисаног административног система, који карактерише интензивна сарадња међу различитим извршним нивоима, првенствено националним и нивоима институција ЕУ, међу самим агенцијама, али и на међународном нивоу. Са институционално-правног аспекта, агенцијама не припада мјесто међу главним институцијама Европске уније, основаним Оснивачким уговорима (Европски савјет, Савјет ЕУ, Европска комисија, Европски парламент, Суд Европске уније, Европски ревизорски суд и Европска централна банка), већ групи осталих, специјализованих тијела, основаних актима секундарног законодавства, која допуњавају и употпуњују рад и функционисање Европске уније, и чине „дио конститутивног уређења ЕУ у ширем смислу“ (Ooik, R.H.van., 2005:136). Европска унија их дефинише као “ тијела која се разликују од институција ЕУ – одвојена правна лица, основана да би извршавала специфичне задатке који су им повјерени у складу са законом Европске Уније“ (European Union, 2016). Специјализована тијела, агенције ЕУ, стога можемо дефинисати као тијела која су основана као правна лица, секундарним актима ЕУ, која посједују одређен степен аутономије, прије свега у финансијском и организационом смислу и управљају екстерном димензијом, јединственог, научног или техничког подручја, на европском нивоу и шире, чиме дају свој допринос ефикаснијој имплементацији законодавства и јавних политика ЕУ.

У задње двије деценије, усљед континуираног процеса трансформације власти на нивоу ЕУ, непрекидне флуктуације политичких одлука и управних реформи, изазова које доноси економска глобализацијаи неминовних промјена које долазе са процесом проширења Европске уније, евидентна је масовна пролиферација агенција ЕУ којефункционишу као мрежа регулаторних тијела и олакшавају рад Европске комисије. Данас Европска унија броји укупно 46 агенција које имају задатак да обезбиједе несметано функционисање јединственог тржишта, помажу у креирању политике и законодавства Европске уније и управљању буџетом, истичу европски интерес у осјетљивим и критичним подручјима, јачају легитимитет ЕУ очувањем кредибилитета, раде на подизању угледа код својих партнера и ојачају безбједносни аспект у свим сферама јавне политике ЕУ. Неријетко се у документима Савјета ЕУ, Европског парламента и Европске комисије називају и „сателитским тијелима" која дјелују у различитим доменима економских, социјалних, еколошких политика, заједничке и вањске безбједносне политике и политике у области правосуђа и унутрашњих послова.

Raison d'être агенција је зато уско везан за трансформацију власти на нивоу ЕУ и мора се посматрати са вишедимензионалног, техничко-институционалног, технократског, функционалног, политичког и демократског аспекта. Двије Мета студије Европске комисије о процјени рада агенција из 2003. и 2008. представиле су мотиве за оснивање агенција као (European Union, 2010: 3-4):

- „недостатак објективних, поузданих и упоредивих података на европском нивоу
- недовољно познавање и недостатак знања или истраживања о одређеном питању
- недостатак комуникације или сарадње између заинтересованих страна односно интересних група широм Европе, што отежава размјену информација и добре праксе
- потребу да се рјешавају комплексни друштвено-економски проблеми што захтијева потпуно укључивање релевантних заинтересованих страна и интересних група
- потребу да се извршавају задаци специфичне техничке или научне природе и да се доносе одлуке засноване на објективним научним критеријумима
- потребу за ефикасном и флексибилном имплементацијом политика Заједнице, нарочито у подручјима гдје се очекује често доношење одлука на основу техничких и научних разматрања
- потребу да се обезбиједи имплементација законодавства ЕУ на систематичан, униформан и ефикасан начин у свим државама чланицама ЕУ

- потребу да се развије заједничко европско знање, које појединачни национални институти не могу сами достићи нити остварити, уз исту ефикасност и учинковитост
- потребу да се развије режим Заједнице о правима индустријског власништва који ће важити широм Заједнице, да се усвоје заједничка безбједносна правила у подручју саобраћаја и да се обезбиједи да су производи, лица и организације у складу са тим правилима или да поштују иста
- потребу да се рјешавају проблеми организованог криминала који су присутни у двије или више држава чланица."

Иако је први разлог за оснивање агенција био функционалне природе, да као помоћна тијела дају подршку Комисији при обављању задатака административно-извршне природе, оне су у складу са горе наведеним разлозима временом добиле већи обим делегираних надлежности и укључиле нове актере у институционални систем Европске уније, чиме су остварile примарне циљеве Новог начина управљања на нивоу ЕУ, да се изврши децентрализација и деконцентрација европске власти и администрације, „постепеним уграђивањем заједничких политика и стандарда кроз европску бирократију и контакте са националним бирократијама и националним и транснационалним интересним групама" (Groenleer, M., 2009: 96). Јединствено правило за оснивање агенција није никад постојало, већ су агенције основане на adhoc основи, случај по случај, како се указивала потреба за имплементацијом одређених јавних политика, посебно у осјетљивим подручјима и као одговор на актуелне кризе,да би се ојачао кредибилитет ЕУ[164] интегрисањем техничке и научне димензије у политичке одлуке. Дјелујући попут центара стручности у служби грађана, агенције су замишљене и као носиоци европских идеја и вриједности унутар цивилног сектора, нарочито у земљама у којима имају сједишта, што је резултовало активнијим учешћем грађана и улагањем напора у изградњу њиховог повјерења у јавни рад ЕУ. Делегирањем надлежности на агенције ЕУ, које нису директно одговорне гласачима или својим представницима, ЕУ се користи методом „кредибилне посвећености" (credible commitment), којом се на дугорочној основи гради повјерење, како грађана у институције ЕУ, тако и влада држава чланица и потенцијалних држава кандидата у њене регулаторне стратегије.

164 Оснивању Европске агенције за сигурност хране (EFSA) претходила је појава „крављег лудила", док је задатак Европске агенције за поморску сигурност (EMSA) био да унаприједи поморску сигурност, након посљедица потонућа нафтног танкера Ерика, у близини француске и британске обале 1999. (Andoura, S., Timmerman, P., 2008:7).

ЈНА АГЕНЦИЈЕ И ПРОСТОР СЛОБОДЕ, БЕЗБЈЕДНОСТИ И ПРАВДЕ

Након што је Уговор из Мастрихта ударио темеље почетку институционализације политике правосуђа и унутрашњих послова у трећем стубу, Уговором из Амстердама 1999.године питања миграција и азила су пребачена у први стуб,гдје влада принцип наднационалности, док је полицијска и правосудна сарадња још увијек остала на међувладином нивоу у трећем стубу. Термин ЈНА – правосуђе и унутрашњи послови је замијењен термином AFSJ[165]– Простор слободе, безбједности и правдекојисе нашао подијељен између првог и трећег стуба, а пренос надлежности на ниво ЕУ, уступањем дијела свог суверенитета, државама чланицама још увијек није било прихватљиво. Временом, институције ЕУ попут Комисије, Парламента и Европског суда правде су стекле већи утицај над трећим стубом, али је дјеловање у том подручју још увијек остало ограничено.Осим тога, постојале су препреке формално-техничке природе које су у знатној мјери онемогућавале сарадњу унутар трећег стуба, због недостатка и неефиканости тијела и инструмената, који би ефикасно проводили законодавство ЕУ у том подручју и радили у интересу ЕУ, јер је кооперација међу државама чланицама била базирана само на раду националних агенција, међу чијим односима је редовно недостајало узајамног повјерења током располагања информацијама и њихове размјене.

Потреба да се формира мрежа ЈНА агенција 2006. године настала је усљед пораста прекограничног криминала и илегалних миграција становништва, што је резултовало порастом безбједносних пријетњи, али и због свих дотадашњих пропуста и недјелотворних инструмената у спровођењу ове политике, да би се коначно загарантовао висок ниво безбједности грађанима ЕУ, побољшањем билатералне и мултилатералне сарадње и остварила својеврсна научна, стручна и техничка синергија у подручју заједничког интереса,у Простору слободе, безбједности и правде. ЈНА агенције данас доприносе конкретним постигнућима и развоју ЕУ у овом подручју, јачају кредибилитет ЕУ и чине видљивијом имплементацију политика ЕУ у домену правосуђа и унутрашњих послова, на њену територију и шире, преузимајући улогу главних актера у реализацији вишегодишњих безбједносних програма. Основна људска права, интереси и потребе су у центру ових политика а ЈНА агенције између осталог имају задатак да поштују и промовишу основна људска права у својим активностима и то у складу са Повељом о основним људским правима ЕУ. Дјелујући унутар сопствене

165 Area of Freedom, Security and Justice (Простор слободе, безбједности и правде) обезбјеђује слободу кретања људи и настањивања на територији ЕУ, заштиту основних људских права и борбу против свих облика дискриминације, заштиту грађана од тешког криминала посебно тероризма, трговине људима, оружјем и дрогом, борбу против корупције и проневјера, обезбјеђивање једнаког приступа правди(судовима и свим надлежним органима ЕУ) за све грађане ЕУ, сарадњу власти држава чланица у грађанским стварима и утврђивање минимума заједничких правила који се односе на криминалне радње, кривичне процесе и казне (Стојановић, Г.С., Маравић, Д., 2015:47)

мреже у Подручју слободе, безбједности и правде, агенције препознају питања од заједничког интереса и проналазе начин на који ће сарадња међу ЈНА агенцијама помоћи у реализацији појединих програма или конкретних питања. Између осталог, један од основних задатака је подизање свијести европске јавности о постигнутима резултатима и успјешним активностима.

Агенције Европске уније које дјелују у подручју правосуђа и унутрашњих послова су агенције некадашњег првог и трећег стуба, класичне регулаторне агенције, данас познатије као децентрализоване агенције, са основним задатком пружања стручне, техничке и информативне подршке. Ипак, за разлику од осталих регулаторних агенција, и због специфичности подручја правосудне и полицијске сарадње, које је уско везано за питања суверенитета и националне надлежности, њихова подршка је више усмјерена ка државама чланицама него према институцијама ЕУ. Данас постоји девет таквих децентрализованих агенција које олакшавају имплементацију једне од најмлађих политика ЕУ у подручју правосуђа и унутрашњих послова, стимулишу дијалог и олакшавају дистрибуцију и размјену информација и експертиза и то(European Union, 2016):

EMCDDA - Европски надзорни центар за наркотике и овисности о наркотицима (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction), са сједиштем у Лисабону, Португал, основана Уредбом Савјета (EEC) 302/93 од 08.02.1993 са задатком да сакупља и дистрибуише податке о наркотицима и овисности о наркотицима у Европи и да сузбија незакониту употребу и трговину дрога. Агенција је развила инфраструктуру и механизме потребне за усклађено прикупљање података о наркотицима у Европи да би се боље разумјела природа проблема и његово рјешавање.Помаже институцијама код креирања закона, достављањем релевантних података из овог подручја, окупљајући најбоље стручњаке. Агенција дјелује кроз Reitox мрежу, европску информативну мрежу о наркотицима и овисности о наркотицима, која укључује контактне центре за праћење дрога у државама чланицама, државама кандидатима, у Норвешкој и при Европској комисији, који шаљу релевантне податке у агенцију на анализу чиме се добија цјелокупна слика о проблему са наркотицима на нивоу ЕУ. Агенција дјелује на принципу пружања поузданих, упоредивих података кључних за ефикасну борбу против трговине и злоупотребе дрога и има снажан утицај на доношење одлука у овом подручју израдом анализа, извјештаја и стандарда.

EUROPOL - Европска полицијска канцеларија (European Police Office)са сједиштем у Хагу, Холандија, основана Конвенцијом о EUROPOL-у према члану К.3 Уговора о ЕУод 26.07.1995.а установљена као агенција ЕУ, одлуком Савјета 2009/371/ЈНА од 06.04.2009., за спровођење закона, која својим активностима доприноси осигурању безбједности Европе и њених грађана. Пружа подршку државама чланицама ЕУ и њеним партнерима код сложених међународних операција, размјеном стручног знања и обавјештајних података, прикупљањем и анализом информација, израдом дугорочних планова, обуком и техничком подршком, обезбјеђује форензичку и истражну експертизу на мјесту догађаја у

борби против међународног криминала и тероризма. Превентивно дјеловање у сузбијању криминалних активности је фокусирано на ефикаснија истраживања у сфери високотехнолошког криминалитета и јачу сарадњу са приватним сектором да би се на најефикаснији начин искористила стручност и професионалност у борби против криминала.

CEPOL - Европска полицијска академија (European Police College), са сједиштем у Будимпешти, Мађарска, је агенција основана одлуком Савјета (2000/820/JHA) од 22.12.2000., у циљу пружања специфичних услуга, обуке и подршке националним полицијским службама. Од 2005.године, одлуком Савјета 2005/681/JHA, званично је установљен као агенција ЕУ да би се подстакла полицијска сарадња у борби против криминала и очувала безбједност Европске уније и њених грађана, са посебним акцентом на развој потребних знања и разумијевање полицијске међународне сарадње на нивоу ЕУ у борби против прекограничног криминала. Одржава чврсту сарадњу са сродним агенцијама унутар JHA мреже (FRONTEX, EUROPOL ,EUROJUST) и са међународном организацијом INTERPOL, да би се обезбиједио најефикаснији колективни одговор на безбједносне пријетње. CEPOL функционише као примарни извор за јачање полицијске сарадње учењем и усавршавањем, одржавањем обука за полицијске службенике, ангажовањем врхунских стручњака, широм Европе, а која се спроводи кроз мрежу високих полицијских школа. Циљ је окупљање виших полицијских службеника на европском нивоу да би се размијениле најбоље праксе и вјештине у борби против криминала.

EUROJUST - Јединица Европске уније за правосудну сарадњу (The European Union's Judicial Cooperation Unit) са сједиштем у Хагу, Холандија, основана Одлуком Савјета (2002/187/JHA) од 28.02.2002., подржава државе чланице у борби против тешког организованог криминала и подстиче и побољшава сарадњу правосудних органа међу државама чланицама надлежним за тешке облике прекограничног и организованог криминала који се дешава у најмање двије државе чланице, олакшава пружање заједничке међународне правне помоћи и извршава захтјеве за екстрадицију. У ту сврху организује координацијске центре и састанке, осигурава финансијску помоћ и даје стручни допринос заједничким истражним тимовима формираним на нивоу више агенција. Ова агенција покрива својим надлежностима исте врсте криминалних радњи и преступа као и EUROPOL, и то борбу против тероризма, борбу против трговине људима и дрогама, борбу против кривотворења, прања новца, високотехнолошког криминала, финансијских превара и корупције, еколошког криминала и борбу против учешћа у криминалним организацијама.

FRONTEX - Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на ваљским границама (EuropeanAgencyfortheManagementofOperationalCooperationattheExternalBorders), са сједиштем у Варшави, Пољска, основана је Уредбом Савјета (ЕС) 2007/2004 од 26.10.2004. Основни задаци агенције су да промовише, подржава, координише, развија и контролише управљање ваљским границама

ЕУ у складу са Повељом о основним правима ЕУ. Као оперативну подршку државама чланицама обезбјеђује ефикасан, висок и уједначен ниво надзора над границама и развија капацитете на националном и европском нивоу у виду комбинованих средстава, одговарајући на изазове миграцијских токова, тешког и организованог криминала и тероризма на ваљским границама. Примјењује концепт интегрисаног управљања границама, промовише европску културу граница и јача европски Простор слободе, сигурности и правде, подржавајући државе чланице у испуњавању њихових задатака.

EIGE - Европски институт за равноправност полова (European Institute for Gender
Equality) са сједиштем у Вилниусу, Литванија, је агенција основана Уредбом Парламента и Савјета (ЕС) 1922/2006 од 20.12.2006. Пружа подршку у борби за равноправност полова, промовише једнакост између мушкараца и жена и ради на освјешћивању јавности о једнакости полова. Прикупља, анализира, обрађује и дистрибуише упоредиве податке у подручју равноправности полова и процјењује учешће, потребе и очекивања држава кандидата и потенцијалних кандидата, као и видове будуће сарадње у подручју родне равноправности. Промовише дијалог, подстиче примјере најбоље праксе и развија методолошки оквир који би допринио интегрисању равноправности полова у све политике ЕУ чиме би се обезбиједио стабилан економски раст и социјална кохезија.

FRA - Агенција за основна права ЕУ (European Union Agency for Fundamental Rights)са сједиштем у Бечу, Аустрија, основана Уредбом Савјета (ЕС) 168/2007 од 15.02.2007. са задатком да пружа информације, податке и савјете из области основних права и доприноси потпуном поштовању основних права у ЕУ. Агенција дјелује у складу са Повељом о основним правима ЕУ на коју се позива приликом давања савјета који су утемељени на доказима у складу са Повељом и законодавством ЕУ. Агенција размјењује стручна знања, координише истраживања у различитим подручјима и преноси своје савјете институцијама ЕУ и државама чланицама и другим партнерима попут Савјета Европе, Уједињених нација и Организације за европску безбједност и сарадњу. Платформом основних права (FRP)[166] агенција се редовно савјетује са стотинама организација цивилног друштва из цијеле ЕУ које се баве специфичним питањима о основним људским правима. Организације пружају подршку стручњацима агенције код рјешавања проблема и дају приједлоге за вишегодишњи програм рада агенције. Агенција смије радити само на питањима која спадају у подручја под надлежности ЕУ као што су дискриминација, приступ правди, расизам и ксенофобија, заштита података, права жртава кривичних дјела и права дјетета.

EASO - Европска канцеларија за подршку азилу (EuropeanAsylumSupportOffice) са сједиштем у Валети, Малта, основана Уредбом Парламента и Савјета (EU) 439/2010 од 19.05.2010. Агенција дјелује као експертни центар за азил и основана је у циљу побољшања практичне сарадње држава чланица у подручју азила као

166 енг. Fundamental Rights Platform

и да помаже државама чланицама код поштивања међународних обавеза да би се обезбиједила подршка грађанима којима је потребна помоћ. EASO осигурава оспособљавање и припрема материјале за оспособљаваље којим се промовише квалитет и усклађивање у подручју азила чиме се доприноси спровођењу Заједничког европског система азила (CEAS)[167]. Додатно развија и постојеће технологије и методе за јачање способности држава чланица за поновно насељавање избјеглица и оцјењује даљњи заједнички програм ЕУ за поновно насељавање. Осим тога прикупља и анализира податке о земљама поријекла лица која траже азил што олакшава спровођење Заједничког европског система азила. Од 01.01.2014.ова агенција предсједава мрежом агенција ЕУ у домену правосуђа и унутрашњих послова.

LISA - Европска агенција за оперативно управљање обимним информационим системима у подручју слободе, сигурности и правде (European Agency for the Operational Management of Large – Scale IT Systems in the Area of Freedom, Security and Justice), са сједиштем у Талину, Естонија, основана Уредбом Парламента и Савјета (EU) 1077/2011 од 25.10.2011. Агенција пружа стручну, техничку и оперативну подршку и управља обимним интегрисаним информационим системима у домену азила, миграција и управљања границама. Обезбјеђује унутрашњу сигурност у земљама Шенгена и слободу кретања свим грађанима на територији ЕУ и бави се тестирањем нових технологија да би се успоставила ефикаснија прекогранична сарадња и систем управљања границама ЕУ. Прије успостављања агенције, овим подацима је управљала Француска на захтјев осталих чланица, међутим Парламент се залагао да се управљање подацима ипак пребаци на ниво ЕУ. Осим што има сједиште у Талину, агенција има и оперативну локацију у Стразбуру и помоћну локацију у Аустрији.

УНУТРАШЊА И ВАЊСКА ДИМЕНЗИЈА БЕЗБЈЕДНОСТИ

Европски модел безбједности треба да осигура заштиту људи, вриједности, слободе и демократије, очува висок квалитет живота грађана и заснива се на принципима и вриједностима Европске уније као што су владавина права, поштовање основних људских права и слобода, дијалог, толеранција, демократија, транспарентност и солидарност. Данашњи безбједносни изазови, ризици и пријетње за ЕУ су дисперзне и диверзификоване природе, мање препознатљиви и мање предвидљиви, а рефлектују се дјеловањемразличитих недржавних актерана међународном плану, од појединаца до интересних скупина, екстремистичких и хакерских група и организованих криминалних мрежа, које у посједу имају савремене информативне технологије, помоћу којих брзо и учинковитореализују своје циљеве. Таква еволуција безбједносних пријетњи и изазова учинила је немоћним суверене државе да саме рјешавају

167 енг. Common European Asylum System

безбједносне кризе својим унутрашњим механизмима, јер данас, „ниједна безбједносна пријетња није чисто војне природе, нити се може рјешавати чисто војним средствима“као што је то био случај некада (Council of the European Union, 2003:7).

Очување безбједности на нивоу ЕУ из тог разлога није могуће постићи само међусобном сарадњом држава чланица , већ је неопходно успоставити чврсту полицијску и правосудну сарадњу са другим ЕУ партнерима и међународним организацијама, комбиновањем научне и стручне експертизе, политичких, економских и војних средстава како на унутрашњем тако и на ванјском плану, успостављањем изузетно координисане сарадње са трећим земљама, јер управо највећи безбједносни ризици су прекограничног карактера и потичу из таквих земаља које нису чланице ЕУ. Концепт унутрашње безбједности ЕУ из тог разлога се не може одвојити од спољашње безбједносне димензије која се примарно остварује међународном сарадњом, у циљу сузбијања прекограничних пријетњи, чиме се постиже један поуздан, глобални приступ безбједности на нивоу ЕУ. Унутрашња и ванјска безбједносна димензија ЕУ у подручју правосуђа и унутрашњих послова су сходно томе међузависне и међусобно повезане, јер се рјешавање питања миграција, азила, управљања границама, правосудне, полицијске и царинске сарадње, борбе против тешког и организованог криминала, борбе против трговине људима, дрогама и оружјем, високотехнолошког криминала, радикализације и екстремизма не могу ни замислити без сарадње са трећим земљама.

Свеприсутност таквих нових, еволуираних безбједносних пријетњи била је разлог да се на нивоу ЕУ иницира периодична имплементација вишегодишњих безбједносних програма због лакшег дефинисања стратешких циљева и приоритета у овом подручју и јачања прекограничне сарадње. Европски самит у Тампереу 1999. године је дао прве приједлоге за јаче ванјско дјеловање у подручју полицијске и правосудне сарадње и побољшање сарадње са трећим странама, које би водило ка консолидовању унутрашње безбједности, а Хашки програм из 2004. и Штокхолмски програм из 2009. су допринијели формирању „заједничке европске легислативне и оперативне средине“ (Council of the European Union, 2014:1). Након усвајања Европске унутрашње безбједносне стратегије (EU ISS) у фебруару 2010. године и Штокхолмског вишегодишњег радног програма за период 2010-2015. године, унутрашња и ванјска сарадња су окарактерисане као „нераздвојиве“ унутар Подручја слободе, безбједности и правде. Нова Безбједносна агенда Европске уније за период од 2015-2020. године, усвојена крајем априла 2015. године, замијенила је ранију Стратегију унутрашње безбједности из 2010. године, и бави се кључним принципима за остваривање унутрашње безбједности, јачањем екстерне безбједносне димензије, посебно по питању глобалних пријетњи прекограничног карактера, попут тероризма, организованог криминала и високотехнолошког криминала, што захтијева координацију активности и јачање сарадње на свим нивоима.

Ова стратегија је посебан акценат ставила на јачање улоге и бољу примјену постојећих инструмената, посебно ЈНА агенција, при размјени релевантних података истручне подршкемеђу националним органима надлежним за спровођење закона и рјешавању најозбиљнијих пријетњи по безбједност грађана ЕУ на транснационалном нивоу. Агенда превасходно треба да искористи постојеће инструменте за сарадњу националних полиција и агенција ЕУ, да унаприједи исте инструменте и обезбиједи њихово потпуно спровођење систематском координацијом свих релевантних актера(Елек, Б.Тасић, Д.,2015:3). Из тог разлога је 2012. године усвојен Европски модел размјене информација (EIXM)[168] да би се побољшала сарадња међу тијелима и институцијама ЕУ, а који предлаже конкретне мјере за повећање ефикасности и побољшање примјене постојећих инструмената за остваривање сарадње и размјену података, укључујући податке о криминалним активностима које су у посједу националних обавјештајних служби. У склопу овог модела усвојена је Шведска иницијатива 2006. имултилатерални уговор, потписан у њемачком граду Приму 2008., којим су дефинисана правила за оперативну полицијску сарадњу формирањем заједничких патрола земаља потписница и уведене су посебне процедуре за брзу и ефикасну размјену података унутар специфичних подручја (European Commission, 2015).

ЈНА агенцијама, као постојећим помоћним тијелима са новом оснаженом функцијом, делегиране су нове надлежности што је проширило лепезу њихових задатака, а институције ЕУ су посебно инсистирале на интензивирању сарадње агенција са другим институцијама и активинијој оперативности да би се уз помоћ упоредивих и поузданих података извршила стварна процјена и анализа ризика од глобалних безбједносних пријетњи и помогло у управљању кризама на нивоу ЕУ и шире. Због специфичности задатака који се првенствено односе на прикупљање, обраду и размјену података, агенције су преузеле оперативно управљање, одржавање и технички развој информационих система који помажу у размјени информација а који подржавају Простор слободе, безбједности и правде, и то: Шенгенски информациони систем(SIS)[169], који подржава управљање и контролу вањских граница и сарадњу приликом спровођења законодавства ЕУ у земљама Шенгенског подручја; Визни информациони систем (VIS)[170]у улози централне базе података, која омогућава земљама Шенгена размјену података о визама; Програм регистрованих путника (Registered Traveller Programme) и Систем уласка и изласка (Entry-Exit system) располажу подацима о лицима која прелазе границе ЕУ, како о грађанима ЕУ тако и лицима из трећих земаља; Европски систем надзора граница (EUROSUR)[171] посједује податке неопходне за сузбијање организованог криминала, илегалних миграција, осигурање основних права, заштиту података и забрану прислиног враћања

168 енг. European Union Internal Security Strategy
169 енг. Schengen Information System
170 енг. Visa Information System
171 енг. European Border Surveillance System

имиграната; Информациони систем EUROPOL-a (EIS)[172] представља базу података о међународним преступницима и криминалним радњама; централни Систем идентификације отисака тражилаца азила (EURODAC); и Систем раног упозорења на нове психоактивне супстанце (Early Warning System on new psychoactive substances)(Bigo, D., Carrera, S., Hayes, B., Hernanz, N., Jeandesboz, J., 2012:3-4).

Сви они који имају интерес од активности које врше агенције, а не припадају ЕУ институцијама, државама чланицама или директним корисницима њихових услуга представљају тзв. треће стране, заинтересоване стране или интересне групе - stakeholders[173], које могу бити треће земље, невладине организације, друге националне и међународне организације, образовне институције, социјални и пословни партнери, клијенти и приватне компаније, који редовно размјењују са агенцијама информације и искуства у домену својих активности. Односи агенција са трећим странама на међународном нивоу требају бити у складу са мандатом, институционалном подјелом задатака у подручју међународних односа, приоритетима јавних политика ЕУ и дјеловањем Комисије. ЈНА агенције одржаваju вишеструке односе са различитим интересним групама посебно са сестринским агенцијама у трећим земљама и међународним организацијама попут Организације уједињених нација, Свјетском царинском организацијом, Интерполом, Међународном организацијом за миграције, Организацијом за европску безбједност и сарадњу, Савјетом Европе, Свјетском здравственом организацијом, Високим комесаријатом ОУН за избјеглице и другим организацијама са којима дијеле питања заједничких политика у домену правосуђа и унутрашњих послова. Агенцијама су у том погледу дата овлашћења да склапају уговоре о сарадњи и меморандуме о разумијевању или да реализују пројекте са трећим земљама о једној или више релевантних политика из Простора слободе, безбједности и правде или поједини уговори о сарадњи у оквиру неких екстерних политика попут унутрашњег тржишта, заједничке комерцијалне политике или политике сусједства садрже један број клаузула из домена правосуђа и унутрашњих послова. Често је екстерна димензија у Простору слободе, безбједности и правде повезана са Заједничком вањском и безбједносном политиком ЕУ, као у случају борбе против међународног тероризма, гдје су највећи број уговора са трећим земљама склопиле агенције EUROPOL, EUROJUST и FRONTEX. Имплементацију вањских активности агенције спроводе уз претходну сагласност Европске комисије или институција које су им делегирале надлежности а уз координисану сарадњу са Европском службом за спољне послове (EEAS)[174].

„Стратегија за екстерну димензију правосуђа и унутрашњих послова: Глобална слобода, безбједност и правда“ која је усвојена у децембру 2005., дефинисала је географске и тематске приоритете као и темељне принципе за екстерно дјеловање у подручју правосуђа и унутрашњих послова, прије свега

172 енг. EUROPOL Information system
173 stakeholders-енг. интересне групе, утицајне групе, заинтересоване стране
174 енг. European External Action Service

концепт Партнерства, употребу међународне социјализације условљавањем и примјену диференцираног и флексибилног приступа регионалним групацијама, појединцима или трећим земљама(прије свега оним који су приоритетни за ЕУ као и земљама кандидатима, сусједним земљама и стратешким партнерима попут САД и Русије). Осим тога, географско подручје сарадње је проширено са сусједних земаља и стратешких партнера попут Русије и САД на Африку, у сфери рјешавања питања миграција и у борби против трговине наркотицима, Кину и Индију у борби против тероризма, Афганистан и Ирак у сфери илегалних миграција и реадмисије. Глобалним приступом безбједности, ЕУ ради на одржавању блиских веза са трећим земљама и пружа помоћ при институционалном, економском и друштвеном развоју трећих земаља ради остварења заједничких интереса (Trauner, F., 2011:13-14).

О својим активностима и запажањима ове агенције су дужне да подносе извјештаје институцијама на мјесечном или кварталном нивоу, помоћу који индиректно утичу на процесе одлучивања о унутрашњим и ванјским безбједносним питањима у Подручју слободе, безбједности и правде. У мају 2010. EUROPOL, EUROJUST и FRONTEX су поднијеле Заједнички извјештај надлежним ЕУ институцијама под називом „Стање унутрашње безбједности у ЕУ“(The State of Internal Security in the EU) који је идентификовао организовани криминал, тероризам и илегалне миграције као основне прекограничне пријетње по унутрашњу сигурност ЕУ, на основу три стратешка документа и то: Процјене агенције EUROPOL о пријетњама организованим криминалом (OCTA), Извјештај EUROPOL –а о пријетњама тероризмом (TE-SAT) и Годишње анализе ризика агенције FRONTEX (ARA)(Parkin, J., 2012:4).

ЗАКЉУЧАК

Због интензивних европских интеграција и ширења унутрашњег тржишта, стабилан и безбједан унутрашњи Простор слободе, безбједности и правде, без унутрашњих граница, заснован на владавини права и ефикасним механизмима за заштиту права и слобода грађана, постао је важан циљ Европске уније, па је развој јавних политика у домену правосуђа и унутрашњих послова, од једне прагматичне и необавезне сарадње ван институционалног оквира Европске заједнице, прерастао у врло блиску и консолидовану сарадњу на нивоу ЕУ и шире. Нови начин управљања у ЕУ укључио је и нове недржавне актере у институционални систем ЕУ на хоризонталном нивоу, ширећи мрежу партнера ЕУ, што је заједно са актуелним процесом глобализације, константним флуктуацијама на унутрашњем тржишту, различитим промјенама у политици ЕУ и повећаном миграцијом становништва појачало већ успостављену међузависност Европске уније и других региона, држава и учесникау том процесу. Таква комбинација околности и глобалних промјена довела је до пораста безбједносних пријетњи и изазова на нивоу ЕУ, а нарочито ширења организованог међународног криминала и тероризма. Агенцијама Европске уније, квази-аутономним, специјализованим, стручним тијелима, повјерени су задаци кохерентније и ефикасније имплементације јавних политика и законодавства ЕУда би се ојачао кредибилитет Европске уније и осигурао безбједносни оквир у спровођењутаквих јавних политика и да би се истовремено постигао виши ниво безбједности у цјелокупној Европској унији и шире. Мрежа од девет агенција ЕУ које имплементирају политику у домену правосуђа и унутрашњих послова (JHA агенције) покривају подручја слободе кретања људи, азила, миграција и контроле ванјских граница, борбу против тешког и организованог криминала, тероризма, сузбијања дрога и трговине људима, правосудну сарадњу у грађанским стварима, правосудну сарадњу у кривичним стварима, полицијску и царинску сарадњу. Оне су дио интегрисаног административног система који је заслужан за координацију интензивнекооперацијеи размјене података и информација међу различитим извршним нивоима, националним и транснационалним, на нивоу институција ЕУ и унутар властите мреже. Реализацијом вишегодишњих безбједносних планова и пројеката, проактивним дјеловањем, оне јачају унутрашњу безбједносну димензију, а на ванјском плану, билатералном и мултилатералном сарадњом остварују својеврсну научну, стручну и техничку синергију у подручјима заједничког интереса унутар Простора слободе, безбједности и правде. Специфичним односима и везама са трећим странама намећу иницијативу да се прихвате и поштују релевантни међународни стандарди и обавезе у овом подручју, чиме се знатно консолидује ванјска безбједносна димензија Европске уније, која је неодвојива од унутрашње безбједносне димензије, да би се сагледао цјелокупни, глобални приступ безбједности на нивоу ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Andoura, S., Timmerman, P. (2008).GovernanceoftheEU: TheReformDebateonEuropeanAgencies Reignited. *EPINWorking Paper No. 19.* Преузето 10.04. 2014. сасајта http://www.ceps.eu/files/book/1736.pdf
- Armstrong, A.K. (2011). The Character of EU Law and Governance: From "Community Method" to New Modes of Governance. *Legal Studies Research Paper, No.118/2012*.Queen Mary University of London. Преузето 11.10. 2014. са сајта http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2067317
- Bigo, D., Carrera, S., Hayes, B., Hernanz, N., Jeandesboz, J.(2012).Justice and Home Affairs Databases and a Smart Borders System at EU External Borders.An Evaluation of Current and Forthcoming Proposals.*CEPS Paper in Liberty and Security in Europe, No. 52/2012*.Преузето 28.02.2016.са сајта https://www.ceps.eu/system/files/No%2052%20JHA%20Databases%20Smart%20Borders.pdf
- Boussaguet, L., Dehousse,R., Jacquot, S. (2010). Change and Continuity in European Governance.*Les Cahiers européens de Sciences Po, No. 6.* Paris: Centre d'études européennes at Sciences
- Groenleer, M. (2009).*The Autonomy of European Union Agencies.A Comparative Study of Institutional Development*.Delft, the Netherlands: Eburon Academic Publishers
- Европски Парламет. (2016).Начело супсидијарности.*Кратки водич о Европској унији -2016.* Преузето 21.02.2016.са сајта http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_1.2.2.pdf
- Елек, Б.Тасић, Д.(2015). Безбедносна агенда ЕУ 2015-2020: Нова стратегија унутрашње безбедности ЕУ. *Реуформатор*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику
- European Commission.(2015). *European Information Exchange Model*.Преузето 01.03.2016.са сајта http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/police-cooperation/information- exchange/eixm/index_en.htm

- European Commission.(2015). *European Agenda on Security*.Преузето 21.02.2016. са сајта http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf
- European Union.(2010). Creation of Agencies. *Analytical Fiche No.2.* Преузето 20. 11. 2014. са http://europa.eu/agencies/documents/fiche_2_sent_to_ep_cons_2010-12-15_en.pdf
- European Union.(2014). *The EU Justice and Home Affairs Agencies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- European Union.(2016). *Agencies and other EU bodies.* Преузето 01.02.2016. са http://europa.eu/about- eu/agencies/index_en.htm
- Council of the European Union.(2003). *A Secure Europe in a Better World - The European Security Strategy.* Brussels: Publications Office of the European Union.
- Council of the European Union.(2014). Cover Note 7313/14. Преузето 15.01.2016.са сајта http://eujusticia.net/images/uploads/pdf/future-justice-2014-03-10-07313-council-jha- agencies.pdf
- Craig, P, De Burca, G. (1998). *EU Law -Text, Cases, and Materials, 2nd ed*., New York: Oxford University Press
- Occhipinti, J. D. (2014). *Justice and Home Affairs, European Union Enlargement* / ed. byNeill Nugent, Palgrave Macmillan
- Parkin, J. (2012).EU Home Affairs Agencies and the Construction of EU Internal Security.*CEPS Paper in Liberty and Security in Europe, No. 53/2012*.Преузето 28.02.2016.са sajta https://www.ceps.eu/system/files/No%2053%20JP%20EU%20Home%20Affairs%20Agencies.pd
- Po.Ooik, R.H.van. (2005). The Growing Importance of Agencies in the EU: Shifting Governance and the Institutional Balance. In Curtin, D.M., Wessel, A.R. *Good Governance and the EuropeanUnion. Reflections on Concepts, Institutions and Substance*.University of Utrecht: Intersentia
- Стојановић, Г.С., Маравић, Д.(2015). Европски покрет у Србији. Слобода, безбедност, правда. Друго издање. *Водичи кроз ЕУ политике*. Београд:Графолик
- Trauner, F. (2011). The internal-external security nexus: more coherence under Lisbon? *EUISS Occassional paper, No. 89/2011*.Преузето 02.01.2016.са сајта http://www.iss.europa.eu/uploads/media/op89_The_internal-external_security_nexus.pdf

Др Недељко Дебељак,
Интернационални универзитет Брчко, Босна и Херцеговина

Мр Велемир Зекић,
Воде Републике Српске, Бијељина, Босна и Херцеговина

УДК 332.1(497.6) **Претходно саопштење**

ДОМЕТИ ТРАНЗИЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

LEVELS OF TRANSITION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Апстракт: Транзиција је сложен процес у оквиру којег се одвија квалитативна промена економског система, који из планског прелази у тржишни, као и политичког система, који из тоталитарног прелази у демократски. Специфичност услова у којима се процес транзиције одвија у БиХ, а пре свега последице распада СФРЈ и грађанског рата, њен међународни положај и веома сложено и нефункционално државно устројство које се одражава и на организацију и деловање система безбедности, додатно усложавају стање јавне безбедности и отежавају ефикасно супротстављање појавама угрожавања безбедности,чинећи га мање ефикасним у односу на неке друге државе западног Бал-

Summary: Transition is a complex process during which a qualitative change of economic system is happening, and the economic system changes over from planned to market-oriented system, and also, there is a change of political system, which changes over from totalitarian to democratic. The specific quality of the conditions in which the process of transition is developing in Bosnia and Herzegovina, and above all the consequences of the breakup of the Socialistic Federative Republic of Yugoslavia and the civil war, its international position and a very complex and nonfunctional state structure which is reflected on the organisation and functioning of the safety system, additionally makes the condition of public safety more complex, and also makes harder the eficiently opposing to examples of safety endangering, ma-

кана. Све ово се одражава и на субјективну перцепцију безбедности од стране субјеката система безбедности и грађана.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, транзиција, економија, безбедност, евроатланске интеграције

king it less eficient compared to some other countries of the western Balcans. All of this is also reflected on the subjective perception of safety by the subjects of the safety system and the citizens.

Key words: Bosnia and Herzegovina, transition, economy, safety, Euro-Atlantic integrations

УВОД

Пад Берлинског зида 1989 симболички је означио крај постхладноратовске епохе и пораз социјалистичког друштвеног пројекта који се у покушајима историјске самореализације показао политички ауторитаран и економски неефикасан. Једна за другом, социјалистичке земље бившег совјетског блока почеле су да напуштају концепт (једно)партијске државе („диктатуре пролетаријата“) засноване на политичком опортунитету и њему одговарајући систем плански руковођене привреде у оквиру које су средства за производњу у својини државе (командна економија) и да прелазе на вишестраначку демократију и принцип владавине права у сфери политике, а тржишну привреду засновану на слободној конкуренцији у сфери економије. Напуштајући окриље Совјетског Савеза и Вашравског уговора оне земље усмериле су се ка чланству у евроатланским интеграцијама, односно Европској унији и НАТО пакту. У свим овим земљама овај сложени, болни и противречни процес означен је једнозначним именом – транзиција.

Транзиција подразумева темељно реструктирање друштва и његових институција, као и укупног система вредности. Међутим, овај процес се реализује у државама са веома различитом културом, историјским наслеђем и друштвеном, политичком, религијском традицијом и системом вредности, етничком структуром, нивоом економског развоја, геополитичким положајем итд. Услед тога се неки општи принципи и логика транзиције боје сасвим специфичним карактеристикама у конкретним покушајима њиховог озбиљења, зависно од особености сваке појединачне државе и друштва, што свакако отежава, ограничава и проблематизује покушаје теоријског уопштавања.

Процес транзиције у неким државама тече брже и лакше, негде теже и спорије уз мноштво тешкоћа и проблема. Словачка Република је, рецимо, пример успешне транзиционе економије, док је Република Чешка, која је са Словачком била у државној заједници, нешто мање економски успешна. Док се Чехословачка мирно и цивилизовано поделила на две нове државе – Чешку и Словачку, процес распада вишенационалне СФР Југославије био је праћен крвавим грађанским ратом. Процес увођења принципа владавине права и правне државе и изградње њених ефикасних и кредибилних институција, рецимо, у Бугарској и Румунији наилази на озбиљне проблеме и тешкоће итд. Најзад, евидентно је да се државе бивше Југославије, које су пошле у транзицију са приближно истих друштвено економским стартних позиција, данас налазе међу егземплариma економски и политички најуспешнијх (Словенија), али и најнеуспешнијих (Босна и Херцеговина и Србија).

ПРОЦЕСИ ТРАНЗИЦИЈЕ – ПОЈМОВНО ОДРЕЂИВАЊЕ

Транзиција је сложен процес у оквиру којег се одвија квалитативна промена економског система који из планског прелази у тржишни и политичког система који из тоталитарног прелази у демократски. Кључне тачке транзиције економије имају за последицу промену власничке структуре, организације и усмеравање привредних токова, те иновирану економску улогу државе. Први и основни корак у процесу транзиције јесте измена власничке структуре државних и друштвених предузећа и њена приватизација. Следећи кораци су промена фискалне политике, либерализација и стварање законског оквира за слободно бављење пословним активностима, како за домаће тако и за иностране компаније, те дерегулација и смањивање улоге државе у креирању ограничења која су спутавала развој тржишних механизама.

Етимолошки, израз„транзиција" (латински-transitio од transire-прелазити) у свом основном значењу представља процес или стадијум промене из једног стања, облика или места у друго, тј. Међустање. Појам транзиције у политичком смислу појавио се седамдесетих година XX века у делима Питера Дракера, Карла Попера и Збигњева Бжежинског као ознака за прелаз савремених друштава из индустријске у постиндустријску фазу. Након окончања хладног рата овај термин међутим означава промену структуре, карактера и целокупног идентитета бивших социјалистичких друштава (Митровић, 1996 :165–86). Најзад, процес политичке транзиције подразумева трансформисање једнопартијског у вишепартијски политички систем а редовним демократским изборима уз постојање слободних медија.

Полазећи од тога транзиција се користи као збирни појам за скуп процеса са којима су суочене оне земље у којима је до последње деценије прошлог века постојао социјалистички друштвено-политички систем са планском привредом и једнопартијским системом владавине (партијска држава), уз доминантан утицај комунистичке идеологије и широко распрострањену праксу кршења људских права и слобода. Ове државе са симболичким рушењем Берлинског зида почињу да напуштају социјалистички систем и развијају тржишну привреду, односно изграђују демократски плуралистички поредак. Најважнији део процеса транзиције несумњиво је својинска трансформација, односно приватизација друштвене и државне својине.

Мада се при помену„транзиције" уобичајено подразумева њен економски аспект, данас је више него очигледно да различити аутори дају различита значења и обухват тог појма. Из досада већ реченог о транзицији можемо закључити да су у праву аутори који сматрају да „појам транзиције спада у ред вишемислених и нејасних појмова", као и они који критикују редукционистичко схватање транзиције као „пут у нигде". Ипак, у рецепцији појма транзиције најважније је

да се она не схвати као иреверзибилан процес, тј. Као процес повратка на старо, јер то једноставно није могуће, без обзира на формалне привиде.

Најзад, с правом се указује на неопходност проширеног схватања транзиције, не само као питања тзв. Посткомунистичке трансформације и као локалног проблема Источне Европе (што посебно акцентирају англосаксонски аутори), него и потребу проширеног схватања садржаја транзиције, које мора да узме у обзир осим економских, правних, политичких, и социјалних и многе друге – психолошке, еколошке, геостратешке, и друге аспекте и димензије (Покрајац, 2002 : 25-28).

Од краја осамдесетих и почетка деведесетих година двадесетог века, овај појам углавном се користи у значењу прелажења из социјалистичког друштвеног система и планске привреде, у капиталистички систем и систем тржишног привређивања, као и трансформације тоталитарних, једнопартијских политичких режима у савремено демократско друштво. Дакле, транзиција је позитиван друштвени, политички, а пре свега привредни и економски процес, али и процес који неумитно носи са собом и одређене негативне друштвене појаве као што су политичка нестабилност, незапосленост, сиромаштво корупција и криминал, а посебно организовани криминал (Бановић-Ђокић, 2007 :73-101).

Центар за стратешке и међународне студије, Удружење армије САД – The Center for Strategic and International Studies, Association of the United States Army (*CSIS,AUSA, 2002, p. 3*2002, p. 3) означило је "четири стуба реконструкције " постконфликтних друштава, а што је мање или више применљиво и на транзициона друштва, описујући следеће заједничке карактеристике ових друштава:

(1) Недостатак безбедности:

Успостављање сигурног и безбедног окружења и развој легитимних и стабилних безбедносних институција је предуслов за постизање осталих циљева процеса реконструкције/транзиције.

(*2) Потреба за правдом и помирењем*:

Изградња способне и ефективне полиције, отвореног правосудног система, поштених закона, хуманог система кривичних санкција и формалних и неформалних механизама за решавање повреда које су произашле из конфликта. Помирење страна које су биле у сукобу, жртава и крвника.

*(3) Одсуство социјалног и економског благостања***:**

Фундаменталне социјалне у економске потребе. Хитно успостављање основних служби задовољавање фундаменталних потреба становништва. Постављање основа одрживе привреде. Како се ситуација стабилизује, прелазак са непосредне хуманитарне интервенције на дугорочан социјални и економски развој.

(*4) Потреба за управљањем и партиципацијом*:

Успостављање правила и процедура за политичко доношење одлука и функционисање јавних служби на ефикасан и транспарентан начин (*CSIS,AUSA, 2002, p. 3*), што се постиже:

– Успостављање представничког система путем устава
– Јачање сектора јавног менаџмента и управе

Партиципација значи снажан глас народа кроз јачање цивилног друштва (CSIS, AUSA, 2002, p. 3), на пример групе активиста, удружења грађана и медије, што се постиже остваривањем активног и отвореног учешћа цивилног друштва у стварању владе и обликовању њене политике

Наравно, горепоменути стубови су најзначајнији у академској дебати, док је реалност далеко сложенија. Ово се потврђује кроз одраз првог од ових стубова. Штавише, безбедност је предуслов за све друге врсте развоја. Постоје неке карактеристике, проблеми и изазови заједнички свим постконфликтним безбедносним секторима од којих су најзначајнији:

Стварање безбедносг окружења има највећи приоритет и представља неопходан предуслов за успешну имплементацију не само безбедности, већ и програма у другим секторима.

Будући да је безбедност тако значајна реконструкција сектора безбедности треба да се обави пре демократских избора. Рани стадијум реконструкције обухвата разоружање ратника, конфискацију оружја, разминирање терена, демобилизацију војске, парамилитарних и полицијских снага, реинтеграцију ранијих ратника у редовне безбедносне структуре, репатријацију и друге мере изградње поверења.

Програми у безбедносном сектору су обично условљени чињеницом да су запошети као део операције одржања мира (peace-keeping), изградње мира (peace-building) или операција наметања мира (peace-enforcement operations) и да су стога под утицајем земаља које су и саме укључене у сукоб и обезбеђују војне ефективе за ове операције. Ово за последицу има, нарочито у почетку, снажно присуство војног елемента и слаб цивилни елемент упркос томе што су модерне мировне операције све више цивилне по природи, тј. У њих су укључени цивилни експерти, полицајци, цивилни сужбеници, и представници бројних невладиних организација. Без обзира на све услед наведених разлога може се очекивати да ће пројекти у области одбране имати приоритет над (ре) конструкцијом безбедносног сектора, односно полиције и приватних служби безбендости. Како наводи Лоу, „безбедносни сектор се може урушити или може доћи до конкуретних јурисдикција као у случају БиХ.

Такође, локалне елите могу бити препрека у постконфликтној изградњи безбедности. Проблем је значајан јер непосредно после конфликта веома је вероватно да нема ни владавине права ни демократије. Може постојати снажан отпор успостављању, односно поновном успостављању државног монопола у области безбедности, посебно ако су државна полиција и снаге безбедности учествовале у оружаним конфликтима (Law, 2006 : 2-3).

Најзад, међународна заједница (екстерни фактори) мора одлучити која треба да буде њена улога у постконфликтном безбедносном амбијенту у изградњи националних безбедносних структура, односно у стварању услова за такву изградњу.

ТРАНЗИЦИЈА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Преко седам деценија Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора и Македонија су живели у заједничкој федералној држави која је више пута мењала име. Државни ентитет је првобитно настао као резултат договора великих сила и тежњи југословенких народа за уједињењем. Пре Првог светског рата територије Југославије су припадале тадашњим великим империјама: Аустро-Угарској и Отоманској, а словенско становништво је било религијски подељено на римокатолике, православце и муслимане.

Током изградње социјализма (1945-1989) све југословенске републике су делиле социјалистичку/комунистичку идеологију у којој је целим друштвеним и државним животом управљала комунистичка/социјалистичке партија Југославије (КПЈ/СКЈ) која је имала у свакој од република своје организације, републичке партијске организације на челу са централним комитетима. Политичког плурализма није било будући да су друге друштвено политичке организације (Социјалистички савез радног народа Југославије-ССРНЈ, Савез социјалистичке омладине Југославије-ССОЈ и Савез удружења бораца народноослободилачког рата-СУБНОР) биле само трансмисија комунистилке партије.

Треба истаћи да је након политичког разлаза са СССР и доношења резолуције Информбироа 1947 године, Југославија почела да изграђује властиту варијанту социјализма – социјалистичо самоуправљање која је у односу на људска права и слободе, слободу медија и јавног говора, кретања грађана и путовања у иностранство итд. Била знатно либералнија у односу на совјетски државно централистички модел. Уз идеолошку паролу „братсво и јединство“, као једну од главних тековина рата и социјалистичке револуције, земљу је уједињавала и снажна харизматска личност доживотног председника државе и партије Јосипа Броза Тита. Економски систем се заснивао на друштвеној и, мање, државној својини, док су могућности за приватну иницијативу биле релативно скромне. Систем је био економски неефикасан будући да у њему није функционисало слободно тржиште, предузећа су била друштвена, што практично значи свачија и ничија. Економије су биле углавном везане за републике чланице, при чему је Словенија била економски најразвијенија и најефикаснија, као индустријализована република са финалистичком привредом, док је најнеразвијенија била СР Македонија.

Након смрти председника Тита земљом је управљало колективни орган - Председништво СФРЈ на чијем челу су се годишње смењивали представници сваке од шест република и две аутономне покрајине. У Југославији су почеле да јачају тенденције осамостаљивања република као и косовски сепаратизам, односно тежња дела албанског становништва на територији Косова и Метохије, аутономне покрајине у саставу СР Србије, да се, користећи и оружану побуну, издвоји из њеног састава и формира посебну републику. Такође почео је да се буди нови талас национализма, нарочито у Србији и Хрватској.

Након почетка распада светског система социјализма симболизованог кроз пад Берлинског зида 1989, комунистичка рукодства југословенских република, са изузетком словеначког, нису схватила нову политичку реалност, већ су уместо вредности демократског друштва прибегли идеологији национализма у настојању да сачувају своју власт услед чега је пропао реформски покушај савезног премијера Анте Марковића да Југославију уведе у транзицију. Све ово је убрзо довело до сукоба који је кулминирао 1990-1991 године када је отпочео распад СФР Југославије праћен грађанским ратом.

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Као и у већини транзиционих земаља, тако и у Босни и Херцеговини, односно Републици Српској, сам почетак преласка на тржишне основе привређивања није био нимало безболан, јер је транзиција додатно произвела низ последица. Тако на пример, убрзана приватизација, у свим земљама транзиције, поред тога што није дала позитивне економске резултате, произвела је и тешке социјалне поремећаје. Довела је до повећања незапослености и до енормних социјалних разлика, при чему је средњи слој грађанства сведен на минимум (Јовичић, 2007 :18). С тим у вези треба напоменути да процес транзиције на простору Балкана још увек наилази на озбиљне препреке, попут тешкоћа у примени принципа владавине права, бирократије, корупције и владајућих интереса, недостатка инфраструктуре и финансија.

Рат у контексту распада Југолавија девастирао је економију БиХ. Друштвени бруто производ је ишао за 80% а преко 2 милиона људи, безмало половина предратне популације, постали су избеглице, било да су отишли у иностранство или да су постали интерно расељена лица. У 1996 години велики програм донаторске помоћи поставио је полазиште за реконструкцију и економски опоравак. Укупна донаторска помоћ се према подацима Светске банке процењује на 5,4 милијарде долара (http://web.worldbank.ba).

Уз страну помоћ касније су уследиле и приватне инвестиције тако да је БДП учетворостручен, а извоз робе је у периоду од осам година растао по стопи од чак 20%. Инфлација је била умерена, тако да је, примера ради, у 2008 години процењена на 3,8% упркос порасту цена енергената и хране. Ниво спољашњег дуга је био релативно низак и креће се око 17% БДП. Буџетски дефицит се кретао око 20% и сматрао се значајним екстерним ризиком. Услед унапређења рада Централне банке и раста извоза спао је на 13% 2007, односно 14,5% 2008 године. Резерве стране валуте су стабилно расле до октобра 2008 кад је овај раст успорен. Сиромаштво је значајно опало са 18% на 14%, мада још увек представља друштвени проблем. Наиме процене из 2004 године о стопи сиромаштва од 18% указивале су и на наредних 30% грађана који могу запасти у сиромаштво у случају пада плата.

Са сиромаштвом је тесно повезан проблем незапослености али је његово решавање значајно отежала светска економска криза. Банкарски сектор је претежно приватизован и значајно модернизован а и остале финанскијске реформе значајно су напредовале. Нешто је спорија приватизација компанија у државној својини тако да је допринос приватног сектора БДП-у још увек мањи у односу на друге земље у ширем региону.

Први покушаји приватизације резултирали су уситњеним власништвом и лошим управљањем, док је формирање великих компанија блио споро. Ипак, неке приватизоване компаније су дале највећи допринос реалном економском расту у појединим секторима. Заслуга владе је велики степен либерализације трговине и укључивање Босне и Херцеговине у регионалну зону слободне трговине кроз приступање ЦЕФТА споразуму.

Након Дејтонског мировног споразума земља је направила велики напредак у пост конфликтној реконструкцији, социјалној интеграцији и изградњи државе Светска банка такође оцењује да се на основу импресивног економског напретка и одрживе социјалне стабилности подржане значајном међународном помоћи, земља може сматрати успешном постконфликтном причом.

Међутим економска стварност БиХ има и другу страну. Наиме, несумњиво је да је ова земља имала динамичну постратну путању економског раста: остварене стопе раста у периоду 2000.-2007. Свраставају БиХ у групу 20 најбрже растућих економија у свету! Међутим, овај раст, с обзиром на ниску стартну основу (у првој послератној години БДП БиХ био је на нивоу од 15 % оствареног БДП 1991. Године) и упитну одрживост економског разавоја, још увек је недовољан да се усклади са чланицама ЕУ и ЕМУ, чак ни у раздобљу будуће три радне генерације. Поготово што је овакав „динамичан раст“ резултат страним донацијама подржане економије (aid-driven economy), а не успеха у провођењу структуралних, институционалних и економских реформи.

Након петогодишње послератне обнове и фазе економског опоравка, у стабилизационој фази, од 2000. Године до данас нагласак је био на инвестирању у пословни сектор заснован на брзој приватизацији, убрзаној либерализацији трговине са иностранством, брзо проведеној финансијској либерализацији, номиналној макроекономској стабилизацији, заснованој на фиксирању вредности домаће валуте за немачку марку а потом за евро, уз елиминацију могућности примене монетарне политике. Како је тржишна трансформација БиХ редуцирана на макроекономску стабилизацију, то земља ужива само стабилност тзв. Номиналних економских индикатора (стабилност и конвертибилност домаће валуте, фиксиран девизни течај и ниска стопа инфлације). Међутим, чак и оваква стабилност је даље, с једне стране, хендикепирана ентитетским устројством који држави БиХ ускраћује вођење макроекономске политике, а с друге, не кореспондира са реалним економским прогресом.

Насупрот номиналним, реални економски индикатори показују економско заостајање земље (константно висока стопа незапослености,

висок дефицит трговинског и платног биланса, одрживост ваљског дуга уз међународну помоћ и трансфере из иностранства, и, надасве, стопа економског раста недовољна не само за догледно затварање економског јаза према ЕУ, него и за достизање нивоа дохотка нових европских земаља).

Остварена макроекономска стабилизација показује да је БиХ постигла први предуслов за остваривање свог транзицијског процеса, који је уједно, преведен на језик мастрихтских критерија, и прелазни услов за подршку конвергирања Европској унији. У овом контексту БиХ је постигла значајну номиналну конвергенцију са другим земљама у транзицији, а у одређеној мери и са ЕУ. Номинална конвергенција је, даље, допринела макроекономској стабилности, али, сама по себи, не имплицира нити остварење реалне конвергентности нити одрживост стабилизације.У условима који су карактерисали почетак транзиционог процеса и постратне економске и финансијске нестабилности у БиХ, макроекономска стабилизација јесте нужан предуслов за радикалне системске промене, али још и недовољан због заостајања потпунијих институционалних промена.

Са форсирањем стабилизације, али у њеној редукованој форми и с њеним краткорочним развојним ефекатима, те са готово искључиво форсираном квантитативном страном брзе власничке трансформације, настанак и развој капитализма у БиХ, и није могао, како се изразио Секретар економске Комисије УН за Европу за инстрituционално неприпремљене посткомунистичке земље, а да не буде "брз...незрео...и проблематичан." (Five Years of Reform, 1998 :10).

Заправо у БиХ је потпуније него у друге транзицијске земље унет (неолиберални) образац стабилизације као доминантни економски циљ, у коме су монетарној политици дата упоредо или алтернативно два задатка: развој и стабилност. Подржана другим мерама, монетарна политика даје извесне резултате у савладавању рецесије или обуздавању инфлације, али искуства показују да успешно не елиминише други проблем: кад савладава рецесију не обуздава инфлацију а кад обуздава инфлацију, не осигурава довољан развој. Потоњи случај је потврђен на примеру БиХ, у којој је свака макроекономска стабилност крхка ако нема и динамизирање економије, односно повећавања продуктивности а тиме и конкурентности земље.

Неуспех реформи у неприлагођеним условима, како су критичари неолибералне транзиције (J. Stigltz, G.Z. Kolodko, Б. Хорват и други) нагласили, логичка је последица "неразумевања основа тржишне привреде и основа институционалних реформи." Овакав приступ, с једне стране, произлази из "претераног ослањања на школске неокласичне моделе економије", која свеопшту либерализацију и приватизацију схвата "као знак успеха", а не као "средство за постизање развојних перспектива". И с друге стране, свођење економског неолиберализма на мали број инструмената (макроекономска стабилност, либерализација трговине и цена с отвореном економијом и приватизација), којима ће се експресно креирати тржиште, које ће убрзо извршити прерасподелу добара и доделити их ефикасним власницима.

Сходно Стиглицевим анализама, модел запоставља упутства неокласичне теорије по којој су за функционирање тржишне привреде (у смислу Парето ефикасности) једнако неопходни конкуренција и приватно власништво. Шок терапијски пренос (дистрибуција) државне својине је лако изводљив, али таква приватизација не доприноси стварању основа тржишне економије. Отуда, "то што приватизација није успела да удари темеље тржишној економији није случајност, већ логична последица начина на који је она спроведена." Крајњи исход оваквог приступа, како је и указивала критичка мисао, а што је и испољено у случају БиХ, је следећи:

(1) "приватно тржиште, без адекване институционалне структуре, може дати подстицај једино процесу распродаје државне имовине",

(2) ако се тржишта пребрзо отварају за конкуренцију, пре него што се успоставе снажне финансијске институције, постојећа незапосленост ће бити даље продубљивана,

(3) политике на којима почива Вашингтонски консензус могу осигурати једино краткорочну стабилност, али не и дугорочан раст.

У постојећим политичким и економским приликама БиХ, уз неодговарајућу институционалну инфраструктуру на нивоу државе и оскудне подстицајне мере на свим нивоима административно-територијалне структурираности земље, тржишне реформе наилазе на озбиљне проблеме и застоје, и сходно томе отежано је је подузетништво у бројним секторима. БиХ бележи тренд успоравања економског раста, чији је узрок, како стоји у првом Билтену Светске банке „Економски тендови и анализа за БиХ", „спорији напредак структуралних реформи", а највећи неуспех у овим реформама је реформа у пољопривредном сектору.

Како наводи Хоџић „Одређени нивои институционалне организираности државног организма (ентитети, поједини кантони и општине) спроводе одговарајуће активности (закони о обрту, закони о подузетништву, локални потицаји). Међутим, етнички подијељена привреда, тешко остваривање својинских права, дестимулативна фискална политика и недостатак државних подстицаја пољопривредном подузетништву говоре о запријеченим економским слободама и неподузетничкој клими у пољопривредном сектору БиХ. Поред слабости и недостатку реформских закона, значајни узрочници проблема у транзицији су и проблеми у приватизацији, будући да није извшена досљедна индивидуализација својинских права, која је требала резултирати идентификацијом приватних власника и успостављањем корпоративног управљања" (Hodžić, 2004 : 138145).

Дубока привредна криза произвела је многоструке и сложене проблеме, али је и отворила простор за реструктурања државне управе и привреде, односно за нове послове у већини индустријских грана, па и привреди као целини. Уз процес приватизације упоредо се одвијао и процес настанка нових приватних фирми, чији је утицај на развијање културе капитализма значајан.

Мала предузећа су веома брзо почела да играју велику улогу у остваривању социјалне сигурности у земљама транзиције (Hodžić, 2004 : 138145).

БЕЗБЈЕДНОСНИ АСПЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Справом се сматра да би неопходне економске и политичке реформе, иако нимало лаке ни једноставне, требале резултирати придруживањем БиХ Европској унији и НАТО.Познато је, наиме, да је нови распоред моћи у међународним односима с почетка XXI века, условио је да се БиХ нађе у битно измењеном геополитичком, геостратегијском и безбедносном амбијенту. По природи ствари то је захтевало целовитије редефинисање националних интереса и стратегија националне безбедности, као и усклађивање свих националних и ентитетских потенцијала задужених за област безбедности. Резултат тога било је и укључивање БиХ у програм Партнерство за мир.

Изазови и претње које намеће пројектовани улазак БиХ у Европску унију и евроатланске интеграције, велики су и занимљиви са више аспеката. Босна и Херцеговина се као друштво у процесу реформи и друштвене транзиције налази на пресудној прекретници одређивања властите будућности. Ово утолико пре што је већина државних институција последњих година у трагању за новим и функционалнијим организационим формама, а у оквиру укупних друштвено-политичких промена у Босни и Херцеговини.

У том смислу, текуће реформе државне управе и трансформације обавештајно-безбедносних институција имају велики значај за све субјекте који учествују у креирању, организацији и реализацији безбедносних послова, на темељима укупне демократске трансформације друштва, промена геополитичког и геостратешког положаја земље, утврђене нове спољно-политичке оријентације, односно отварања и укључивања у светске економске и политичке токове, а у складу са глобалним економским, војним и политичким променама у међународном окружењу.

Везано за основне карактеристике које се тичу природе, делокруга рада, функционисања и организације обавештајних и безбедносних послова у БиХ и земљама из непосредног окружења, евидентно је да се већина политичких и безбедносних система развија и делује у складу са јасно дефинисаним националним интересима и стратегијама националне безбедности, уз уважавање чињенице о неопходности учешћа у постојећим облицима међународне сарадње као и успостављања нових облика сарадње на плану борбе против глобалних безбедносних претњи.

Под тим глобалним претњама првенствено се подразумевају: међународни тероризам; међународни организовани криминал; пролиферација оружја за масовно уништење; производња и трговина наркотицима; корупција

и прање новца – како засебно, тако и у функцији финансирања тероризма; кријумчарење и трговина људима и људским органима; регионални сукоби; итд.

Посредне последице оваквих појава односе се, између осталог, и на прилив страних инвестиција. Због тога је неопходно стварање позитивног политичког и економског окружења за развој привреде, јер је изналажење властитог модела успешне транзиције задатак без алтернативе, поготову у тако сложеној државној заједници као што је БиХ. Под утицајем све бржих догађања, интерних и екстерних, не постоји могућност стационираног стања, већ се остварује економски напредак или се тоне назад, са свим консеквенцама таквог ретроградног процеса. Стога савремена научна мисао с правом указује да егзистенција, развој и будућност привредних субјеката, нису само ствар државе и креатора економске политике, односно разноврсних обећања и стратегија, већ су нужне радикалне реформе и транзиционе промене и у органима државне управе – а посебно у обавештајно-безбедносном сектору.

Економски проблеми транзиције неодвојиви су од политичких и оних који се односе на изградњу институција и правне државе. Како оцењује Нерзук Ћурак „данашња Босна и Херцеговина типски је примјер запријечености друштвеног развоја због нараслих партикуларних противурјечности.

Као постконфликтна и посттрауматска земља са изњедреним политичким системом високог степена сложености, постдејтонска Босна и Херцеговина генерира и веома спор начин доношења одлука који утиче на општи појам како је босанскохерцеговачка политика оптерећена највишим коефицијентом неуспјешности у процедури доношења закона. То се драматично негативно одражава на стварање институционалних претпоставки за размах тржишне економије, тог егзистенцијалног услова конституције Босне и Херцеговине као успјешне политичке заједнице способне за придруживање политичкој, економској, сигурносној и културној заједници уједињене Европе.

Нажалост, наш свакодневни живот апсолутна је доминација политичког. То је разумљиво, јер, уз одређену дозу симплификације, можемо казати да транзиција означава прелазак из доминатно политичког (комунизам и етнонационализам) у реалну економску сферу (капитализам). Како је БиХ еклатантан случај доминације политичког кроз хиперполитичку структуру државе, грађани су зависни од политичког, овердозирани су политичким са свим припадајућим атрибуцијама које прате политичко (политички систем, странке, лидери, идеје, коалиције, алијансе...).

У питању је пожељан амбијент за елите на власти и непожељан за грађане. Први добијају на важности и промовишу се као људи без којих се не могу донијети одлуке - а могућност доношења одлуке један је од најважнијих момената који утиче на вољу за моћ; други бивају препуштени доминацији политичког поретка, што утиче на деградацију грађанске акције, затомљавање индивидуалних могућности, обесхрабривање подузетничког духа као чворног вредносног конституента који прати успешну транзицију.

Акоприхватимодаје«политичкисастав,сједнестране...адресатдруштвених захтјева и учинака потпоре, а с друге стране... испоручитељ обвезујућих одлука и мјера» (Dieter, 2001:314) увидећемо да је босанскохерцеговачка државна заједница, у колизији са овом прихватљивом дефиницијом политичког система, јер нема међусобне повезаности између inputa – захтјева грађана упућених политичком систему и utput – испоручених одлука и мјера политичког система које кроз инструменте државе постају обавезујуће за грађане". (Ћурак, 2009).

Описана регулацијска недовршеност омогућује велики маневарски простор за неинституционално решавање друштвених проблема, било индивидуалних или групних, који се ефектују у сивој зони политичког система, у нетранспарентном амбијенту корупције о чему говоре и резултати истраживања Панел експерата о развијености демократије у БиХ а које је за потребе Фонда Отворено друштво провео Prism Research. Наиме, на питање колики је консензус о државним границама и уставним аранжманима, три четвртине експерата – испитаника «дају неповољну процјену овог индикатора развијености демократије у БиХ», што је материјална подлога одсуства грађанске идентификације са земљом, односно одсуства уставног патриотизма (Grupa autora, 2006).

У годинама након потписивања Дејтонског споразума, Босна и Херцеговина је водила много више рачуна о томе колико ће добити помоћи од ЕУ, док је питање ЕУ интеграције било на дну политичких приоритета. Иако је Европска унија била снажно присутна током свих послератних година, све до 2000-те године нису подузимане било какве озбиљније активности на чланству Босне и Херцеговине у Европску унију. Босна и Херцеговина је формално започела процес интеграција у Европску унију одлуком Вијећа министара из 1999. Године о усвајању Декларације о приступању ЕУ, чиме су створени предуслови за укључивање БиХ у Процес стабилизације и придруживања. Овај процес је успостављен 2000. Године, како би земљама Западног Балкана била омогућена највећа могућа интеграција у политички и економски простор ЕУ.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду изложено, може се закључити да је закаснела транзиција у Босни и Херцеговини, упркос непорицивим успесима, суочена и с бројним изазовима и проблемима. Свакако је да су они политички који се тичу успостављања консензуса око минимума заједничких политичких вредности и интереса три конститутивна народа и праваца стратешког развоја државне заједнице из данашње перспективе посматрано и тежи и важнији утолико што представљају неопходан предуслов за решавање појединих економских проблема и осталих важних друштвених питања. Под вођством ако не још увек националистичких, онда свакако странака с израженим националним

предзнаком, разапети између изградње сопственог идентитета и амибавалетних порука из Србије и Хрватске, и компромисних напора међународне заједнице, конститутивни народи БиХ, чини се, чекаће још неко време на решавање ових питања.

Када је о економији реч, може се основано претпоставити да ће се последице светске економске кризе снажно осећати у малој и отвореној привреди каква је босанскохерцеговачка, угрожавајући ефекте снажног раста последњих година и излажући ризику макроеклономску стабилност и неке важне факторе економских реформи. У том смислу кључни економски приоритети су ублажавање општег успоравања економског раста, као и унапређење конкурентности и подстицање раста приватног сектора економије, што подразумева убрзање реформи, у првом реду олакшавање процедура за отварање фирми, побољшање система инспекције, ефективна примена закона који се односе на стечај, даља приватизација стратешких предузећа, наставак реформи пореског система и интензивирање напора ка стварању јединственог економског простора. Поред тога веома је важно и унапређење ефективности и ефикасности трошења у јавном односно државном сектору. Тренутни ниво ових трошкова је неодрживо висок, а њихова структура није ни таква да подстиче раст, али ни не смањује сиромаштво. Структура ових трошкова може се унапредити кроз увођење бољег система контроле трошења средстава, првенствено система јавних набавки. Суочавање са овим изазовима претпоставља и значајно ојачавање капацитета јавне управе.

Стање безбедности у БиХ у условима транзиције јесте лошије него што је било пре времена грађанског рата, али је лошије и него у Словенији, Хрватској и Србији. Разлике се не тичу толико испољених безбедносних проблема, колико њиховог интензитета, нарочито када је реч о оним који произилазе из етничких тензија, а још више када се имају у виду капацитети државе и друштва да се на њих адекватно договори и укупни друштвено политички котекст и још увек постојећи конфлктни потенцијал у овој земљи. Наиме, из свега изложеног јасно се види да општи услови организације државе и друштва у БиХ веома отежавају успостављање консензуса о ефикасној и рационалној политици безбедности и организовање и успостављање функционалног система јавне безбедности који би био у стању да одговори новим безбедносним претњама и изазовима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бановић Б., Ђокић З., „Економски и финансијски криминал и транзиција у Србији", *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција,* ИКСИ, Београд, 2007.
2. Ћурак, Н., „Каква би ово била демократија", http://www.soros.org.ba/images_vijesti/Istrazivanje%20demokratije/Recenzija%20Nerzuk.pdf, приступ 10. Јул 2009.
3. *Five Years of Reform. A Brief Retrospective*, IDS Bulletin, Vol. 29, No. 3, 1998.
4. Grupa autora (2006): Procjena razvoja demokratije u Bosni I Hercegovini, Fond Otvoreno društvo Bosne I Hercegovine, Sarajevo.
5. Hodžić,K., „Nekompatibilnost tržišne privrede u Bosni i Hercegovini", *STATUS Magazin za političku kulturu i društvena pitanja,* бр 4, 2004, стр.138145
6. International Monetary Fund., „Transition: Experience and Policy Issues" In: *World Economic Outlook: Focus on Transition Economies*, Washington, DC: International Monetary Fund, 2000. Pp. 84-137.
7. Кековић, З. Кешетовић, Ж.: *Кризни менаџмент I део* (хрестоматија), Факултет безбедности, Београд, 2006.
8. Kešetović, Ž. Et al., „Crime prevention in countries of former Yugoslavia", paper presented at IX Conference of the European Society of Criminology Ljubljana, 9-12. September 2009
9. Јовичић Д., *Утицај транзиције на рад органа државне управе Републике Српске са посебним освртом на полицију*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2007.
10. Law, D.M., *The Post-Conflict Security Sector*, Policy Paper No. 14, Geneva Centre for theDemocratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 2006, pp. 2-3available at: http://se2.dcaf.ch/serviceengine/FileContent?serviceID¼DCAF&fileid¼5AD79A2E-B6C6-519F-F472-069EBA 1BD232&lng¼en (accessed 15 September 2008).
11. Митровић Љ., *Савремено друштво: стратегије развоја и актери*, Институт за политичке студије, Београд, 1996.
12. Покрајац С., *Технологија, транзиција и глобализација*, Савез научних стваралаца Србије, Београд, 2002.

Иван Д. Милић, асистент
Правни факултет Нови Сад

Дарко Т. Димовски, доцент
Правни факултет Универзитета у Нишу

УДК 343.232(497.11) **Претходно саопштење**

УПУЋИВАЊЕ ПРЕКРШАЈНО КАЖЊЕНИХ ЛИЦА НА ИЗДРЖАВАЊЕ ЗАТВОРСКЕ КАЗНЕ

REFERRAL MISDEMEANOR PERSON TO SERVE PRISON SENTENCE

Сажетак: За прекршај, као врсту кажњивог дела, може се изрећи и казна затвора. Казну затвора може да изрекне само суд и то након окончаног прекршајног поступка. Дакле, ова казна може да се изрекне само судском одлуком од стране прекршајног или Прекршајног апелационог суда, а не и прекршајном налогом или решењем Републичке комисије за заштиту права у поступцима јавних набавки. Након изрицања затворске казне прекршајно кажњено лице се упућује на издржавање казне у установу за извршење казне.

Предмет пажње аутора јесу, пре свега, неколико питања извршења казне затвора изречене учиниоцу прекршаја, на које покушавају и да дају одговоре. Прво питање које се поставља тиче се надлежности органа за упућивање

Summary: For the misdemeanor, as type of criminal offence, can be imposed imprisonment. Imprisonment can be imposed only by the court after completion of misdemeanor proceedings. So, this penalty can be imposed only by a court decision or a misdemeanor Misdemeanour Court of Appeal and not by the misdemeanor order or by decision of the Republic Commission for protection of rights in public procurement procedures. Following the imposition of a prison sentence for misdemeanor punished a person is sent to serve the sentence in an institution for the execution of the sentence.

The authors focus are, first of all, a few of the execution of the prison sentence imposed on the offender, for that theu try to provide answers. The first question that arises concerns the jurisdiction of

кажњеног на издржавање казне. Затим се обрађује проблематика одлагања извршења казне затвора, као и суплеторног затвора. На крају, указује се и на сам поступак одлагања извршења казне.

Кључне речи: прекршај, затвор, казне, санкције, кривично дело.

the authority to make the convicted to serve their sentences. Then it has been analyzed problems of postponing the execution of prison sentences as well as suppletive prison. Finally, the report points to the procedure itself postponing the execution of the sentence.

Key words: misdemeanor, prison, punishment, sanction, a criminal offense.

УВОД

Закон о прекршајима Републике Србије (у даљем тексту: Закон о прекршајима, закон или ЗП) [Сл. гласник РС, бр. 65/13] прописује многобројне санкције, које се извршавају након што одлуке којима су изречене постане правноснажне (коначне) и извршне. Закон о прекршајима прописује само поједине одредбе којима се уређује извршење прекршајних санкција, и то на веома уопштен начин, с тим да се позива на сходну примену других закона којима се уређује извршење.

Казна затвора, која се може изрећи учиниоцу прекршаја, неупоредиво је краћа у односу на ону која се може изрећи учиниоцу кривичног дела. Казна затвора се не може прописати у трајању краћем од једног ни дужем од шездесет дана (чл. 37 ст. 1 ЗП). Међутим, за прекршај у стицају и продужени прекршај може се изрећи казна затвора у трајању до деведесет дана (чл. 45 и 46 ЗП). Без обзира што траје „кратко“ изречена казна затвора у прекршајном поступку извршава у установи за издржавање казне затвора. Прекршајно кажњено лице не може казну затвора да „издржава“ у просторијам у којима станује, као што осуђено лице може под одређеним условима. Наиме, по Кривичном законику [Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014] чл. 45. ст. 6. „Ако учиниоцу кривичног дела изрекне казну затвора до једне године, суд може истовремено одредити да ће се она извршити тако што ће је осуђени издржавати у просторијама у којима станује уколико се с обзиром на личност учиниоца, његов ранији живот, његово држање после учињеног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учинио може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања“. Надаље, Закон о извршењу кривичних санкција прописује под којим условима се осуђеном лицу казан затвора може одложити [Милић, 2015: 383-293]. Са друге стране, иако је прекршајни кажњено лице добило „налог“ да се одређеног дана јави на издржавање казне затврора у неку о многобројних установа за извршење ове казне, извршење казне се под одређеним условима може одложити, и то на одређен временски период.

УПУЋИВАЊЕ ПРЕКРШАЈНО КАЖЊЕНИХ ЛИЦА НА ИЗДРЖАВАЊЕ КАЗНЕ ЗАТВОРА

Изречена казна затвора учиниоцу прекршаја, иако се изриче у малом броју случајева, мора и да се изврши након што одлука којом је изречена постане

извршна. Иако Закон о прекршајима садржи поједине одредбе којима се уређује извршење појединих прекршајних санкција, исти Закон не садржи ниједну одредбу о извршењу казне затвора. Извршење казне затвора уређује Закон о извршењу кривичних санкција [Сл. гласник РС, бр. 55/2014], (у даљем тексу: Закон о извршењу кривичних санција или ЗИКС), с тим да сам ЗИКС не уређује посебно у потпуности извршење ове казне, само садржи поједине одредбе, већ се у свему осталом примењује одредбе којима се уређује извршење казне затвра према учиниоцу кривичног дела.

ЗИКС садржи одредбе о надлежности суда за упућивање осуђеног на издржавања казне затвора (чл. 217 ст. 1 и 2.), тако за упућивање прекршајно кажњеног на извршење казне затвора надлежан је прекршајни суд који је донео првостепену пресуду. Прекршајно кажњено лице се упућују на извршење казне затвора у складу са прописом министра надлежног за послове правосуђа којим се уређује упућивање кажњених лица у заводе. Реч је о Правилнику о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција [Сл. гласник РС, бр. 31/2015]. Дакле, ових Правилником се уређује где ће прекршајно кажњени да издржава казну затвора (конкретно у којој установи). Ако кажњени има пребивалиште или боравиште ван седишта прекршајног суда који је донео пресуду, суд доставља извршну пресуду прекршајном суду чије је седиште у месту пребивалишта, односно боравишта кажњеног ради упућивања на извршење казне (чл. 217. ст. 3).

Надлежни прекршајни суд писмено налаже кажњеном да се одређеног дана јави на извршење казне затвора (чл. 218 ст.1 ЗИКС). Дакле, овде Закон не прописује изричито да је реч о налогу за извршење казне затвора. Овде експлицитно наводи да се кажњеном налаже да се одређеног дана јави, што сматрамо да је боље решење него да се обавештава о времену када треба да се јави, као што је то прописано код упућивања осуђених (чл. 56 ст. 2 ЗИКС). Даље, кажњени се у налогу упозорава да ће молба за одлагање извршења казне бити одбачена ако се одмах уз молбу не приложе докази о постојању разлога за одлагање (члан 218 став 2). Видимо да се овде кажњени обавештава да има право да тражи да се казна затвора одложи, што сматрамо да је добро решење. Наиме, правно неуко лице најчешће и не зна да има право на одлагање извршења казне затвора.

Са друге стране, на овом месту ЗИКС ништа не прописује да се кажњени обавештава које стварима може да понесе са собом у установи у којој се упућује. С тим да сматармо да се и на ово питање могу применити одредбе ЗИКС-а којима се уређује извршење казне затвора учиниоцима кривичних дела, те да и прекршајно кажњена лица треба обавести које ствари могу да понесу са собом на издржавање казне затвора.

Што се тиче рока између пријема „налога“ и јављања кажњеног на издржавање казне он је исти као и када је реч о осуђеном лицу. Рок између пријема налога и дана јављања не може бити краћи од осам нити дужи од 15 дана (чл. 218 ст. 3 ЗИКС-а). Видимо да се на овом месту говори о налогу. Надлежни прекршајни суд обавештава завод о датуму када кажњени треба да се јави на извршење казне (чл. 218 ст. 4).

РАЗЛОЗИ ЗА ОДЛАГАЊЕ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА

Закон о извршењу кривчних санкција прописује под којим условима се осуђеном лицу може одложити извршење казне затвора и колико најдуже може да траје такво одлагање. Тако ЗИКС (чл. 59) прописује да се извршење казне затвора може се одложити: 1) ако је осуђени оболео од тешке акутне болести - док болест траје или због тешке хроничне болести, ако се стање осуђеног знатно погорша, а нема услова за лечење у заводу или Специјалној затворској болници; 2) ако је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године - најдуже до навршене треће године живота детета; 3) због смрти или тешке болести брачног друга, детета, усвојеника, родитеља или усвојитеља осуђеног - најдуже три месеца од дана одлагања; 4) ако је супруга осуђеног на три месеца пред порођајем или је од њеног порођаја протекло мање од шест месеци, а нема других чланова домаћинства који би јој помогли - најдуже шест месеци од дана одлагања; 5) ако су заједно са осуђеним на извршење казне позвани његов брачни друг или други члан заједничког домаћинства или је неко од њих већ у затвору - најдуже шест месеци од дана одлагања; 6) ако је осуђеном одлагање потребно због неодложних пољских или сезонских радова или радова изазваних каквим удесом, а у породици осуђеног нема потребне радне снаге - најдуже три месеца од дана одлагања; 7) ако је осуђени обавезан да заврши започети посао услед чијег неизвршења може настати знатна штета - најдуже три месеца од дана одлагања; 8) ако је осуђеном одлагање потребно због завршетка школовања - најдуже шест месеци од дана одлагања; 9) ако је осуђеном одлагање потребно за полагање већ пријављеног испита - најдуже два месеца од дана одлагања.

Сада се поставља питање када се прекршајно кажњеном може одложити извршење казне затвора. ЗИКС прописује да се извршење казне затвора изречене за прекршај може се одложити из истих разлога као и извршење казне затвора изречене за кривично дело (чл. 221). Са друге старне ЗИКС посебно прописује време трајања одлагање, које је много краће у односу на време када је реч о осуђеним лицима. Тако кажњеној жени у шестом месецу трудноће и кажњеној мајци која има дете млађе од једне године извршење казне се одлаже док дете не наврши једну годину, а кажњеном који је оболео од тешке акутне болести - све док болест траје. У осталим случајевима одлагање извршења казне траје најдуже 60 дана (чл. 222).

Поставља се питање зашто је време трајања одлагања знатно краће у односу на осуђена лица, дакле, учиниоцу блажег казненог дела казна се одлаже

за краћи временси период. Иако су прекршајне санкције у основи блаже од кривичних, прекршајно право је погледу појединих решења на плану санкција репресивније од кривичног (Вуковић, 2015: 84). Прекршаји се начелно могу сматрати најлакшим обликом противправних кажњивих понашања, у односу на кривична дела и привредне преступе, али конкретно то не мора бити увек тако [Пихлер, 2000: 7]. Једино логично објашњене, оваквог законског решење, јесте могућност наступања застарелости уколико би време трајања одлагања било дуже. Закон о прекршајима као и Кривични законик прописује релативне и апсолутне рокове застарелости [Stojanović, 2009: 333-334]. Тако, изречена казна и заштитна мера не могу се извршити ако је од дана правноснажности пресуде протекла једна година (чл. 85 ст. 1 ЗП), док, извршење казне односно заштитне мере застарева у сваком случају кад протекне два пута онолико времена колико се по закону тражи за извршење казне, односно заштитне мере (чл. 85 ст. 6 ЗП). Видимо да су рокови застарелоти извршења казни учиниоцима прекршаја кратки, те уколико би се извршење казне одложилио на дужи перид постојала би могућност наступања застарелости извршења. Ако би се на пример кажњеној жени која је навршила шести месец трудноће казна затвора одложила док дете не наврши три године онда би увек наступила апсолутна застрелост извршења казне затвора. Наиме, осуђеној жени која је навршила шести месец трудноће казна затвора се може одложити док дете не наврши три године живота [Милић, 2014: 447–457].

Иначе, Закон о прекршајима прописује и када се трудној жени не може изрећи казна затвора због учињеног прекршаја. Казна затвора не може се изрећи трудној жени, после навршена три месеца трудноће, ни мајци док дете не наврши једну годину живота, а ако је дете мртво рођено или ако је умрло после порођаја док не прође шест месеци од дана порођаја (чл. 37. ст. 2).

ОДЛАГАЊЕ ИЗВРШЕЊА „СУПЛЕТОРНОГ ЗАТВОРА“

Учиниоцима прекршаја у највећем броју случајева изриче се новчана казна, која није нимало занемарљива. Међутим, уколико кажњени не плати новчану казну у одређеном року она се замењује казном затвора или радом у јавном интересу . С тим у вези, сада се поставља питање да ли се извршење „суплеторног затвора“ може одложити и под којим условима. ЗИКС садржи одредбе о одлагању изврша казне затвора, дакле, о изреченој казну затвора, али не и о одлагању извршења суплеторног затвора. Треба прихватити становиште које је претежно заступљено у литератури, да се овако настала казна затвора не може изједначити са затвором, односно да она представља специфично решење за дату ситуацију, да је аутономна и не може се спајати са изреченом казном затвора [Лазаревић, 2011: 244].

О овом важном питању заузтет је правни став на Шестој седници свих судија Прекршајног апелационог суда, Београд, 12.11.2014. године: ПРАВНИ СТАВ бр.1. - Извршење казне затвора се може одложити из разлога прописаних у члану 59. Закона о извршењу кривичних санкција само код изречене казне затвора за прекршај, а не и код неплаћене новчане казне замењене казном затвора. Образложење: Закон о прекршајима (''Службени лист РС'' број 65/13) не прописује извршење изречене казне затвора, те се сходно томе код извршења казне затвора примењује Закон којим се уређује извршење кривичних санкција. Чланом 221. Закона о извршењу кривичних санкција (''Службени гласник РС'' број 55/2014) је прописано да се извршење казне затвора изречене за прекршај може одложити из истих разлога као и извршење казне затвора изречене за кривично дело. Ови разлози су прописани у члану 59. наведеног Закона. Молба за одлагање казне затвора се подноси у року од 3 дана од пријема налога за извршење казне (члан 224. Закона о извршењу кривичних санкција). Међутим, код новчане казне, кад изречена новчана казна није плаћена у законском року од 15 дана па је решењем замењена казном затвора, кажњени и даље има могућност да исплатом новчане казне избегне казну затвора. Кажњени је имао могућност да казну плати у року од 15 дана, могућност да поднесе молбу за плаћање новчане казне у ратама, након тога по замењеној новчаној казни у казну затвора има могућност да исплатом новчане казне избегне затворску казну када се решење о замени ставља ван снаге и казна затвора се неће извршити или ће се извршење обуставити (члан 41, 314. и 315. Закона о прекршајима). С обзиром на изложено и како Закон о извршењу кривичних санкција код одлагања извршења казне затвора прописује само могућност одлагања изречене казне затвора за прекршај а не и неплаћене новчане казне замењене у казну затвора, то указује на основаност предложеног става бр.1. [Правни став заузет на Шестој седници свих судија Прекршајног апелационог суда, Београд, 12.11.2014. године – Прекршајно апелациони суд. - http://www.pkap.sud.rs/nadleznost_lat.html]. Дакле, посматрно из угла извршења казне затвора, долази се до решења да је у погледу одлагања извршења казне затвора у повољијој позицији кажњени коме је изречена новчана казне затвора, него кажњени коме је новчана казна замењена за казну затвора.

ПОСТУПАК ОДЛАГАЊА ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА

Да би прекршајно кажњеном било одложено извршење казне затвора потребно је да поднесе молбу. Молбу за одлагање извршења казне затвора подноси кажњени. У молби се наводе разлози за одлагање, прилажу се докази који разлоге потврђују и назначава време за које се одлагање тражи (чл. 223 ЗИКС-а). Молба за одлагање подноси се у року од три дана од пријема налога за извршење казне. Ако је тешка акутна болест кажњеног или смрт његовог брачног

друга, детета, усвојеника, родитеља или усвојитеља уследила после истека рока од три дана, молба се може поднети до дана када кажњени треба да се јави на извршење казне (чл. 224 ЗИКС-а). Молба за одлагање подноси се прекршајном суду који је упутио кажњеног на извршење казне. Кад уз молбу нису приложени докази, прекршајни суд налаже кажњеном да их достави у року од осам дана и упозорава га да ће се у супротном молба одбацити (чл. 225 ЗИКС-а). Поступак одлагања извршења казне затвора је двостепен. Кажњени може против првостепеног решења изјавити жалбу Прекршајном апелационом суду. Жалба се подноси у року од три дана од дана пријема првостепеног решења. Суд је дужан да о жалби одлучи у року од три дана од дана њеног пријема (чл. 226).

Видимо да су рокови у оквиру којих треба да се поднесе молба и поводом ње донесе одлука кратки, што је и разумљиво јер је реч о одлуци које се тиче казне затвора, али се свакако поставља питање да ли се може прикупити документација и утврдити право чињенично стање у том року, посебно ако нерадни дани падају у тај рок. Надаље, ЗИКС не прописује ко у прекршајном суду доноси одлуку поводом поднете молбе, односно ко доноси одлуку у Прекршајном апелационом суду поводом жалбе на одлуку прекршајног суда.

Када је реч о одлагању извршења казне затвора осуђеним лицима ЗИКС јасно се прописује молба и подноси и о њој одлучује председник надлежног основног суда, однсоно по жалби председник надлажног вишег суда (чл. 62 ст. 1, чл. 64 ст. 1). Претходни Закон о извршењу кривичних санкција [Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011], експлицитно је прописивао да се молба подноси и да о њој одлучује председник прекршајног суда који је донео првостепену пресуду, а против првостепеног решења председник Вишег прекршајног суда (чл. 224 ст. 1 и чл. 225 ст. 1).

С обзиром на досад речено, могли бисмо заузети став да и председник надлежног прекршајног суда треба да донесе првостепену одлуку поводом поднете молбе за одлагање. Међутим, проблем се појављује кад је реч о одлучивању по жалби, те се поставља веома важно питање ко одлучује по жалби на одлуку прекршајног суда. Ако би ишли логиком и аналолгијом онда долазимо до решења да о жалби одлуку треба да донесе председник Прекршајног апелационог суда. По Закону о уређењу судова [Сл. гласник РС, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - др. закон, 78/2011 - др. закон, 101/2011, 101/2013, 106/2015 и 40/2015 - др. Закон], Прекршајни апелациони суд је непосредно виши суд за прекршајни суд (чл. 15. ст. 2). Видимо да би председник Прекршајног апелационог суда требао да донесе коначну одлуку, о томе да ли се кажњеном одалже или не одлаже извршење казне затвора. Проблем се појављује зато што у Републици Србији постоји само један Прекршајни апелациони суд са седиштем у Београду (чл. 13 Закона о уређену судова). Дакле, да ли сада само Председник овог суда треба да одлучује о свим жалбама на првостепену одлуку председника прекршајних судова са територије Србије? Сложићемо се да је немогуће да један човек одлучује о свим жалбама.

Седиште Прекршајног апелационог суда је у Београду и надлежно је за подручја прекршајних судова у Београду, Обреновцу, Младеновцу, Лазаревцу, Лозници, Ваљеву, Панчеву, Пожаревцу и Смедереву, али овај Суд има и одељења - чл. 7 Закона о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва, [Сл. гласник РС, бр. 101/2013], и то:

1. Одељење у Крагујевцу, за подручја прекршајних судова у Аранђеловцу, Горњем Милановцу, Јагодини, Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу, Новом Пазару, Параћину, Пожеги, Пријепољу, Рашкој, Сјеници, Трстенику, Чачку и Ужицу;

2. Одељење у Нишу, за подручја прекршајних судова у Врању, Зајечару, Лесковцу, Неготину, Нишу, Пироту, Прешеву и Прокупљу;

3. Одељење у Новом Саду, за подручја прекршајних судова у Бачкој Паланци, Бечеју, Вршцу, Зрењанину, Кикинди, Новом Саду, Руми, Сенти, Сомбору, Сремској Митровици, Суботици и Шапцу.

Дакле, ми сматармо да би се у овим Одељењима треба и да се доноси коначна о одлагању извршења казне затвора. Међутим, о томе не би требало да одлучује сваки судија овог Одељења, већ само онај судија који руководи одељењем. По Закону о уређену судова судским одељењем руководи председник одељења, кога по прибављеном мишљењу судија одељења поставља председник суда (чл. 35 ст. 2). Исто решење прописује и Судски пословник [Сл. гласник РС, бр. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015 и 113/2015 – испр] у чл. 15. ст. 6. У складу са оваквим решењима председник Прекршајног апелацион суда је у „Годишњим распоредом послова Прекршајног апелационог суда за 2015. годину" одредио председнике одељења [Годишњи распоред послова Прекршајног апелационог суда за 2015. годину - Београд, 28. новембар 2014. Су. бр. 2/14-1021. - http://www.pkap.sud.rs/documents/godisnji_raspored_poslova_pas_2015_lat.pdf]. Дакле, сматрамо да председник Прекршајног апелационог суда би требао да одлучује по жалби само када је у првом степену одлучивао надлежни прекршани суд у Београду, Обреновцу, Младеновцу, Лазаревцу, Лозници, Ваљеву, Панчеву, Пожаревцу и Смедереву.

Са друге стране, можда је интенција законодавца било, управо, да се одлучивање о одлагању извршења казне затвора стави у надлежност судија прекршајних судова и Прекршајног апелационог суда, тако да доношење одлуке није више ексклузивно право председника суда. У теорији се истиче да је овакво решење прихватљивије [Ignjatović, 2014: 189].

На одлуку вишег суда прекршајно кажњено лице нема право жалбе. Дакле, одлука вишег суда је коначна. Не можемо а да не поставимо питање које се само на почетку чини неспорним, али одговор на то питање није једноставно. Наиме, када се кажњено лице упућује на издржавање казне затвора након што је његова молба коначно одбијена? Виши суд доноси коначну одлуку у року од три дана од дана достављања жалбе, тако да је потребно да се и кажњеном лицу достави решење

вишег суда а ЗИКС не прописује у којем року. Међутим, главно питање које се поставља јесте - који је то моменат када се кажњени упућује на издржавање казне и како се позива на издржавање казне. Дакле, ко и када кажњено лице позива на издржавање казне? С обзиром да ЗИКС изричито прописује да је прекршајни суд надлежан за упућивање кажњених лица на издржавање казне, то би и у овом случају значило да се кажњени мора позвати од стране надлежног прекршајног суда. Дакле, ако се овако тумачи законска решења, кажњени се по други пут позива на издржавање казне затвора, што значи да му се опет доставља „налог" да се одређеног дана јави у установу на издржавање казне затвора. Сматрамо да оваква законска недореченост може довести до одређених злоупотреба права на одлагање извршења казне, јер су могућа различита тумачења. Прво, није прописано у којем року је првостепени суд дужан да позове кажњеног на издржавање казне затвора, а може и да се постави питање да ли кажњени када добије позив може по други пут да тражи одлагање извршења казне затвора из истих или других разлога. Овај проблем постоји и када је реч о одлагању извршења казне затвора учиниоцу кривичног дела.

ЗАКЉУЧАК

Извршење казне затвора која је изречена учиниоцу прекршаја извршава се у установи за извршење казне затвора, а поступак извршење уређује Закон о извршењу кривчних санкција. Прекршајно кажњено лице које чека извршење казне затвора, налази се у једном незавидном положају. Наиме, ЗИКС не уређује када се тачно кажњени упућује на издржавање казне затвора. Другим речима, не прописује се у којем року се након наступања правноснажности и извршности одлуке кажњени упућује на издржавање казне, тако да се може десити да кажњени и по неколико месеци чека да буде позван на издржавање казне. Тачније, кажнено лице може бити позвано на издржавање затворске казне у периоду од наступања извршности одлуке, па све док не наступи застарелост извршења.

Кад прекршано кажњено лице буде позванао на издржавање затворске казне оно може да поднесе молбу за одлагање почетка извршења казне. Дакле, молбу може да поднесе кажњени, а о њој одлучује, иако ЗИКС није експлицитан, председник прекршајног суда, с тим да кажњени има право жалбе на одлуку. Видели смо у раду да се, такође, ни поступак по жалби не уређује на најпрецизнији начин, те сматрамо да се у некој измени ЗИКС-а јасно мора прецизирати ко одлучују о жалби.

Иако је реч о казни затвора од свега неколико дана или најдуже деведесет дана, ипак, сваком кажњеном треба омогућити одлагање извршења казне уколико су испуњени законски услови. Међутим, имајући у виду да су рокови у којим се одлука мора донети веома кратки, чини се да суд неће моћи да утврди право чињенично стање.

ЛИТЕРАТУРА

Ignjatović Đorđe, *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd, 2014.

Лазаревић Љубиша, Коментар кривичног законика, Београд, 2011.

Милић Иван, Специфичности одлагања извршења казне затвора и примене мере притвора с обзиром на трудноћу и личност жене, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2014.

Milić Ivan, Upućivanje osuđenih na izdržavanje kazne zatvora i mogućnost odlaganja izvršenja kazne zatvora, Zbornik radova *„Kriminalističko – kriminološka istraživanja – stanje i perspektive*, Banja Luka, 2015.

Pihler Stanko, *Prekršajno pravo*, Novi Sad, 2000.

Stojanović Zoran, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2009.

Вуковић Игор, *Прекршајно право*, Београд, 2015.

Годишњи распоред послова Прекршајног апелационог суда за 2015. годину – Београд, 28. новембар 2014. Су. бр. 2/14-1021.

Закон прекршајима, *Сл. гласник РС*, бр. 65/2013.

Закон о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.

Закон о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 55/2014.

Закон о уређењу судова, *Сл. гласник РС*, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - др. закон, 78/2011 - др. закон, 101/2011, 101/2013, 106/2015 и 40/2015 - др. Закон.

Закона о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва, *Сл. гласник РС*, бр. 101/2013.

Кривични законик, *Сл. гласник РС* бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

Правилник о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 31/2015.

Правни став заузет на Шестој седници свих судија Прекршајног апелационог суда,
Београд, 12.11.2014. године – Прекршајно апелациони суд.

Судски пословник, *Сл. гласник РС*, бр. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015 и 113/2015 – испр.

UPUTSTVO AUTORIMA

Teorijsko - stručni časopis Defendologija MNE objavljuje naučni (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenjenje, naučnu kritiku - odnosno polemika) i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi), na crnogorskom, srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku. Strani autori izvan ovog govornog područja, radove mogu objaviti na engleskom i ruskom jeziku, uz prevod apstrakta na crnogorski jezik. Da bi se osigurao što veći stupanj naučnosti, redakcija časopisa Defendologija MNE svaki rad šalje na anonimnu recenziju. Redakcija se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima radi ažuriranja. Dva anonimna recenzenta će pregledati svaki rad koji pristigne u redakciju, a rad će biti štampan ukoliko se oba recenzenta usuglase da rad zadovoljava visoke naučne kriterijume.

Priprema rukopisa za štampu je vrlo važna, zato molimo autore da se pridržavaju sledećih uputstava prilikom pisanja tekstova za časopis Defendologija MNE.

Rad koji redakcija razmatra za objavljivanje mora sadržavati sljedeće elemente:

- **Obim rada**: minimum šest (6), maksimum 16 stranica, treba biti lektorski obrađen;
- **Tip slova**: Times New Roman, prored 1, poravnata lijeva i desna ivica;
- **Naučno zvanje, ime i prezime autora** (boldovano), instituciju u kojoj je zaposlen i mjesto odakle dolazi u gornjem lijevom uglu, veličine (11 pt);
- **GLAVNI NASLOV** (boldovano) piše se velikim blok slovima, veličine (11 pt);
- **Naslovi drugog reda** (boldovano) pišu se malim slovima (11 pt);
- **Ostali podnaslovi** - malim kurzivnim slovima (11 pt);
- **Apstrakt:** (boldovano), tekst u nastavku 150-250 riječi na crnogorskom, srpskom, bosanskom ili hrvatskom jeziku;
- **Ključne riječi:** (boldovano), obim tri do deset (3-10) riječi;
- **Glavni tekst rada** piše se malim blok slovima, ravnomjerno ravnanje (11 pt);

- **Tabele i slike**: Nazivi tablica i slika moraju biti numerisani i ispisani običnim fontom iznad tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veće tabele i slike moguće je prikazati vertikalno na posebnoj strani. Izvor podataka tabela ili sliku piše se ispod tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veličinu tabele ili slike obavezno prilagoditi veličini strane.

Tabela. 1 . Naziv tabele

Naziv kolone	Naziv kolone
Naziv reda	XXXXX
Naziv reda	XXXXX

Izvor podataka:

- **Literatura** (boldovano), centrirano ravnanje. Reference se navode azbučnim redom;

- **Citiranje:** U označavanju referenci i navođenju literature, časopis Defendologija MNE koristi APA standard citiranja Primjere APA standarda navodeći možete pronaći na sajtu Defendologija centra Crne Gore. https://defendologija.wordpress.com

- Rad predati u dva jednaka izvornika (originalna primjerka), na crnogorskom, srpskom, bosanksom ili hrvatskom jeziku, inostrani autori van ovih govornih područja rad mogu predate na ruskom ili engleskom jeziku, kao i u elektronskom obliku (putem e mail-a) uz zahtjev za obavještenje o prijemu rada. Jedan primjerak sa svim gore navedim elementima, a drugi bez navođenja imena i prezimena autora, te institucije zaposlenja; Takođe, potrebno je navesti autorovu e-pošte, odnosno e-pošte korespodenta ukoliko se radi o ko-autorskom radu;

- Redakcija časopisa ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni ili već nijesu predate radi objave u drugom časopisu.

- Rad donijeti lično ili slati poštom na adresu Defendologija centra: Baja Pivljanina broj: 7a (Zgrada Glušica prevoza) , p.f 81400 Nikšić, Crna Gora.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2337-0920 = Defendologija MNE
COBISS.CG-ID 30483472
UDK 321.01:351.74